

P.P.
KARL MIHKLA

EESTI
KIRJANDUSE
ÜLEVAADE

II

TEINE, TÄIENDATUD TRÜKK

NOOR-EESTI KIRJASTUS TARTUS

A-9917

A-9917

KARL MIHKLA

EESTI KIRJANDUSE ÜLEVAADE

II

K. TAEV: KIRJANDUSTEOORIA

TÖÖRAAMAT GÜMNAASIUMI II KLASSILE

TEINE, TÄIENDATUD TRÜKK

NOOR-EESTI KIRJASTUS TARTUS

Trükitud G. Roht'i trükikojas
Tartus, 1938. a.

i 2411004

TARTU ÜLIKOO LI
RAAMATUKOGU

Saateks teisele trükile.

Käesolevas teises trükis on tehtud mitmeid muudatusi ja täiendusi. Vastavalt gümnaasiumi II klassi õppekavale käsitlekse selle raamatu kirjandusloolises osas järelromantist luulet ja realistlikku kirjandust ning kirjandusteooria osas temaatikat ja kompositsiooni; kirjandusliikidest draamat, romaani ja novelli.

Autor avaldab suurimat tänu Kooliosakonna dir. V. Altoa'le, kes selle ülevaate esimese trüki kohta avaldas rea väärtuslikke arvustavaid märkusi. Samuti olgu südamest tänatud pr. E. Janno, kes vaatas läbi käesoleva trüki käsikirja ja tegi mitmeid olulisi parandusi ning täiendusi. Ütlen aitäh ka kolleeg K. Tave'ile, kes koostas raamatu lõpul leiduva kirjandusteooria ülevaate.

K. M.

Tartus, augustikuus 1938.

I. Järelromantiline luulekirjandus.

Järelromantilise luulekirjanduse arenemine langeb XIX sajandi 80-ndaisse ja 90-ndaisse aastaisse, millal meie kodumaa ühiskondlikus elus valitses surutismeeolu. Keiser Aleksander III-nda troonile astumisega a. 1881 hakati siin teostama plaanikindlalt venestuspoliitikat. Eestlased taheti muuta venelasteks. Selle eesmärgi taotlemiseks viidi vene keel kõigisse koolidesse ja ametiasutistesse. Ja mis veel kõige kurvem — Aleksandri kool, mille asutamiseks oli rahvas kokku pannud suuri rahasummasid, avati venekeelsena. Täiesti lõpetati a. 1893 aga meie suurima kultuurilise ettevõtte Eesti Kirjameeste Seltsi tegevus. Tehti koguni takistusi sõna „Eesti“ tarvitamiseks.

Venestusajal oli eesti rahvuslik liikumine täiesti alla surutud. Meie rahvajuhid ei suutnud venestussurvele avaldada tõhusat vastupanu, sest nad polnud rahvuspoliitilistes küsimustes üksmeelsed. „Oleviku“ toimetaja Ado Grenzstein ei käsitelnud 1888. a. peale üldse isamaalisi küsimusi, „Postimehe“ toimetaja K. A. Hermann oli aga pisut passiivne eestlaste huvide kaitseks. Samuti rahvas ise tegeles rohkem majanduslikul alal, kui oli huvitatud rahvuslikest põhimõttest.

Sel ahistaval surveajal oli luule arenemine pidurdatud. Luuletati küll rohkesti, aga suurim osa luuletoodangust oli vähese väärtusega. Lõpmatuseni jäljendasid ja korrutasid selle aja. nn. „luulehaiged laulikud“ oma lüürikas ärkamisaja isamaalisi motiive: „Ilus oled, Eestimaa!“, „Eestlane olen ja eestlaseks jään!“ jne. Paremaid tulemusi saavutasid venestusaja luuletajad ballaadi, valmi ja mõtteluule alal, arendades tähele-

pandavalt nende luuleliikide kaudu eesti luule vormilist külge.

Eesti järelromantismi silmapaistvamaid luuletajaid on J. Bergmann, J. Tamm ja Jak. Liiv. Kuna nad oma luuletustes käsitlesid ärkamisaja mõtteid ja aateid, nimetatakse neid epigoonideks. Umbes samal ajal ja samades tingimustes valmis ka K. E. Söödi ja A. Haava lüürika.

Jaan Bergmann.

Jaan Bergmann sündis 17. (29.) detsembril 1856. a. Viljandimaal Kolga-Jaani kihelkonnas Niilu talus. Juba väikese lapsena luges ta innuga piiblit ja muid raamatuid ning õppis loetud palad pähe. Lõpetanud Põltsamaa kihelkonna-

J. Bergmann.

kooli, pääses Bergmann 1871. a. Tallinna kubermangu gümnaasiumi, kus õppisid ainult „suurte mõisnike ja auliste linnakodanike pojad“. Kuue aasta pärast lõpetas ta gümnaasiumi parima tunnistusega ja astus Tartu ülikooli usutea-

duskonda. Bergmann käis hoolega loenguil, õiendas hea eduga eksamid ja oli tihedas kokkupuutes kirjandushuviliste eesti üliõpilastega.

Prooviaastat pidas Bergmann rahvaluulekoguja Jakob Hurda juures Peterburis, saades temalt hea koostöö eesti keele ja rahvaluule alal. A. 1884 valiti Bergmann Paistu kirikuõpetajaks, kus ta võitis koguduse laialdase lugupidamise. Bergmanni elutööks kujunes piibli uuendatud eesti-keelse tõlke valmistamine. See suur töö nõudis temalt 20 aasta jooksul 14 255 töötundi. Piibli tõlge valmis aasta enne tema surma.

Jaan Bergmann suri südamehaigusse 12. (25.) juunil 1916. a. ja ta sängitati Paistu kalmistule, kuhu püstitati hiljem tänulike koguduseliikmete poolt hauasammas.

Luuletaja Jaan Bergmanni looming algas gümnaasiumi- ja ülikooliaastail, millal ta luges ja eestindas kreeka klassikalisi luuletöid ning nende eeskujul lõi eepilisi laule. Lüüri-liste luuletuste sepsitsemiseks andsid talle tõuke K r e u t z w a l d i ja K o i d u l a laulud.

Esialgul ilmusid Bergmanni luuletused ajakirjade ja ajalehtede veergudel. Alles a. 1901 pääses trükki luuletuskogu J. Bergmanni „Laulud“, mille teine, täiendatud trükk ilmus H. Visnapuu toimetusel 1923. a. See kogu sisaldab 231 laulu, mis on loodud umbes 25 aasta jooksul.

Bergmann on tunnustuse võitnud eepikuna. Tema jutustav luule pole küll arvuliselt suur, aga siin esineb silmapaistvaid ballaade, mil on pööret loov tähtsus eesti eepilise luule arenemisloos.

Bergmanni ballaadides käsitletakse peamiselt Eesti muistset vabadusvõitlust, rõhutades meie sõjasangarite vahvust, kangelaslikkust ja ohvrimeelsust. Selle kõrval kasutatakse ka meie rahvajuttude ainestikku, näit. ballaadis „Lupainaja“.

Klassikalise luule vormitunnused avalduvad kõige ilmsemalt Bergmanni tuntumais ballaades „Ustav Ülo“ ja „Taara pidud taga selja“, millest esimene on algupärane luuletus, teine aga loodud saksa kirjaniku E. Geibeli laulu „Mustlase elu“ järgi. Nende laulude amfibrahhilised värsid on rütmikad, sündmustik on koondatult ja mõjukalt esitatud.

USTAV ÜLO.

Kui Viljandil vaenlane valvas ees,
Siis lootuse lõpetas igamees;
„Oh Lembitu, Lehola vanem, sa
Ju rutta, meid rüütlitest lunasta!“

Küll Valdeku vahtis, küll ootas ta,
Ei ilmunud isake aitama;
Ning rüütlite rõngas ja Läti piir
Ju surus nii linna kui surmav viir.

Sääl saadiku sammul käis Ülo teed,
Ei kohutand teda ei vaen, ei veed,
Vaid julgesti astus ta edasi,
Kuid tabajaist kinni ta püüeti.

„Raud, rändajat jäta sa rahule!
Miks vagurat vangisse veate?“
— Või olgu sa õiglasem rändaja,
Pead ülema ette nüüd astuma! —

Küll kalk oli kuulda see Ülole,
Kuid rüütlile ruttas ta julgeste.
See küsis: — Kes sinu on läkitand?
Ei ütle, siis elu sa lõpetand! —

„Ei karda su käsku, mis võib su piin?
Kuid tunnistan sinule vabalt siin:
Mind läkitas Lehola Lembitu,
Et ütleksin pojale, teel ta ju!

Ta hulgad on tulemas Paala poolt,
Ka Varbola vanem on kandnud hoolt,
Ning Nurmekond Võrtsjärve veereni
On kogunud kokku ju täiesti.

Kõu kombel nad ilmuvad hulgani,
Ei suuda sa keelda neid sugugi;
Sest katsu, et minema enne lääd,
Kui Lembitult piiratud lõksu jääd.“

Kuid rüütel, see kostis tall' ülbesti:
— Sa lähed nüüd ütlema linnale:
Miks ootate Lembitult abi veel?
Ta täiest' on otsa ju saanud teel!

Kui aga sa hakkad siin tõrkuma,
Siis suuremas surmas ju oled sa!
Nüüd täida, mis sinule ütleb meel:
Nii saad sina palga, kuis kõlab keel! —

Ja Ülo ei oodanud minemast,
Ta tõttas ja linnale ligistas.
Sääl Valdeku hüüdis ju Viljandist:
„Oh häda, suur õnnetus ootab vist!“

Kuid kindlasti kuulutas Ülo hääl:
„Et võidelge ustavalt, vennad sääl!
Ju Lembitu ligi on tulemas,
Ju vastane hirmuga ehmatas!

Veel enne kui kerkinud päikene
Kolm korda on ida poolt ülesse:
On Viljandi vaenlastest puhas ju;
Mu vennad, sest vahvasti võidelge!“

Veel viimane sõna tal oli suus,
Siis timuka mõök oli Ülo luus;
Ta langes, ta pää pandi ridvale
Ja visati pilgates linnasse.

Säält Valdeku hüüdis valjuste:
„Sa surid kui ustavam eestlane!
Sa vendade päästmiseks surid nüüd:
Sind kiidab veel tuleva põlve hüüd!“

Lembitu-aegseid eestlaste kangelaslikke heitlusi kujutatakse ka ballaadis „Salme“, seejuures kasutades trohheilist värsimõõtu. Siin keskendub peatähelepanu Lembitu tütre Salme traagilisele elulõpule.

SALME.

(Katkend.)

III

Vinge sügisene vilu
Kasemetsad kolletas,
Surus hauda aasa ilu,
Hingeheitmist avaldas.

Miks ep taevas tarretanud
Verekarva koledast?
Kesse pilvi palistanud
Loidu jälil jäledast?

Sõda sõitis laudasillal,
Vaenukirves vankuriks,
Viibis verepulma killal,
Käänis külad kalmetiks.

Praegu paistsid puhtekiired
Pärast pööripäeva ööd.
Loovad võitu koiduviired?
Koovad vangistuse vööd?

Salme õhkas, Salme ootas
Sõjast sõna tulevat:
Varjupaigas võitu lootis,
Peitis salapisarat.

Ehk ju muutsid raudamehed
Vangipõlveks vabadust?
Ehk ju surid Eesti mehed?
Salme aimas õnnetust.

Kesse tuli kiirel sõidul?
Paalast onu Unipää.
Kas ta hõiskas venna võidul?
Ei! Ta kandis risti käes.

Murepilved palgel peitsid
Kahtlust kavalusega:
Rüütli käsud teda kõitsid,
Sundsid sugu salgama.

Kahtlemata küsis piiga:
„Lell, kus isa Lembitu?
Kas ju rookis röövliid Riiga
Vidamees ja Valdeku?“

„Ära nõua, neitsikene,
Sõjasõidust sõnumeid!“
„Kas ehk, kulla lellekene,
Nägid lipu ligi neid?“

„Kuulsin kaarnaid
kakkelema
Paala kaldal pimedas!“
„Nägid kotkaid kaugenema
Manalasse malevas?“

„Kuule vaikselt kurba lugu,
Ole kindel, kannata!

Eile oli Eesti sugu
Tervelt Paala põllula.

„Vahvast võitles nende käsi
Kõikumata kindlaste,
Aga võõra võim ei väsi
Ega raudne raugene.

„Vaskne kilp ei karda nooli,
Kardne kübar kivikest,
Raudamees ei odast hooli,
Teras tamme nuiadest.

„Oja kombel hoovas veri
Meie meeste haavadest, —
Laps, nüüd ära enam päri
Otsust sõjasõnumist!“

„Kus mu armas isakene?“ —
„Pandi mulda magama.“ —
„Kus mu kuldne peiu-
kene?“ —
„Suri eile sõjassa.“

„Kus mu virka venna-
kene?“ —
„Suigub hauas sügavas.“ —
„Kesse kaitseb, lillekene,
Lapsuke si Leholas?“

„Lapsi kaitseb ristikuju,
Mille pandiks paneme.“ —
„Minu riisuks rüütli tuju?“ —
„Sinu annan Sakstele.“

„Ennem eksib taevast
päike!“ —
„Ei sa pääse võitja käest.“ —
„Kõrgem saadab minu käike,
Varjab vägivalla eest!“

Kurvalt kerkis, valvsalt
vaatis

Pilverannalt päikene:
Kiirel hoiu käsku saatis
Põgevale piigale.

Bergmann taotles oma ballaadides õnnestunult klassikalisi vormivahendeid — korrapärast värsimõõtu, stiiliühtsust ja selgust. Seega edendas ta tähelepandavalt meie luule vormilist külge, mida seni oli vähe arendatud. Tema ballaadidega muutus meie luulekeel ilukõllalisemaks, painduvamaks ja sõnarikkamaks.

Kunstinõudeid rahuldavad ka Bergmanni lihtsetoimsed mõttelaulud ja valmid, mis jätavad osalt pinnalise mulje. Toome näiteks mõttelaulu „Lese silmapisar“.

LESE SILMAPISAR.

Üks rikas kaupmees seisis
Kord vaekausi ees
Ja vaese lese kuldtükk
Tal vaagis kausi sees.

See lese viimne vara,
Mis mehelt pärinud:
Nüüd laste nutukisa
Ta siia ajanud.

„Kuldtükk on taksist
kergem,

Ei jookse enam ta:
Ei või tast rohkem anda
Kui paljalt poole ma!“

„„Ei see või õige olla:
Ta terve täiesti!“

Ma palun, kulla härra:
Teist korda kaaluge!“

Ta palav pisar veeris
Kuldtüki kausisse.
Kuid kaupmees kostis
külmalt:
„Vaev tühi tõesti!“

Ta siiski kaalus jälle
Ja vaagis teravalt.
Ja vaata: kuldtükk vajus
Vaepommist raskemalt.

Siis maksis täie hinna
Ta sõnalausmata.
Oh lese silmapisar,
Kui palju kaalud sa!

Hoopis varju jäävad Bergmanni ballaadide kõrval tema lüürilised laulud, mis on tundekehvad ja pealiskaudsed. Need osutavad autori abitust lüüriliste meeolude tõlgitsemisel.

Bergmann oli oma aja kohta hea värsimeister ja keeletundja. Tema hoolde usaldati Koidula ja Veske luuletuste redigeerimine. Heade tagajärgedega tõlkis Bergmann ka kreeka- ja saksakeelset luulet eesti keelde. Nii eestindas ta Homerose „Odüsseia“ 5 laulu ja „Batrachomyomachia ehk Hiirte ja konnade sõja“, Schilleri „Kellalaulu“, Goethe „Udumäe kuninga“ jt.

Ei saa lõpuks nimetamata jätta, et Bergmann koostas esi-

mese eestikeelse kirjandusteooria katse pealkirja all „Luuletuskunst“, mis ilmus Eesti Kirjameeste Seltsi albumis (1878). Selles kirjandusteoreetilises kirjutises selgitas ta põgusalt eesti luuletuste värsimõõtu, kõlalist külge ja luulekeelt.

Bergmann on meie vormitäiuslikumate ballaadide looja ja eesti luulestiili arendaja. Ta jutustav luule mõjutas märgatavalt teiste järelromantikute luuletooteid.

Ülesanne 1. Määrake ballaadide „Ustav Ülo“ ja „Salme“ peaidee! Leidke mõlemast luuletusest näiteid alliteratsioonide ja assonantside kohta! Missugused riimid esinevad neis ballaadides? Kumb ballaad on vormilt parem? Milles avaldub Bergmanni ballaadide tähtsus? Missugune on Bergmanni ballaadide keel? Missugust ühiskondlikku mõju taotles Bergmann oma ballaadidega järel-ärkamisajal?

Jakob Tamm.

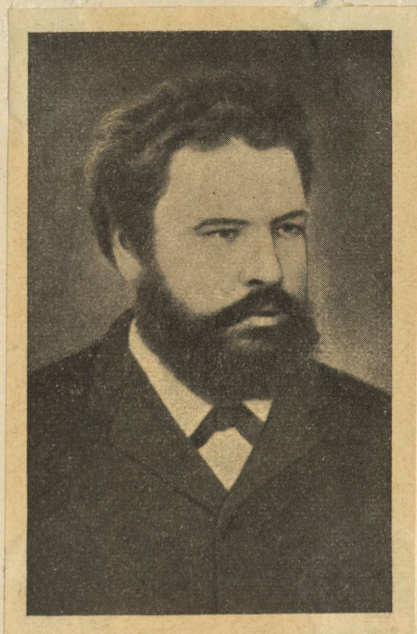
Luuletaja Jakob Tamm sündis 25. aprillil 1861. a. Tartu lähedal Nõos Mõtsküla mõisas, kus tema isa oli moonamees. Lapsepõlve vilets kodu ei pakkunud Tammele peale süngete mälestuste midagi meelt ülendavat. Isa rändava elu tõttu ta pidi mitmes külakoolis õppima. Esiti ta oli Rannu Koopsi külakoolis, siis Rõngu Kirepi vallakoolis ja lõpuks Tilga vene kirikukoolis. Kõige enam teadmisi omandas ta viimases koolis. Lõpetanud kirikukooli, pääses Tamm 1878. a. sügisel Tartu õpetajate seminari.

Seminaris tärkasid Tamme rahvuslikud huvid. Tema eesti keele õpetajaks oli keelemees Mihkel Veske, kes teda esimesena tutvustas eesti kirjandustoodetega. Kirjanduslikke äratusi ta sai ka oma kaasõpilastelt. Nende õhutusel hakkas Tamm eesti kirjanduse uudisteseid lugema. Ühes kaasseminaristidega ta katsetas luuletada salmikuid ja avaldas oma esimesed luuletuskatsed käsikirjalises kogus „Seminari sulemehed“.

Seminari lõpetas Tamm 1881. a. sügisel kooliõpetaja kutsetunnistusega. Kohe ei saanud ta ametisse astuda, sest kodumaal ei leidnud ta vaba teenistusk kohta ja tema tervislik olukord oli halb. Alles 1883. a. ta asus kooliõpetaja kohale P ilistverre, kus ta tõlkis õige rohkesti vene- ja saksakeelseid luuletusi eesti keelde. P ilistverest siirdus Tamm 1890. a. Põltsamaa Aleksandrikooli. Õpetades Aleksandrikooli vanemais klasses eesti keelt, nõudis Tamm eeskätt loogilisi ja mõtteselgeid kirjandeid.

1893. a. kutsuti Tamm Väike-Maarja kihelkonnakooli juhatajaks. Oma rohkeköitelise raamatukogu kaudu virgutas Tamm õpilasi kirjandust lugema. Selle tagajärjel oli

Väike-Maarja õpilaste kirjanduslik huvi väljapaistev. Tamme kirjandusehuvilisemaks õpilaseks oli A. Hansen, praegune kirjanik Tammsaare. Koolitöö kõrval oli Tamm Väike-Maarjas agarasti tegev luuletajana. Ta kirjutas ballaade ja tõlkis Heine luuletusi eesti keelde. Tema kirjanduslikku tegevust elustas sagedane kokkupuutumine sealsete luuletajate Jakob Liivi ja Peeter Jakobsoniga. Väike-Maarjas mõjus masendavalt Tammele kavatse-

J. Tamm.

tud naitumise luhtumine. Pettunud oma armastuses 38. eluaastal, kirjutas Tamm masendunud meeleolus armastusluuletusi. Vanadusaastail tegeles Tamm spiritismiga ja eestindas Robinsoni.

Koolijuhataja ja kirjanik Jakob Tamm suri neeru- ja südamehaigusse 13. juulil 1907. a. ja ta maeti Väike-Maarja kalmistule.

Jakob Tamme esimesed lugulaulud on loodud Bergmanni ballaadide eeskujul. Viimase luuletoodanguga tutvus ta seminariõpilasena. Tamm sõnanud vaimustusega Berg-

manni laulude kohta: „Ma ei uskunud, et eesti keeles niisuguseid laule võib teha. See keel, mis neis oli, oli mulle uus, aga nii ilus, võimukas ja omane. Bergmanni laulud justkui sundisid mind neile järele tegema.“

Tamme luulelooming algas 1881. a. ja kestis kuni vanadusaastateni. Esiti ilmusid tema luuletused ajakirjades ja ajalehtedes „Oma maa“, „Meelejahutaja“, „Olevik“, „Linda“ jm. Hiljemini avaldas ta oma luuletusi laulukogus „Ärganud hääled“ I ja II (1892). Suur hulk tema luuletustest jäi kirjaniku poolt trükitis välja andmata. Seni on ilmunud tema jutustavate laulude kogu Jakob Tamme „Lugulaulud“ (1914). Tamme hilisemad lüürilised laulud on alal hoidunud käsikirjas.

Suurem osa Tamme luuletoodangust on jutustavat laadi. Ta on luuletanud umbes 70 algupärast lugulaulu, mis koosnevad ligikaudu 10.000 laulureast. Lugulaulude aines-tiku on ta laenanud eesti rahvajuttudest, ajaloost ja rahva igapäevasest elust.

Rahvajuttudel põhinevaist ballaadidest on tuntuim ja kunstilisim „Odavad orjad“, milles kujutatakse ahnet talupere-meest.

ODAVAD ORJAD.

Eesti rahva muinasjutt.

Ihnus, ahnus, mõlemad
Õelad hinge rikkujad.
J. Bergmann.

„Suur talu mul küll on, kuid mis tast tulu,
Kui suurem jagu saaki kaob käest!
Nii hirmus kõrgeks kerkib ikka kulu,
Et kuidagi ei jõua üles mäest:
Näed enda tarvitust, näed laste salka.
Siis kogu vara, orjadele palka!...“

Jah orjadega on küll hirmus lugu:
Ei lepigi nad palja söögiga,
Vaid palka ihaldab ka nende sugu —
Ei mõistust võta muidu löögiga.
Kolm korda päevas täida nendel kõhud —
Mis ime siis, kui saagi surnuks rõhud!

Kui saada oleks sihukesi orjaks,
Kes teevad tööd ka ilma palgata,
Kes söövad kassi eest — siis saaki korjaks...
Ja sihukesi orje arvata
Kolm tüdrukut, kolm poissi tuleks vaja
Mul kolmeks aastaks, siis saaks korda maja.“

Nii rääkis suurel õhtul Saare Tõnu,
Kui põllult oli koju tulemas...
Mis sundis aga tema suust neid sõnu:
Kas oli vaesus teda vaevamas?
Suur oli koht tal — ise tundis seda:
Ei puudus iial pigistanud teda.

Võis omaga ta ausalt läbi saada —
Kuid ahnus oli teinud ihneks ta;
Tal oli himu rikkust kokku a'ada
Ja viisiks — üksi valjult rääkida.
Ei arvand ta, et keegi kuuleb juttu —
Seal sai tal õlast kinni võetud ruttu.

Ta vaatas kõrva: võõra mehe nägi,
Kes tume nagu sügisene ilm,
Kel selja küüritanud aja vägi,
Ehk kavalusest alles kiirgab silm.
Tast mõni teine oleks kartnud paha,
Kuid Tõnu sulas tema ees kui vaha.

Jäi oot'ma Tõnu... Võõras algas juttu:
„Ma kuulsin sinu kōnet, külamees;
Seepärast avalda sa mulle ruttu:
Kas siis jääb rahule su süda sees,
Kas siis võid kanda rinnus rõõmupärgi,
Kui orjad saadan sulle soovi järgi?“

Kolm tüdrukut, kolm poissi tahtsid saada
Sa kolmeks aastaks — seda kuulsin ma;
Need võid varsti põllu peale saata,
Kui saame aga kokku kaubaga:
Nad söövad kassi eest, ei palka nõua;
Mis jõudvad teha nad, ei teised jõua.

Ja kaup, mis ära teeme oma vahel,
On see, et lahti jälle lased nad,
Kui otsa jõuab kolme aasta ahel, —

Nii kauaks neid ju tööle tarvitad ...
Kui aga kauemaks sa veel nad võtad,
Siis ise minu voli alla tõttad.“

Nii rääkis vōõras ... Tõnu kuulas teda
Ja kostis siis: „Kaup minu poolt on koos.“
Kui ütlemas ta alles oli seda,
Ju vōõras kadus ära tuule hoos.
„Vist nägin und!“ — nii Tõnu kurvalt sõnus:
„Oh äpardust! kaup oleks olnud mõnus!“

Kui tema aga jõuab koduõue,
Kolm tüdrukut, kolm poissi seisab ees.
Rõõm pani pakitsema tema põue.
Nüüd mõistis mees, et asjal tõsi sees.
Ta võttis orjad vastu, süüa andis
Ja teisel päeval kohe tööle pandis.

* * *

Aeg kadus käest ... Ju viimse õhtu vari
On kolmandastki aastast ukse ees.
Küll suur on Tõnul koju tulnud kari,
Täis salved vilja Tõnu aida sees,
Hulk raha Tõnul kirstus taba taga —
Kuid tusane on Tõnu täna aga.

Ta istub õhtusöögil mõttes raskes:
Ei lähe toit; rind tungib õhkele;
Ja ennast käsipõsekile lastes
Mees ootab orje põllult õhtule —
Neil orjaaeg on otsas täna õhtu —
See ongi hoop, mis Tõnule toob õhtu.

Lä'eb mõte Tõnul läbi viljavälja,
Lä'eb läbi metsa, läbi karjamaa,
Lä'eb läbi ojaäärse luha halja,
Lä'eb ringi ümber tema talu ra'a,
Lä'eb läbi toa, rehe, aida, lauda —
Kuid ohule ei kustki leia hauda.

„Mis tulu oli temal,“ arvab Tõnu,
„Mind keelda orje üle pidamast? —
Neist küllap mõni teine tunneb mõnu,

Kui lahti on nad minu sidemest ...
Ei — saab, mis saab — kui orjad tahtvad jääda,
Mis kardan temast, tahaksin ma teada!“

Ta ootab orje ... Orjad koju tõtvad
Ja õhtusöögilauda istuvad:
Kolm suutäit leent säält igaüks nad võtvad,
Siis söönud on ja lauast astuvad;
Nad tahtvad lakka puhkusele minna;
Kuid Tõnu käsib neid veel jääda sinna.

„Et kuulge veel mu sõbralikke sõnu:
Teil orjaaeg on täna otsa saand;“ —
Nii ütleb südamlikult Saare Tõnu —
„Eks ole hästi meie läbi a'and?
Ei tulnud ette iial mingit paha ...
Mispärast tahate mind jätta maha?“

„Te jääge siia — mina soovin seda —
Kas olgu veel ehk üheks aastakski;
Teil pole ära minna mingit häda, —
Ei õnne leia keegi hulguteel;
Ei veerev kivi iial sammalt kanna —
Ma seda tahtsin teile ette panna.“

Ei ütle orjad head, ei ütle paha,
Kas rahul on või pole temaga:
Neil aeg on käes, nad tõtvad ukse taha,
Et päeva vaevast minna puhkama.
Näeb Tõnu nüüd, et lähevad nad lakka:
„Noh eks nad homme jälle tööle hakka!“

Ja teisel päeval enne koitu juba
On tema üleval, kuis tema viis:
Ta kõnnib kärsitumalt mööda tuba
Ja ootab orje; sõnab järsku siis:
„Ma järgi lä'en: neid tarvis tööle a'ada —
Võib ori üksi käsust aru saada.“

*

Päev algab juba ... Üles tõusis päike —
Ei Tõnu lakast tulnud maha veel;
Lõi kärsitumaks toas suur ja väike
Ja halba aimas hirmus iga meel.

*Siis lakka tõtati, kus laisklev pere...
Mis nähti seal, see külmaks tegi vere.*

*Muud orjadest ei olnud enam märki
Kui aga nende magamise koht
Ja selle peal kuus katkend vana särki
Ning igaühe sees üks kasetoht
Ja laka nurgas, nendest eemal vähe
Maas oli heintel Tõnu surnukeha.*

Jakob Liiv, O. H. Münther ja Jakob Tamm.

Ballaadis „Ä r k v e l“ arendatakse ajaloolist teemat — Lembitu katsed oma rahvast päästa võõra võimu alt. Selle peamotiiviga ühendatakse jaaniöö l õitsva sõnajala motiiv. Arvatakse, et ballaad pole algupärane, vaid on loodud saksa luuletaja Zedlitzi laulu eeskujul ¹⁾.

¹⁾ A. Jürgenstein, „Arvustuslised kirjatööd“, lk. 25.

„Kulla sõber, teed on
vaja!“ —
„Pole teed — siis siia aja!
Tee on siin, kus näed sa
mind.“ —
„Täna juhatamast sind!..“

Näe, nüüd saingi juba
teele,“
Ütles võõras, istus reele:
„Asi jällegi on hea!..
Päris märjaks võttis pea.

Käänlesin küll siia, sinna,
Kuhugi ei mõistnud
minna...“
Juhan ütles: „Veider see!
Kuidas käest sul kadus tee?“

„Kuidas kadus!.. Saa sa
aru!
Teinekord ei teelt vii maru...
Läksin Riksu veskil ma
Möldriga, näe, riidlema...“

Sealt see tuli... Ära
sõitsin,
Äkki asja halva leidsin:
Kadus tee — ei näe, ei näe —
Kas või lume peale jää!

„Kust sa oled?“ — „Käbi-
salust,
Tead, sealt Metsavahe talust,
Riksu veskilt praegu vast
Tulen tangu tegemast...“

Ruunanaru rikkus ära
Möldri vana saani pära:
Pulgad puistas välja seest;
Rubla maksin selle eest.“

„Ja kas nüüd sa teest saad
aru?“ —
„Nüüd saan aru... Vaata
naru!
Praegu alles peksab rind...
Kuidas vaevas küll ta mind!“

Joosta sain kord ees, kord
taga, —
Ega vaenlane ei maga!
Kui ma sind ei oleks näind,
Asi oleks halvaks läind!“

„Küll on lugu! Lausa ime!“
Arvas Juhan; „käi kui
pime!“ —
„Nii ta oli!“ ütles mees;
„Olin päris häda sees!“

Jakob Tamm on eesti produktiivsemaid ballaadikirjanikke, kes on loonud haruldaselt palju ballaade meie rahvajuttude teemadel. Ajaloolisi ja tõsielulisi aineid on ta käsitelnud vaid üksikuis ballaadides. Vastavalt oma romantilis-müstilisele hingelaadile rõhutab Tamm jutustavas luules müstilist ja salapärast joont. Tamme ballaadide ülesehitus ja värsirakendus pole nii korrapärane kui Bergmanni oma. Enamik ta lugulauludest on ebaühtsa kompositsiooniga, nende sündmustik on venitatud ega pole küllaldaselt hingestatud. Ballaadide loomisel olid talle eeskujuks vene luuletajad Lermontov ja Puškin, kelle jutustavaid luuletöid ta eestindas.

Vene valmimestriilt Krõlov'ilt sai Tamm tõuke val-

mid e loomiseks. Esialgu tõlkis ta Krõlovi valme eesti keelde, hiljem kirjutas ta ka mõned algupärased valmid, nagu „P u n i k“, „K ä g u ja p ä ä s u k e“, „S i g a“ jt., milles ta paljastas mõistamisi ühiskondlikke väärnähtusi.

PUNIK.

*Kord Päitsik puskis Punikut,
Kes teab mis tulu sellest saada ihkas?
Võib olla, et ta Punikut ehk vihkas,
Või vaigistas ehk muidu südant võimikut,
Ta oli Punikust ju kõvem palju.
Ja kus näib teine nõdrem ees,
Seal iga kergatski on mees!
Mis tegi aga Punik? Hoobi sai ta valju —
See oli tarvis kätte tasuda,
Kuid kuidas õiendada kangemaga:
Ei või ju vastu hakata!
Ta vaatab ümber: ees tal Kirjak vaga...
See oli nõdrem temast — seda teadis ta —
Ja selle kallale siis tormas tuhinaga.
Ma ütlen lisaks veel:
Nii pole üksi aasal karja hulgas lugu,
Kus trooni peal on tõpra meel, —
Vaid sealgi juhtub nii, kus inimeste sugu:
Et see, kes kangem, rusub kehvemat,
Ja kehvem — jälle kehvemat.*

Peale ballaadide ja valmide luuletas Tamm rohkesti lüürilisi laule. Enamik tema lüürikast on tundekehv, sügavamat meeoleolu on ta tabanud mõnedes loodus- ja armastusluuletustes.

Toome näitena tema parima looduslaulu „K i l i n - k ö l i n“, milles kunstilise mõjukusega kujutatakse kevadisi helinaid ja hõiskeid.

KILIN-KÖLIN.

*Täis õiehiilgust aas on nüüd,
ja igal pool on hõiskehüüd:
ilm virvendab ja voogab.*

*Ma vaatan, kuulan aasa pääl:
kõik õhk on nagu ainus hääl,
ta heliseb ja hoogab.*

*Mis kõrv mul kuuleb, silm
mul näeb,
see lennul hinge sisse lä'eb:
sää! kilin, kõlin, sära.
See eluküllus rusub mind;
mul lahti, lahti tikub rind,
et koormat heita ära.*

*Hää! hinge põhjast üles keeb,
vaim ilukoorma lauluks teeb;
laul välja saata vaja...
Ja hää! teega, mis aasa pääl,
nüüd sulab kokku minu hää!
üks kilin, kõlin, kaja.*

Jakob Tammega algab vene mõju eesti luuletoodangus ja meie luule vabaneb osaliselt saksa mõjutusest. Seda osutavad tema rohked laulutõlked vene keelest ja vene luuletoodangu eeskujul loodud algupärased ballaadid ja valmid.

Tamme lugulaulud rikastasid eesti luulet uute motiividega, eriti rahvajuttude ainekuga. Tema algupärased valmid on esimesi paremaid eesti keeles. Nagu tema eelkäija Bergmann, samuti püüdis Tamm eesti luulevormi täiendada ja edendada.

Ülesanne 2. Missuguseid motiive ja ideid käsitleb J. Tamm oma ballaadides? Millega seletub müstiline joon tema luules? Määrake tema laulude värsimõõt! Leidke neist kõne- ja lausekujundeid! Missugust ühiskondlikku nähtust kujutatakse valmis „Punik“? Leidke onomatopoeetilisi sõnu tema looduslaulust „Kilin-kõlin“! Võrrelge J. Tamme ja J. Bergmanni ballaade nii sisult kui vormilt!

Jakob Liiv.

Luuletaja Jakob Liiv sündis 16. (28.) veebruaril 1859. a. Alatskivi Veskerahva talus rentniku pojana. Oma poisikese põlve veetis ta Rupsi külas Oja talus. Kolm aastat õppis ta Naelavere külakoolis ja hiljem niisama palju aega Kodavere kihelkonnakoolis. Omandanud kooliõpetaja kutsetunnistuse, töötas Liiv õpetajana Triigi-Avispeal ja Pandiveres. Käesoleva sajandi algul pidas ta Väike-Maarjas raamatukauplust ja a. 1913 asus ta Rakverre elama, kus oli esiteks pangaametnik, siis linnapea ja lõpuks algkooliõpetaja. Ta suri kõrges vanuses 17. jaanuaril 1938. a. ja maeti Rakvere kalmistule.

Jakob Liivi toodang on üsna suur, hoolimata sellest et kirjanduslik looming oli talle vähetasuvaks kõrvaltööks. Tema sulest on ilmunud lüürilisi luuletusi, lugulaule, näi-

dendeid, lühijutte ja memuaarteoseid. Väärtuslikuma osa Liivi toodangust moodustavad lüürilised ja eepilised laulud.

Jakob Liiv.

Nagu Bergmann ja Tamm, nii rõhutas Liivgi oma luuleprogrammis keelelist ja vormilist külge.

*Andke tunda igas salmis
Keele rikkust riimides.
Näidake, et igas valmis
Keel on kindlas seaduses.*

Lüürilistes lauludes kordab Jakob Liiv ärkamisaja luule peamotiive, luues isamaa-, loodus- ja armastuslaule. Isamaalauludes kasutab ta allegoorilist väljendusviisi, et valitsusvõimu teadmata õhutada eestlasi vastupanule venestusurve vastu. Tema looduslaulud on pehmekõlalised ja idüllilised, armastusluuletused aga eleegilise põhitooniga.

Looduslaul „K o d u j ä r v“ esitab mahedatoonilise ideali-seeritud pildi loodusest.

KODUJÄRV.

*Mu kodujärv, su kaunil kaldal
Ma nutan rõõmupisaraid,
Nii vagusaid,
Et õhtu-ehal veel mu silmad
Su lainemängu näha said.*

*Su salakõne, vaikne vesi,
Mis räägib laine rannale
Nii vaigesti,
On lapsepõlve õndsast ajast
Ju tuttav minu hingele.*

*See tänagi mu kõrvu kostab
Nii armas, mahe, tasane
Kui vanasti...
Kuid nende tuttav lapsukene
On tüdinenud vanake,*

*Kes ammu juba unustanud
Sind, kodujärv, su iluga.
Nüüd hoolega
Siin tahan täna kaua, kaua,
Su puhtust, selgust vaadata.*

*Jah, teie sülle, vaiksed lained
Ma valan palves silmavee,
Et võiksite
Ka teie sellest aru saada,
Kui väsitav mu elutee.*

Võimsakõlaline luuletus „M e h e d“, meie tuntuim mees-koorilaul, äratav tähelepanu kindla rütmiga ja jõuliste riimidega.

MEHED.

*Nii tugevad kui kaljud suures meres
On mehed kõigis elutormides,
Ei ole argust nende julges veres,*

*Ei kartust, nõrkust nende südames.
Neil kõrvus kajab tegevuse hüüe
Ja vaimus vabaduse püha püüe.*

*Ei karda mehed sõgedate sõitlust
Ei kohku kõrve vaevarikkast teest,
Vaid alustavad viihimata võitlust
Nii isamaa kui vabaduse eest.
Sest häbistavat orjakütket, paela
Ei lase vabad mehed panna kaela.*

*Ja kui neil hinges vaimustuse voole,
siis kõlab nende vägev lauluhääl
Nii võimsalt üles pilvepiiri poole,
Kui tormi mürin laia mere pääl.
Säält nagu äike alla orgu kajab
Ja uinujad kõik võitlusele ajab.*

Kõigis lüürilistes lauludes taotleb Liiv vormi puhtust ja korrektsust. Tema laulude kujundiline korrapärasus ja ilu paistab eriti silma sonettides.

LUULETEEL.

*Ma luule kõrgusesse tahtsin jõuda,
Mul oli armas ka ta sügavus...
Ta saladuste-maale püüdsin sõuda,
Mul saatja puudus — puudus geenius.*

*Nii üksi rännates hing tundis põuda,
Teel mitu kord mind piinas väsimus.
Ju vahest tahtsin teistelt otsust nõuda,
Ehk on mu vaev kõik tühi jampsimus.*

*Nüüd sõba silmas, kortsud juba laugel...
Kui kerjaja all trepi astmetel
Ma kuulan, kuidas teised üles läevad...*

*See püha paik, nii õhkab hing, on kaugel,
Kust luule paistab oma täiusel.
Ta ilu selgitatud silmad näevad.*

Jakob Liiv on loonud rea pikemaid lugulaule, milles käsitellakse kas kõlbelisi probleeme või rahvuspoliitilisi päevaküsimusi. A. 1900 ilmus lugulaul „Püha kujuk“, kus näida-

takse, kuidas mõisavalitseja poeg moraalselt langeb. „Kõrve lõvis“ (1896) kujutatakse allegooriliselt J. Hurda ja C. R. Jakobsoni rahvuspoliitilist võitlust ning maailmavaatelist vastakust. „Vaimude org“ (1906) loob haarava pildi 1905-nda aasta revolutsiooni kahjulikkusest eesti rahvusaatele. Ja lugulaulus „Ülemjärve vanake“ (1918) lastakse aimata kodumaa tulevast vabadust. Hoopis uude ainevaldkonda juhib meid „Revolutsioon“ I—II (1927—37), milles valgustatakse usulisi tõekspidamisi.

Stiilinäide „Revolutsioon“ II algusest.

*Mu päike veereb, eluõhtu jõuab,
hing ihkab rahu igaviku öös.
Ka väsitatud keha puhkust nõuab,
mis koormatud nii kaua raskes töös.
Kord igatsesin kotka tiibu, silma,
et näha kõrgelt mägedelt maailma
ja kaugeks lennuks valmistada vaim.
Kuid võõrad ehted, võõrad laenusuled
on tihti nagu lõkkes, õletuled,
või teise mulda toodud võõras taim.
Siis tuli oma silmi seletada
ja kodupinnal käia lihtsat rada,
et leida kalmistuid ja elushaudu,
kus alles magati veel ränka und,
ja purustada mitme vangi raudu
ning hüüda: käes on ärkamise tund!
Siis riietuda, tõmmata vöö vööle
ja juhatada virku ühistööle
ning julgustada argu eluteel;
ka noori kasvatada julgeks, vahvaks,
kes koonduks hiljem iseteadvaks rahvaks,
kel kallid oleks oma keel ja meel,
kes seda nurinata täita jõuab,
mis tulevik talt õigusega nõuab.*

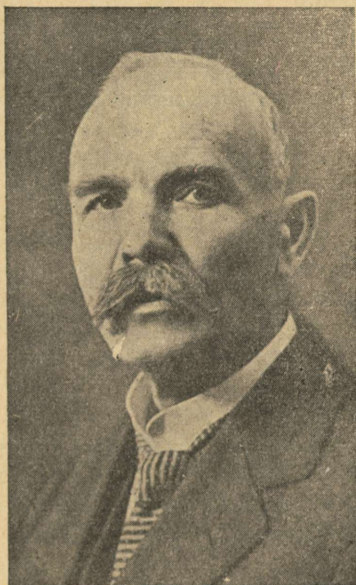
Eepilistes ja lüürilistes lauludes selgitab Jakob Liiv kõlbelisi ja rahvuslikke ideaale. Ta ülistab voorusi ja hoiatab pahede eest, et rahvas võiks vabaneda madalaist püüdeist ja tõusta paleuste poole. Veendunud isamaalasena on ta sisemiselt liigutatud, kui ta näeb kaaskodanikke sammumas rahvuslipu järel.

Ühes J. Bergmanni ja J. Tammega arendas Jakob Liiv venestusajal meie luulekirjanduse keelt, riimi ja värsiehitust. Selle tagajärjel muutus meie luuletuste väljendusviis ilmekamaks, kõlalisemaks ja rütmikamaks.

Ülesanne 3. Iseloomustage soneti „Luuleteel“ alusel Jakob Liivi kui luuletajat! Määrake Liivi laulude värsimõõt ja riimid! Missugused motiivid esinevad tema lüürikas ja lugulauludes? Milles näeb Jakob Liiv oma elutööd katkendis „Revolutsioon“? Missugust osatähtsust omab Jakob Liivi luuletoodang meie luule arenemises?

Karl Eduard Sööt.

Eepilise luule kõrval viljeldi venestusajal ka lüürikat, ehkki vähemate tagajärgedega kui rahvuslikul ärkamisajal. Silmapaist-

K. E. Sööt

vate lüürikutena esinesid läinud sajandi lõpul ja käesoleva sajandi algul K. E. Sööt ja A. Haava.

Luuletaja Karl Eduard Sööt pärineb Tartu lähedusest.

Ta sündis 14. (26.) dets. 1862. a. Raadi vallas Lohkva külas Tuki veski rentniku pojana. Oma hilisema lapsepõlve veetis Sööt Ilmatsalus Kurvitsa talus, kuhu asus Söötide perekond kirjaniku kuuendal eluaastal. Seal möödusid Söödi mälestusrikkad mängu- ja karjapõlveaastad. Varakult hakkas ta oma isa seltsis töötama nii põllul kui töötoas.

Omandanud algõpetuse lugemises ja kirjutamises vanemait, astus Sööt 13-aastasena ühte Tartu eraalgkooli ja sealt saksa seminari algkooli II klassi. Õppimine saksakeelses algkoolis oli pähetuupimise tõttu tüütv ja igav. Siiski ei puudunud koolil ka äratavad mõjud. Selles koolis hakkas Sööt suurt huvi tundma luuletamise vastu, ja hiljem, algkooli lõppklassis õppides, ta tõlkis mõned saksa laulud, näit. „Ich hatt' einen Kameraden“, emakeelde. Algkoolist siirdus Sööt kreiskooli, kus ta kirjanduslikud harrastused jätkusid. Ta tutvus Kreutzwaldi „Kalevipojaga“, luges eesti ajalehti ja tegi esimesi luuletuskatseid.

1881. a. lõpetas Sööt kreiskooli ja asus isatallu. Ta oli isale abiks põllutöis ja pidas Ilmatsalus lühikest aega vallakirjutaja-ametit, elustades oma kodukoha ümbruses seltskondlikku elu. Selle tegevusriikka ja huvitava ajajärgu Söödi elus katkestas väeteenistusse minek 1883. a. sügisel. Õnneks pääses Sööt liisu läbi juba järgneval aastal väekohustusest Poolamaal, ta tuli kodumaale tagasi, oli lühikest aega vallakirjutaja abiks ja astus siis „Oleviku“ toimetusse, kus ta tegutses 1886. a. — 1893. a. Kui Grenzstein venestuse poliitikasse kaldus, lahkus Sööt „Oleviku“ toimetusest ja asutas paari aasta pärast raamatukaupluse ja trükikoja. Ta kirjutas ligi sada eestikeelset teost, nende hulgas nii mitmedki tähelepandavad teosed.

Ootamatult tabasid Sööti rasked kaotused. 1896. a. suri tema õrnaloomuline ema, viie aasta möödudes hävisid kodutalu Kurvitsa hooned tulikahju läbi ja 1913. a. kaotas luuletaja oma isa. Kõige enam kurvastas Sööti ema surm, kes teda lõpmatu armastusega oli kohelnud.

Maailmasõja tulekul müüs Sööt raamatukaupluse ja trükikoja. Ta võttis agarasti osa seltskondlikust tegevusest, kuuludes paljude Tartu seltside, nagu Eesti Kirjanduse Seltsi, Eesti Rahva Muuseumi, „Vanemuise“, Põllumeeste Seltsi juhatusse. Vabadussõja päevil oli Sööt Punase Risti Tartu Eesti komitee, Põhja-Balti komitee ja „Ühistöö“ juhatuse liige ning Tartu linnanõunik, ja hiljem „Postimehe“ vastutav toimetaja. Praegu ta elab majaomanikuna Tartus.

1938. aasta lõpul sai Sööt 75 a. vanaks. Sel puhul korral-

dasid seltsid, kus ta praegu veel tegutseb või auliige on, „Vane-
muises“ suurejoonelise austamisõhtu laialiste ringkondade osa-
võtul.

Karl Eduard Söödi luuletodang kuulub pikka ajavahe-
mikku. Oma esimesi luuletusi kirjutas ta läinud sajandi 80-ndate
aastate algupoolel ja veel tema 75 a. juubelipäeva puhul ilmus
värsikogu „Kuusirbi õsu“ (1938). On üsna loomulik, et sellise
pika aja jooksul on luuletaja läbi käinud mitmepalgelise arene-
mistee.

Esimene luuleajastu. Sööt alustas oma luuleloomingu mi-
niatuurluuletuste tähe all. Sääraseid kolme-, neljasalmi-
lisi lühirealisi laulukesi pakkusid tema esik-laulukogud „A a s a
õ i e d“ I—II (1880—91). Seda laadi algelisi värsikatseid oli ta
varemgi avaldanud „Eesti Postimehe“ ja „Oma maa“ veergudel.

Tema lüürikas on algusest peale domineerival kohal ju-
tustav käsitluslaad. Sööt põimib luuletusse mingi pisi-
süüdmuse ja rajab sellele kogu laulu elamusliku ja ideelise külje.
Pisifaabula rakendus õnnestub tal eeskätt humoristlikes
armastuslauludes nagu „N õ e l“, „M a t u s“ jt. Nende
luuletuste loomisel nõjatus Sööt niihästi kodu- kui ka välismais-
tele eeskujudele, eriti M. V e s k e l e ja Heinrich H e i n e'le, kel-
lelt ta laenas oma armastuslaulude naljatleva ja vallat-
leva tooni.

NÕEL.

*Neiükene särasilma,
Neiu lahke naerukas,
Pistis mulle õie rinda,
Nõelaga ta kinnitas.*

*Nõel ei olnud poolest tollist
Näha pikem sugugi,
Kuid ma tunnen, ots on puutund
Südamesse ometi.*

*Õieke nüüd närtsind ära,
Nõel see kadund kuue seest,
Aga haav ei kao ära,
Valus haav mu südamest.*

Luuletuskogude „Aasa õied“ värsirakendus ja sõnastus on
vähenõudlik. Siin kasutatakse enamasti neljajalalist trohhe-
list värsimõõtu ja viljeldakse silmahakkavalt alliterat-
siooni ning assonantsi. Luuletused sõnastatakse võimalikult
rahvapärases ja lihtsas keeles.

A. 1894 ilmus Söödi luuletuskogu „Rõõm ja mure“, mis lugejaskonna tähelepanu võitis oma nägusa välimusega. See oli esmakordne juhtum, et eesti luuletuste valimik anti välja illustreeritult.

Kõnesolevas luuletuskogus laulab Sööt isiklikust saatusest, isamaast ja armastusest. Tema isiklikud elamused väljenduvad õige mõjukalt süngemeelolulises laulus „Must lind“, mille ta on loonud saksa kirjaniku Sudermanni jutustuse „Frau Sorge“ mõjutusel. Nagu Sudermanni teose peategelase Pauli elu oli uppunud muredesse ja töösse, nii hõljusid Söödi elutee kohal varasemast lapsepõlvest saadik mustatiivuliste lindudena mure- ja kannatusepilved.

MUST LIND.

*Kui sa teravasti tasa kuulad,
Kuuled õhus nagu kahinat,
Kuuled üleval mu pää kohal
Nagu linnu tiiva sahinat.*

*Kui sa õhtu-a'al, kui eha kustub,
Istud vagusalt pool-unes veel,
Siis näed laia tiibadega musta lindu
Nagu varju keerlevat mu eel.*

*Tema keerles juba siis mu ümber,
Kui ma mängisin veel vainu pääl;
Juba lapselises unenäos
Kohutas ta salaline hääl — —*

— — — — —

*Oh kui kurb, kui õnnetu ma olen,
Kuidas elusaatus rõhub mind!...
Kuula, üleval mu pää kohal
Keerleb mustatiivuline lind...*

Selle laulu on Sööt kunstinoüete kohaselt üles ehitanud. „Musta linnu“ sissejuhatava maalilise pildi loob ta võrdluste varal, tarvitades neid meeleolustamise ja ilustamise vahendina. Keskmistes salmides sugeneb luuletusse pöördsonade sagedase kordamise tagajärjel liikuvust, dünaamikat. Luuletaja viib paisutatud ja süvendatud meeleolu viimases salmis puän-

dini tunderõhuliste lausete saatel, mis algavad sõnadega: „Oh kui...“

Süngus ja kurvameelsus avaldub ka Söödi isamaaluuletustes. On tähelepanndav, et kurbust sümboliseerib tema „Rõõmu ja mure“ lauludes ikka mingi lind: leinalinnuke kägu, laulurästas, mureline lepalinnuke jne. Söödi üksikud isamaalaulud otse nõretavad valupisaraist ja pessimismist. Nii kordub leinalises isamaaluuletuses „Ettekuulutaja“ verbaalne metafoor „nuttis“ 7 korda, millele lisanduvad omakorda kurvatoonilised väljendid: „nutt“, „rasked pisarad“, „kaebas“, „haledasti“, „süda tahaks lõhkeda“, „mureline“ jm.

ETTEKUULUTAJA.

<i>Mureline lepalinnuke</i>	<i>Ja siis sätendas, säras ja</i>
<i>Laulis haledasti akna all;</i>	<i>hiilgas</i>
<i>Tema nuttis, palus tasakesi,</i>	<i>Saju sees tuline nool —</i>
<i>Nagu oleks häda ligidal.</i>	<i>Säras ja hiilgas ja nuttis ja</i>
<i>Tema nuttis, kuni nutu sekka</i>	<i>kaebas,</i>
<i>Kõlas vihmakulli kare hää,</i>	<i>Nuttis kõik mets ja maa ning</i>
<i>Kuni rasked pisarad kui</i>	<i>taevas...</i>
<i>helmed</i>	
<i>Hiilgasivad lilleõite pääl.</i>	<i>Lepalinnukene laulis, nuttis,</i>
	<i>Nagu tahaks süda lõhkeda.</i>
<i>Ja siis mässas ja möllas ja</i>	<i>Oh ta laulis haledasti, nuttis,</i>
<i>murdis</i>	<i>Nuttis ühes maa ja taevaga.</i>
<i>Metsa sees, mäel ja sool,</i>	

Üldse on „Rõõm ja mure“ eleeegiline värsiraamat, ainult üksikuis naljatlevat laadi armastuslauludes, nagu „Möldri Mikk“, „Kuub“, „Neidudega jalutades“ jm., pääseb võidule lustlik meeoleolu.

Läinud sajandi lõppkäänul ilmunud luuletuskogu „Saatus“ (1899) pühendab Sööt peamiselt oma kadunud ema mälestusele. Kasutades hästi leitud kõnekujundeid loob ta ema viimsest puhkepaigast üldtuntud luuletustes „Minu altar“ ja „Lillekesed, kumardage“ kaunid looduspildid.

MINU ALTAR.

<i>Minu altar ülilihtne</i>	<i>Kus ma raskusest ja ristist</i>
<i>Halja metsatuka sees,</i>	<i>Üles vaatan silmavees.</i>

X VEEL POLE KADUND KÕIK.

Veel elab Eestis mehi,
Kel armas isamaa,
Kel jätkub julgust, jõudu
Veel kurja tõrjuda.

Veel elab Eestis mehi,
Kel meel ei murdunud,
Kel ahne omakasu
Ei südant sidunud.

Veel kasvab Eesti salus
Meil tammi tugevaid,
Mis mühisevast marust
Vast jõudu juure said.

Veel Eesti aasa ilu
Ei ole närtsinud,
Ei Eesti au ja voores
Veel maha sõtkutud.

Ja kui veel üleüldse
Ilm häädust ühendab,
Ja armastus ning ausus
Veel kurjast võitu saab:

Siis minu sugurahvas
Ei kao ometi —
Ta õiglustunde kaittsel
Veel elab edasi.

Kurvatudeline armastusluuletus „Metsateel“ on Söödi kunstitäiuslikemaid lüürilisi laule. Kirjanik on suutnud selles luuletuses väheste sõnadega luua meeoloka pildi.

METSATEEL.

Ma kõnnin hilisel õhtul
Veel üksinda metsateel...
Tuul kahiseb puude ladvul
Ja lehed langevad eel.

Ma kõnnin hilisel õhtul
Veel üksinda metsateel,
Ja kaugele nooruse rā'ale
Veel tagasi mõtleb mu meel.

Ma tundsin üht ilusat neidu
Ja südant, mis puhas kui kuld,
Ja säravaid silmi, ja huuli

Ma tundsin... ja rinna sees
tuld.

Ja suurt ja sügavat õnne —
Tuld, armastust tundsin
ma!...

Ja ilma ja inimesi
Ma tundsin viimati ka..

Ma kõnnin hilisel õhtul
Veel üksinda metsateel —
Tuul kahiseb puude ladvul
Ja lehed langevad eel.

Masendava pildi loob Sööt purunenud lootuste võrdkujust, kodutust hulkurist ballaaditaolises laulus „Kes ta oli?“. Nagu autor tõendab, on temasse lootusetuse tunde inspireerinud Juhan Liivi traagiline elusaatus.

KES TA OLIP?

„Ei mul ole asukohta, kodu,
Mingit lootust, rõõmu ilma sees —

Seltsiliseks ainult nälg, kes verejanus
Hambad heidab vihaselt mu lihasse...
Palun külje-aset üheks ööks,
Ruumi nõnda palju, nagu koerale
Antakse, kui õues mässab maru.“

„Asjata sa küsid külje-aset,
Ruumi ilma-aegu igatsed:
Töökal' mehele on töökas tulu,
Hulkujale hundile on metsalaas.““

Ja ta läks. Ja sügisene marutuul
Sirutas ta vastu läbi öö ja vihma
Külmad, karmid, küüsilised käed.

Karja Muri haukus. Pere nõudis unerahu.
Karja Muri haukus, hundas,
Kaapis aielaide alla haua,
Nagu oleks keegi teda käskimas,
Keegi nägemata, ilma iluta.

Hommiikul, kui tõusis taevapäike,
Paistis sellele, kes pääle ausat tööd
Rahulikult võinud puhata;
Paistis sellele, kes käsi peitis,
Käsi süütust verest tilkuvaid;
Paistis helkides kui hõbehiilgel
Selge Emajõe laineisse...
Laineisse, mis surnud mehe heitnud
Oma liivasele kaldale.

Ei tal olnud laineteski ruumi,
Külje-aset ainukeseks ööks.

Aga päike paistis hellal helgil
Tema kahvatanud palgele,
Millest luges: Ei mul ole asukohta, kodu,
Mingit lootust, rõõmu ilma sees.

Jälgides Söödi poeetilist leksikoni tema esimesel luuleajastul, leiame sellest romantismile iseloomulikke sõnu: „hämar“, „kaduv“, „kaebeline“, „kauge“, „mahe“, „muistne“, „mureline“; „arm“, „hau“, „hõbe“, „igatsus“, „kuld“, „kuu“, „lein“, „maru“, „naer“, „nutt“, „pisarad“, „rind“, „rõõm“, „sahin“, „silma-vesi“, „surm“, „valuleegid“; „kahises“, „mässas“.

„närtsis“, „sahiseb“, „särab“, „sätendab“ jpm. Romantikast on immutatud ka tema laulude kõne- ja lausekujundid, näit.: „kulakene tuli meile, tuli nagu koit — tema huuled roosinupud, silmis tuleloit“; „puude okstelt sajab nagu siidi, pudeneb kui kulda lendavat“; „vaagub vares — kurva kuulutaja“; „lõhkev valu rinna sees, mis kuitige metsaline haavu saadab surma ees“ jne.

Õigupoolest korduvad Söödi luuletustes eesti rahvuslik-romantilise lüürika stiilitunnused. Kuid ta stiil on varjundirikam ja isikupärasem kui ärkamisaja laulikute oma.

Teine luuleajastu. Pärast „Mälestuste ja lootuste“ ilmumist katkes Söödi looming paljudeks aastateks. Ja kui ta lõppeks 1921. a. taas värsivalimikuga „Kodu“ esines, olid ta luuletuste ainevaldkond ja käsitluslaad peagu tundmatuseni muutunud. Selles kogus on esikoht antud isamaa- ja ajalauludele, milles rõhutatakse müstilist joont.

Suuremaid muudatusi esineb siin laulude värsimõõdus, rütmis ja riimis. Senine paljuviljeldud neljalaline trohheiline värss on peagu täiesti kõrvale jäänud, tema asemele on astunud viie- ja kuuejalalised lauluread. Otse murranguline pööre ilmneb Söödi riimi arenemises. Ta on riimita värvid peagu viimseni välja rookinud „Kodu“ luuletustest. Siin kohtame kõlaliste meesriimide kõrval juba kahe-, kolme- ja neljasilbilisi täisriime, näit.: *jõuab — nõuab, servitatud — tervitatud* jm.

Luuletuskogus „Kodu“ asendab Söödi senist romantilist ilutsemist ja lüürilist meeoleolukust kaine realistlik käsitluslaad. Sööt on tublisti vähendanud seni viljeldud kulunud kõnekujundeid ning nende asemel loonud rea uudseid taidurlikke väljendeid (näit.: „jäätanud lumekiud lõivad talle näkku kui terastraadist siud“; „raske vari roomab üle muru, heidab hõlma üle õue“; „langeb hämarus kui sügav mure üle linna“ jm.). Epiteete väljendab ta sageli liitsõnaliselt, et anda rohkem nüansse, näit.: „haiguv-raske“, „hämär-kurb“, „hämär-valge“ jne. Nooreestlaste eeskujul on Sööt rikastanud luulekeelt vähetarvitatud uute sõnadega oma kodumurdest ja Wiedemanni sõnaraamatust.

Söödi luule müstika avaldub selgesti luuletustes „Põlismetsa järv“, „Koerakoonud“ ja „Metsjärve saladus“, mille aine pärineb rahvajuttudest.

PÕLISMETSA JÄRV.

Põlismetsa järv on sügav, ohurikas;

Põhi mustav, salaline tema süle.

Puie ladvul kudrutamas tedrekikas.

Sahin sünge võrku kujub lainte üle.

Järve laineisse kes jaani-öösi laskub

Väheks ajaks — terveks saab; kuid teadku siiski,

Et säääl vesi silmapilgul vereks raskub,

Tardund vereks, mürgiliseks iga piiskki.

Värsiraamat „Lapsepõlve Kungla“ (1923) pakub lugusid ja lallitusi lastele. Vormivahendeist on selles valimikus kasutatud rohkesti kõla- ja lausekujundeid: onomatopöasid, glosolaaliaid, alg- ja lõppriimi, refrääni, kordumisi ja parallelismi.

Oma ainsas poemis „Vabadusrist“ (1928) kirjeldab ta Eesti Vabadussõja sangari kojusaabumist, kasutades rahvalaulude värsimõõtu ja vanu vorme. See patriootlik poeem oleks võinud pälvida suuremat tähelepanu, kui autor oleks selles mõnd Vabadussõja kangelastegu otseselt kujutanud ja kui ta kogu loo oleks värsistanud ehtses rahvaluulekeeles.

Luuletaja 75 aasta juubelipäeva puhul ilmus temalt illustreeritud värsipõimik „Kuusirbi õsu“ (1937), milles avalduvad elutarga vanameistri resigneerunud meeolud tema elu viimaseilt aastailt. Söödi tänapäeva looming on kahanenud kvantiteedilt, kuid seda rohkem on kasvanud ta laulude kvaliteet. Kõik ta viimased luuletused on saanud tugeva lihvi ja viimistluse enne trükimusta alla pääsemist.

„Kuusirbi õsus“ kohtame niihästi rahvajuttude teemal loodud ballaaditaolisi laule kui ka lüürilisi elamusluuletusi, milledest esileküündivamate hulka kuulub lühiluuletus „Sügisene rändur“.

SÜGISENE RÄNDUR.

Sügisene päike tegi kaugeid ringe,

tuul puhus vilusalt vinge.

Rändur oli eksiteel pillanud hinge.

*Oli selle kevadesse kummalisse kaotanud,
suvekuil sõnajala õitesse paotanud,
lummutuslaande laotanud.*

*Eksijal hilisel ei olnud hinge,
tuul puhus vilusalt vinge.
Hinge kuid ustavat tarvis on sinna,
kuhu tuleb sügisteel minna.*

Söödi lüürika on arenenud sisult tihenemise ja vormilt täienemise suunas. Intiimne, kodune ja hell tundetoon iseloomustab kõiki tema luuletusi. Ta ei algatanud küll uut ainevaldkonda, aga ta süvendas ja rikastas meie isamaa-, kodu-, loodus- ja armastuslüürikat uute motiividega. Luuletaja Sööti peetakse aastate kajastajaks ehk ääremärkuste tegijaks ajaramatu lehekülgedele. Oma ajalauludega julgustas ta meie rahvast poliitiliselt ahistaval venestusajal.

Ülesanne 4. Tähistage Söödi luuletuste peamotiivid! Jälgige tema lüürika värsimöödu, riimi ja luulekeele arenemist! Missugused kõne- ja lausekujundid esinevad tema luuletustes? Esitage näiteid romantiliste stiilelementide kohta! Nimetage Söödi sümbolistlikke luuletusi! Võrrelge Söödi ja M. Veske naljatlevaid armastuslaule!

Anna Haava.

Luuletaja Anna Haava (kodanliku nimega Haavakivi) sündis 3. (15.) okt. 1864. a. Kodaveres Pala vallas Haavakivi talus, mis asetses eemal suurtee tolmust, looduslikult ilusas ümbruses. Talu avaras rohtaias sahisid haavad ja tare taga sulises ojake. Teatakse kõnelda, et keegi luuletaja esiisadest tulnud pärast Põhjasõda Alutaguselt Pala valda ja esimese öö maganud suure haava all, pannes pea kivile. Sellest saanud tema poolt asutatud talu nimeks Haavakivi.

Luuletaja mälestused varasemast lapsepõlvest kõnelevad tema suurest armastusest oma vanemate vastu, kelle karedad töökäed olid teda sülelnud. „Mina, viieaastane tüdrukukene,“ sõnab Haava, „seisan täis aukartust ja imetlemist oma isa ees; tema on minu meelest see kõige mehisem, parem ja ilusam mees maailmas“¹⁾. Vaiksel, hinge kinni pidades ta jälgib oma hea ema jutustusi muistsest ajast, eriti Haavakivi talu mine-

¹⁾ A. Haava, „Väikesed pildid Eestist“, lk. 90.

vikust. Veel meelsamini ta kuulab ema laulmist ja isa viiulimängu. Siis tärkavad tal esimesed kujutlused luulevaldkonnast, mis iseloomustavad juba lapsepõlve Haavat kui kunstihingelist inimest.

Juba varakult tärkas laulikneiul huvi juturaamatute vastu. Kuna emal polnud aega juttude ettelugemiseks, õppis Haava juba 6-aastasena iseseisvalt lugema. Tema lapsea lektüüri moodustasid C. R. Jakobsoni aabits ja lugemik, Kreutzwaldi

Anna Haava.

„Maa ja mere pildid“ jm. Kalevipoja-lugudega tutvustas teda isa. Ainult kodus sai Haava emakeelse õpetuse osaliseks, koolis ta pidi õppima vaid võõrkeeli.

9-aastasena astub Haava Pataste mõisa eraalgkooli. Seal ta kirjutab argliku talulapsena vigases saksa keeles kirjandi „Meri“, kujutades selles Peipsit, mida ta oma silmaga on näinud. Koolipreili aga kahtlustab teda mahakirjutamises. See ülekohtune märkus kibestab Haava meeleolu ja ta töötab, et edaspidi ei avalda kellelegi oma elamusi. Ometi kordub sama juhtum mõne aasta pärast Tartu kõrgemas tütarlastekoolis. Hiljem veenduvad õpetajad, et Haava oskab ise meisterlikult kir-

jutada. Temale tehakse kooli lõpetamisel ettepanek, et ta midagi kooliraamatukogule kirjutaks. Haava vastab iseteadvalt, et ta seda võiks teha ainult emakeeles¹⁾.

1884. a. lõpetas ta kõrgema tütarlastekooli kodukooliõpetajanna diplomiga. Ta jäi Tartu elama, pühendudes koduse majapidamise kõrval luuletuste loomisele, mis ilmusid Hermanni „Postimehes“. Arvustajad tervitasid tema lüürilisi laule kiitvalt. Mõni aasta pärast Koidula surma oli Haava kõigi poolt tunnustatud naislüürik.

Järgnev ajastu (1890—1905) Anna Haava elus kõneleb suurest leinast, kannatusest ja heitlusest. Ta kaotab 1891. a. oma isa. Hingeliste kannatuste tagajärjel haigestub ta ja sõidab Saksamaale end ravima. Paranenud haigusest, asub Haava Berliini lähedal asetsevasse linnakesse, kus ta tutvub diakonissiasutises majapidamisega. Välismaalt ruttab ta 1893. a. kodumaale õe surivoodi juurde. Pärast õe surma ta kaotab paari aasta möödudes oma ema ja peigmehe. Neil raskeil leina-aastail ei kärsi Haava kodumaal olla, ta tegutseb Venemaal kord kodukooliõpetajana, kord halastajaõena. Sajandite vahetusel lahkuib Haava Peterburist ja läheb oma kodutallu Haavakivile, kus ta on venna juures perenaiseks ja teeb lihtset talutööd. 1904. a. haigestub luuletaja raskesti, kusjuures ta pidi üle poole aasta Tartus haigevoodis lamama.

1906. a. asus Haava püsivalt Tartu elama. Mõned aastad ta töötas alatise kaastöölisena „Postimehe“ toimetuses. Hiljem teenis ta endale ülalpidamist võõrkeelsete näidendite ja noorsookirjanduse tõlkimisega, kannatades tihti ainelist puudust. Viimaseil aastail on Haava end elatanud jätkuvast luuleloomingust ja valitsuse poolt määratud kirjanikupaiukist.

Esimene luuleajastu. Anna Haava luuletoodang langeb kahte teineteisest erinevasse ajajärku. Esimesel luuleajastul ilmus temalt kolm värsiraamatut pealkirjaga Anna Haava „Luuletused“ I—III (1888—97). On tähelepannev, et meie teine naislüürik Haava kirjutas oma esimesed luuletused sel ajal, kui ärkamisaja suurlaulik Koidula suri a. 1886 Kroonlinnas. Nii jätkas Haava otseselt Koidula luuleloomingut.

A. Haava kujutab kogus „Luuletused“ I (1888) peamiselt isiklikke elamusi. Laulikneiule meenuvad kaunid lapsepõlveajad ja kodurajad. Eriti on talle meelde jäänud oma kodukoha imeilus looduslik ümbrus ja ema jutusta-

1) A. Haava, „Väikesed pildid Eestist“, lk. 25—44.

tud lood isatalust. Neid südamlikke mälestusi avaldab ta luuletuses „I s a m a j a“.

ISAMAJA.

Lapsepõlve unenäod,
Minu meeles mölguvad,
Igatsuse hellad helgid
Põues tasa ärkavad.

Kus kord kiikus minu kätki,
Isamaja, — kallim paik;
Künkad kõrged päikse paistel,
Mets nii haljas, org nii vaik.

Läikiv laine, vete pinnal
Vesililled valgema,
Kaasik kaunis jõe kaldal,
Haavad aias kohavad;

Kuusk ja lõhmus põlist
Jutustamas; künnilind,
põlve

Kes end tooming-õite varju
Peitsid, kohutasin sind.

Lapsepõlve rõõm ja kurbus,
Unenäod ilusad,
Talve-õhtud ema kõrval
Muistsed jutud mõnusad:

Kõigest kaugel. — Laaned
laiaks,
Piirid pikaks paisumas. —
Isa, ema kallist paigast
Teisal ära asumas. —

Millal saan sind veel kord
näha,
Haavakivi, kallim paik?
„Mitu igatsust mul põues?“ —
Jah! küll ootan, olen vaik —

Luuletajal oli raske seda üle elada, et tema kodutalu läks ülekohtusel teel võõrastesse kättesse ja tema vanemad pidid esisade poolt asutatud talukohast lahkuma.

Eelmise luuletusega liitub oma lihtsuse ja südamlikkusega lühirealine laul „N õ m m e l i l l“, milles kajastub õrnatundelise, Tuhka-Triinuks peetud lauliku võrsumine metsakurust.

NÕMMELILL.

Kanarbikus kasvasin,
Sambla süles sirusin.
Kaste külm mind kaisutas,
Pilve puhkel paisutas;
Olen nõmmelill.

Tuli päike, tulisilm,
Teiseks, teiseks läks kõik ilm:
Laasi hakkas hiilgama,
Õhud õrnad õõtsuma,
Ilutsema ma. —

Värsipõimikus „Luuletused“ II (1890) on esikohal armastuslaulud. Naisele omaselt on Haava elus armastus keskseks tundmuseks, mis leiab väljenduse värsivormis. See

armastus on põhjamaiselt tagasihoidlik ja aateline. Kuid alati pole Haava tõlgitsenud oma isiklikke armastustundmusi, vaid ta on loonud armastuslaule ka muusika ja saksa luuletaja Heine laulude mõjul. Nii olevat kord muusika, kuulatud „Vanemuise“ endises aias, inspireerinud talle luuletuse „Küll oli ilus mu õieke“.

KÜLL OLI ILUS MU ÕIEKE.

*Küll oli ilus mu õieke,
Küll oli armas mu armuke —
Ei ingelgi ilusam olla vist või,
Ta armsust ei sõnule seada ma või.*

*Küll olin ma õnnelik õie-kuul —
Ei seda või kirjelda' kellegi huul —
Ma mõtlin, et igavest' nõnda see jääb,
Kuid lehekuu lennates ära siit lä'eb.*

*Küll oli ilus mu õieke,
Küll oli armas mu armuke —
Surm tuli ja kosis ta endale,
Ja südamevalu jäi minule.*

Esitatud laul on Haava iseloomulikemaid armastusluuletusi. Ta algab kerges õnnakas meeleolus, mis järgnevas salmis veel süveneb, kuid lõpp on ootamatult eelegiline ja kurb. Seda laadi gradatsioonid ja antiteesi leidub palju Heine lüürikas, mille põhjal arvatakse, et Haava armastuslaulud on teatud määral mõjutatud Heine lüürikast. Kuna Haava on tõlkinud Heine luuletusi, on võimalik, et midagi heineilikku on sünenud tema endagi luulesse, eriti stiilivõtteisse. Haava ja Heine lüürikas esineb ka ühtivaid motiive, näiteks armsama unes ilmumine. Samuti on mõlemale omane sageli avaldada tundmusi vallatlevalt, kelmika huumoriga.

Haava parimate armastuslaulude hulka kuulub üldtuntud rahvalik lauluke „Ei saa mitte vaiki olla“. Lihtne ja südamluk on selle sisu ja väljendusvorm. Luuletaja ei suuda oma tundmusi tagasi tõrjuda, ta peab neid avaldama, sest „vaikimine oleks vale, sunniks südant lõhkema“.

Haava „Luuletuste“ esimene vihk sisaldab õnnekat

meeleolu, teises vihus võib märgata juba tõsisist ja kaeblikku tooni, kolmandas vihus on aga täiesti võidule pääsenud traagiline elutunne. Laulikneiu oli vahepeal raskeid mure- ja leinapäevi üle elanud. Need masendavad meeleolud kajastusid ta lüürilistes lauludes, mis ilmusid kogus „Luuletused“ III (1897).

Õe surivoodi ääres kirjutas Haava luuletuse „Surma-roosid sinu palgel“ ja armastatu kalmul laulu „Haua!“.

HAUAL.

*Nutt ja lein ja oht mu hinges —
Nagu meri kohab ta:
Elupäike looja läinud,
Katnud haud mu armsama. —
Kõik mu palved asjata!
Surm, ta tuli armuta.*

Paljudele Anna Haava armastuslauludele, nagu „Kui sa tuled, too mull' lilli“, „Üks ainus kord veel tahaks“, „Uinu! uinu! mina valvan!“, „Lauluke, sõua sa!“ jt., on loodud viisid ja nad on laialdaselt levinud rahva seas. Kuigi need laulud ei kuulu kunstiküpsimate hulka, on nad rahvale nii omaseks saanud, et neid võib nimetada rahvalauludeks.

Lõpuks nimetatagu Haava humoristlikke luuletusi, mis kujutavad argielupilte: „Siis lugu teine on“, „Jutt“, „Koit istus taeva pääl“, „Oh teie, naljakad päevad“ jt. Need on lususad, kohati lõbusad ja mahlakad, aga võrdlemisi lihtsetoimsed laulud.

Anna Haava värsitehnika on mitmekülgne ja omapärane. Ta alustab oma luuletoodangu trohheiliste värssidega, aga juba oma esikluuletuskogus tarvitab ta üsna heade tulemustega jambilist värsimõõtu. Ta ei lepi ka ainult neljarealistest salmidena, vaid sepitseb selle kõrval viirealistide stroofide, mis mitmekesistavad tema luuletoodangut värsitehniliselt.

Haava luulekeel on lihtne, voolav ja piltlik. Eriti rohkesti kasutab ta oma lüürikas tunderõhulisi hüüd- ja küsilauseid, antiteese ja sõnakordusi, mis loovad elevusliku meeleolu.

Esimesel luuleajastul esineb Anna Haava temperamendika lüürikuna. Ta luuletused peidavad endis vallatlevat ker- gust, lõbusat tooni ja leebet kurvameelsust. Neid mahedakõlalisi laule on peetud Haava lüürika parimaks osaks.

Ja käre päiksel mitte teursta
Ja koala tuulet taltamast,
Ja hääs, et maikineb mikisev meri
Ja karohhin keestunoks —
Ois minu laulusid lükertamis
Ja haalike nette ning noore kolme!

Anna Haava käekirja näide. X

Teine luuleajastu. Pikema vaheaja järel ilmus Anna Haa- valt a. 1906 luuletuskogu „Lained“, mis on tippsaavutiseks tema toodangus. Vahepeal oli palju muutusi olnud nii luuletaja isiklikus kui ka ühiskondlikus elus. Haava oli välismaiste rän- nakute järel asunud jäävalt kodumaale, venna juures harilikku talutööd teinud ja haigevoodis vaevelnud. See kõik sundis unus- tama nooruse romantikat. Ühiskond aga elas üle revolutsiooni- päevi. Haava, kes seni oli käsitelnud vaid isiklikku tundeelu, hakkas kujutama oma luuletustes ühiskondlikke mo- tiive.

Luuletaja ei tunne enam kaasa üksikisiku saatusele, teda vaimustab hulka de hea käik, milleks on vaja kaasa aidata. Sellest mõttest tiivustatud, loob ta järgnevad pateetili- sed read:

MEIE.

Meie ei taha olla, ei ole
Vaikiv, ununev lehekülg
Aegade-raamatus:
Meie otsaette on kirjutud
Elusõna!

*Meie silmades säravad sädemed,
Meie põues lainetab julgus ja jõud —
Hoovab elu!*

*Meie ulatame käed pilvede poole!
Meie sammume suure sihi poole:
Meie tahame elada ja kirjutada
Aegaderaamatusse...*

Suurema tundesügavuse ja sellega ka suurema mõju saavutab Haava ikkagi oma eleeegilistes luuletustes, näiteks suures elukitsikuses loodud laulukeses „Oh kodumaa!“

OH KODUMAA!

*Ainult pääle varju ja kätele tööd,
Üks suutäis leiba, üks jalatäis maad —
Oh kodumaa!*

*Oh, valus on võõrsile veereda,
Surmüksinda kaugele kaduda —
Ja süda ning hing on kodumaal! —
Ma väsind — oh puhkaksin mulla all!...
Oh kodumaa!*

See laul on loodud masendunud meeleolus. Luuletajal polnud pärast vabanemist haigevoovidist mingit töövõimlust. Ta kaotas kindla pinna, tundis suurt mahajäetust. Selles kurvas olukorras oli ta ainsaks igatsuseks „ainult peale varju ja kätele tööd“, rohkem ei palunud ta armastatud isamaalt.

Uute ainete kõrval korduvad „Lainetes“ vanad tuttavad eleeegilised vaiksed toonid, milles me tunneme, et siin avaldub tüüpiline Anna Haava, tema ehtne loomupära. Sääraste luuletuste hulgas esineb tema kauneim igatsuslaul „Mägede põues“, mille loomisest autor jutustab järgmist: „Kord tulin oma kodukohas, kus ma töötasin venna juures, õhtul rehaga metsast. Jõudes ühe kõrgema mäeseljandiku harjale, ma seisatasin ja juhtisin pilgu sinetavasse kaugusse. Seal tekkis mul see luuletus. Saabunud koju, ma kirjutasin ta üles.“

MÄGEDE PÕUES.

Mägede põues puhkab
järv —
Suur, sügav, sinine,
Kui oleks taevas heitnud end
Ta vilu voogesse.
Mägede põues —

Metsroosid, uhked palmi-
puud
Ta kaldal kasvavad,
Ja läbi laante laiad jõed
Ta hõlma tõttavad.
Mägede põues —

Oh seda päiksepaistet sääli!
Oh haljust, öitsemist!
Ei tea talv, ei tule torm
Sääli hävitama vist.
Mägede põues —

Ei jõua, — laiad laaned ees
Ja mäed pilvini —
Ei rada sinna ega teed
Vist leia iialgi —
Mägede põues —

Sääli laulvad lained lugusid
Ja õhud heljuvad,
Ja aimamata imesid
Sääli palmid kohavad.
Mägede põues —

Sääli Looja tarkust, heldust,
au
Sa tunned, aru saad,
Sääli elu tühjust, viletsust
Sa hoopis unustad.
Mägede põues —

Oh jõuaks sinna järvele
Mu kõikuv elulaev!
Sääli saaksin terveks korraga,
Sääli unuks oht ja vaev.
Mägede põues —

G. Suits lausub selle luuletuse kohta: „Viimane on A. H[ava] luule kaunimatest pärlitest. Minu arvates on neis kurvameelsetes, igavesti täideminemata igatsusest inspireeritud salmides tema elu probleem kõige luulelikuma ja selgema kristallisatsioonileidnud. Säärasel luulel aga on midagi ühist usu- lise hingeeluga. Nagu usutiivad taeva poole, nii tõuseb mõnel kunstilisel õnnelikul silmapilgul luulelend kõrguse ja otsatuse poole“...¹⁾)

Kogus „Lained“ jätkuvad Haava armastuslaulud, milles väljendub pehme elegia ja süütu tagasihoidlikkus. Luuletaja on säilitanud vankumatu usu armastuse õilistavasse väärtusse.

¹⁾ G. Suits, „Postimees“ 1906.

MINA USUN ARMASTUST.

*Mina usun armastust, mis võidab ära maailma,
Ja kustutab ära kõik süüd,
Ja peseb hinged puhtaks ning lumivalgeks,
Ja kroonib nad igaviku hiilgega;
Mina usun armastust, mis võidab ära surma
Ja elab,
Ja uueks loob maailma
Ikka ja igavesti!...*

Selles vabavärsis kirjutatud luuletuses on Haava siiralt väljendanud oma armastuse usutunnistuse.

Humoristlikke argielupilte käsitlevate luuletuste arv on kõnesolevas kogus suurenenud. Siin võib märgata edu niihästi sisulise tabavuse kui ka vormi suhtes. Olgu nimetatud neist parimad: „Ilmar ise“, „Siin saatus on teinud suure vea“, „Kas on veel rohtu, mis avitab“, „Vanad ja noored“, „Vai sedase suad mehele“ jne. Neid laule on tihti ette kantud naljapaladena maanäitelavadel, sest neis on rahvalikku dialoogi ja lõbusust.

Huvitava loo jutustab Haava sellest, kuidas ta on loonud humoristliku luuletuse „Ilmar ise“. Ta kuulnud paar päeva kandlehelisid. Vahetevahel kandle tinisemine lakanud, aga väikeste vaheaegade järel kostnud aiva uuesti. Talle tundunud, nagu istuks keegi noormees akna all ja mängiks kannelt. Ta otsinud sellele kuuldelisele kujutlusele vastavat väljendusvormi, aga pole leidnud. Mõne päeva pärast ta juhtunud üle Tartu puusilla minema. Jälle helisenud kannel tema kõrvus. Kui ta saanud üle silla, olnud luuletus „Ilmar ise“ peas sõnastatult valmis.

ILMAR ISE.

*Istus Ilmar — sihuke peenike poiss —
Pühapäeval
Ja mängis kannelt
Ning mõlgutas muremõtteid:*

*Mis ma sest rändamisest saan,
Ja mis ma seda tööd õige kokku a'an,*

Kui maja ei ole,
Kus vahest võiks veidi ka viibida
Ja pühapäeviti puhata
Või mõnikord mõtteidki mõlguta',
Nii paremat põlve ka pidada...

Ja raha — see muidu nüüd lendu lä'eb,
'Tea isegi, kuhu see jääb —
Kas sööb selle susi,
Või sulatab kuum,
Või võtab külm —
Kuid otsa see saab! —

Kui maja oleks...
Kuid kes toda majakest valgustab,
Kes seda kodu mul kaunistab,
Kes neid uksi lukutab,
Kes mu teenistust toetab,
Kõik seda elu edendab,
Kui — naist ei ole?... —

Kas võtta nüüd enne naine —
Või koguda kukruke raha
Ja võtta siis naine —
Või koguda kukruke raha
Ja katsuda tammepuust tuba
Ja võtta siis naine —
Või — võtta kukruke raha
Ja teha tammepuust tuba — kõik võlgu?!
Ja võtta siis naine —

Või... oh ta tuline tuhat! —
Kui kuskilt saaks kosida
Kaunisam naine,
Ja tammepuust maja,
Ja kukruke raha — kõik korraga! —

Naa!... Mina ise, Ilmar! — sihuke peenike poiss!...

Istus siis Ilmar ise — sihuke peenike poiss! —
Ja mängis kannelt,
Nii et kägugi kaasikus kuulis
Ja kelmimalt kukkuma hakkas!...

VAI SEDASI SUAD MEHELE.

(Kodavere keelemurre.)

Võeh, Leenake, kullalapsuke,
Kuda sa issud ja kuda sa assud!
Vai sedasi suad mehele!

Kui issud, ära issu tüötä,
Kui assud, ära assu asjata,
Kui lähäd, siis vii,
Kui tuled, siis tuo...
Võeh, Leenake, rissilapsuke!

Kogu „Ristlained“ (1910) sisaldab rohkesti armastuslaule. See vähenõudlik värsiraamat ei paku palju uut. Püütakse leida vanadele ainetele uusi variatsioone, kuid ei ületata endist tasapinda. Mainimist väärib sest kogust luuletus „Me olime nagu lapsed“, mis on luuletatud ühe saksa kunstniku tuntud maali järgi.

ME OLIME NAGU LAPSED.

Me olime nagu lapsed,
Kes mängivad lilledes,
Ja kuldane päikene ise
Meil sätendas silmades.

Me olime nagu lapsed,
Kes eksivad lilledes
Ja koduteed ei leia
Ja silmad pisarais.

Me olime nagu lapsed,
Kes rännates raagevad
Ja kuristiku kaldal
Õöpimedas puhkavad...

Me olime nagu lapsed,
Keda inglid valvavad —
Kes kuristiku kaldal
Veel näevad õnnist und...

Me olime nagu lapsed,
Kel ümber vaid inglitekund —
Kes kuristiku kaldal
Veel näevad õnnist und...

Selles kogus kipuvad esile ka pettumuse ja kannatuse motiivid, näiteks „Mind jumalaga jätsid“, „Ei mina üksi nii kannata“ jt.

Sisukam eelnevast kogust on „Põhjamaa lapsed“ (1913), kus kujukalt ja tabavalt iseloomustatakse luuletustes

„Me oleme põhjamaa lapsed“ ja „Ikka sõnatumaks huuled“ põhjamaalaste karakterseid omadusi ja nende luulet.

ME OLEME PÕHJAMAA LAPSED.

<i>Meid saatnud vaikustehelin</i>	<i>Ja südame sügavam valu,</i>
<i>Ja tähtesäravad ööd,</i>	<i>Nad ainult aimata on...</i>
<i>Kuukumavad, lumitand metsad</i>	
<i>Ja vaiksed kaugelethead:</i>	<i>Jääb igavest' ütlemata</i>
<i>Me oleme põhjamaa lapsed.</i>	<i>Meil südame õndsam õnn —</i>
	<i>Ja südame sügavam valu,</i>
	<i>Mis vaikiv kui igavik on...</i>
<i>Jääb lumekargelt põue</i>	
<i>Meil südame sügavam õnn —</i>	

Luuletuses „Kaks jõge“ kujutatakse sümbolsest kahe inimese elusaatust, kes rühivad ühise eesmärgi poole — „üks igatsus — siiski kaks teed“.

KAKS JÕGE.

Kaks jõge, kaks rändavat jõge —
Ja vahel lai, kohisev laas —
Ja taevas kord pilkne, kord päike,
Kord lilled — kord lumi maas.

Kaks jõge, kaks sügavat jõge:
Üks igatsus — siiski kaks teed.
Õövaikusel ohkavad lained
Ja läigivad tumedalt veed.

Kaks jõge, kaks rändavat jõge
Ja meri, suur, sügav ja lai:
Ei tea, kas säälg, oh, koju
Neil igatsus iial sai...

Kogus „Meie päevist“ (1920) seisab esikohal luuletus „Kui puhus mu katusekambri tuul“. Luuletaja kirjeldab selles laulus isiklike eluraskusi okupatsioonial. Ta elas ainelises kitsikuses külmas katusekambris. Tal polnud tööd ega leiba. Samal ajal mõnutesid paljud kodumaalased külluses. Kellelegi ei tulnud mõttesegi lauliku rasket olukorda kuidagi kergendada.

KUI PUHUS MU KATUSEKAMBRI TUUL.

Kui puhus mu katusekambri tuul —
All, soojades tubades kuuldus see — „Juule“.
(Ja kaebasin tasa, ma lauliklind,
Et leivata jättis mind kodumaa pind —
„Liig hell sa oled!“ nad trööstisid mind.)
— Ka Jumal Ise, kes loonud on tuule,
Ka temagi naeris ja vastas mulle:
„Haa! toas sul tuulesinfooniad?
Siis tunned ju taevalähedat! ...
Ja lehvivad vaiksed säääl reumalilled,
Su ümber hallad, jääsed vined —
Siis, laulik! need on ju looduseimed!
— Ja katab ka kahvatu nälgus su lauda,
Suur mahajäetus sind meelitab hauda —
Siis, laulik, see sulle kui loodud on maja!
Muid mõnused, neid on teistele vaja.

Loo lugusid, laulik! loo, kirjuta,
Kuid kirjuta südameverega!
Sest inimesed, nad ihkavad „m a i t s t a“.
All, soojades tubades muidu neil külm,
Ja jäässe tarretaks ilus maailm,
Kui luulet ei oleks,
Kui luule su südameverest ei heleks! —
Ent kisendab tõtt su luuleviis,
Säält helab su endagi elu piin,
Siis haarab see neid kui kange viin!
Ja õ n n e nad sinule soovivad siis! ...
Ning jäta kord maha su maise töö,
Kuis hüüab sind igavikukõla,
Siis tuleb ka inimlus, pärjad käes,
Ja maksab ju haul kõik oma võla.“

Ja puhus mu katusekambri tuul,
Ja lehvisid vaiksed säääl reumalilled,
Mu ümber jääsed hallad-vined —
All soojades tubades kuuldus see — „Juule“.

See luuletus iseloomustab kibeda satiiriga paljude kirjanike kurba saatust. Üksindus ja vaesus on tihti nende ainukesed sõbrad maises elus, sest inimesed harilikult jäävad hiljaks oma austamise ja tunnustamisega — nad tahavad tasuda

alles hauld oma võlga. Satiirilised laulud ühiskonnast ja seltskonnast moodustavadki kõnesoleva kogu paremiku. Nende kõrval väärivad tähelepanu sõjameeleolusid, eriti Vabadussõda käsitlevad luuletused.

Eesti Vabariigi algaastal, nimelt Saksa okupatsioonivägede lahkumisel luuletas Haava sütitava, hoogsa ja võimsakõlalise isamaalaulu „Kes valvel sääl Eestimaa väravail?“. See hümniline luuletus äratas tähelepanu oma jõuliste ja uudsete riimidega.

KES VALVEL SÄÄL EESTIMAA VÄRAVAIL?

*Kes valvel sääl Eestimaa väravail?
Need mehepojad kui müür!
Rind paisub neil, silmad kui päikesehail,
On kadunud orjaküür.
Sarmaatia tagasi, röövilik malev!
Siin oma kodumaad kaitseb nüüd Kalev.*

— — — —

*Ja kostab kui meriste mürisev huil,
Kui raksuvad randade kaljud,
Kui hõiskaksid haldijad põhjamaa puil —
Kõik ärganud vaimude-paljud:
„Sarmaatia tagasi, võõraste malev!
Siin oma kodumaad uueks loob Kalev.“*

Luuletuskogus „Siiski on elu ilus“ (1930) leidub elutarkust ja sisemist süvenemist, kuid see pole kaasakiskuvalt väljendatud. Luuletajat on haaranud üksindustunne ja igatsus kodu järele, mida tähistavad juba luuletuste pealkirjad „Kui saaks mullegi kord kodu“, „Üksinduslaul“, „Ma tunnen inimesi, kellel kodu on“ jt.

KUI SAAKS MULLEGI KORD KODU.

<i>Kui saaks mullegi kord kodu, Muldakaunis kambrike — Kas saaks alla kodutaeva, Kumavpäikse kullasse?</i>	<i>Sinna jah kord nõuan kodu, Ehtimata aseme — Ehib ilmatütar ise, Mängib tuul ja päikene.</i>
--	--

TARTU ÜLIKOOLI
RAAMATUKOGU

Õitsvad ise metsa õied
Põrmukssaand mu südamel;
Kõik mu laulemata laulud
Valuvad säääl vaikustel.

— — — — —

Kodutaevas, kodupäike,
Kodumuld ja kodumaa —
Saaks säääl kodutusest, külmast
Kaua, kaua puhata!

Äärmuslikel ahastushetkil ammutab luuletaja uut jõudu ja lohutust usust Jumalasse, nagu väljendavad laulud „Jumalaga üles“, „Jumalasse jään“, „Jumalikud helinad“ jne.

Oma viimases luuletuskogus „Laulan oma Eesti laulu“ (1935) kinnitab Anna Haava südamehäáli oma rahvuslikku kreedot, mis on vankumatu ja püsiv ning igavikku ulatuv.

ON PÜHA MULLE MU KODUMAA MULD.

Ükskõik kui suur või väike
On minu kodumaa,
Ja kas ta mull' annab ka kõike,
Mis ihkan ja igatsen ma —
Kas mul ka heledaid päevi on siin
Või millist vaevadeteed ma käin
Ja oma kodust mu kodumaal ilma ehk jäin —
Ah, ükstakõik!
On püha mulle
Mu kodumaa muld!
Ja kodumaa päiksest
Joon mina elutuld!
Ja mis mu vaimus ning hinges elab valguslist,
Mis töös ja teos saan tuua tululist —
Toon mina selle mu kodumaa jõust:
Kuis kodumaa mullast ju olen võetud,
Mu Jumalast kodumaavaimuga laetud
Ja kodumaahingega hingestet.
— Ja kui muldne kuju mullaks jälle saab —
Mu kodumaa külge see peotäis põrmu jääb.

Selle kogu isamaa- ja pühenduslaulud on kantud optimistlikust elutundest. Luuletaja on üle saanud elutüdimusest, ta poetab isegi humoristlikke motiive oma isamaalüürikasse.

Haava on selleski luuletuskogus säilitanud temale omase lüürilise laadi ja vabamõõdulise värsirakenduse. Tema luulekeel

on aga muutunud tänapäevale lähedaseks, värskemaks ja moodsamaks.

Üldiselt on Anna Haava teine luuleajastu sisult ja vormilt mitmekesisem esimesest. See pakub subjektiivse armastuslüürika kõrval ka ühiskonnalaule, satiire ja rohkesti naljakaid pilte elust. Kuid selle ajastu laulud pole saanud nii rahvalikuks kui esimeste kogude omad, nad pole võitnud säärast laialdast poolehoidu. Põhjus ei peitu siin luuletuste väärtuses, sest see on tõusnud, vaid pigemini ümbruse kiires arenemises ja maitse muutuses.

Hiisemates kogudes on ka vormi alal rohkem vaheldust. Kolmes esimeses kogus „Luuletused“ on väljendusvahendid sageli algelised, niihästi kõnekujundid kui ka riimid on võrdlemisi kulunud, nad ei paku üllatusi. Luuletuskogus „Lained“ esineb uudsusena vabavärss, mis toob Haava lüürika sõnastusse värskust, aga laskub ka mõnikord vormilageduseni. Enam on tal õnnestunud rahvalaulude rütmis loodud luuletused, näiteks „Luulel on ju lahke luba“, „Ei ma tule tuulele“, „Noored raugad“ ja eelviimases kogus „Maise mu elu ääre pääl“.

Viimastes luuletuskogudes püüab Haava tarvitusele võtta uusi võrdlusi ja sõnaühendeid ning rikastada sõnavara. Mõnikord suudab ta nende stiilivõtete varal lähendada oma luulekeelt nüüdisaja nõudeile, aga üsna tihti tekib selle tagajärjel ebakokkukõla endise väljendusviisiga, mis on ta lüürikas domineerival kohal. Üldse pole Haava stiili alal saavutanud silmapaistvat.

Kuid hoolimata sellest, et A. Haava on kirjutanud oma luuletused ilustamata keeles, mõjuvad nad lugejasse lihtse ja loomuliku sõnastusega suggestiivselt. Eriti sügava mulje jätavad tema armastus- ja kodumaalaulud, milles peitub lüüriline ja harras tundetoon.

Eepika alal on A. Haava kirjutanud „Väikesed pildid Eestist“ (1911). See jutukogu sisaldab 11 lühemat jutupala. Neist on „Kool“, „Vanaema ja ema“, „Koduigatsus“ ja „Kodus“ meeleolulised mälestused kooliajast ning lapsepõlvkodust, teised jutuvisandid aga rahvapärased kujutused

külaelust. Tema eelnimetatud autobiograafilised jutukesed on kirjutatud lüürilises väljendusviisis.

Haava ja Söödi luulelooming on arenenud käsi-käes samal ajastul ja samus tingimuses. Mõlemad lüürikud alustasid oma luuletoodangu armastusvärssidega. Haava püsis sel alal kauemat aega, Sööt aga siirdus isamaalüürika valdkonda. Nõnda kujunesid Haava luules pealiigiks armastuslaulud ja Söödi loominguks isamaalised luuletused.

Ülesanne 5. Missugusena kujutab Anna Haava oma luuletustes isatalu, armastust, kodumaad, põhjamaalasi, luuletaja ülesannet ja omaenda saatust? Mis on talle andnud tõuke laulude loomiseks? Jälgige tema laulude värsimõõtu, salmiehitust ja luulekeelt! Missuguses luuletuskogus ta hakkas viljelema vabavärssi? Milles peitub Haava lüürika sugestiivsus? Mida ta kujutas teoses „Väikesed pildid Eestist“? Keda teie hindate lüürikuna enam, kas K. E. Sööti või Anna Haavat? Võrrelge üldjoontes A. Haava lüürikat Koidula omaga nii sisult kui ka vormilt!

II. Realistlik ja naturalistlik kirjandus.

Realism väliskirjanduses.

Sõna *realism* on tuletatud ladinakeelsest sõnast *realis* (= asjalik, tõeline) ja seda on eri aegadel tarvitatud mitmesuguses tähenduses. XIX sajandi teisel poolel omandas see sõna kindlama mõiste niisuguse kirjandusliku käsitluslaadi märkimiseks, mis taotleb objektiivset suhtumist välismaailma ja mis seega võimaldab täpsemat ning kogemuspärasemat tõsielulistel faktidel põhjenevate olukordade kujutamist. Realistlik käsitluslaad on kaunis sageli esinenud kirjanduslikus loomingus. Nii näiteks oli realistlik renessansiaegne looming (Boccaccio, Cervantes) ja XVIII sajandi kodanlik kirjandus (Defoe, Swift, Richardson), kuid ilmekama ning kõrgema astme saavutas realism siiski XIX sajandi teisel poolel.

Läinud sajandi algul olid Euroopa majanduslikus ja ühiskondlikus korralduses toimunud pöördelised muutused. Iganenud feodalismile järgnev noor ja elujõuline kapitalistlik süsteem viis elu edasi hiigelsammudel. Tehnikale rajatud suurtööstuse areng otse nõudis täppisteaduste, füüsika, keemia ja bioloogiliste alade arendamist. Loodusteaduses tehti imesteldavaid avastusi ja edusamme. Charles Darwini uurimus „Liikide tekkimine“ (1859) purustas kõik endised metafüüsilised teooriad orgaanilise maailma arenemisest. Mõtteteadus püüdis vabaneda idealistlikest lähtekohtadest ja rajada vaatlusi ning teha otsuseid inimese reaalsete tunnetusvõimaluste piirides. Auguste Comte'i¹⁾ positivistlik filosoofia saab vaimuteaduste lähte-

1) loe: ogüst kont.

kohaks ja alustoeks. Uue majandamisviisiga, suurtööstuse laienemisega kerkib uus ühiskondlik klass, proletariaat, oma erihuvi-dega. See tõstab päevakorda ühiskondlikud ja poliitilised küsi-mused. Tekivad uued õpetused kapitalistliku süsteemi olemu-sest. Karl Marx'i ja Friedrich Engelsi „Kommunistlik mani-fest“ (1848) fikseerib hoopis uue maailmavaate — sotsialismi põhialused.

Nii näeme, et kogu elulaad oli muutunud mõistusepärase-maks, mis paratamatult hakkas peegelduma kirjanduses. Uued eluvormid andsid kirjanikule uut ainet, uus elutunnetus ka uue kunstilise tõlgitsemise meetodi — realismi.

Et realism oma olemuselt on otse vastupidine romantis-mile, siis vaatleme lähemalt nende kahe voolu iseloomustavaid antiteese.

1. Romantism rõhutas subjektiivsust ja individualismi, realism püüdis olla võimalikult objektiivne.

2. Romantism orienteerus minevikule, eriti keskajale, rea-lismi huvitas peamiselt oleviku elunähtuste jälgi-mine.

3. Romantism eelistas kõike salapärast, fantastilist, ebahari-likku, juhuslikku, realismis oli otse nõudeks täpne nähtuste põhjendamine loomuliku tagajärje sea-dustega.

4. Romantism oli ebaühiskondlik, autor viibis oma isiklike elamuste ringis, realism vastupidi oli ühiskondlik ja käsitles suuri ja tõsiseid elunähtusi ning ühiskondlike gruppide elu ja võitlusi.

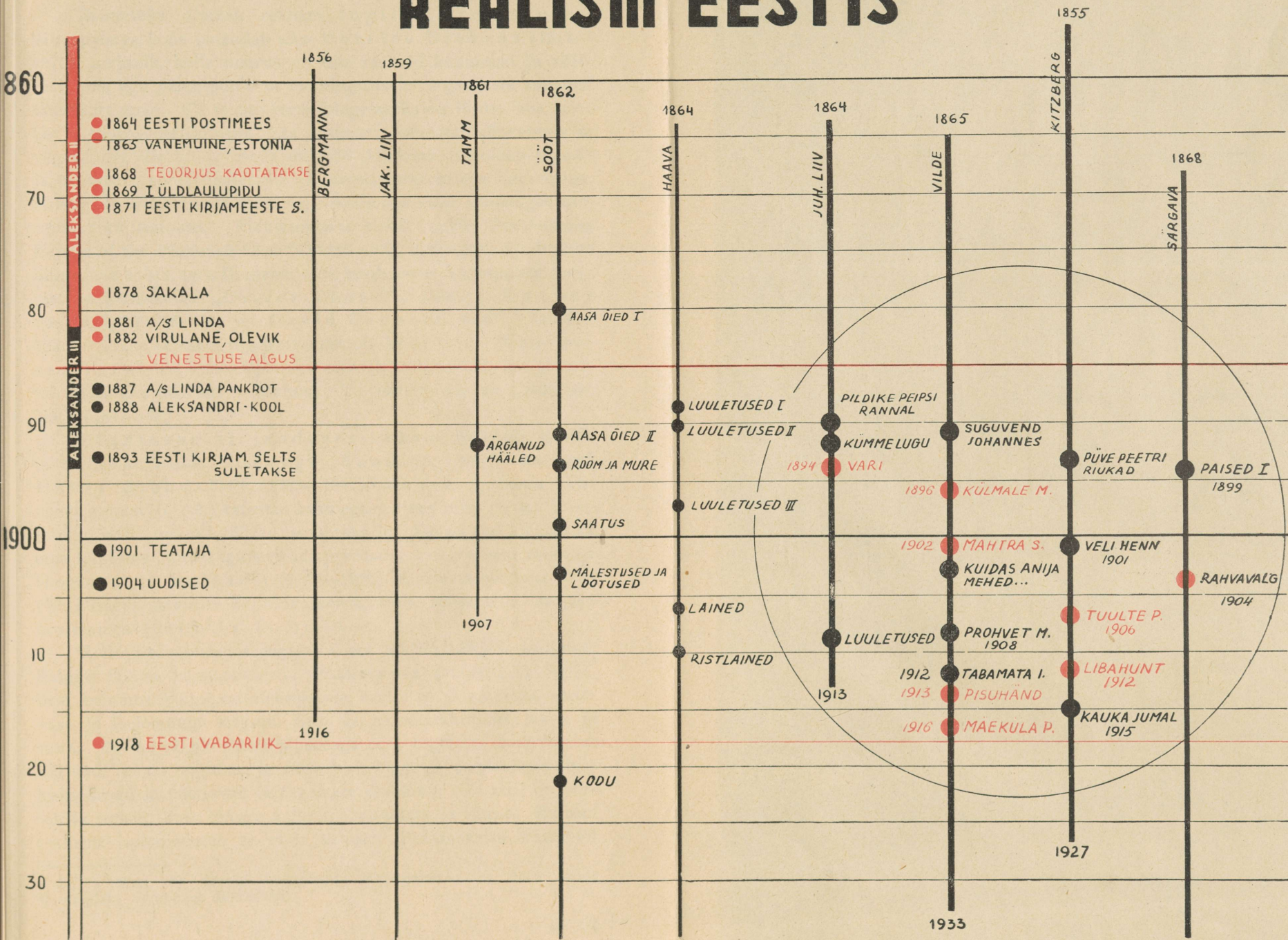
5. Romantismi tegelased kuulusid peamiselt feodaalühis-konda, aadli ja talupoegade hulka, realismi kangelased pärinesid uue ühiskonna kihtidest: ettevõtjaist, linnakodanlu-sest, töelistest.

6. Romantismi tegevuspaigaks oli peamiselt maa, mõis, küla, realism valis oma miljööks linna.

7. Romantism oli olemuselt natsionaalne, realism kosmo-poliitiline, sageli utopilis-sotsialistlike tendentsidega.

8. Romantismi domineerivaks žanriks oli lüürika ja lüüro-eepika, realismi luuleliigiks sai romaani, mis võimaldas täpse-mat ja üksikasjalisemat miljöö ja karakterite kujutamist.

REALISM EESTIS

Esimeseks ilmneb realism inglise kirjanduses. Silmapaistva koha omandab siin Charles Dickens (1812—1870), kirjanik, kelle noorus on täis raskeid kannatusi ja võitlusi, mis aga pärastpoole ta loomingulisele tegevusele annavad tänuväärt ainet. Ta teoste lemmiktegelaseks on lihtne, aus, hoolas ja töökas pisiinimene, kes enamasti kannatab jõukamate ja vägevamate ülekohut. Seda miljööd Dickens kirjeldab täpselt ja usutavalt, sooja poolehoiu ja sageli heatahtliku huumoriga. Niisugune käsituslaad lisab ta teoseile aga osalt ühekülgse moraliseeriva lisatooni. „Pickwicklaste klubi“ („The Posthumous Papers of the Pickwick Club“) (1836—37), satiir selle aja inglise ühiskonna kohta, avas Dickensile tee kuulsusele. Ta muudest teostest on loetavamad „Oliver Twist“¹⁾ (1837), „Dombey ja poeg“ (1846—48) ja „David Copperfield“²⁾ (1849—1850). Teine tähtsam inglise realist on William Thackeray³⁾ (1811—63), tähelepandav satiirik ja moralist, kes piitsutab inimlikke pahesid ja nõrkusi. Ta parim teos on „Edevuse laad“ (1847—48).

Prantsuse kirjanduses loetakse realistide eelkäijaks naiskirjanikku George Sand'i⁴⁾, veel enam aga Henry Stendali⁵⁾ (1783—1842), kes oma romaanis „Punane ja must“ (1830) tarvitas kaasaegset ainet ning täpset ja ajalikku stiili, mis oli võõras romantismile. Samal ajal algatas ka oma küpsemat loominguperioodi prantsuse vararealismis esindaja Honoré de Balzac⁶⁾ (1799—1850). Suurema osa oma töist (97 köidet) ühendas ta monumentaalseks romaanide sarjaks pealkirjaga „Inimlik komöödia“.

Selle romaniseeria tegelaste arv ulatub 1500-ni ja nende hulgast leiame kogu selle aja Prantsusmaa seisused ja kihid. Siin kohtame kõige mitmekesisema hariduse ja ametiga, andekuse ja iseloomuga isikuid, nais- ja meeskaraktereid, noori ja vanu. Balzac jälgib suure täpsusega oma tegelaste ümbritsevat miljööd, nende sugulasi ja tuttavaid, kirgi ja meeolusid, mis kujundavad ja määravad ta tegelaste elukäiku. Ta stiil on võrreldes romantikute omaga asjalik, ilustamata ja range. Balzaci realismi iseloomustab ta enda ütlus: „Prantsusmaa ühiskond

1) tuist; 2) deevide kóperfiild; 3) thákere; 4) žorž sand; 5) standál; 6) onoree dö balzák.

loob ise oma ajaloo, mina olen vaid ta sekretär.“ Aluse, millele Balzac rajas oma realistliku loomismetodi, ta omandas loodusfilosoof Saint-Hillaire'i ¹⁾ looduslooliselt süsteemilt, püüdes nii täppisteaduste meetodeid rakendada ka kirjanduslikus loomisprotsessis. Ta tähtsamad romaanid on „Šagrään nahk“ (1832), „Kolmekümneaastane naine“ (1832), „Eugénie Grandet“ ²⁾ (1833) ja „Isa Goriot“ ³⁾ (1834).

Kui Balzac vararealistina ei suutnud prantsuse kirjandusele anda realistlikku üldilmet, siis sajandi keskel Gustave Flaubert'i ⁴⁾ (1821—1880) looming kindlustab realismi lõpliku võidu. Ta silmapaistvam saavutus on 1857. a. ilmunud provintsi perekonnaelu kirjeldav romaan „Madame Bovary“ ⁵⁾. Flaubert kannab realistliku käsitluslaadi ka ajaloolisse romaani, kirjutades Kartaago sõja ainelise teose „Salammbo“ ⁶⁾ (1862). Palju nõrgemini esines realism Saksamaal, kus leiame küll hulga sellesuunalisi kirjanikke nagu W. Rabe, Th. Storm, O. Ludwig, G. Freytag, kes aga ei suutnud luua teoseid, mis kühniksid maailmakirjanduse paremiku tasemeni. Mainimist väärib siiski Gottfried Keller (1819—1890), kelle parim romaan on „Roheline Heinrich“ („Grüne Heinrich“), ja peamiselt näitekirjanik Friedrich Hebbel (1813—1863), kellelt ilmus realistlikuma näidendina „Maria Magdalena“ (1844).

Palju suuremaid võite saavutas realism Venemaal, kus see vool kandis teatavat eriilmet, kaldudes sotsiaalsete küsimuste käsitelult tegelaste psühholoogia juurdlemisele. Seetõttu mõjutasid vene realistid teatud määral ka prantsuse hilisnaturaliste. Esimesena nimetame Fedor Dostojevskit (1821—1881) kuulsate romaanidega „Roim ja karistus“ (1866) ja „Vennad Karamazovid“ (1880). Teine rahvusvaheline suurnimi vene realistide hulgas on Leo Tolstoi (1828—1910), kelle monumentaalsed romaanid „Sõda ja rahu“ (1865) ja „Anna Karenina“ (1876) üllatavad oma meisterliku kompositsiooniga.

Soome kirjanduses esindavad realismi „Seitsmenvenna“ autor Aleksis Kivi (1843—1872) ja Juhani Aho (1861—1921).

¹⁾ sänt-illäär; ²⁾ öženii grandee; ³⁾ gorioo; ⁴⁾ güstáv flobäär; ⁵⁾ madám bovarii; ⁶⁾ salamboo.

Naturalism väliskirjanduses.

Sõna „naturalism“ (ladina k. *natura* = loodus) tarvitas selle voolu peaesindaja Émile Zola¹⁾ esimest korda oma romaani „Thérèse Raquin'i“²⁾ eessõnas 1867. a., kus ta sellega püüdis märkida jooni, mis eraldavad tema loomingut realistide omast.

Naturalismi tuleb vaadelda kui realismi arengu viimast astet, kus see vool jõuab mandumise perioodi. Naturalism taotles võrreldes realismiga veel suuremat objektiivsust, miljöö arvestamist ja üksikasjalist kirjeldust, kaldudes sealjuures elu paheleliste, loomaliike vaistude, elu varjukülgede ja viletsuse rõhutamisele. Naturalismile lähenemiseks teevad esimese sammu vennad Edmond (1822—1896) ja Jules Goncourt'id³⁾ (1830—1870). Nende tuttavam ja naturalismile teed tasandav romaan oli „Germinie Lacerteux“⁴⁾ (1865).

Naturalismi hiilgeaeg langeb aga läinud sajandi 70-ndaise ja 80-ndaise aastaise. Voolu peaesindajaks ja selle teoreetiliste aluste fikseerijaks on Émile Zola (1840—1902). Naturalismi teoreetilisi põhjendusi esitas ta teoses „Eksperimentaalne romaan“ (1880), mille ta koostas Claude Bernard'i⁵⁾ teose „Sissejuhatus katselisse arstiteadusesse“ (1865) mõjul. Nagu Balzac, nii püüab ka Zola õigustada loodusteaduslikke uurimismõtteid kirjanduslikus loomingus. Ta leiab, et kirjanikule on vähe ainult tähelepanekuist, vaid tuleb asuda ka aine teadlikule uurimisele, nagu seda teeb teadlane. Teadlasena tahab ta olla veel objektiivsem, kui seda olid realistid. Zola väidab: „Ma ei taha siiski otsustada, nagu Balzac, milline peab olema elukorraaldus, ei taha olla poliitik, filosoof, moralist... Ma ei tõsta häält poliitilise olukorra hindamiseks, ei taha kaitsta ühtki poliitikat ega usku. Minu poolt kujutatav pilt — see on lihtne osake tegelikkuse analüüsi.“

Nagu Balzac oma teosed ühendas seeriaks „Inimlik komöödia“, nii Zolagi seob ühiseks hiigelromaaniks oma 20 eri teost pealkirjaga „Rougon-Macquart“⁶⁾, ühe teise keisririigi-aegse perekonna looduslooline ja ühiskondlik aja-

1) emiil solaa; 2) terees rakään; 3) edmoon ja žül gonkuur; 4) žerminii lassertöö; 5) klood bernaar; 6) rugoon-makaar.

lugu“, mis ilmus a. 1871—93. See on suurejooneline panoraam ühe perekonna viiest sugupõlvest, kelle saatuses ta püüab jälgida pärikkuse ja ümbruse mõju. Selle suguvõsa vaatlus algab alkoholikust, hulkurist, nõdrameelsest ja laieneb kõigile kihtidele ja ameteile. Jälgides oma teoreetilisi põhimõtteid tegelaste ja miljöo tundmaõppimisel, külastab Zola tööliskvar- taale, kaevandusi, vabrikuid, teeb üksikasjalisi tähelepanekuid raudteel, turul, sõlmib tutvusi allakäinud inimestega.

Rougon-Macquart'i seeria tähtsamad romaanid on: „Raha“ (kujutab börsielu ja spekulante), „Sõekae vurid“ (kaevandustöölisi), „Nana“ (allakäinud elupõletajaid), „Maa“ (talupoegi), „Doktor Pascal“ (arste) ja „Looming“ (kunstnikke). Peale mainitud seeria nimetame veel triloogiat „Kolm linna“ („Lourdes“, „Pariis“, „Rooma“) ja „Neli evangeeliumi“ („Viljakus“, „Töö“, „Tõde“, neljas, kavatsetud „Õiglus“, jäi kirjutama). Need Zola viimse loomingujärgu teosed sisaldavad utoopilise sotsialismi tendentse.

Zola naturalistliku kooli langus algas pärast ta teose „Maa“ ilmumist 1887. a. Suur osa ta kaaslasti loobus meistri põhimõt- teist ja osalt vene realistide, peamiselt Dostojevski mõjul kal- duvad rõhutama hingelist analüüsi. Neist uusnaturalistidest olid tähtsamad Guy de Maupassant¹⁾ (1850—1893), andekas ja eriti viljakas novellist (300 novelli). Ta romaanidest olid silmapaistvamad „Ilus sõber“ (1885) ja „Tugev kui surm“. Uue psühholoogilise romaani peaviljelejaiks aga kujunesid J. Karl Huysmans²⁾ ja Paul Bourget³⁾.

Teistes maades esines naturalism võrdlemisi nõrgalt. Ing- lismaal ei päranda see liikumine ühtki püsiva väärtusega teost.

Saksa kirjandusest tuleb aga nimetada näitekirjanikku Gerhart Hauptmann'i, kes oma näidendiga „Enne päikese tõusu“ (1889) viis naturalistlikud põhimõtted draamakirjandusse. Suurima tähelepanu võitis aga ta drama „Kangrud“ („Die Weber“) (1892).

Saksa naturalismi teise esindajana nimetame Hermann Sudermann'i (1857—1923), kellelt ilmus populaarne romaan „Mure“ („Frau Sorge“) (1887).

1) güi dö mopassaan; 2) üismánss; 3) pol buržee.

Enamasti kõik need hilisnaturalismi viljelevad kirjanikud nagu Bourget, Huysmans, Hauptmann, samuti naturalistina alanud norra näitekirjanik Ibsen jt. siirdusid sajandi lõpul naturalismile järgneva voolu esteetilise impressionismi ja selle sugulasvoolude esindajate hulka.

Realismi sissetung eesti kirjandusse.

Kui Euroopa kirjanduses tegi 19. sajandi kolmandal veerandil võidukäiku realism koos naturalismiga, elas eesti kirjandus veel romantilise voolu tähe all. Realism saabus eesti kirjandusse alles läinud sajandi 80-ndate aastate lõpul, parajasti siis, kui see vool Lääne-Euroopas oli kadumas.

Vastavalt rahva ärkamisaja meeleoludele oli meie romantism põhilaadilt optimistlik ja elujaatav, täis ülistuslaulu ja pidulikku paatost. 80-ndail aastail, nagu teame, tekkisid venestuse tulekul hoopis vastupidised meeleolud. Maal algas majanduslik kitsikus, mis rahva seas tekitas lootusetuse ja pessimismi tunnet. Suurem osa talurahvast harjus peagi kitsaste oludega ja võitis aegamööda pideva tööga ainelised raskused. Osa maaelanikest aga siirdus külast linna, et otsida endale lahedamaid elamisvõimalusi. Seetõttu kasvas kiiresti eesti soost linlaste arv. Jõukamad eestlased omandasid linnades kinnisvarad, vaesemad hakkasid vabrikutööliseks ja haritlased kujundasid eesti intelligentsi.

Eesti polnud sel ajal veel vabanenud välissurvest. Vene valitsusvõimud püüdsid kõigi vahenditega eestlasi ümber rahvustada. Sel raskel surveajal koondusid eesti rahvuslased Tartus „Postimehe“ ümber. Energilise rahvajuhhi Jaan Tõnissoni eestvõttel õhutati rahvahulkades rahvuslikku iseteadvust ja virgutati põllumehi edukamale tööle. Vabanemiseks majanduslikust kitsikusest soovitas „Postimees“ enam rõhku panna karjakasvatamisele, asutada ühispiimatalitusi ja ellu kutsuda laenuasutisi. Kuna J. Tõnissoni rahvuslik võitlus piirdus eeskätt Lõuna-Eestiga, siis etendas Põhja-Eestis juhtivat osa Konstantin Päts, kes välja andis „Teatajat“. Tallinna poliitikategelased pühendasid peatähelepanu puht-

majanduslikele küsimusile, et edendada rahva jõukust ja arendada kodumaa tööstust ning kaubandust.

Mõlemate poliitiliste voolude agara tegevuse tagajärjel tegid eestlased märgatavaid edusamme möödunud sajandi lõpul ja XX sajandi algul. Nii külas kui ka linnas muutus rahvas jõukamaks ja iseteadlikumaks, olgugi et võõra võim selleks takistusi tegi. Silmanähtavalt tõusis ka rahva hariduslik tase.

On üsna loomulik, et ärkamisaja kõrgelennuline isamaalüürika jäi uuele ajajärgule täiesti võõraks. Tõelised rahva püüded ja tõeline ümbrus ei vastanud enam nendele ideedele. Seetõttu elas eesti kirjandus neil aastail üle sügava kriisi. Vanemad laulikud olid varisenud, uusi jõude juurde ei ilmunud, jätkusid vaid ärkamisajal loodud romantilised luuleained ja -võtted, mida eriti ajalehtedes tüütuseni matkiti väheandliste värsistajate poolt. Uut värskemat vaimu pakkusid teatud määral meie järelromantikud ballaadi ja ajaloolise jutustuse alal, kuid nende teoste romantiline hingestus suutis vaid osaliselt leevendada rahva kainestunud elukäsitust.

Varsti hakatakse sellele nähtusele ka ajakirjanduses tähelepanu juhtima. Esimeseks tõstab küsimuse J. Jõgever ajakirjas „Oma Maa“ a. 1888. Ta analüüsib momendi poliitilist ja ühiskondlikku olukorda ja nõuab, et kirjanikud lähendaksid oma loomingut rahva uutele meeleoludele ja pürgimustele. On huvitav märkida, et samal ajal, kui toimus Jõgeveri sõnavõtt (1886—1888), leidis „Postimehe“ lisas Ed. Vilde realistlikke jooni kandvaid romantilisi seiklusjutukesi, nagu „Lina-Mai“, „Laadalehed“, „Salasidemed“ jt. Samalaadilisi jutte ilmus ka Juh. Liivilt „Sakalas“.

Mõni aasta pärast Jõgeveri esinemist püüab „Oleviku“ toimetaja Ado Grenzstein oma ajalehes selgitada realistliku kooli sihtjooni ja stiililisi eeskujusid. Ta analüüsib ja tutvustab eesti lugejale esimest korda naturalistliku kooli peaesindajate Zola ja Sudermanni loomingut, kusjuures ta eestindab realistliku käsitluslaadi näitena vene keele vahendusel Zola visandi „Kuidas inimesed surevad“. Varsti ilmub „Oleviku“ lisas H. Sudermanni „Mure“ (K. E. Söödi tõlkes). Nende väliseeskujude kõrval hakkab ka eesti kirjanduses levima teadvus

uuest voolust ja irdumine romantikast. Juhan Liiv kirjutab pamfleti „Ühe kirjaniku päevaraamatust“ selleaegse romantilise kirjanduse epigoonide naeruvääristamiseks. Sama teeb Ed. Vilde oma novellis „Suguvend Johannes“. Ed. Vilde elas sel ajal Berliinis, kui Saksamaal parajasti toimus naturalismi sisse-murd näitelavale G. Hauptmanni „Enne päikese tõusu“ esietendusega. See elevus, mida naturalism siin tekitas, ei jäänud mõjuta ka Vilde edaspidisele loominguks.

Nii näeme, et a. 1888 tunnustas Jõgever romantismi igane-nuks eesti kirjanduses. Paar aastat hiljem (1891) andis A. Grenz-stein teoreetilised põhjendused realismile ja naturalismile. Tegelikult aga asusid realistlikku käsitluslaadi rakendama Juhan Liiv ja Eduard Vilde, kellega varsti liitusid August Kitzberg ja Ernst Peterson-Särgava. Esimese silmapaistva ja uut ajastut algatava võidu saavutas realism Ed. Vilde romaaniga „Külmale maale“ 1896. a.

Juhan Liiv (1864—1913).

Traagiline elukäik.

*Nad hirmsad on, mu laulud,
ja hirmus mu süda sees,
nii hirmus nagu mu saatus —*
Juh. Liiv.

Lapse- ja koolipõlv. Eesti andekama luuletaja Juhan Liivi elulugu on traagilisemaid. Ta sündis 18. (30.) aprillil 1864. a. Peipsi lähedal Riidma kandikoha vihusaunas. Perekonnas oli viisiks anda lastele piibllilisi nimesid. Nõnda oli vanematele poegadele nimeks pandud Joosep, Elias ja Jakob, ning vastsündinud noorimale pojale anti eesnimeks Johannes, „otsekuu aimates uue ilmakodaniku kurba prohveti-saatust“¹⁾.

Sünnikohas Riidmal veetis Juhan Liiv ainult paar aastat. Alatskivi mõisnik, kes varem oli Liivide perekonna ajanud Kassiveski kohalt Riidmale, võttis Benjamin Liivilt, luuletaja isalt, Riidma koha ja andis talle Oja renditalu Rupsi külast. Seda sunniviisilist kohavahetust kirjeldab Liiv luuletuses „Emale“.

¹⁾ Fr. Tuglas, „Juhan Liiv. Elu ja looming“, lk. 35.

*Seda tean, kuis isa talu
vanast võetud võimuga,
härä tema mõisa külge
võttis kavalusega.*

*Kuidas asemele anti
metsast kehva söödike;
kuidas säältki ära aeti —
sööti vaja mõisale!*

Juhan Liiv oli väga nõrga tervisega elurõõmutu talulaps. Teiste endavanuste lastega ta palju ei seltsinud, ta armastas üksinda olla. Tundide kaupa võis ta ükski mängida oja ääres, luusida metsas ja heinamaal, kuulates lindude laulu, ning vaadelda mäeseljandikult Peipsil valendavaid purjesid. Nii-sama õnnelikuna tundis ta end karjapõlves. „Karjas palju kuldset aega,“ sõnab Liiv ise oma karjasesuvede kohta.

Oja talu elumaja.

Talveõhtuil õppis Juhan Liiv vanemate vendade juhatusel lugemise selgeks. Ta astus 10-aastasena Naelavere külakooli. Seal ta käis kolm talve, õppides samal ajal oma vennalt Eliaselt viiulimängu. Peale külakooli lõpetamist ei tahtnud vanemad Juhani edasi koolitada, kartes, et tema nõrk tervis koolikäimisega halveneb. Ometi ei suutnud vanemad Juhani härdaile palveile vastu seista ja nad panid ta 1879. a. sügisel Kodavere kihelkonnakooli. Kooliõpilasena võttis Liiv harva osa oma kaaslaste seltsist, enamasti ta viibis kurvameelsena üksinduses. Liiv kannatas hingeliselt oma vaesuse ja saamatuse pärast juba lapse- ja koolipõlves.

Koolis edenes Liiv pea kõigis õppeaineis rahuldavalt, ainult matemaatikas oli ta nõrk, nagu ta ise avameelselt tunnustab:

*Rehkendada ma ei mõistnud
Koolis ega — eluski...*

Nähtavasti takistas Liivi õpinguid tema vilets tervis. Haiguse tõttu ta ei saanud pidevalt koolitööd teha, ta pidi sageli tundidest puuduma.

Väike-Maarjas. Liiv polnud veel lõpetanud Kodavere kihelkonnakooli, kui ta ootamatult läks venna Jakobi haigestumise ajal Väike-Maarjasse Triigi-Avispeale asetäitjaks õpetajaks. Kui seni oli Liivi pilgatud tema saamatuse pärast, siis tahtis ta Väike-Maarjas näidata, et ta midagi suudab korda saata. Kõigepealt ta katsetas muusika alal. Liiv käis kümme-kilomeetrit eemal asetsevas naaberkoolimajas oreil harjutamas. Viimaks tõi ta endale naabrust väikese harmooniumi koju. Kuid seda kohale seades leidis ta, et enam kui pooled hääled olid mängimiseks kõlbmatud. „Saatus ei taha, et minust muusikamees saaks,“ ütles ta ja tõukas harmooniumi jalaga enesest eemale. „Ei saa minust mänguriista puudusel muusikameest, siis kirjamees peab minust ikka saama; sulge, tinti ja paberit jõuan ma ikka enesele nõutada“¹⁾. Loo-
bunud lõplikult muusikamehe-kutsest, pühendus Liiv kirjanduslikule tegevusele. Ta saatis ajalehtedele sõnumeid ja kirjutas laulusalmikuid. Väike-Maarjas avaldusid ka Liivi rahvuslikud püüded. Temast sai C. R. Jakobsoni vaadete tulisemaid pooldajaid. Kui Väike-Maarjasse saabus teade Jakobsoni surmast, siis hüüdis Liiv meeleheitel: „Mis meist nüüd saab? Mis me temata peale hakkame?“²⁾ Kooliõpetaja-ametis polnud Liiv silmapaistev. Ta ise ütleb: „Paraku ei ole mina kuigi osav laste õpetaja.“

Ehkki Juhan Liivil olid kindlad püüded, nagu ta ise sõnab ühes kirjas, oma põlatud ja rõhutud rahva kasuks töötada, ei suutnud ta siiski oma kavatsusi teostada. Haigus kiskus ta voodisse ja viis noorkirjaniku, kes tegi esimesi katseid kirjanduspõllul, pessimistlikku meeleollu. Ja mis veel kurvem, teda valdas Väike-Maarjas esmakordselt kartus, et ta nõdrameelseks jääb. See nõdrameelsuse hirm „rippus siitpeale nagu vari Juhan Liivi elu kohal“³⁾.

1) Jakob Liivi eessõna Juhan Liivi „Kirjatööde kogule“, lk. I—II.

2) Fr. Tuglas, „Juhan Liiv. Elu ja looming“, lk. 62.

3) Fr. Tuglas, „Juhan Liiv. Elu ja looming“, lk. 66.

Veetnud ühe aasta Väike-Maarjas, jätkas Liiv 1883. a. sügisel oma õpinguid Kodavere kihelkonnakoolis. Sel ajal oli ta haiglasem kui ühelgi varasemal kooliaastal, ühtlasi hell ja kergesti solvuv. Järgneval aastal ei pannud vanemad teda enam kooli.

1885. a. suvel, külastades vend Jakobit Väike-Maarjas Pandivere koolimajas, kuhu viimane oli siirdunud endisest teenistuskohast, tutvus Liiv juhuslikult Liisa Golding'iga, kellesse ta esimesel kohtamisel armus. Liivi ja Goldingi vahel tekkis kirjavahetus, mis kestis järgemööda kaheksa aastat. Isiklikult puutusid nad harva kokku.

Juhan Liiv „Oleviku“ ajajärgul.

Ajakirjanikuna. Sellesama aasta sügisel läks Liiv toimetaja Jaak Järve kutsel „Virulase“ toimetuse liikmeks Tallinna. Kahjuks ei jätkunud tal oskust ja püsivust kestvaks ajakirjanduslikuks tööks. Juba järgmise aasta algul lahkus ta „Virulase“ juurest ja astus Tartus Treffneri gümnaasiumi, et oma haridust täiendada. Kuid Liiv oli niivõrd haiglane ja tahtejõuetu, et ta ei suutnud minimaalsemaidki õpiülesandeid korralikult täita. Ta sattus vastuollu kooli juhatajaga ja pidi 1886. a.

kevadel gümnaasiumist lahkuma. Edaspidi täiendas Liiv oma lünklikku haridust teadusliku ja ilukirjandusliku lektööri kaudu.

Nii nurjusid Liivi katsed ajakirjanikuna ja gümnaasiumiõpilasena. Ta sattus lootusetusse seisundisse, millest polnud mingit väljapääsu ette näha. Ainsaks lohutajaks oli talle Liisa Golding, keda ta vahetevahel külastas. Pärast kokkupuutumisi Goldingiga tundis Liiv end elurõõmsana ja õnnelikuna, ta unistas perekonna asutamisest ja ajalehe omandamisest. „Taeva pärast, ma ei jäta enne järele, kuni ma tõesti ühe ajalehe olen omandanud,“ kirjutab Liiv ühel oma elu kõige

Liisa Golding.

õnnelikumal päeval Goldingile. „Meie võime naerdes ilmale silma vaadata, sest meie südamed löövad üksteisele.“ Ajalehe omandamise idee jäi Liivil ainelistel põhjustel teostamatuks unistuseks. Tal tuli leppida vaid ajalehe abitoimetaja kohaga.

1888. ja 1889. a. toimetas ta Viljandis „Sakalat“ väljaandja Jüri Peedi juhatusel. Esialgu oli Liiv uue kohaga täiesti rahul. Kuid varsti ta väsis ja tüdís üksluisest ajakirjanduslikust tööst. „Mulle on saatus armutu olnud, aga kõige armutum on ta nüüd,“ sõnab Liiv ühes kirjas karskustegelasele Til-

gale. „Väikest langemisel või juba valmis langenud lehte tulin ma päästma, paar kuud tegin südamega [lehe] juures tööd, siis nõrkes tervis ja tahtmine“¹⁾. 1889. a. sügisel lahkus Liiv kibestunud meeleolus „Sakala“ toimetusest.

1890. a. algul kutsus Grenzstein Liivi „Oleviku“ toimetuse liikmeks. Siin oli tööd tunduvalt vähem kui „Sakala“ juures. Seetõttu töötas Liiv esimesel aastal „Oleviku“ toimetuses narinata, optimistlikult. „Ma olen oma kohaga väga hästi rahul,“ kirjutab Liiv Goldingile. „Midagi ei ole, mille üle kaevata teaksin.“ Kuid rahulolemist jätkus tal püsimatuse tagajärjel ainult üürikeseks ajaks. Mõne aja pärast oli Liiv endiselt kurvameelne ja haiglane.

Tuglas kirjeldab oma põhjalikus uurimustöös lähemalt Juhan Liivi „Oleviku“ ajajärgul: „See oli pikk ja õieti kõhn noormees, alati pisut ettepoole loogas, mispärast näis nagu kühnus olevat. Tema juuksed olid tuhk-hallid, silmad sinakas-hallid, terase karva. Põsenukid olid teravad, eriti näo kõhnuse tõttu. Naerdes, mida küll harva juhtus, paljastusid hambad. Igatahes ei kuulnud temalt heledat, avarat naeru kunagi. See nägu ei olnud harilikus mõttes ilus, kuid ometi sümpaatiline“...²⁾

„Oleviku“ toimetuses valmib Liivil kindel soov hakata vabakirjanikuks ja asutada endale kodu. „Kas tead, mina hakkam nüüd kirjanikuks, see on katsun midagi luua,“ kirjutab Liiv lootusrikkalt oma mõrsjale. Siiski ta ei saanud murelt unistada oma armastatu tulevikust. „Jumal teab, mis meist vaestest varblastest saab,“ sõnas Liiv kahtlevalt Goldingile. Tõesti tal polnud põhjust rõõmu tunda, sest tema haigus muutus kord-korralt raskemaks, olgugi et ta vahetevahel oli maal puhkusel.

Töö- ja haiguseaastad. 1892. a. septembris lahkus Liiv nii tervislikel kui kirjanduslikel põhjusil „Oleviku“ toimetusest. Viibinud paar kuud isatalus, tuli ta Tartu tagasi ja üüris endale väikese korteri lihtses puumajakeses Hetseli tänavas, mis nüüd on nimetatud Juhan Liivi tänavaks. Seal pühendus Liiv innukalt kirjanduslikule tegevusele. Lühikese aja jooksul kirjutab ta novelli „Vari“ ning mõned lühemad jutud ja koondas oma laulud luuletustekogusse. Kuid nõrk tervis ei võimaldanud Liivile kaua intensiivselt töötada. Vaimline ülepingutus murdis lõplikult tema hingelise tasakaalu. Peale asjatut kirjastaja otsimist oma töödele sattus ta tagakiusamishullustusse. Talle tundus, nagu varitsetaks teda kõikjalt. Ta ei va-

¹⁾ Kiri J. Tilgale 31. XII 1889. EKLA.

²⁾ Fr. Tuglas, „Juhan Liiv“, lk. 123.

banenud kohutavaist viirastusist kuskil. Oma korteris kuulis ta hirmuäratavaid paugutusi pimedusest. Liivi olukord oli haletsemisväärsemaid. Kurbusega teatas ta Goldingile: „Mõni nädal tagasi naeratas mulle tulevik, nüüd on tööhimu nii otsas, et ma midagi enam kirjutada ei saa.“

Siiski polnud Liiv veel kõiki lootusi kaotanud, kui ta 1892. a. jõuluks läks oma venna juurde Avispeale külla. Kuid siingi oli ta rahutu ja sõitis 1893. a. algul Tartu, kus ta kirjutas oma viimse kirja Liisa Goldingile. Veebruaris saabus Liiv isatallu Rupsi külla, kus ta poolhaigena koostas „Käkimäe käo“ ja novelli „Nõia tütar“.

Liivi haigus omandas järjest kohutavama ilme. Nii öösel kui päeval hirmutasid teda salapärased viirastused. Alati oli Liiv hirmul, et teda valvatakse, vahitakse ja ärritatakse. 1894. a. algul sattus ta märatsemishoosse, põletas oma jutu käsikirja ja tsenseeritud luuletuskogu. Kuna Liiv oli muutunud kaasinimestele kardetavaks, saadeti ta sama aasta märtsis Tartu vaimuhaigete kliinikusse. „See oli kurb teekond, kus Liiv metsakohas salakõnet kuulas, tema kaaslased aga seisukorra ebamugavuse tõttu aralt vaikisid“¹⁾. Enne jaanipäeva lahkus Liiv haigemajast ja sõitis kahe mehe saatel Alatskivile. Esialgu jäi Liiv paariks aastaks oma vanemate tallu. Tavaliselt elutses ta üleval pööningul, et emal olla laste kisast ja politseinike varitsemisest. Mõnikord nähti Liivi karja hoidmas — „palja jalu, räbalais, vana kaabulott peas“²⁾. Vald maksis tema ülalpidamiseks 25 rbl. aastas.

Alates 1896. a. suvest ei püsinud Liiv pikemat aega oma isatalus. Ta põgenes salaja läbi soode ja metsade oma sugulaste juurde, esiti Pujanile, pärast Kavastu-Koosale Plakso-Madise tallu. Noil aastail ta kirjutas kunstikau-
nid luuletused „Üle vee“, „Minu luule“ ja „Laulikutele“. Ehkki Liiv oli kehaliselt haletsemisväärses seisukorras, janunes tema kunstnikuhing ilu järele. Oma kaaskutseliste, kes sel ajal olid tema täiesti unustanud, lausus ta pateetiliselt luuletuses „Laulikutele“:

*Mis mu põues pakitseb,
Mis mu meele nukraks teeb,
Mis mind ära ehmatab,
Kogunisti kohutab: . . .*

*On ilu elu, valu
Nii palju ilma sees,
Ja sellest kõik nii vähe
On teie lauludes.*

1902. a. kevadel oli Liiv jälle oma kodukohas Rupsil. Ta valvas oma emasurma voodi ääres. Seal meenub talle, kuidas ema tema eest kätkest kuni meheeni oli armastavalt hoolitsetanud. „Jah, ema oli mulle väga armas,“ lausub Liiv laastus

1) Fr. Tuglas, „Juhan Liiv“, lk. 236.

2) Fr. Tuglas, „Juhan Liiv“, lk. 246.

„Enesearmastus“. „Seda tundsin ma iseäranis siis, kui ma pike-
mat aega kodunt ära olin olnud... Siis olid vanadusekortsud
ema näol mulle magusad näha — süda puhkas nende sees imelist
puhkust — hea oli mul siis olla, tunda... Mind, keda kisatun-
didel öökullidele lubatud ja hulgapojalise perekonna pärast küll
sadakorda surmale soovitud, oli temal nii südamearmas näha...“

Sama aasta maikuus surnud ema mälestusele pühendas Liiv
lihtse, kuid liigutavalt südamliku laulu „Üks suu“.

Zakari Liiv

ÜKS SUU.

Üks suu, nii vana
kui mullake;
ja mõtteis nägu,
nii vagune.

Ja mõtteis nägu,
nii aus ta,
nii vaikne, valul
ja sõnata.

Nii aus, nii vaikne,
nii mullane,
nii selge ja õige
ja kullane.

See on mu ema,
mu mullake,
see on mu ema,
mu kullake.

Kümme viimast eluaastat. Seitse aastat rändas Liiv vaimuhaigena Alatskivi ümbruses ringi, ilma et üldsus tema kurvast saatuses oleks osa võtnud. Talle tundsid kaasa ainult lähemad sugulased ja tuttavad, laiema ringkonnad olid tema aga hoopis unustanud. Uuesti hakati Liivi õnnetut elukäiku jälgima 1902. a. suvel. Dr. J. Luiga käis Rupsil Liivi tervisliku olukorraga tutvumas ja teatas sellest „Postimehe“ toimetusele. Varsti ilmusid „Postimehes“ meeldetuletused ja lugupidamisavaldused haigele luuletajale. Eriti kaasatundvalt kostsid G. Suitsu allegoorilise laulu „Käkimäe käo“ sõnad, mis olid pühendatud õnnetu Juhan Liivi mälestusele:

Unustan'd kägu on koguni
 Need, kell' ta korra kukkus.
 Kas siis kõik tänugi täiesti
 Kukkuja vastu hukkus?!

See mõjus virgutavalt unustatud kirjanikusse. Liiv astus jälle ühendusse oma kirjandussõpradega. Ta käis venna juures Väike-Maarjas ning viibis tuttavate pool Tartus ja Tallinnas. „Postimehes“ ilmus 1903. a. kaheksa-aastase vaheaja järel Liivi üldtuntud luuletus „Nõmm“.

*Igav liiv ja tühi väli,
 Taevas pilvine;
 Jõuan tulles metsa ääre,
 Tuleb nõmme tee.*

*Männi roheline samet,
 Üksik metsa tee,
 Pedak heleroheline,
 Kask kuldkollane.*

*Pedak heleroheline,
 Kask kuldkollane!
 Nõmm on sügisele
 Langend kaenlasse.*

1904. a. ilmus trükis Juhan Liivi „Kirjatööde kogu“, mis sisaldas 53 luuletust ja 33 jutupala. „Alles nüüd oli Liiv saanud tõesti rahvalikuks, üldtuttavaks kirjanikuks“¹⁾.

Oma viimased eluaastad veetis Liiv kodutu hulkurina. Kuskil ei leidnud ta rahu oma haigele hingele. Kirjanikust sõbrad püüdsid tema seisukorda parandada, muretsedes talle rahalist abi ja peavarju. Näiteks kirjutas Kitzberg ühes üleskutses Juhan Liivi päratust olekust: „Tema silmaaukudest vahib nälg välja... Vagusat, puhast nurgakest, vähegi inimeseväärilist seisukorda tuleks talle soetada“²⁾. Kaastundlikud eesti haritlased ei jätnud abistamata Liivi. Nii andis talle prii ülalpeida-

1) Fr. Tuglas, „Juhan Liiv“, lk. 258.

2) „Postimees“ 1909, nr. 259.

mise ja korteri Laiuse kirikumõisas õpetaja Kõpp. Kahjuks ei püsinud Liiv seal kaua. Oma suurusehullustuses unistas ta Poola kuningatroonist, tehes tegelikke katseid Poolamaale pääsemiseks.

Liivi viimseks eluasemeks oli Plakso-Madise talu Kavastu-Koosal, kus ta elas oma lallepoja naise Anna Liivi hoolitsusel.

Ka oma viimsel eluaastal ei loobunud Liiv rännakuist. Ta võis kümneid kilomeetreid matkata tuisu ja külмага, hõlmad lahti ja rind paljas. Tuisk tundus talle tervendavana ja heana.

TUISK.

*Need lumelained väljal,
nad on nii armsad, hääd,
kui süda on tusas ja palav,
nad jahutavad pääd.*

*Ja põhjatuul on nii lahe,
nii lahedaks läheb pää;
jah, isegi surm on nüüd mahe
ja isegi hukatus hääd.*

Raske haigus tiisikus kiskus ta 1913. a. kevadtalvel haigevoodisse. Kurbusega kõneles ta oma surmast, vaadeldes läbi akna lumehelvete lendu: „Oh kui hea oleks nii pehmesse padjasse heita, ja siis surra. Surra? Jah, surra ilusti, tasa, pühalikult, lume saju käes. Oh kui hea!“¹⁾ Sama meeoleolu tõlgitseb tema luuletus „Lauliku talve üksindus“.

*Lumi tuiskab, mina laulan,
laulan kurba laulukest.
Lumi keerleb tuulehooga,
minu süda valudest . . .*

*Lumi tuiskab, mina laulan,
laulan kurba laulukest,
laulan, kuni ise kaetud
olen jääst ja lumedest.*

Lumehelbed liuglesid tasakesi ka Juhan Liivi surmapäeval 18. novembril (1. dets.) 1913. a., kui ta kell 2 päeval teenijatüdruku käte vahel suri. Nädala pärast maeti ta Alatskivi surnuaiale. Sinna püstitati tema kalmule 1924. a. suvel hauasammas, mille välispoolel leidub lootusrikas ühelauseline laul „Kui tume veel kauaks ka sinu maa“.

*Kui tume veel kauaks ka sinu maa
ja raske su koorem kanda,
kui enam ei jõuaks, ei jõuakski sa
su soovide siniranda, —*

*täht süttib ehk taevas su üle veel,
lill tärkab su hua pinnast
ja sinu mõte ja sinu meel
kord tuksub su rahva rinnast —*

¹⁾ Fr. Tuglas, „Juhan Liiv“, lk. 335.

*ja liigub ja loob ja lehvitab
ja kauneid radasid rajab,
su rahva koda see ehitab
ning põlvest põlveni kajab.*

Ülesanne 6. Kus veetis Juhan Liiv oma esimesed eluaastad ja lapsepõlve? Missuguseid looduslikke muljeid pakkus talle kodukohta ümbrus? Kirjeldage J. Liivi lapsepõlve ja kooliaastaid! Missu- poolest erines ta kaasõpilastest? Kuidas ta tahtis teenida oma kodu- maad? Kirjeldage Juh. Liivi ajakirjanikuna! Missugused põhjused soodustasid tema haigluse arenemist vaimuhaiguseks? Kuidas püüti J. Liivi olukorda parandada? Kirjeldage Juhan Liivi haiguseaastail! Millal ta suri ja kuhu maeti? Missugune peaidee avaldub luuletuses „Kui tume veel kauaks ka sinu maa“? Õppige see luu- letus pähe! Selgitage Juhan Liivi elutraagika põhjusi!

Juhan Liivi lüürika.

Luuleloomingu algus (1882—1894). Teatavasti hakkas Juhan Liiv katsetama luulepõllul pärast ebaõnnestumist muusika alal. Esimesed laulusalmikud ta kirjutas Väike-Maarjas Avis- pea koolimajas. Tema esialgseks kirjanduslikuks autoriteediks oli vanem vend Jakob, kes ta luuletusi värsitehniliselt silus.

Nagu rahvusliku ärkamise järelaja lüürika oli mõistuse- pärane ja tundekehv, samuti on Juhan Liivi esimesed luuletused vähese tundelise sisuga. Nad on loodud küll kindlas värsimõõ- dus, aga ei sisalda isikulisi elamusi.

Liivi esialgsed luulekatsed ei pääsenud trükki. Alles 1885. a. leiame ühe tema noorpõlve luuletuse „Virulase“ veergu- delt pealkirjaga „Maikuu öö“.

MAIKUU ÖÖ.

*Õrn maikuu hommik ime ilul koitis
Ja lahkelt laulis linnukeste koor,
Maapinda kattis kaste hõbeloor —
Mis muru rinda rikkalikult toitit.*

*Ja järve pinna] koidu valgus läikis
Ning tasa liikus kuldne laineke —
Ja vete vooges uinus kalake ...
Mu mõte kaugel õnnemeres uitit.*

*Siis täitis magus soov mu südame:
Oh et nii vaikne oleks armutee
Kui selles otsatumas sinisaalis!*

*Ja siiski tormid tõusid kohinal,
Ja järve pinda peksid mässaval.
Mu süda — nõnda arm end sulle maalis.*

See sonett on tihedas seoses eesti järelromantilise lüüri-
kaga. Raske on eraldada „Maikuu ööd“ Jakob Liivi ja Tamme
vastavaist sonetest, mille eeskujul ta on loodud.

Uued stiilitunnused avalduvad Liivi lüürikas „Oleviku“
ajajärgul. Grenzsteini nõuandel loobus Liiv korrapärase vormi
harrastusest ja hakkas enam luuletuste kõlalist külge vil-
jelema. Tema luule muutus seetõttu kunstilisemaks ja algupära-
semaks. Liivi paremaid laule sellest ajastust on „Mets ko-
has“ ja „Lume helbeke“.

METS KOHAS.

Mets kohas tumedalt, tõelt...

Ma kuulasin himuga.

Ta kohin tiibi laotas

Mu üle ju hällissa.

Ta tume kohin jäi rinda,

Sääl kohab nüüd alati —

Ma nagu tad taga leinan,

Ei rõõmsaks saa iialgi.

Võrreldes „Maikuu ööd“ tundelauluga „Mets kohas“ mär-
kame, et esimene on vormikindlam ja riimipuhtam, teine aga
tundesügavam.

Liiv alustas oma luuletoodangu armastusluuletustega.
Nähtavasti andis selleks tõuke tema tutvumine Liisa Goldingiga.
Hiljem ta siirdus isiklike meeoleolude kujutamise-
le, mil alal ta saavutas tähelepandavaid tagajärgi.

Esimesel katsetamisajajärgul ei paku Liivi luulelooming
midagi väljapaistvat. Tema lüürikas kajastub ilmselt järelroman-
tilise luule mõju. Kuid Liivile endale oli see luuleajastu küllalt
tähtis. Ta tutvus värsitehnikaga, kujundas oma kirjanduslikku
annet ja võttis välismõjutusi vastu. Tema esimeseks kirjandus-
likuks eeskujuks oli vend Jakob, siis Grenzstein ja
lõpuks vene luuletaja Koltsov. Viimase lihtsevormi-
lised luuletused juhatasid Liivi tema luuletaja-temperamentidele
vastavasse luulevaldkonda. Koltsovi rahvapärase luule mõju

Liivi lüürikale märkame näiteks laulus „Rukkivihud rehe all“, mis pärineb ta teisest luuleajastust.

RUKKIVIHUD REHE ALL.

*Puhtal põrandal,
puhta rehe all
uudisvihud, nad
ahet ootavad.
Vaikus pühalik
raskeis vihkudes,
kuldseis kõrredes
puhtal põrandal.
Puhtal põrandal,
puhta rehe all
rahu pühalik,
mõte vihkudes...*

*Küll nad mõtlevad,
kuidas vanake
valgejuuksene,
seemne kukutas —
vaga meelega,
vaikse sooviga:
õnne talule,
õnne majale —
õnne pojale,
pojapojale,
pojalastele
ikka, igavest'!*

Isikliku saatuse laulud. Liivi algupärane lüürika algab alles tema haiguseaastatega. Luuletuste kaudu väljendas Liiv eeskätt omi elamusid. Ta ei luuletanud selleks, et teistele pihtida oma kannatusi ja valusid, vaid ta tundis sisemist tarvet oma hetkelisi meeleolusid luulevormis iseendale avaldada. „Ma endal' tahan laulda,“ sõnab Liiv ühes luuletuses.

Juhan Liivi tundelaulud on vahenditult seotud tema tragilise saatusega. Ta oli nõdrameelsena kohutatud hirmuäratavaist viirastusist, tema ideaalid kaugesid ja osutusid kättesaamatuks. Süngena tundub Liivile niihästi isiklik elu kui ka luule.

MINU LUULE.

*Mu luule, sina oled
kui haige tiivaga lind,
kel kull ära kiskund tiiva
ja kellel haige rind.*

*Kui haavatud kotkas oled,
kes tõusis pilve pool',
ja kui ta üles tõusis
siis tabas küti nool.*

*Nüüd oigad haledalt üksi
all pimedas tihnikus
ja vaatad haledalt üles,
kus lendab su igatsus!*

Isiklikust elust teab Liiv kõnelda ainult raskustest, mureddest ja kurbusest. Kadunud emale kurdab ta valuliselt oma õnnetut saatust, nimetades end surnuhauaks, lootusetuks haigeks.

EMALE.

Oh mu armas emakene,
oh mu kallis emake!
Surnuhaud ma ise olen,
astes sinu hauale.

Käi mu järel! õpetasid,
käi mu järel, pojake!
Ei ma sinu järel käinud, —
neiu jälil, emake!

Kelle jälil olen käinud,
oh ei seda tea ma,
emakene, — enda jälil,
vahest võiksin ütelda.

Neiu jälil mina käisin,
neiu jälil, emake.
Annaks suud ta saapa tallal',
minu südant talland ta.

Luule jälil mina käisin,
tuule jälil käisin ma,
hiljem, hiljem, emakene,
unistasin: kodumaa!

Oli arm mul unenägu,
laske näha edasi.
Isamaa, — kui petis kägu.
Elada ei tahagi.

Oh mu süda, ta on haige,
on nii haige, emake!
Oh mu süda, ta on haige,
rohtu ei saa temale.

Ei ma adra järgi kasvand:
teisi vendi oligi;
ei ma kooli järgi kasvand:
vaene olin liiati.

Karja jälil mina käisin,
tuule järel, emake, —
karjas ainult metsakaja, —
luule jälil, emake!

Vaene oli meie talu,
vaene ilma otsata,
pilgata sain palju, palju, —
vahest mõnda lugeda!

Rehkendada ma ei mõistnud
koolis, ega — eluski,
rehkendada numbritega,
mesikeelel — samuti!

Ei ma silmakirja mõistnud,
sina olid tõsine!
Ei ma roomata ka mõistnud —
sa ei roomand, emake!

Midagi ei mõistnud mina:
vaene olid, emake!
Unistasin, emakene:
karjas palju kuldset aega!

Oh ei sindki mina tunnud,
kallis, kallis kodumaa!
Kus siis lagund talumaja
ennast mõistab vaadata!

Kõrget, suurt ma leidsin üles,
sind ei leidnud, kodumaa.
Palju tähti taeva süles —
sind ei siiski näinud ma.

Kui nad sulle haiget tegid,
pilkasid su madalust,
emakene! — siis mu süda
võttis Eesti armastust!

Hilja, hilja, emakene!
udust olin väljas ma:
hilja — hilja, emakene,
varemeid jäin vaatama.

Minu isamaa on vaene,
oh mu hella emake;
tema üle uhab laine —
aastasadu — alati!

*Oh mu isamaa on vaene,
mina ise vaene ka.
Ühest on ta üksi rikas —
murest, hädast otsata.*

*Leian siiski kadund kinda,
avaldan maailmale!!*

Oma noorusaegagi ei suuda Liiv õnnelikuna meenu-
tada. Ta pole saanud vajalikku kooliharidust, et oma isamaa ja
rahva kasuks vääriliselt töötada. Seepärast on teostamatuks jää-
nud tema kõrged igatsused ja suured lootused, nad on valmista-
nud talle vaid südamepiinu.

MINE ÄRA.

*Mine ära, mu noorus, sa —
sind mina näha ei kannata!
Mine ära, au, kõrguste unistus,
nagu paha südametunnistus!*

*Mine ära, igatsus tuline,
tegude himu, lootus kullane.
Auline eesmärk, au varigi,
minge — ülearu olete.*

*Minge sinna, kus mehed valmivad,
laulutarkade lauas istudes,
manatarkade juttu kuulates,
kangelaste tegusid imestes.*

*Minge sinna ja viibige sääl:
lootus ja tulevik nende pääl,
kes on loodud radade rajajaks,
kodule kaunile kaitsejaks.*

*Mulle miks tulete haiget tegema,
mulle miks heljute südamepiinaks te,
mulle miks okkaid puistate
rinnale haigele, rinnale haigele!*

Kogu elu jooksul rändab laulik elava hauana, pea
kohal vaskne taevast ja jalgade all kumisev maa.

Vask oli taevas mu üle,
maa põudne, kumisev raud,
ja ise kõndisin ümber
kui vankuv, elav haud.

Nii loodusesemeil kui loomadel on igal oma asukoht, aga
tema on täiesti kodutu.

Kivi kukkus kivi juure,
jõgi püüdis meresse,
koerakutsik ema juure,
ema juure — ussike.

Kuhu lähen mina, vaene,
kelle juure, koduta?
Oh mu vend, mu sõsar, naine,
ema, isa, isamaa!

Luuletaja leiab, et ta on „vaevaks enesele ja teistele“,
ning palub ahastuses kaasinimestelt andeksandmist.

Andke vaesel eksijale varju,
andke andeks nõdrameelsele,
kellel paremat ei olnud teha:
vaeva teistel, häbi endale.

Nagu hüljatud vaeslaps ta pöördub ööpimeduse poole, et
see teda süleleks ja varjaks.

Tule, öö pimedus,
Võta mind sülle.
Minu päike ei tunne mind,
öö jäänd mulle.
Ainust tähte sääl pole,
minul on kole.
Varja mu üle.

Lakkamatult kostab tema kõrvu varasemast lapsepõlvest
saadik salapärane helin, ähvardades enda alla matta lau-
liku hinge.

HELIN.

Kui mina olin veel väikene mees,
üks helin mul helises rinna sees.
Ja kui mina sirgusin suuremaks,
läks helingi rinna sees kangemaks.

Nüüd on see helin pea matnud mind,
ta alla rusuks on raugenud rind.

See helin mu elu ja minu hing,
tal kitsaks on jäänud maapäalne ring.

Leulikele

Õhki mu põues pehmitas,
õhki mu meele uussaadus teeb,
õhki muine aida surnutab
Naeguvate karmutab:

Et nõude pelgi ilu
On vere laenuks

Et nõude pelgi ilu
On tead pähtes.

Et nõude pelgi armus
On uue võluses

Et nõude pelgi loojus
On uures hüdanes

Et nõude pelgi elu
On rõõmas ürgans

Et nõude pelgi veldu
On põues pelaves.

Et ilu, elu, veldu

Et nõude pelgi ilu lüü

Et lüüest kõi' ni' vähe

On teid laenuks

Juhan Liivi käekirja näide.

Isikliku saatuse laulud heidavad valgust Juhan Liivi kannatavasse hinge. Me ei leia neis ühtki ülistus-avaldust iseendale ega süüdistust kaasinimestele. Laulik nime-
tab ennast õnnetuselinnuks, vaeseks eksijaks ja kodutuks hulkuriks. Alistudes oma kurvale saatusele kannatab Liiv mitte niivõrd isiklikel põhjustel kui isamaalistel.

Isamaalaulud. Peale luuletuste, mis kõnelevad isiklikust saatusest, on Liiv meile pärandanud isamaa-, loodus-, armastus- ja mõtteluulet.

Liiv on nii lähedases seoses isamaaga, et ta samastab isiklikku saatust kodumaa omaga. Ta armastab isegi oma maad ja rahvast südamesoojemalt kui iseennast.

ISAMAAL.

*Ma tean, liig selgesti tean,
mis oled sa, mu isamaa!
Seda tunda sain uneta öödel
ja kõigil mu vaevastel töödel —
võin julgesti ütelda:
Sa oled seesama elu,
mis sinult pärinud ma;
sa oled seesama elu,
sa oled seesama valu,
mis minult saad tagasi sa.*

*See valu, mis sinul, on püha,
on minule püha ka;
ma pärinud seda su käest
mu nõrkusest ja mu väest,
mu valude isamaa!
Ja sinu häda minu häda,
ja sinu õnn minu õnn ka,
ja sinu vaesus ja rikkus
ja sinu eluea pikkus,
on minugi, isamaa!*

Õnnetut Eestimaad kaunistaks Liiv kauneimate ehete ga, et sellega kodumaa kurba ja rasket saatust pehmendada.

MA LILLE SIDEME VÕTAKS.

*Ma lille sideme võtaks —
sind köidaks sellega,
sind köidaks sellega ühte,
oh õnnetu Eestimaa!*

*Ja armastuse ma võtaks,
võtaks truuduse, aususe ka,
ja köidaks sellega ühte
sind, kallis kodumaa.*

*Ma taeva sina võtaks,
võtaks päikese särava,
võtaks eha, võtaks koidu —
sind köidaks sellega.*

*Ja vere sideme võtaks,
võtaks venna südame ma —
ja köidaks sellega ühte
sind, õnnetu Eestimaa!*

Liiv pole passiivne isamaa-armastaja, vaid ta ülimaldiks püüdeks on ohvrimeelselt töötada kodumaa kasuks. Ükski takistus ei suuda tõkendada tema rahvuslikku võitlust. Väsimatu mesilasena taotleb ta isamaalist ideaali.

TA LENDAB MESIPUU POOLE.

Ta lendab lillest lillesse
Ja lendab mesipuu poole.
Kui kõuepilv tõuseb ülesse —
Ta lendab mesipuu poole.
Ja langevad teele ka tuhanded. —
Neist koju jõuavad tuhanded
Ja viivad vaeva ja hoole —
Ja lendavad mesipuu poole.

Nii hing, oh hing, sa raskel a'al,
Kuis ihkad sa isamaa poole,
Kas kodu sa, kas võõral maal:
Kuis ihkad sa isamaa poole!
Ja puhugu sulle säält surma-tuul:
Ja lennaku vastu surma-kuul:
Sa unustad surma ja hoole —
Ning tõttad isamaa poole.

Liivi isamaalauludest eraldub liik luuletusi, mis on tuntud messianismi-luulena. Neis luuletusis ennustab Liiv esimesena prohvetlikult Eestile riiklikku iseseisvust.

KAS NÄITAD?

... Ei! ükskord vaba olla
on iga rahva soov,
ja see aeg võib küll tulla,
ei keela ükski hoov!

Ta, taevane linn, ta elab
veel juudi lugudes,
ei enam tal keelt, ei rahvust,
ja ometi südames!

Kui Tiituse tööd ei tehta
just iga rahvaga,
saab aeg tulema, näete,
et vabad on nemad ka.

Ja nõnda on lugu ka Eestis
ja nõnda on elu kiik:
ükskord — kui terve mõte —
ÜKSKORD ON EESTI RIIK!

Kas aastatuhandet mingi,
siis vahest see haiget ei tee,
et suurte rahvaste kõrval
on vaba ka väikene.

Nagu esitatud isamaaluuletused osutavad, esinesid Liivi lüürikas uudsed isamaalised motiivid. Tema suhtumus kodumaasse on palju isikupärasem kui ärkamisaegses lüürikas. Võime kindlasti väita, et Juhan Liiv on eesti kirjanikest kõige enam kaasa tundnud meie kodumaa saatusel, kuigi isamaa temast nii vähe hoolis.

Loodusluuletused. Omapärane ja rikkalik on Liivi looduslüürika, millest erilist tähelepanu pälvivad lühiluu-
letused. Neis antakse looduspilt paari vihjega, lihtsete joon-
tega. Tavaliselt alustab Liiv looduslaulu mõne üksikeseme
või -nähtuse, nagu lille või lehtede langemise kirjeldami-
sega, ja pärast võrdleb maastikupilti oma mee-
leoluga. Näiteks lühilaulud „Lehed lang'sid“ ja „Oh
kanarbik, oh lilleke“.

LEHED LANG'SID.

Tuulehoog löi vetesse,
lehed lang'sid laintesse:
lained olid tuhakarva,
taevas üle tinakarva,
tuhakarva sügise.

See oli hää mu südamel:
sääl olid tunded tuhakarva,
taevas üle tinakarva,
tuhakarva sügise.

**OH KANARBİK,
OH LILLEKE!**

Oh kanarbik, oh lilleke,
nii kõle, kõle sügise!
Nii väsinud, nii kurb on meel,
sa pehmelt, õrnalt öitsed veel,
oh lilleke!

Oh kanarbik, oh lilleke!
mind kurbus rõhub rängasti:
sääl arm, sääal surm, sääal sügise,—
su silm nii taevasinine, —
oh lilleke!

Mõlemad esitatud sügislaulud peegeldavad meeleoluliselt
Liivi nukrat meeoleolu. Sügis oma tinakarva taevaga ja koltu-
nud lehtedega vastas täiesti tema süngele tundelaad-
dile. Ta tajus sügismaastikus kurbust ja õrnust nagu oma
hingeski. Sügis oli Liivi lemmikaastaaeg, nagu ta ise
tähtendas: „Ilus septembri ilm on mulle alati kõige armsam
olnud.“

Vaadeldes sügisel langevaid lehti, unustas Liiv oma sü-
damevalu ja tundis endas rahuldust. Iga langeva lehega kajas
tema südames kevadel puude lehtedelt kostnud linnulaul.

TUUL RABISTAB LEHTI MAHA.

Tuul rabistab lehti maha,
põlv kihutab rutuga
ja sügav sügise koha
käib üle karjamaa.

Siin istun ma kase alla,
kuis enne istunud ma.
Kuis enne, tuul kisub puist lehti
ja keerutab nendega.

Need kadunud kevade keeled,
mis hõisand kevade aul:
neis helisend ööbiku hääled,
olnd iga lehe all laul.

Nüüd iga lehega langeb
laul maha murule, —
nüüd iga lehega langeb
laul mulle südame.

Veel lihtsemate ja lühemate väljenditega kirjeldab ta kevade tulekut.

TULEN, TULEN!

*Paju otsast patsatas
lobjakuda,
lepa otsast latsatas
sula lunda.*

*Hüüti õhus üleval:
kuulen, kuulen!
Mina tulen — kevade —
tulen, tulen!*

Mõnes looduslaulus kasutab Liiv uudsusena realistlikku ja naturalistlikku stiili. Ta julgeb esmakordselt kõrvutada sõnnikut õitega. See osutab tendentsi kujutada looduspilte siira avameelsusega ning loomulikumalt kui ärkamisaja luules.

ÜKS SUVEPÄEV.

*Siin perenaise käsi hoolet tegev,
hulk kistud rohtu eemal hunnikus.
Aed lõhnab sõnniku ja õite lõhnast,
muld must kui siid. Siin hool ja õnnistus:*

kontrast

*Sääl ajab kõrvits ennast laiali
ja küüslauk peenra äärel nagu muru,
sääl kaalik, porgand kasvab priskesti,
siit rohi kistud, kohendatud puru.*

*Ta hoolas olnud hommikuses vilus.
Nüüd vaevatasuks hiilgavam tal kroon:
tööusinus siin viljakandvas ilus,
sääl lillekuhi eemal nagu troon.*

Loodusnähtustega on Liiv niivõrd ühte kasvanud, et tema meeletulud vahelduvad ühes loodusliku ümbruse ja ilmaga. Nii ta sureb igal õhtul ja hommikuti sünnib värskendatult, uena.

UUS JA VANA.

*Ma astsin hommiku õue,
tulin meeletult tagasi:
kõik end'ne elu surnud,
uuest' sündind ma jällegi.*

*Kõik elu, ta oli vangis,
oli rauas, ahelas,
oli midagi selle vahel,
mis põues lainetas.*

*Nii iga päev ma suren,
suren alalõpmata
ja tuhat korda süda
kokku käänab valuga.*

*Nii igal hommikul ärkan
ma uuest' sündinud.
Siis uuesti ära suren,
uuest' ärkan muudetud.*

Liivi looduslüürika on realistlikku laadi, hingestatud luuletaja kaasatundvast südamest. Oma lihtsuse ja lühidusega mõjuvad tema looduslaulud üllatavalt. Et neis kujutatakse konkreetseid pilte eesti maastikust, jätavad nad tõelise mulje. Eriti kaunid on Liivi lühiluuletused sügisloodusest, millest tuntuim „Igav liiv ja tühi väli“.

Armastuslüürika. Liivi lüürilistest lauludest on kõige väiksema kaaluga tema armastuslaulud, mis liituvad otseselt ärkamisaegse armastusluulega. Siin kohtame *kuldseid lokke, õitsvaid palgeid ja roosihuuli* nagu vanaromantilises lüürikas. Toome näitena tema paremaid armastuslauludest „Sa tulid“.

SA TULID.

*Sa tulid nagu päikene,
kui hommik tulid sa.
Sa tulid nagu päikene,
ja ilm löi särana.*

*Sa tulid nagu päikene
ja paistsid südame —
ja kadusid kui päikene
öö musta hõlmasse.*

Üksikuna seisab erandlikult Liivi armastusluules musikaalne luuletus „Üle vee“. Selle laulu mänglev rütm on autorile endale väga imponeerinud.

ÜLE VEE.

*Üks laevuke
lääb üle vee,
lääb üle vee
ja lainete.*

*Mu armuke
ja kullake —
läks üle vee
ja lainete.*

*Kuid laineke
ei kõnele
mul üle vee
ja lainete.*

*Kui valge luik
kaob üle vee,
kaob üle vee
ja lainete.*

*Silm kaugele
käib üle vee,
käib üle vee
ja lainete.*

*Mu armuke
ja kullake —
on üle vee
ja lainete!*

Mõtteluule. Tundesügava lüürika kõrval on Liiv kirjutanud rea mõtteluuletusi, et valgustada piltlikult kõlbelisi väärtusi, paljastada pahesid ja selgitada üldisi elunähtusi. Ta kirjeldab vaese viletsust, enesepeettust, jahimehe upsakust, eluülesandeid jne. Suurema mõju saavutamiseks kasutab ta mõttelaules ohtrasti sõnakordusi, sellega lähenedes väljendusviisilt rahvalauludele.

OMAKASU.

*laurety. kordus
kõneky. personifok.*

Mina istun toas muredes ...
 Omakasu läab mööda teed,
 omakasu haugub õue all,
 omakasu vahib väraval,
 omakasu läab kohtumajasse,
 omakasu läab kihkel kiriku,
 omakasu läab koolimajasse,
 omakasu istub lastega lauale,
 omakasu käib läbi külateed,
 omakasu läab vallast valda,

omakasu läab linnast linna,
 omakasu läab ilmast ilma.

Tema vahib su silma, su lusika,
 tema istub su südame äärele:
 vereke, vereke, ära tuksu sa, —
 tema, omakasu, võib ära ehmata!
 Kargab siis krapsti kohtumajasse,
 kargab siis kopsti kohtulauale,
 vaatab, mis ta sult jälle kasu saab,
 omakasu ju ikka — läbi a'ab.

Isikustades omakasu laseb autor teda kõikjal esineda. Kuski ei vabane inimesed neid meelitavast ja varitsevast omakasupüüdlikkusest.

Samasuguse kujukusega kirjeldab Liiv halva südametunnistuse tekitatud piinu luuletuses „Hõlpsam on mägesid tõsta“.

HÕLPSAM ON MÄGESID TÕSTA.

Hõlpsam on mägesid tõsta,
kergem on kaljusid kanda,
hõlpsam on ilmasid hoida
kui südametunnistust halba:

daktül

Jõuad sa, ehk ei jõua sa,
 sured sa, ehk ei sure sa —
 päike paistab kui päikene,
 koit on süütuse läikene!

Südametunnistus aga sööb sind,
 südametunnistus maha lööb sind;
 tumedas elad sa, kumedas kõnnid sa
 südamekoormaga.

Vaimulikku ilmet omab ülistuslaul „Sa oled hää ja puhas“, milles kujutatakse Jumala headust ja võimsust. Selle luuletuse kahes keskmises salmis esinevad kujukad antiteesid.

SA OLED HÄÄ JA PUHAS.

Sa oled hää ja puhas,
oled püha ja oled suur;
ja sinu kuldses luhas
on kõigel, mis kõrge, juur.

Sa oled sõjaväed söönud
ja kaitsed üht kõrrekest;
sa oled kuningaid löönud
ja tõstnud orjameest.

Sääl oled veel sina võitnud,
kus kõik olid kaotand;
sääl oled veel sina köitnud,
kus kõik olid laotand.

Suur oled! Ja suur on su rahvus,
kes tunneb, taevane, sind!
Sest sinus on vägi, on vahvus
ja suurus ja kõige hind!

Selgejooneliselt eraldab Liiv laulus „Kaks ilma“ tundmusevaldkonda mõttemaailmast. Ühel pool, kus valitseb mõistus, on kõik kindlaks määratud — nii vahendid, otstarve kui aeg, teisel pool aga tundmuste regioonis — pole eesmarke ega seadusepärast.

KAKS ILMA.

Kõigel, mis mõistus määrata jõuab,
Sihtisid seati, kupitsaid pandi,
Igale nimi ja asegi anti,
Määrati: kuidas? miks? millal?
Kõigelt, mis tundena südames sõuab,
Valude varjud, ilude väed,
Igatsus, pisarad — palvel käed —
Küsi sa: kuidas? miks? millal?
Sihtisid pole sel sillal.

Sellest nähtub, et Liiv pole ainult tundelaulik, vaid on ka selge ja loogilise mõtlemisega kirjanik, kes oma mõtteteri oskab ilmekalt ja napisõnaliselt väljendada.

Liivi luule kujundiline külg. Juhan Liivi luuletoodang, arvult ligikaudu 1100 tööd, on nii ulatuslikult kui omaduslikult väga mitmekesine. Tema luuletuskogudes leiame mõnesõnaliselt, ühelauselisi laule, kuid selle kõrval ka pikki paari-leheküljelisi luuletusi. Selgitagu seda silmahakkavat ulatuslikku vahekorda alljärgnevad luuletused „Sügise tuul“ ja „Rändaja“.

LIIVI LÜHILAUL „SÜGISE TUUL“.

Sügise tuul
raputab puul,
kүүurutab kõveral kõrrel
kui sandike!

LIIVI PIKEM JUTUSTAV LUULETUS „RÄNDAJA“.

Tulin linnast. Lumesadu. *trohkeus*
Tööd ei leidnud kusagilt —
Lumesadu. Jalad väsind.
Läbi, läbi näljane.

Kuskil teed, ei tulekiiri,
Aeg ju hiline.
Ennäe, tulekene siiski
Vilgub viimati.

Koputan ja astun sisse —
Lahkelt lahti tehakse.
Tüdruk võtab ahjust leiba,
Sooja leiba — mõtelge!

Soe saun ja lõhn nii armas —
Tühi kõht — „Kas soovite,
Külamees, vast sooja leiba?“
Murdis tüki minule.

Suure tüki sooja leiba!
Oh küll maitstes magus see!
Soe leib ja soe süda,
Perenaine tasane.

„Kust sa tulid, kuhu lähed?
Kas sul naine, võõras mees?“
Säält ma tulen, sinna lähen,
Olen vaene reisimees.

„Mitu venda sul, või öde?
Isa, ema elavad?“
Mina üks! Kibe tõde,
Kõik nad ära surivad.

„Tibi-tibi, tibi-tibi —
Suurem neist on kukeke,
Mul on neli kanapoega,
Jutt neid ajas ülesse...“

Esimeses luuletuses väljendub vaid üks mõttevälgatus, mis nagu ere valgusekiir näitab kodutuse ja hüljatuse kõledust. Teises jutustatakse detailselt rändaja teekonda ja oleskelu võõras saunas. Kui nende laulude võrdlusel meeles peame seda, et Liivil mõned luuletused, nagu „Emale“ ja „Juhtumine“, on märksa pikemad „Rändajast“, siis märkame ilmselt Liivi laulude ulatuslikku erinevust.

Suures ülekaalus on tema luules miniatuurlaulud. Liivi tuleb pidada eesti lühiluuletuste algatajaks ja innukaimaks viljelejaks.

Liiv harrastab väikesi salme ja lühikesi värssse. Tema lemmiksalmiks on ristriimiga neljarealine stroof ja värssidest eelistab ta kahe- või neljajalalist laulurida. Värsimõõtudest kasutab Liiv kõige sagedamini trohheust ja daktülit, mis annavad tema luulele erilise sulavuse.

SÜGISENE RAND.

Tuhakarva lained (3 trohheust)
 laisalt liiguvad, (trohheus, daktül)
 seisukütkes pilved (3 trohheust)
 umbsed, igavad: (trohheus, daktül)

Üle kahvatanud,
 väsind väljade,
 üle halli kõrre
 tume sügise...

Reeglipärase trohheilis-daktülilise värsi oman-
 das Liiv vene luuletajalt Koltsovilt.

SÜGISENE LILL.

Tuule hoogudel, (trohheus, daktül) Päike kasinalt
 tormi pilvedel (" ") sind on soojendand:
 sõuab sügise (" ") pilve vahelt kord
 üle väljade. (" ") pääd sul silitand —

Karske sügise, (trohheus, daktül) nagu lapsukest
 karske lilleke — (" ") istmas põrandal,
 kauge päikese (" ") keda emake
 viimne armastus. (" ") ära unustand...

Pikemais lauluridades tarvitab ta enamasti jambi-
 list värsimõõtu.

MIS ON KUI VAIKNE VALU HÄÄL?

Mis on kui vaikne valu hääl (4 jambi) Mu neid on vaikne valu hääl
 mu südames, (2 ") mu südames,
 kui kaeblik helin kandle pääl (4 ") ja kaeblik helin kandle pääl
 ja rinna sees? (2 ") ja rinna sees.

Põhimõtteliselt oli Liiv seadusepärase luulevormi vastane.
 Vaenu soneti vastu ta avaldas järgnevalt: „Kes laulab kõlavais
 sonettides, — raudriideis lõbutseb see lilledes.“ Liiv loobus vaba
 fantaasiat tõkendavast kindlast värsimõõdust ning riimist, aset
 andes vabavärsile.

SINUGA JA SINUTA (vabavärsis).

Sinuga olen lainetel lõhkuvail,
 sinuga janunev palm ma kõrve mail.
 Laev, vaene, heitleb hukkavais lainetes,
 palm, vaene, norutab liiva sees.
 Olen hoone, rusutud maru väel,
 olen lille, muljutud tormi käel.....

Isamaa!
 Sinuga olen õnnetu ma,
 õnnetum ilma sinuta.

Kuid veel vähem hoolis Liiv täiskõlalisest riimist. Ta väitis, „et riimiga laul on ilus ja sügav, riimita ilus ja — sügavam“. Seepärast on ta ise riimi kasutamisel ebajärjekindel ja täpsusetu. Jälgigem riime Liivi kunstilisemas luuletuses „Noor-Eestile“!

NOOR-EESTILE.

Mind ärge austage —
ei iial iganes!
Üks valus vale mõiste
on liikvel aja sees.

Nad hirmsad on, mu laulud,
ja hirmus mu süda sees,
nii hirmus nagu mu saatus —
ei, mind mitte iganes.

Te austage mehi,
kes kasvand valgu sees,
kes teaduses krooni saanud,
kes tööl on selgu sees.

Ja kui neid mehi ei ole,
siis endil' nad mõelge,
kõik vourused mõelge kokku —
ei mind mitte tõesti!

Kõik vourused mõelge kokku
me esivane mad,
me kallid, kallid kalmud — —
ja endi vane mad:

Siis leiate ehk mehe,
kui üles kasvate,
kes oleks noorte ehe,
ja näitaks noorte tee.

Sellest luuletusest näeme, kui puudulikud riimid esinevad Liivi luules. Paljud lauluread üldse ei riimu vastastikku, puhtaid riime aga leidub võrdlemisi vähe.

Seevastu viljeleb Liiv õige ohtrasti kordusriimi ehk refrääni. Hoolimata kordusriimide harukordsest rohkusest paljudes lauludes ei muutu nad lugejale ometi tüütavaks, sest refrääne ei tarvita autor juhuslikult, vaid väljendab neis luuletuste juhtmotiivid, näit. lauludes „Lume helbeke“ ja „Läänemere lained“.

LUME HELBEKE.

Lume helbeke
Tasa, tasa
Liugleb aknale,
Tasa... tasa...

Nagu viibiks ta
Tasa, tasa,
Mõtleks tulla ka:
Tasa, tasa!

Miks nii tuksud, rind?
Tasa, tasa!
Rahu otsib sind —
Tasa, tasa...

LÄÄNEMERE LAINED.

Sa magad, sa magad, sa magad,
sa magad, mehike,
nii kaua koputame
me kivikaldasse.

Sa magad, sa magad, sa magad,
sa magad, mehike
ja rauad käsist ja jalust
sull' löikavad lihasse.

Sa magad, sa magad, sa magad,
sa magad, mehike,
nii kaua koputame
su unustud rannale.

Peagu kunagi ei jätnud Liiv luuletamisel arvestamata oma laulude kõlalist külge, musikaalsust. Seda joont pidas ta silmas juba „Oleviku“ ajajärgust saadik. Kõlavahenditega püüdis Liiv värsid muuta ilukõlaliseks ja laulvaks, et nad lugeja kõrvu jääksid helisema. Kuulakem alliteratsioonid ja assonantse laulus „Mets“!

METS.

Sa, mets, oled must ja tume
ja muremõtetes,
su üle on hallid pilved
ja sügis ta ududes.

Siis vaatasid taeva põue,
ta sinisilmisse,
ja punased kuuse kroonid
päid tõstsid kõrgele.

Siit suve unenägu
on toona läbi käind,
siin helinal hüüdnud kägu,
luht palju õnne näind.

Nüüd oled sa must ja tume
ja muremõtetes,
su üle on hallid pilved
ja sügis ta ududes.

Mitmes laulus kasutab Liiv onomatopoeetilisi väljendeid. Nende abil ta loob plastilised pildid loodusest. Näiteks katked luuletusest „Hommik“ ja „Algus nii täielik“.

HOMMIK.

Ju karjane läheb karjaga
till tall! must kirjake kõige ees,
till tall! ka kostab metsa sees
ja vastab niit ja karjamaa.

Ju kõlab läbi hommiku
üks pasun eemal: tu, tu, tu!
Jõe ääres aurb lokkav hein,
siit tagapool mets, mäesein.

ALGUS NII TÄIELIK.

S u l p s! astuvad kanapojad vette —
see hirmus aimus emale!
Ei vaata ükski enda ette,
jalga väike sõuab laintesse.
Ja: prääk, prääk, prääk!
— see pardi keel!
Ja vääk, vääk, vääk!
— see pardi meel!

Mõnes pikemas luuletuses näib Liiv jäljendavat rahvalaulu stiili. Näiteks mõttelaul „Kaebus“, mis nii mõneski suhtes meenutab rahvalaule vaeslapsest.

KAEBUS.

Sugulased peavad pulmi,
sugulased mehele lähevad,
sugulased naisi võtavad,
sugulased lapsi ristivad.

Mina ei teagi ...
Vaesel ei ole vaderit,
õnnetusel hõimulasi,
tagakiusatul sugulast.

Kullal sugulased kuningad,
hõbedad hoolikad hõimud,
vaselgi vaderid valvsad,
rahal rahvas sugulane —
rublatükil ruttu sõbrad!

Vaene jääb silmade vahele,
vaene jääb ukse allade,
nukukeseks maja nurka,
vaene saab taldriku alama,
vaene saab kahveli katkise,
vaest vankrile ei võeta,
rekke ei rebitagi!

Vaesel lõõgiaeg varane,
söögivahe liig lühike,
sügispäeva otsakene!
Vaesel töö liig tilluke,
sulasel ikka suurta kõhtu!

*hõimulasi
mõeldi paralleel
annants
alliteratsioon*

Haruldase piltlikkusega kirjeldab Liiv abstraktseid aineid. Ilmekate personifikatsioonide kaudu annab ta hingeliste nähtustele, nagu murele ja omakasule, konkreetse kuju.

MURE.

Mure, sinul on nõiutud silmad,
siidihäll on sul, laulud tasased.
Tasakesi sa, kallike, hällitad,
kiigus hällitad, laulad laulukest,
laulad laulukest, kuni uinutad ...

Mingi sünge vari hõljub Liivi luule kohal. Selle poeetilises leksikonis domineerivad sõnad: *must, tume, hall, haige, vaene, hirmus, õnnetus, valu, kurbus, kole* dalt jt.

Jääb mulje, nagu kogu tema lüürika oleks varjutatud mor-
nist meeleolust. Siiski peitub nende „valupilvede“ taga ka
kuldaineid, sinirandu, päikesepaistet, kaugeid lootusi, kuldseid
aegu jne. Liivi „haigest hingest võrsub vahel süngeid, vahel
kuldseid hajapilte, mis liituvad peaaegu juhuslikult salmideks,
ilma kunstilise teadvuse juhtimata“¹⁾.

Üldse on Liivile omane luua ^{vastuväide} antiteese, et mõttele ja
tundmusele anda reljeefsust, varjundirikkust. Isamaad ta nime-
tab samas salmis *pühaks* ja *hirmsaks*, ema on talle nii *mullake*
kui *kullake* jne.

1) Aino Kallas, vt. Fr. Tuglas, „Juhan Liiv“, lk. 309/310.

Samuti on sõnakorduste ja tunderõhuliste hüüdlause te poolest Liivi lüürika rikas. Sõnakordus on Liivile nagu verre kasvanud, ta ei saa sõnu ega värsse kordamata jätta. Retoorilise hüüdlausega ta tavaliselt alustab ja lõpetab luuletuse. Mõnel puhul kordab Liiv järgnevas salmis kõiki eelmise salmi ridu, neid vaid teisiti järjestades.

Jätke mind, jätke mind!
Ei mul rahu leia rind,
olen õnnetuse lind,
isamaa, pean kalliks sind!

Isamaa, pean kalliks sind,
olen õnnetuse lind.
Jätke mind, jätke mind,
ei mul rahu leia rind!

Mõnikord ta ühendab värsikorduse gradatsiooniga.

Laul sellest kaduvast suvest —
see on kurbline laul.

Laul sellest kaduvast elust —
see on kurblisem laul!

Närtsivast noorusest laul on
kurbline laul.

Närtsivast voo rusest laul on
kurblisem laul...

Mitmekesised ja omapärased võrdlused esinevad Liivi lüüri listes lauludes. Nad on pildirikkad ja esmakordsed, mitmed neist on sümbolistliku tähendusega. Ennast võrdleb Liiv vana kua hauaga, oma südant — laevaga, mis jäänud jäässe, oma luulet — haigetiivalise linnuga ja haavatud kotkaga. Eriti kaunid ja üllatuslikud on võrdlused sügisloodusest. Ta kujutleb lillekesi sügisnurmedel pitsikestena vanaema tanu äärtel, oma mõtteid närbunud lehekestena, sügistuult kõveral kõrrel küürutava sandikesena ja sügislillekest põrandal istuva lapsukesena, kelle ema unustanud. —

Vaadeldes Juhan Liivi lüürika kujundilist külge märkame, et seal valitseb äärmine lihtsus. Liivi ei huvitanud erakordsed stiilivõtted, ta oli juhitud vaid püüdest — otseselt ja lühidalt oma tundmusi ning mõtteid sõnastada. Nähtavasti ta ei tarvitsenudki vormi kallal pead murda, sest see oli talle ühes ainega antud. „Ta ei kirjutanud omi luuletusi, vaid kannatas nad. Vormil oli nende kirjutamise ajal ainult teisejärguline tähtsus“¹⁾.

¹⁾ Fr. Tuglas, „Juhan Liiv“, lk. 309.

Ülevaade teisest luuleajastust. Teatavasti kirjutas Liiv väärtuslikuma ja algupärasema osa oma lüürikast teisel luuleajastul (1894—1913). Ta elas ja luuletas sellal väga erandlikes oludes. Enamasti hulkus Liiv metsades või varjas end pööninuil, olles näruseis riideis, palja jalu, juuksed lõikamata ja habe ajamata. Haiguseaastate heledail hetkil kirjutas ta laule ja kandis luuletuste käsikirja põues ning kaenla all nagu kõige kallihinnalisemat aaret. Aga kui tuli märatsemishoog, siis ta tallas nad porri ja põletas tules. Nii hävitas ta ise valulise südame-lõngaga kootud mõttekanga, millest järele jäid ainult räbalad.

NAISED KANGAST SEAVAD.

(Oma mitmel korral ärapõletatud laule mälestades.)

*Naised kangast seavad
kambri akna all.
Minu mõttekangas
hõljub ligidal.*

*Oh mu mõttekangas
ilma otsata!
Oh mu mõttekangas
ilma ääreta!*

*Ükskord oli tema
veripunane,
oli lumivalge,
helesinine.*

*Punane ja valge,
taevasinine;
südamesse paistsid
tähed, päikene.*

*Minu mõttekangas
katki kärisend.
Tuhat korda temast
süda värisend.*

*Tükid tuule käudu
üumber lendavad.
Kartes, õnne tundes,
leian räbalad.*

Seda ajajärku tuleb selles mõttes õnnelikuks pidada, et Liiv oli vabanenud kirjanduslikest välismõjudest, sest et ta teiste teoseid peagu üldse ei lugenud. Seetõttu võis ta oma haiguseaastail kõige isiku- ja algupärasemad luuletooted kirjutada. Samuti oli Liiv kaotanud igasuguse ühenduse lugejaskonnaga. Ta ei kavatsenudki oma luuletusi trükkis avaldada.

Luuletamisel oli Liivi ideaaliks sõnastada suurimat ilu, suurimat tõde ja suurimat valu. Igale sügavemale ja intensiivsemale tundmuseavaldusele püüdis ta luules napsõnalist kuju anda. Seda loomingu-ideaali soovitas ta teis-telegi.

VIIMNE VÕIMALUS.

Sa võta ilust viimne ilu
ja tõest võta viimne tõde, —
peab olema, — siis võltsist viimne võlts, —
ja kaunidusest viimne kaunis,
hääst viimne võimaline hää,
ja mehisusest viimne mehemeelsus,
ja naiselisest õrnem õrna,
ja võta valust viimne valu
ning kannatuse viimne katse, —
mis löid sa selle tule süles,
see tõstab sind ja teisi üles.

Juhan Liivi luuletuskogu tiitelleht.

Kasutades viimseid võimalusi luulepõllul muutis Liiv oma lüürika teisel luuleajastul mitmekülgseks ja laiapiiriliseks. Tema selle aja luuletoodangus kohtame vaheldumisi vanaromantilist, realistlikku ja sümbolistlikku stiili.

Kuigi Liiv paljud laulud oma muretundidel ära põletas, on teisest luuleajastust säilinud küllalt suur hulk laule, ümmarguselt 1100 luuletust. Sellest nähtub, et Liiv oli haiguseaastail luuletajana väga viljakas. Trükki pääsesid tema luuletused värsikogudena alles paar aastat enne luuletaja surma. Liivi „Luuletuste“ esimene trükk ilmus 1909. a. ja teine trükk 1910. Need luuletuskogud sisaldavad ainult väikese osa tema lüürikast. Täielikuma ülevaate Liivi luuletoodangust annavad tema „Luuletuste“ viimased väljaanded (aastast 1919 ja 1926).

Et Liivi luuletused jäid aastaiks üldsusele tundmatuks, ei osatud teda esialgu hinnata lüürikuna. Liivi luuletajakuulsus sai laiematele ringkondadele teatavaks alles pärast tema surma. Hilise ilmumise tõttu kahanes ka tema luuletoodangu järelmõju kaasaegsesse lüürikasse.

Liivi lüürika esineb omaette maailmana eesti kirjanduses. Selle algupärasema osa moodustavad saatuselaulud ja ennustuslikud isamaaluuletused. Rohkesti leidub ka isikupäraseid jooni tema looduslüürikas. Liivi luule ei sisalda küll erilisi vormilisi väärtusi, kuid seda hinnatavam on tema lüürika tundesisuline ja ideeline külg. Tema luuletusi lugedes valdab meid järelejätmalt tunne, et nad on loodud kunstniku hingelise poedi poolt.

Ülesanne 7. Kirjeldage Juhan Liivi luuleloomingu algust! Kes olid tema kirjanduslikud eeskujud? Missugused olid Liivi laulud sisult ja vormilt enne haiguseaastaid? Määrake luuletuse „Rukkivihud rehe all“ värsimõõt ja peaidee ning õppige see laul pähe!

Missugused peamotiivid esinevad Juhan Liivi isikliku saatuselauludes? Missugused uued motiivid leiduvad ta isamaalüürikas? Mis on omapärast Liivi loodusluuletustes? Leidke võrdlusi luuletusest „Üks suvepäev“! Missugused sõnakordused ja refräänid esinevad laulus „Üle ve“? Missuguseid ideid arendatakse Liivi mõttelauludes? Leidke Liivi luuletusi, milles esineb: 1) trohheililine, 2) trohheilis-daktüüliline ja 3) jambiline värsimõõt! Määrake kahe Liivi luuletuse riimid ja hinnake neid! Missugused kõla-, kõne- ja lausekujundid esinevad Liivi lüürikas? Mispärast eelistas Liiv luuletusi pikemaile luuletooteile? Mis oli tema luuleideaaliks? Missugusesse voolu kuuluvad tema laulud? Hinnake Juhan Liivi lüürikuna!

Juhan Liivi jututoodang.

Lühemad jutud. Oma esimesis jutukatseis, mis ilmusid 1888. ja 1889. a. „Sakala“ veergudel, jäljendas Juhan Liiv täiel määral järelromantilist kirjandust. Alles „Oleviku“ ajajärgul vabanes ta välismõjust ja hakkas kirjutama algupäraseid töid.

Nagu teame, propageeriti 90-ndate aastate algul Eestis realistlikku kirjandust, mille ideaaliks oli kirjeldada elu nii, nagu ta tõepoolest on. Selle kirjandusliku põhimõtte võttis Liiv omaks juba 1890. a. Ta loobus jututoodangus romantilisest käsitlusviisist ja tegi katset rahvaelu tõetruult kujutada.

Liivi esimene realistlik jutuvisand „Pildikene Peipsi rannal“ ilmus 1890. a. kevadel „Olevikus“. See humoristlik jutuke seakarjuste elust põhineb arvatavasti tõestisündinud juhtumil. Loole lisab koomikat Kodavere murre, mis märksa erineb kirjakeelest. Liiv ise olnud vaimustatud sellest jutukesest, ta soovitanud tuttavaile sel puhul naerda.

Teistest Liivi lühijuttudest väärivad tähelepanu „Peipsi pääl“, „Igapäevane lugu“, „Esimesed kirjaniku tundmused“, mis on kirjutatud nähtavasti 1892. a. lõpul. Trükituna nad ilmusid jutukogus „Kümme lugu“ a. 1893.

Jutus „Peipsi pääl“ kujutatakse tuntud rahvusvahelist motiivi hädaohu hetkel antud töotusest ja selle mittetäitmisest. Selle loo kirjutab Liiv tõelise sündmuse põhjal. Tema isa Benjamin matkanud kord naabertalu peremehega jala üle Peipsi paremat talukohta kauplema. Ebaõnnestunud kohaotsimise järel asunud mehed koduteele. Ilm läinud sulale, tõusnud torm ja Peipsi jää murdunud tükkideks. Mehed sidunud vööotstega end ühte ja hüpanud ühelt jäätükilt teisele. Surmahirmus palunud nad härdalt Jumalat. Ranna läheduses kukkunud Liivi isa kaaslane vette ja hüüdnud võidurõõmus: „Benjamin, kurat, maa!“¹⁾ See sündmus oli niivõrd kohutav, et ta Juhanile, kes sel ajal oli seitsme-, kaheksa-aastane, meelde jäi ja ta seda kasutas kirjani-kuna oma jutu ainena.

Jutukene „Peipsi pääl“ on huvitavalt üles ehitatud. Teos algab Peipsi kirjeldusega keskjalvel, millal järv kange kül-maga paukudes praguneb. Sellele järgneb pilt Peipsi kardeta-

¹⁾ Jakob Liiv, „Elu ja mälestusi“, lk. 33—34.

vast jäälagnemisest, mille kirjanik lõpetab hoiatava hüüdega: „Häda sellele, kes niisugusel ööl noodale läks, või veel enam sellele, kes säärasel ajal ülereisi ette võttis!“ See sissejuhatav osa on kirjeldatud astmelises tõusus haruldase elavusega. Loos endas on kujukalt edasi antud pinevuse tõus ja langus. Mida enam suureneb hädaoht, seda härdamaks muutuvad meeste õhkamised: „Oh Jumal, oh Jumal!“ „Oh Jumal, oh Jeesuke!“ Sündmustik on jõudnud hariastmesse. Järgneb langus, mida piltlikult kirjeldatakse kauguse vähendamisega: „Veel umbes viis versta... Verst... Pool versta...“ Ja antiteesina hüüdele „Oh Jumal“ hõiskab Rein: „Aa, kurat, maa!“

Jutus „Peipsi pääl“ on osavasti tabatud piltlikku ja rahvalikku stiili. Teose sõnastus on kohandatud kujutatud olukordadega, et saavutada suuremat mõju. Liivi „Peipsi pääl“ on meie esimesi parimaid realistlikke jutte.

„Igapäevane lugu“ on kokkusurutud jutt vaesest Punasoo Marist ning tema elutee tõusust ja langusest. Selle lühijutu üldjooneline sündmustik jätab visandi mulje.

Novell „Esimesed kirjaniku tundmused“ ka jastab Liivi enda loometööd ja tema kirjanduslikku kreedot. Siin esineb ta teadliku realistina, kes ei anna oma novelli tegelastele ei raudriiet ega kannelt, nagu seda tegid romantikud, vaid paneb neile selga oma küla hallid kuued, mida nad oma eluajal on auga kandnud.

Liivi lühijutud esitavad huvitavaid pilte rahvaelust. Nad on kirjutatud napisõnaliselt ja kujukalt. Nende algupäraste rahvalike jutukestega levis realism eesti jututoodangusse.

„Vari“ (1894).

Sünnilugu. Oma parima novelli „V a r i“ kirjutamisele asus Liiv 1892. a. lõpul Tartus Hetseli tänavas, kus ta oli endale üürinud väikeses aiamajakeses lihtse ja vaikse korteri. „Varju“ sünniloost on säilinud rohkesti teateid. P. Grünfeldt kirjutab sellest järgmist:

„Juba ammu ja mitu korda oli ta rääkinud oma lapsepõlve mälestustest, salapärasest kohinast, mis ta metsa tagant Peipsi poolt juba karjapoisina kuulnud, oli kavatsusi teinud pikema jutu jaoks, mis ta peas

valmimas. Nüüd, mil ta rahaliselt jälle oli „õnnistatud“ („Kümne loo“ honorar — 10 rbl.), asus ta selle jutu kirjutamisele.

Kaks õhtut järgemööda jäi ta minu juurde tulemata. Kartsin juba, et ta haigeks jäänud; ostsin kolmandal õhtul pool naela vorsti ja mõne kopika eest saia ning läksin teda vaatama.

Päike oli alles looja minemata.

Oli imevaikne ja soe õhtu.

Liiv elas nagu paradiisis. Suur aed ta korteri ümber õitses ja haljendas täis suveilu ja linnud laulsid talle puuokstel. —

Ta korteriaken oli laiali lahti. —

Suitsupilv pea ümber, sulg käes, paberid ees, istus Liiv laua ääres.

„Miks sa enam minu juurde ei tulnud?“ küsisin pärast teretamist.

„Ei olnud aega,“ oli lühike vastus.

„Mis sul siis nüüd nii kiiret teha on?“

„Niisama!“

Näis, nagu ei oleks ta oma tööst rääkida tahtnud.

Aga kui perenaine teed tõi ja meie selle kõrvale vorsti ja saia hakkasime hammustama, pääsesid ta keelepaelad jälle lahti.

Esiti ääri-veeri mööda, siis ikka selgemini hakkas ta mõista andma, et tal pikem jutt teoksil.

Mind kui tema jutustuseande austajat huvitas uus teos muidugi ülilvaga. Muidugi ei jätnud ma seda temale ka ütlemata.

Ja jää hakkas sulama. Sest nähtavasti huvitas tedagi minu arvamine.

Kohe pärast teejoomist tõusis ta korraga üles, otsis kirjutatud lehed kokku ja ütles: „Noh, kui sul just aega ja huvi on, siis loen sulle jutu alguse ette!“

Ja Liiv luges mulle ette oma jutu alguse, millest mõlemad vaimustatud olime . . .

Järgmisel õhtul tuli ta juba aegsasti minu poole — jutt kaasas. Ja luges mulle sellest uue järgu ette, mis vaheajal oli valminud.

Nii kestis see — ei mäleta enam selgesti — kuus, kõige enam seitse päeva; siis oli Liivil jutt valmis — jutt ühes lõpulausega:

„Kui seda metsa ees ei oleks!“ “ 1)

Liiv ise kirjutab paar päeva pärast „Varju“ valmimist: „9 päeva järjestikku olin nii tööl, et ka paberossi aega ei saanud tõmmata, ja selle aja jooksul sündis 17-poognane jutt. Veel iial ei ole mu vaim nii vapper olnud. Ma olen praegu kui pilvedes... Olgu mis on, ma olen õnnelik, ütlemata õnnelik oma teose rutulise valmissaamise pärast. Taevas, anna õnne! Anna, et ükskord

1) P. Grünfeldt, „Mälestused Juhan Liivist“, lk. 14—16.

mu rahu tagasi tuleks, sest ainult siis tuleks ta, kui mu töö lugu-
pidamist leiaks ja veidi kära teeks.“

Kahjuks ei täitunud autori soov. Ta ei leidnud oma teo-
sele kohe kirjastajat. Alles 1894. a. pääses „Vari“ trükki. Liiv
luges esmakordselt oma trükitud teost, kui ta närvihaiguste-klii-
nikust Alatskivile tagasi sõitis.

Aine ja tegelased. „Vari“ on ajaloolise taustaga teos
— „lugu lähemast minevikust“, teoorjuse-ajast. Teose tegevus-
paikadeks on Liiv valinud kohad oma isatalu ümbrusest. Novellis
kirjeldatud Kukulinnale vastab vaesteküla Kitselinn kirja-
niku kodukoha läheduses, Murumäe mõisale — Alatskivi
mõis ja Kuuse talule — Oja talu.

Osaliselt kujutab „Vari“ endast autobiograafilist
teost. „Seal on kõik mu enese lapse-, karja- ja noormehepõli
koos. Ka sinisilmne neiu, väike, väike muidugi, ei puudu,“ kir-
jutab Liiv Goldingile. Sellest järeldub, et autor on kujutanud
peategelase Villu isikus teatud määral iseennast. Me leiamegi
nii mitmeid ühtivaid jooni Liivi ja Villu iseloomus ning elu-
käigus.

Tõetruult on Liiv kopeerinud mõned „Varju“ episoodilised
tegelased. Nii olnud Liivil rumala külakerjuse Tõmmu ees-
kujuks lollakas lesknaise poeg „Juanusse Joosep“. Aeglase teo-
mehe tüübi Veni-Villemi loonud ta Aron Krimmi eeskujul,
kes kord versta maad käinud terve söömavahe. Samuti tarvita-
nud kirjanik ka teiste vallavaeste ja teoinimeste kujutamisel tõe-
lisi tüüpe Alatskivi ümbrusest. Need episoodilised tegelased on
elavalt kirjaniku silmade ees seisnud, mistõttu neid on võidud
algpäraselt ja ilmekalt kujutada.

Väljamõeldud kujud on Liivil enamasti ebaõnnest-
unud. Need on ilmetud ja veretud, nagu Tuglas nende kohta
tabavalt tähendab. Sääraste kujude hulka kuuluvad „Varju“
kõrvaltegelased, nagu Murumäe mõisa omanik ühes poja ja tüt-
rega, Kuuse pererahvas, Villu vanaema ja osaliselt ka peatege-
lane Villu. Kirjanik on need tüübid loonud puhtromanti-
liselt, varustades neid üldiste ja ebaisikupärase iseloomu-
joontega. Seepärast nad jäävad varju ehtsete tüüpide kõrval,
nagu seda on Veni-Villem ja Räpsi-Rein.

Ideestik. Probleemi asetusest meenutab „Vari“ järelromantilisi ajaloolisi jutustusi. Selles kujutatakse ajalooliste romaanide eeskujul võitlust talupojakihi ja mõisniku-seisuse vahel. Mõlemaid rahvakihte eraldab teineteisest „Varju“ järgi paks arusaamatuse mets. Talurahvast varjab vaesus, mõisnikuseisust rikkus — ühesugused varjutagused ollakse mõlemal pool. Villu ei usaldagi oma nõrga jõuga talupoegade ja mõisnikkude vahelist varjumetsa laastama hakata. Tema ideede eest võitlejaks kujuneb noorparun Hugo v. K. „Ta ei tahagi neile [talupoegadele] ühe hoobiga vabadust anda, ei — ta nõuab üksi inimlikumalt ümberkäimist, nõuab, et talupoeg enese põllu ja perekonna jaoks elaks ja et ta selle põllu aegamööda päriks saaks — kõigepealt, et mitte sellele rahvale üksi hariduseuks lukkus ei seisaks.“ Selles noorparuni heatahtlikus soovis avaldub „Varju“ peaidee: kui mõisnikud inimlikult suhtuvad talupoegadesse ja rahuldavad nende õigustatud nõudmised, siis kaob vastuolu — kuuesaja-aastane vari — nende rahvakihtide vahelt.

Ühiskondlike probleemide kõrval kirjeldatakse „Varjus“, kuidas üksikisik hoolimata igasugustest takistustest (vaesusest, raskeist elutingimustest jm.) püüab pääseda läbi valgust varjava metsa oma ideaalide, hariduse ja õnne poole. Ja kuigi isik on sunnitud eluvõitluses murduma, ei kustu ta hinges unistused ega aated, vaid ikka sosistavad ta huuled: „Kui seda metsa ees ei oleks!...“

Kompositsioon. Kompositsioonilt pole „Vari“ väljapaistev teos. Liiv kirjutas selle töö liiga ruttu, nii et tal ei piisanud aega novelli kompositsiooni viimistlemiseks. Kõigepealt paistab silma „Varju“ kui terviku ebaühsus. Teose esimesed peatükid on ulatuslikud ja detailsed, lõpp-peatükid aga on lühikesed ja puudulikud. Samuti areneb faabula ebaühtlaselt ja hüppeliselt. „Neljanda ja viienda peatüki vahel on kuue- ja kuuenda ning seitsmenda vahel kaheaastaline hüpe; seitsmenda ja kaheksanda vahel on möödunud „aastaid“, aga kahesteiskümnenda ja kolmeteiskümnenda vahel „palju aastaid“, võib olla kümmeaastane“¹⁾. Seetõttu lõdveneb side pea-

1) Fr. Tuglas, „Juhan Liiv“, lk. 203.

tükkide vahel ja novell muutub katkendlikuks. „Varju“ ebaühtsus on nähtavasti seletatav kirjaniku püsimatusega ja tema loomisjõu kahanemisega.

Üksikud peatükid vaadeldavas novellis on üles ehitatud sama šablooni alusel. Peatükid algavad kirjeldava ja mõttemõlgutusliku osaga, millele järgnevad üksiksündmused ja kõnelused. Pealkirjade asemel esinevad peatükkide algusel motod, milledest enamik on tabavalt valitud. Mõned peatükid, nagu II, V, VII ja VIII, on kompositsioonilt laitmatud. Nad on sümmeetriliselt üles ehitatud ja jätavad tervikulise mulje. Palju õnnestunumalt on Liiv taotelnud ühtsust üksikpiltides, kohastades tegelaste meeoleolud loodusliku ümbrusega.

Kompositsioonilistest põhimõttest on silmas peetud „Varjus“ kõige enam kontrasti printsiipi. Eriti on esile tõstetud kontrastsed momendid Villu elukäigu kujutamisel. Tegelasest on kõrvutatud teineteisega kontrastsed tüübid Veni-Villem ja Räpsi-Rein, mistõttu nende iseloomujooned reljeefsel silma paistavad.

Stiil. „Vari“ tahab olla esimene pikem realistlik novell eesti kirjanduses, aga seda ta on ainult osaliselt. Realistlikku käsituslaadi leiame „Varju“ kaheksas esimeses peatükis. Nii kirjeldab Liiv realistliku asjalikkuse ja täpsusega Kukulinna ümbrust, seejuures kaldudes koguni naturalismi. Samuti joonistab ta reaalsed tüübid teomeestest ja Kukulinna vaestest. Kuid novelli intriigi arendamisel, pea- ja kõrvaltegelaste iseloomustamisel ning Murumäe mõisa elu-olu kirjeldamisel satub Liiv *romantikasse*. Ta käsitleb armastusvahekorda Villu ja Helene vahel ebausutavas valguses, mõlemaid tegelasi idealiseerides. Mõisaelu aga ei tundnud Liiv niivõrd hästi, et ta oleks võinud seda tõetruult kujutada. Ka oma unistusliku põhitooni poolest on „Vari“ romantiline teos.

Järeilmõju. Hoolimata stiililistest ja kompositsioonilistest puudustest oli „Vari“ meie parim novell läinud sajandi 90-ndal aastail. Teos ei pääsenud küll kohe trükki, aga varsti peale ilmumist ta võitis laialdaste ringkondade seas suure poolehoidu. „Vari“ kujunes läinud sajandi jututooteist kõige loetavamaks ja popu-

laarsemaks raamatuks. Seda teost luges lihtrahvas, lugesid ka haritlased. Liivi kaasakiskuv, meeoluline novell liigutas kõiki lugejaid. Eriti sügavalt mõjus lugejaskonda teose traagilise tooniga lõpplause: „Kui seda metsa ees ei oleks!“

Äratava mõju eest võlgnevad Liivi „Varjule“ tänu mitmed praegused nimekamad kirjanikud. Nii on „Vari“ eriliselt haaranud nüüdisaja tähtsamat romaania kirjanikku A. H. Tammsaaret tema noorpõlves ja luuletaja Ernst Enno on saanud sellest novellist kõige sügavamad mõjud. Ka Liiv ise ei vabanenud oma õnnestunud teose kütkestavast mõjust, ta kirjutas selle tõukel novelli „Käkimäe kägu“.

VARI.

Lugu lähemast minevikust.

I

Põllukene, mis sa põed?

Meie seisame saare pääl. Mitte just saare pääl, sest vett ei ole ümberringi ja Peipsi on veel hoopis kaugel, metsa taga, aga siiski saare pääl. See saar on ainult mõnisada sammu pikk, loogasarnane liivaseljändik soo sees. Soos ei kasva midagi, liivikul, puhta valge liiva sees, vahest õieti mitte midagi. Keegi ei ole ka ial nõudnud, et siin midagi kasvaks — siin? Mis siin kasvab, kasvab iseenesest: mõni pihutäis kanarbikku säääl, kust kohalt liiviku selja äärest soo hakkab, mõni igav, üksik rohukõrrekene, mis oma seltsimehe järele hüüab, ja saare ühes otsas jändrik mänd. See on jumal teab kuidas siia saanud, ja tal näib nagu eneselgi kahju, et ta siin on. Eemal soo sees näeme tillukesi, imelisi kaski ja mände, mis aga salgamata põidlajämedustel juurtel oma küpse vanadust näitavad, et mõni mitte ei arvaks, et nad poisikesed on, ei, vaid on vanakesed, kes aastasadade pikkusel küllalt ju on näinud ja sedavõrd lugupidamist nõuavad. Säääl, vindunud juurikal, on see kõik küllalt selgesti kirjutatud.

Ja nagu oleks sellest rikkusest juba sellele kohale üleliigi, kaovad needki äbarikud viimaks ära. Punakas, roostekarva turvas läheb madalamaks, et pudrusarnast raba sünnitada, kus virtsanöoline vesi vahel suve läbi seisab. See on just kesk sood, selle koha pääl, mis liiviku seljändikust ja talurahva põllumaast ühevõrra kaugel on. Nõnda läheb see nagu rõngas ümber saare, ainult üks koht on puuhagudega ja kividega nõnda ära täidetud, et siit hobusega üle saab. Suve ajal ei kannu kõik soo kohad mitte inimest pääl, nimelt säääl, kus virtsane vesi ja pudruraba

turvas on. Mõni kõrrejämedune pajukene või männikasv on kõik, mis silm viletsate sookaela põosaste vahel näeb. Näitab nagu oleks loodus siin oma ehituse tööd koguni seisma tahtnud panna, aga et enesele mitte auku sisse jätta, on ta kõik ülejäänud kõlbmata tükid siia kokku visanud, mida keegi omaks ei tahtnud võtta. Ta on, nõnda-ütelda, ülejäänud tükk ja praegugi ei ole tal päris teatavat peremeest. Talupoeg teda ei taha, päälegi vaene Nurmeküla talupoeg, ja mõisa ei tea temaga ka õieti midagi pääle hakata. Üheks asjaks kõlbab see siiski. Seda tunnistavad mitmesugused hobuste, loomade, koerte ja kasside luud, mis siin maas pleegivad. Kui üks neist loomadest otsa saab, olgu haiguse, elutüdimuse või noole läbi, on nende kehasid väga sünnis siia visata. Seda teevad ümberkaudsed talupojad. Muidugi ei ole see selle paiga kohta lugupidamist suurendanud ja mõni karsk Nurmeküla naine ei lähe siit mitte häämeelega mööda või läbi. Vähemalt sülitab ta kolm korda, enne kui temasse sisse astub, ja viga sest ei ole, kui ta välja saades veel kord teeb.

Soo järele algavad talumeeste viljapõllud. Harvad, vikati jälgedelt ülejäänud poolikud viljakõrred, rohumättad, võsuga kasvanud kivi ahervaremed põllu sees ja pool-kinnivajunud kraavikesed tunnistavad, et põllud ja nende omanikud ka soo lähiduses põevad. Eemal küll, — ja säääl, kus tume kuusemets mühab ja ühes kohas nagu kübar mäekühma otsas kaugele paistab, — säääl on küll tugev põllumaa, aga see on mõisa jagu ja ka Kõrgepalu küla meeste kohti on säääl. Siin aga, siin on sellest küllalt, kui sooääred kaeru kannavad ja häääl aastal viis seemet annavad. Siia ei ole loodus midagi annud, ei ilu ega sigidust, vaid ainult liiva ja raba. Ja ilust ei oleks siin keegi küla ka mitte lugugi pidanud? Mis siis ilma asjata raisata...

Ja ometi ei ole see soo, mille sisse raiped ja muud ülejäänud asjad visatakse, mitte ilma eluta, mitte tühi. Selle keskel, kõvera loogasarnase saarekese pääl, liivikul, on — linn! Kukulinn. Linn! täiesti linn. Ei kuskil, ei rahvasuus ega kirjas, kui Kukulinna üleüldse ka kirja pannakse, ei ole sellel teist nime. Tema ei ole suurem kui üksteistkümmend hütiti, üksteistkümmend sauna. Kõik ühesugused, ühesuurused. Üksi esimesel on vastu lõunat laud-, vastu põhja puukatus; teisel katust polegi, kolmas on upakile, neljandal või viiendal jälle kas seinanurk lagunemisel või maja ise küllakile jne. Midagi kurvemat, igavammat ei või enam mõelda kui need saunad oma lapitud katustega ja viltuste seintega ja nende ukse-esised oma kurva tühjusega, kui sääält kõle sügisetuul vingudes üle puhub ja liiva sinna-tänna keerutab — kuni narudega kaetud akna-auguni, kuni paljaks, varatuks jäänud roovikulattideni. Tühi, tühi — huu, huu! lau-

lab tuul, nagu hakkaks temalgi siin igav, ja ruttab üle sookaela kuusemetsa, kus koguni mõnus on mühistada. Siin, see on lõuna pool küljes, kuhupoole on ka saunte aknad-uksed, on liiviku looga rõnga seespool linna — kaevud, veesopikesed, mõnel koguni rakkedki ning kook pääl, see on, teivas pika raudnaelaga. Natuke ülemal looga kõveral turjal, juba selgel liivikul, seisab ilmatu suur kõrge kivi, mille üks nurk õige pikk on. See on kaunisti hobusepää nägu ja vanast köietükist on temale päitsed tehtud, mis tunnistab, et siin ka lapsi on. Mõnigi sohu visatud saapapää, kausitükk, vikatikand, kõlbab nii mõnusasti mänguasjaks ja neid näikse kivi ligidal küllalt.

See on kõige vallale kuulus linn, — Kukulinn.

Teised novellid ja laastud.

„Käkimäe kägu“ (1893). Viibides 1893. a. veebruaris isatalus, kirjutas Juhan Liiv lõplikul kujul valmis novelli „K ä k i m ä e k ä g u“, selles korrates „Varju“ peamotiive, sündmustikku ja põhiideed. Nagu „Varjus“, nii kujutatakse „Käkimäe käoski“ vaestekülást pärineva karjapoisi, Hans Remmelga lustlikku karjapõlve, tema sattumist mõisa ja traagilist elulõppu. Nii on jäänud põhisündmused endiseks, ainult neid on kirjeldatud visandlikumalt.

„Käkimäe käo“ peategelane H a n s R e m m e l g a s, samuti selle novelli episoodiline kuju „hull krahv“ on joonistatud elavate eeskujude järgi, teised tegelased aga on mõttekujutuslikud. Võrreldes „Käkimäe käo“ tegelasi „Varju“ omadega märkame, et nad on viimastest kahvatumad ja üldjoonelisemad.

Trükis ilmus „Käkimäe kägu“ juba 1893. a., esiti „Postimehe“ veergudel ja varsti pärast seda eri raamatuna. Juh. Liiv sai selle töö eest honorariks 10 rbl.

„Nõia tütar“ (1895). Viimase pikema novelli „N õ i a t ü t a r“ kirjutas Liiv oma haiguse kõige raskemal ajajärgul, kui ta kannatas tagakiusamismaania all. Ta ei usaldanud „Nõia tütre“ käsikirja postiga saata, vaid pidas seda ligi kuu aega kodus ja viis selle jala 1893. a. märtsis Tartu Schnakenburgile kirjastamiseks. Novell pääses trükki alles 1895. a. Nagu Liiv ise teatab, on talle makstud „Nõia tütre“ eest honorari 15 rbl.

„Nõia tütres“ kujutatakse pealkirja kohaselt nõiaks peetava vaeslapse Leena kannatusrikast elu ebausklikus külamiljöös. Seda rahvapärast teemat on Liiv käsitelnud iseseisvalt, ilma et ta oleks kasutanud kirjanduslikke eeskujusid. Teose peamotiivi „ärategemisest“ on ta aga nähtavasti laenanud nõidusmuinasjuttudest.

Käesoleva novelli sündmustik on keskendatud ja areneb pidevalt, välja arvatud vaid teose lõpposa, mis niihästi stiililt kui ka kompositsioonilt ei ole eelneva osaga kokkukõlas. Liiv ei suutnud linnaelu „Nõiatütret“ lõpposas kirjeldada säärase usutavuse ja tõepärasusega, nagu ta kujutas maaelu selle novelli kaheksas esimeses peatükis.

Kuigi „Nõia tütar“ tervikuna ei rahulda kunstinõudeid, tuleb hinnata novelli külaelu käsitlevat osa, mis pakub rahvalikke dialooge, plastilisi olustikukirjeldusi ja iseloomulikke tegelaskujusid. Huvitavamaks kujukse on Pläralära-Leenu. Selle omapärase tüübi on Liiv loonud elava eeskujuga, kohaliku nimega Kerilaua-Kadri järgi.

Liivi kompositsioonikindel novell „Nõia tütar“ on pakkunud tänuväärt ainet dramatiseerimiseks. Selle teose põhjal koostas O. Antson samanimelise viievaatuselise näitemängu rahvaelust, mis ilmus a. 1911.

Oma ulatuslikemais novellides „Vari“, „Käkimäe kägu“ ja „Nõia tütar“ püüdis Liiv tabada realistlikku käsituslaadi. Kuid see õnnestus tal vaid taluelu ja külaühiskonna kirjeldamisel. Asudes aga kujutama mõnd vähetuntud aineala kaldus ta tavaliselt romantikasse. Üldse oli Liiv mõtte- ja tunde laadilt enam romantik kui realist. Tema unistuslik maailm, mis kajastus ka ta pikemais novelles, ei mahtunud hästi realistliku kirjanduse raamidesse.

„Elu sügavusest“ (1909). Haiguseaastail ei suutnud Liiv enam luua ulatuslikumaid jutustavaid tooteid. Tema hilisema eepilise toodangu moodustavad miniatuurpalad, nn. laastud, mis väljendavad autori meeolusid, tõekspidamisi ja vaateid. Need mõttemõlgutuslikud ja elamuslikud palad kirjutas Liiv enamasti a. 1904. Trükkis ilmusid nad Eesti Kirjanduse Seltsi

Koolitoimkonna väljaandel a. 1909 pealkirja all „Elu sügavusest“.

Nagu oma lüürikas, nii käsitleb Liiv ka eepilistes miniatuurpalades oma isiklikku saatust, isamaad, ühiskondlikke nähtusi, rahva käekäiku, kasvava noorsoo ülesandeid ja maailmavaatelisi probleeme. Nii pihib ta laastus „Hiiglane“ saladuslikule võõrale oma noorpõlve hingelisi kannatusi, miniatuuris „Töö“ kirjeldab ta töö edasiviivat väärtust, meeolupalas „Ma austan Jakobsoni“ ülistab Liiv eesti rahvusliku võitleja C. R. Jakobsoni teeneid jne. Kõik need miniatuurid on katkendlikku laadi. Siin pole mõte ja meeolu saanud igakord viimisteldud kuju, vaid väljendub sageli lõpetamatus sõnastuses.

Liivi laastud pakuvad ainestikku tema vaadete ja meeolude jälgimiseks, kuid kirjanduslikult on nad vähese väärtusega.

*

„Mis olen ma jõudnud, vaene, suguvendade ja isamaa heaks teha?“ kurdab Liiv ühes kirjas Goldingile. „Midagi! Nimi kustub eluga — kibe, kibe karikas! Eesmärk, mille poole palavasti püütud, on igavesti kaugel... Täna või homme, kui ma sureksin — see pind, mida ma enese isamaaks nimetan, see armastatud rahvas, keda ma oma suguvendadeks loen — need kaebavad valusalt mu peale.“

Hoolimata sellest pessimistlikust endahinnangust on Liiv jätnud püsiva pärandi eesti kirjanduse varasalve. Tema rikkalik lüüriline toodang moodustab algupärasema ja väärtuslikuma osa eesti lüürikast. Ta rahvalikud jutud külaelust on samuti tähelepanetav kirjanikele tähtsusega.

Me otse imestame vastuolu Liivi isikus. Kehaliselt oli ta vilets ja haiglane inimene, aga tema vaim kiirgas kestvaid väärtusi. Et kirjaniku tõeliseks väärtuseks pole tema maine olemine, vaid kui palju ta on suutnud luua ehtset, kunstilist ja hävimatut, siis kuulub Juhan Liiv kahtlemata meie suurlüürikute hulka.

Ülesanne 8. Missugune peamotiiv esineb jutus „Peipsi pääl“? Kirjeldage jutu „Peipsi pääl“ kompositsiooni! Kuidas väljendab Liiv oma kirjanduslikku kreedot novellis „Esimesed kirjaniku tundmused“?

Kirjeldage „Varju“ saamislugu! Missugused „Varju“ tegevuskohad pärinevad Alatskivi ümbrusest? Määrake selle novelli tegevustiku ajaline ulatus! Missugused autobiograafilised motiivid leiduvad „Varjus“? Iseloomustage Villut! Missugused episoodilised ja kõrvaltegelased esinevad „Varjus“? Iseloomustage neid! Kirjeldage intriigi arenemist „Varjus“! Missugused peaideed ja probleemid avalduvad selles novellis? Hinnake „Varju“ kui tervikulise novelli ja selle üksikpeatükkide kompositsiooni! Tooge näiteid ühtsuse ja kontrasti printsiibi rakendamise kohta! Missugune käsitluslaad (realistlik või romantiline) esineb „Varju“ esimeses peatükis? Tooge selle kohta stiilinäiteid esitatud katkendi põhjal! Missuguseid naturalistlikke jooni leidub Kukulinna kirjelduses? Missugused romantilised stiilitunnused leiduvad „Varjus“? Kirjeldage „Varju“ tähtsust ja järeloomõju!

Missugused ühtivad ja erinevad motiivid esinevad „Käkimäe käös“ ja „Varjus“? Missugune peaidee avaldub novellis „Nõia tütar“? Missugust kirjandusloolist tähtsust omavad Liivi pikemad novellid? Missugusest vääriavad tähelepanu ta laastud? Hinnake Juhan Liivi novellikirjanikuna!

August Kitzberg (1856—1927).

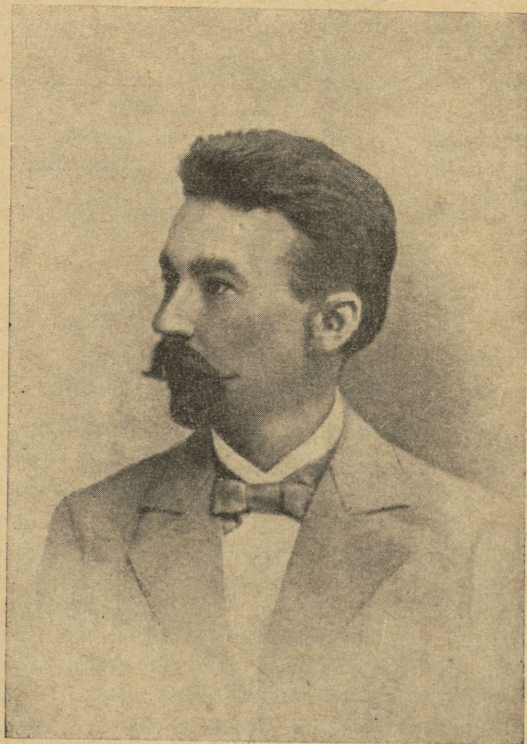
Eesti külajuttude kirjutaja ja draamade looja August Kitzberg sündis 27. detsembril 1855. a. (9. I 1856) Pärnumaal Laatre vallas Puldre Alatare kandikohal oma vanemate viimse pojana. Tema isa Peeter oli selle aja arukamaid talumehi, kes rääkis lodusasti läti keelt, pisut saksa keelt ja oskas ka mõned laused vene keelt. Peale selle oli ta hoolas kirjanduse- ja ajalehelugeja. Tema raamatukogus leidsid peale piibli, katekismuse ja lauluraamatu Willmanni „Jutud ja mõistatused“, O. V. Masingu „Pühapäeva vahelugemised“, Suve Jaani „Vene hing ja Vene süda“ jm. Majanduslikes küsimustes oli aga see kirjandusehuviline kandimees abitu, nii et ta ei suutnud oma talukohta päriseks osta.

Kirjaniku ema Leena, kes suri varakult, ei saanud mõju avaldada Kitzbergi arenemisse.

Kitzberg oli alles sülelaps, kui vanemad kolisid temaga Penuja Niitsaadu koolimajja, kus ta vanem vend Jaan oli koolmeistriks ja valla silmapaistvamaks tegelaseks. Tema kujuneski oma noorukese venna kasvatajaks ja hooldajaks. „Aga ilus oli Niitsaadu koolikoht,“ kirjutab Kitzberg, „oma ümbruse poolest, keset valda, tasase mäe pääl, lilleline heinamaa lapike sügava lombiga... otse läve ees, maja ja õue ümber suured vanad kased, neist sai kevadel mahla. Otse maja kõrval oli kena noor

kaasiku tukk, väike küll, aga mulle suuri saladusi täis. — — —
Lilli kasvas sääl kõiksuguseid. — — — Ja väikseks paradiisiks
muutis vend Niitsaadu. Istutas õunaia, palju ilupuid, põõsaid,
roose, lilli — — —¹⁾ Siin arenes kirjaniku loomupärane ilu-
meel ja lillede armastus.

Palju huvitavat ja meeldejäävat pakkus Kitzbergile kooli-
elu Niitsaadul, kus ta sai oma vennalt algõpetuse kirjutamises,
rehkenduses, piibliloos ja saksa keeles. Õppeainete omandamine

August Kitzberg 45-aastasena.

ei valmistanud talle mingeid raskusi. Kõik jäi nagu iseendast
meelde, sest ta viibis alati klassis koolilaste keskel. Lugemine
ja kirjutamine huvitasid Kitzbergi algusest peale, kuid suvine
karjaskäik tundus tulevasele kirjanikule igavana.

1871. a. asus vend Jaan Pöögle Maie koolimajja, kus
ta koolmeistriametis kõrval oli ka vallakirjutaja. Teda abistas

¹⁾ „Tuuletallaja“ I, lk. 48—49.

niihästi laste õpetamisel kui ka kantseleitöös noorem vend August. Kantseleitöö meeldis Kitzbergile ja ta hakkas a. 1873 kihelkonnakohtu kirjutajaks ehk notariks. Selles ametis töötas ta vaheldumisi Pornuses, Mornas ja Abjas.

Kihelkonnakohtu kirjutajana oli Kitzberg tihedas kokkupuutes mõisnike ja talurahvaga. Mõisaseltskonnas õppis ta viisakaid kombeid ja muutus käitumiselt peenemaks. Talurahvaga kokku puutudes tutvus ta lähemalt külaeluga ja talupoegade iseloomujoontega, mida ta hiljem kujutas oma teoseis.

A. 1880 sai Kitzberg Polli, Pöögle ja Karksi valla ühiseks kirjutajaks. See amet võimaldas rohkem iseseisvust ja kirjanikul jäi vabu hetki teoste loomiseks. Venestuse tulekul oli ta sunnitud lahkuma vene keele oskamatusel pärast vallakirjutajakohalt.

Lahkunud kuulsalt Mulgimaalt, kus ta oli töötanud 20 aastat järgemööda kihelkonnakohtu kirjutajana ja vallasekretärina, pidas Kitzberg ühe aasta ökonoomi-ametit Viljandis Eesti Põllumeeste Seltsis. Ta elustas Viljandis seltskondlikku tegevust ja kirjutas sealsele asjaarmastajate teatrile paar lavatükki.

Kuna kodumaal ei leidunud sobivat teenistusk kohta, võttis Kitzberg vastu raamatupidaja-koha pärmi- ja likööriabrikus Kalkuni mõisas Kuramaal. Sealt siirdus ta paari aasta pärast Riiga, kus ta sai „Phoenix'i“ vagunivabrikus metallitööde osakonna juhatajaks. Riias tutvus Kitzberg kunstiväärtuslike lavateostega, külastades sealseid kunstiküpsi teatrietendusi.

1900. a. tuli Kitzberg kodumaale tagasi ja asus Tartu elama. Kolm aastat oli ta „Postimehe“ ärijuhiks ja selle järel kuni 1920. a. Liivimaa Hüpoteeegi Seltsi arhivaariks. Otsese teenistuse kõrval tegutses Kitzberg agaralt meie kultuurilistes organisatsioonides, nagu „Vanemuises“, Eesti Kirjanduse Seltsis, „Noor-Eesti“ rühmituses jm. Ta loobus teenistusest a. 1920, mil talle määrati kirjaniku-paiuk.

Kitzberg suri tüüfuse ja kopsupõletiku tagajärjel 10. oktoobril 1927. a. Ennenägematu suure matuserongi saatel sängitati kadunud kirjanik Tartu Maarja kalmistule. See tõendas, et kadunud oli palju sõpru ja rahvas austas teda. 1930. a. püstitati tema kalmule ausammas.

August Kitzberg, kes sai lünkliku koolihariduse, täiendas oma teadmisi iseõppimise teel. Varasemast noorpõlvest alates luges ta väga palju kirjandust ja jälgis kõiki kaasaja kultuurilisi sündmusi. Tema töörohked meheaastad möödusid kantseleiseinte vahel protokollide ja ametlike kirjade koostamise tähe all. Kirjanduslikuks loometööks võis ta kasutada peamiselt pühapäevaseid puhketunde. Esialgu oli tema kirjanduslik tegevus diletantlikku laadi, kuid aastate kuldes

muutus Kitzberg teadlikumaks oma kirjanduslikust ülesandest ja ta hakkas taotlema kirjandus-kunstilisi eesmärke oma loomingus.

Kitzbergi jututoodang.

Kitzberg alustas oma jututoodangu vanavara kogumise tähe all. Jaan Jungi õhutusel kirjutas ta rahvasuust üles kohaliku muistendi „Kuidas Õisu ja Kariste järved sündinud“, mis ilmus 1874. a. „Eesti Postimehes“. Sellele esiktööle järgnes saksa keelest tõlgitud jutuke „Üle kivide ja koldaste kaldale“, mille avaldas Jannsen samuti „Eesti Postimehe“ veergudel. Paari aasta pärast esines Kitzberg juba algupärase jutuga „Kodu-kurukesest“ (1878), kirjeldades selles Pöögile valla ja kooli minevikku ning Karksi kaunist loodust. Selle järel katkes Kitzbergi asjaarmastuslik kirjandustegevus ligi kümneks aastaks.

„Maimu“ (1889). Kitzbergi pidev kirjanduslik looming algab ajaloolise jutustusega „Maimu“, mille ta kirjutas 1889. a. Nagu autor ise teatab, on ta selles teoses kasutanud ajaloolist andmestikku ja rahvasuust kogutud muistendeid Karksi lossi varemeist. Ajaloolist miljööd pole Kitzberg siiski tõetruult kujutanud, vaid on seda fantaasia varal ümber kujundanud.

„Maimu“ sündmustik langeb XIV sajandisse, millal toimus Karksi lossi uuesti ülesehitamine. Jutustuses püüab kirjanik selgusele jõuda, miks kannavad Karksis naised lühikesi juukseid. Kitzbergi arvamust mööda tehakse seda protestiks süütu Maimu karistamise vastu.

„Maimu“ on puht-romantiline ajalooline jutustus. Selles idealiseeritakse meie kodumaa muistset minevikku ja selle aja õilsahingelisi tegelasi. Samuti kujutatakse „Maimus“ Karksit ja selle loodust ilustavais värvides.

Selle teosega sai Kitzberg üldise tunnustuse osaliseks. Eesti Kirjameeste Seltsi võidupeol hinnati „Maimu“ I auhinnaga.

„Libahunt“ (1891—92). Kitzberg kogus ühes oma venna Jaaniga Karksi ümbrusest muistendeid libahuntidest. Need ülestähendatud lood põimis ta jutustuseks „Libahunt“, mis

ilmus „Olevikus“ (1891—92). Seda ainet kasutas autor hiljem samanimelise draama loomisel.

Vormilt on „Libahunt“ raamjutustus, kus sündmustiku jutustab vana isa oma pojale. Isa usub, et vanasti mõned inimesed omasid võimet hundiks moonduda, ja ta püüab ka poega selles veenda vastavate lugudega. Jutustanud kaks vähemat lookest, hakkab ta heietama oma noorpõlve mälestusi endast ja oma karjaseeltsilistest Triinust ning Marist. Mina-isik, jutustaja ise, oli perepoeg talus, kus oli traditsiooniks naituda vaid oma suguvõsa liikmetega. Tema jaoks valisid vanemad Mari, usina ja kombelise tüdruku, kes nende talus oli üles kasvanud. Perepoega aga veetles vallatu Triinu, kes samuti lapsest saadik oli elanud seelses talus. Peremees oli kord mõisa viinavoriilt tulles juhtunud nägema, kuidas üks libahundiks ja nõiaks peetud naine oli kirikutulbas surnuks pekstud. Teelt oli ta leidnud selle naise kahaksa-aastase tütre Triinu, külmunud ja nälginud, soo peal kisendamas ja nutmas. Kaastundmusest võtsid vanemad ta kasulapseks.

Perepoja, Triinu ja Mari armastusvahekord kujuneb jutustuses samaks, nagu see on üldiselt tuttav näidendi põhjal. Jutustuse lõpul lahkub Triinu libahundina. Perepoeg, kes leinab teda taga kui laps, on sunnitud abielluma Mariga.

„Libahunt“ jutustusena on visandlik ja kirjanduslikult vähekaaluv. Ometi sisaldab ta palju dramaatilisi elemente, nagu võitlus kahe naise vahel ühe mehe pärast, tarvilikud vastuolud tegelaste iseloomudes, armastajate võitlus takistustega — ja traagiline lõpp.

Kitzbergi muistendilised jutustused „Maimu“ ja „Libahunt“ kuuluvad käsitluslaadilt eesti järelromantilisse kirjandusse. Neis jutupalades kordas autor oma eelkäijate stiilivõtteid, aga sisult rikastas ta meie kirjandust muistendilise ainevaldkonnaga.

„Olevikus“ avaldatud Grenzsteini üleskutse virgutusel siirdus Kitzberg nagu Liivgi 90-ndate aastate algul realismi. Ta loobus minevikusündmuste käsitlemisest ja valis oma edaspidiste juttude ainestiku olevikust. Mulgimaa, kirjaniku kodukoht, kujunes tema jututoodangu peategevuspaigaks.

„Sauna-Antsu „oma“ hobune“ (1891). „Kesk kuulsat Mulgi-maad seisab kaunil liivamäe küljel Sauna-Antsu majakene.“

midagi isikupärast ja karakterset, avaldugu see kas nende tegu-
moes, kõnekeeles või tundelaadis. Iseäranis on kirjanik esile
tõstnud Jaan Jalaka hingelised heitlused. Tegelaste kõrval
väärivad tähelepanu kõnesolevas novellis üksikepisoodid talu-
elust, mis on kujutatud kaasakiskuvalt ja meeldejäävvalt.

Novelli sõnastus on lopsakas, rahvalik ja voolav. Kitzberg on püüdnud elava ja humoristliku väljendusviisiga
tabada Püve-Peetri „riugaste“ vestelaadilist ainet. Novelli kompo-
sitsioon on üsna plaanikindlalt rakendatud. Teatud mää-
ral häirivad sündmustiku jälgimist üldteemast kõrvalekalduvad
vahelood, näit. perekonnanimede panemise kirjeldus jm., mis on
põimitud üksiksituatsioonide vahele.

„Veli Henn“ (1901) ja „Hennu veli“ (1903). Kitzbergi jutu-
toodangu kõige väärtuslikuma osa moodustavad külanovellid
„Veli Henn“ ja „Hennu veli“. Need kaks novelli seisa-
vad teineteisega lähedases seoses: neis esineb ühiseid tegelasi ja
nende sündmustik areneb samas kohas.

Nähtavasti on kirjanik põiminud sellesse novellipaari isik-
likke lapsepõlvemälestusi. Arvatakse, et ta veli
Hennu isikus on osaliselt kujutanud iseennast, Hennu veljes
aga oma koolmeistrist vanemat venda Jaani. Kuid nende
tegelaste iseloomustamisel on autor silmas pidanud ka teisi elav-
vaid eeskujusid. Nii omab Hennuga ühiseid iseloomujooni Kitz-
bergi sõber Hans Leisson, kes oli talle abiliseks vallakirjutaja-
ametis. „Leisson oli minuvanune,“ kirjutab Kitzberg. „Viskas
oma kuiva nalja, oli töömees ja armastas „väikest hädä äraolekut“
teha, — „Külajuttudes“ on teda maalitud aga väga peidetult, sää-
lastakse ta nainegi võtta, mis puha luisatud.“ Samuti on mõ-
lema novelli tegevuskohad võetud Karksi ja Abja ümbrusest, kus
kirjanik käis koolis ja pidas vallakirjutaja-ametit. Koolielu kujut-
used põhinevad täiel määral autori isiklikel tähelepanekuil
Niitsaadu koolis. „Veli Hennus“ kirjeldatud vene komissari
revideerimiskäik vallamajja aga meenutab Kitzbergi enda valla-
kirjutaja-ameti viimset aastat, millal ta ametist tagandati.

Külanovell „Veli Henn“ ilmus „Postimehe“ joone all
a. 1901 ja „Hennu veli“ selle järelloona a. 1903. Lugejate seas
äratas tähelepanu, et nende novellide jutustajad erinesid. „Veli
Hennus“ oli minaks vanem vend Jaan, kes kirjeldas oma venda

Hennu ja tema pruuti, „Hennu veljes“ aga Henn, kes, olles solvunud venna kirjutisest, avaldas jutustuse Jaani hilisest abiellumisest. Need mõlemad kosjalood on heatujuliselt ja humoristlikult jutustatud.

„Veli Hennu“ sündmustik areneb aastaegade tagapõhjal. Tegevus algab varakevadel, kui soe „päike oli lumememmele pisarad silmi ajanud“, ja lõpeb jõuluõhtul, millal veli Henn ja Nõuni Marie teineteisega kihluvad.

Iga peatüki alustab Kitzberg kas romantilist laadi üldjoonelise loodusekirjeldusega või mõttemõlgutusliku osaga. Sel puhul esitab ta üsna sageli teiste kirjanike arvamusi ja ütlusi. Sündmustikku esineb novellis võrdlemisi vähe, selle mahlakama ja huvitavama osa moodustavad dialoogid, mille varal autor väga tabavalt iseloomustab tegelasi.

Kitzbergi väljendusviis on „Veli Hennus“ napolisõnaline, aga paljuütlev. Mõnesõnalise vihjega tärgatab ta kirjeldatava tegelase lugeja kujutlusse. Nii kerkivad ilmekalt esile selles novellis Henn Kaasik oma mõnusa äraolekuga, ta hellaloomuline ja heasoovlik vanem vend Jaan, häbelik ja peenutseja Kniks-Mariihen, iseteadlik kalastaja Nõuni Jaak, naljahammas lätlane Beersing, kergatslik Perpentikel ja saksastunud madam Muru. Need on omapäraselt nähtud kujud meie selle aja jututoodangus. Sedasama lühisõnastust kasutab autor ka loodusekirjeldustes. Näit.: „Sume suvekene hakkas lõpu poole jõudma. Päevad kiskusid lühemaks, juba oli mõnel pool sirp rukkiväljale viidud.“

„Veli Hennu“ kandvamaks ja kunstilisemaks osaks on üksikepisoodide meisterlik kirjeldus. Siin avaldub Kitzbergile omane rahvakirjaniku anne luua plastilisi pilte taluinimeste toiminguid. Otse meeldesööbivalt on ta kujutanud kalastamistseeni Nõuni järvel, jaanipäevast jumalateenistust ja koolis peetavat jõuluõhtut.

Soovida jätab aga vaadeldava novelli ideeline ja psühholoogiline külg, mida on vaid vihjamisi valgustatud. Kitzberg ei põhjenda lähemalt, kuidas kujunes saksikust Kniks-Mariihenist eestimeelne neiu. Samuti jääb lugejale ähmaseks Hennu ja Mariiheni armastusvahekorra arenemine.

Hoolimata mõningaist puudusist on „Veli Henn“ Kitzbergi kõige õnnestunud külanovell niihästi sisult kui ka vormilt. Selles on autor suutnud sisu- ja vormielemente ühte sulatada.

„Hennu veljes“ korduvad eelneva novelli peamotiivid, kuid tagasihoidlikumas ja kahvatumas toonis. Siingi arendatakse armastusintriigi, mis laheneb abiellumisega. See lõpplahendus tuleb ootamatult ja üllatuslikult nagu „Veli Hennuski“. „Hennu velje“ kaunima ja hingestatuma osa moodustavad koolipõlvemälestused, milles heliseb kaasa kirjaniku sooja-südameline hing. Tegelastest jäävad meelde peale vennastepaari Jaani mõrsja Mathilde Torn, kes vahepeal on muutunud mingi imeväe läbi ideaalseks eesti naiseks, venestunud vallakirjutaja ja vanameelne saksa advokaat.

Kitzberg on novellipaari „Veli Henn“ ja „Hennu veli“ kirjutanud teatava rahvusliku tendentsiga. Ta osutab, kuidas võõrkeelne ja -meelne linn omal ajal saksastas eestlasi, küla aga avaldas neisse tervendavat mõju.

„Külajutud.“ Oma eepilise toodangu, mis esialgu ilmus ajalehtede joone all, andis Kitzberg hiljem välja „Külajuttude“ nime all (1915—21). Selle jutusarja saatesõnas kirjutab autor oma külanovellide loomise kohta järgmist: „Leivateenistuse kõrval tehtud töö. Kui nõuti, sinna ja tänna vaja oli, kirjutasin. Selle tähe all on minu lookesed sündinud ja kannavad siis ka seda märki otsa ees. Nad on oma aja lapsed.“

Nii näeme, et Kitzbergi külanovellid on sündinud pühapäevastel puhketundidel ja ajalehtede soovide kohaselt. Seepärast kannavad nad kõik juhuslikkuse ilmet. Kirjanik ei saanud mahti ainesse sügavamalt tungida ega oma teoste kompositsiooni viimistella. Sellest tingituna kujunes ta külanovellide käsituslaad kergesisuliseks ja vesteliseks.

Kitzbergi külanovellid on kirjutatud sooja ja südamliku huumoriga. Neis väljendub idealistlik elutunne ja sädelev õnnelikkus.

Kitzberg oli rahvakirjanik selle sõna kõige paremas tähenduses, sest ta kirjutas oma jutupalad eeskätt külarahvale. See-

pärast püüdis ta võimalikult lihtselt ja rahvalikult jutustada. Ta pakkus lihtrahvale lõbusat ajaviidet, aga samal ajal ka õpetas teda. Kitzbergi külajutud olid ühel hoobil rahvalikud ja õpetlikud.

Rahvaelu kujutamine tõetruus valguses oli küll Kitzbergi ideaaliks, aga ta ei suutnud täiel määral kinni pidada realistlikust põhimõttest. Ta lõi oma jututoodangus ainult näilikut reaalse maailma.

N. Kitzberg

Följetonid. Kitzberg on meie tähelepandavaim följetonist, kes oma vesteis on satiiriliseltsel käsitelnud päevakajalisi küsimusi. Vesteid hakkas ta õige varakult septsitsema, avaldades neid „Sakala“, „Oleviku“ ja „Postimehe“ veergudel. Eriti populaarseks said följetonistlikud Tiibuse Jaagu kirjad, mis ilmusid „Päevalehe“ joone all iseseisvuse algaastail. Kirjavahe-tajaina esinesid Vorbuse valla peremees Tiibuse Jaak, tema naine Mari, rahvasaadik Jaan Vaglaraud ja paar juuti. Selles kirja-

vahetuses arutles Kitzberg poliitilisi ja kirjanduslikke päevaküsimusi, üleriigilisi suurüritusi, seltskondlikke väärnähtusi jm. Laiemale lugejaskonnale jätsid Tiibuse Jaagu kirjad niivõrd tõepärase mulje, et teda peeti reaalseks isikuks ja temaga taheti isiklikku kontakti astuda. Autor andis need vestelised kirjad ka valimikkudena välja pealkirja all „Tiibuse Mari ajaliku d laulud“ (1920) ja „Tiibuse Jaak Tiibuse kirjavahetus“ I—II (1920—23). Kitzbergi följetonid on meil seni ületamatud, ehkki nad on vähese kirjandusliku väärtusega.

Memuaarid. Lähenedes oma 70-ndale eluaastale avaldas Kitzberg memuaarteose „Ühe vana „tuuletallaja“ noorpõlve mälestused“ I—II (1924—25). Ta alustab raamatu oma esivanemaist ja noorpõlvest, mille kirjeldamiseks ta kasutab peale isiklike tähelepanekute vanema venna Jaani kirjalikke ülestähendusi, jälgib oma tegevust kihelkonnakohtu notarina ja vallakirjutajana, jutustab Lätis veedetud aastaist ja lõpetab Tartu tulekuga. Viimaste aastate sündmused olid niivõrd seotud tänapäeva inimestega, et autor ei usaldanud neid käsitleda memuaarteose raamides. Ainestikult on huvitavam „Tuuletallaja“ I osa, mis sisaldab rohkesti kultuuriloolist materjali XIX sajandi teisest poolest ja autobiograafilisi teatmeid Kitzbergi enda kohta. „Tuuletallaja“ väljendusviis on niisama rahvalik, huumoriküllane ja südamesoe kui ta „Külajuttude“ oma.

Kitzbergi eepiline toodang kuulub ligikaudu 40-aastasse ajavahemikku. Kui jälgida ta teoste sisu ja vormi kujunemist sel pikal ajastul, märkame siin suurt stabiilsust. See ühiskondlik olustik, tegelaskond ja looduslik tagapõhi, mida ta kujutas oma varasemais järeloomantilistes jutustustes ja sellele järgnevais realistlikes külanovellides, esineb ka tema mälestusteraamatus „Tuuletallaja“, ainult veidi reaalsemal kujul. Samuti on jäänud põhitoonilt muutumatuks ta eepika stiil, nagu eespool oleme tähendanud.

Stiilinäiteid „Veli Hennust“.

Kevadine päike oli lumememmele pisarad silmi ajanud, ja missugused veel! Memm nuttis ja nuttis, nii et ta pisarate kätte sulas. Miks ta ei pidanud nutma: tema valitsus oli seks puhuks otsas. Orgudesse, kuristikkude kallaste alla ja sügavasse laande

peitis ta enese veel, lootes säääl hõlpu leida ja kahe silma vahele jääda. Petlik lootus. Ka kõige varjulisematest kohtadest leidis ja kihutas päikene ta minema; memm läks, aina soga veel, vahutavate ojakeste ja üle kallaste tõusnud jõgede teed uperkuuti lüües ikka mere poole ja mere poole. Sinna ta uppuski.

Päikene tegi imet. Ta paistis ja paistis. Mitte tutsu ei pidanud talvest järele jääma, täieline võit pidi noormehele kevadele saama, kes — ise küll veel külma pärast sinine — juba puude ja põõsaste ümber päikesega võidu paitas ja meelitas, nõnda et nende hangunud mahla soontes päris keema ajas. Kes siis niisuguse paitamise vastu külmaks võis jääda!

Küüvits metsas oli ammu ära õitsenud, keset lume lagunemist. Temal oli rutt. Temal tuli ära õitseda, enne kui lapsed metsa pääsesid, — tema oli kihvtine.

Nüüd pistis juba toomingas esimesed lehekesed kui hiire kõrvad välja ja kaasik mähkis enese helerohelise udu sisse. Kelm poiss kevade mängis aasal ja heinamaal, pistis Murueide põue näpu ja tõmbas peidust välja kauni kullerkupu ja mõnegi lillekese. Ta viskas oma laululeegid, lõokesed, õhku ja saatis oma lahked hüüded küll orgu, mäele: ma olen tulnud; viige, tuuled, see sõnum kõigile.

Aus lugeja märkab isegi, et jutukirjutaja siin lauluisa Kreutzwaldi salves laenamas on käinud. Kust tema mees muidu ka nii ilusaid sõnu ja mõtteid pidi saama selle kena kevadise päeva kirjeldamiseks, kui veli Henn uitamast koju tuli ja Nõuni järvel juba metsparte ütles näinud olevat.

Hennu-Jaaku sõudsid minema, uut puhku noota sisse laskma. Seekord jäin mina järve kaldale maha. Päikene hakkas juba alla veerema ja rääk rohu sees hüüdma, eemal kuuldus vesilindude häälitsemist. Järve teiselt kaldalt kostis ööbiku laksutamine. Udu tõusis üles ja hõljus mõnes kohas järve pääl. Kui kena oleks olnud, kui neid — sääski poleks olnud, kes pää ümber surusid ja nägu näpistasid. Parajasti olin ühe neist vereimejatest käeselja pääl surnuks lõonud, ta oli enese juba täis imenud kui puuk ja veri oli aga ainult järel, kui ta oma elu lõpetas. Mina hakkasin, silmas pidades, kus kohal Hennu-Jaaku endid noota sisse laskma seadsid, mütaritv seljas, kallast mööda neile vastu astuma, kui korraga selja taga valju hüüdmist kuulsin.

„Tsõhhõi, tshõhhõi, kus ta nüüd l jää, võta meid ka manu, ma lää ka ligi! Heeeeh!“ See „heeh“ olj selge triller, mida ilma nootideta üles kirjutada ei saa.

Ma pöörsin ennast ümber. Neli inimest tuli, kaks meest, kaks naist. Oma vanade silmadega mina neid ära tundma ei sele-

tanud, aga hüüdja, selle ma tundsin häälest. See ei võinud keegi muu olla kui mõisakokk Beersing. See oli tema viis, juba kaugele suure kisaga tulla ja alati nalja heita. Nii lõbusat inimest kui tema oli harva leida, ja kus tema nalja heitis, sääl hoidnud alt ja otsa eest. Sääl oli nalja ja kisa ülearu, ehk küll tema nali iialgi pilkav ja valus ei olnud.

Ja või mina, kui ma kodus otsuseks tegin veli Henu tänä uurimise otstarbeks Kniks-Mariiheni lähikonda viia, seda uneski ette mõistsin aimata, et sellest midagi ei pidanud välja tulema ja meie ainult suure, Paabeli keele segaduse sisse pidime juhtuma!

Tulijad olid Beersing, madam Muru, Mariihen ja veel üks hästi rehik — madam Muru oleks ütelnud: keck — noorhärä.

Beersing oli selle poolest iseäralik mees ja uue aja iseloomu algkuju, et tema enese kuus keelt ütles rääkivat, aga ühte ainustki neist ei mõistnud. Saksa keelt rääkis tema sandisti, vene keelt viletsalt, läti keelt labaselt, eesti keelt — no küll te kuulete ise. Inglise ja prantsuse keelt üteldi ta ka oskavat, — kui palju? Kes meil seda aru kätte sai. Saksa keelt kirjutada oskas tema väga hästi, selles keeles oli tema kooliharidust saanud. Küllap ta rääkides seda keelt meelega moonutas, et asi naljakam välja tuleks, sest nali oli tema hing ja elu.

Teine iseäralik omadus oli tema juures, et tema igale inimesele sõbra kombel „sina“ ütles. Kui ta just „sina“ ütelda ei tahtnud, rääkis ta alati nõnda, et tal ka „teie“ vaja ei olnud ütelda.

„Herr Perpentikel ja herr Kaasik!“ esitles madam Muru mind rehikule noorhärärale. „Üks meie mõisa lantvirtshavti Eleve,“ lisas ta seletades juurde.

Rehik noorhärä andis mulle kui talumehele vaevalt sõrmeotsi katsuda. Mis amet temal mõisas madam Muru ütluse järgi pidi olema, sellest ei saanud mina veel midagi aru. Nii kaugele ei olnud mina kihelkonnakoolis saksa keelega saanud.

„Herrschaftid¹⁾ on kõik kodust ära, Herr Baron ja Frau Baronin on Saksamaal ja Verwalteri²⁾ omad sõitsid pühiks Schwiegerelternite³⁾ poole, siis meie tegime enestele gemütlich⁴⁾ ja tulime spatseerima. Mina ütlesin, lähme Nõuni rahvast besuchima, sääl on tänä frische Fische⁵⁾.“

„Mis sa deu nuid loriid,“ rääkis Beersing madam Muru kõnevoolule vahele. „Ütle utekerrage era, kus saksa pu'a⁶⁾ ei om kotun. Uits on siin, teine sääl, un meie om siin.“

Madam Muru naeris.

1) härrased; 2) valitseja; 3) naisevanemate; 4) lõbusaks; 5) värsked kalad; 6) puha-kõik;

Mariihenil oli täna vaevalt aega tervist vastu võtta. Temal oli noorhärraga tegemist. See näis ka hästi noorte neidude ümber amelda oskavat.

„Herr Perpentikel,“ hüüdis madam Muru. „Kas Teie ka kuulete, kuidas Nachtigallid schlagivad ¹⁾? Üks kiriküüt, kiriküüt ja tu-biits, tu-biits. Kuidas teie ennast amüseerite ²⁾?“

„Danke!“ vastas noorhärna lühidalt ja vatras jällegi Mariiheniga saksa keelt.

Aga see lühikene jutu äralõpetamine ei olnud sugugi madam Muru meele järgi; ta algas uuesti:

„Herr Perpentikel, was ist das, was dort rohu sees macht — rääks, rääks?“

„Das ist eine Schnarrwachtel ³⁾,“ vastas noorhärna kärsitult.

„Ja, ja, Narrwachter,“ kinnitas madam Muru. „Ma olin ver-gessinud. Meelest oli ära läinud,“ pööris ta ennast seletades minu poole.

„Mis ta nuid loris,“ ütles Beersing. „See ju om rugirääts. — Pane nuid piipu pä'a kah,“ pakkus ta mulle paberossi.

Mina seadsin suitsu suhu.

„No nooreherra, kas ta nu ta'a ka vôi? Vôi om külland, kui om noor preili kjätta?“ pööris Beersing saksa poole.

„Danke!“ — Saks võttis oma paberossitoosi taskust.

„No kui ei ta'a, siis ei om vajag,“ ütles Beersing rahulikult. „Ega mina ei om oma tabag maast lövvan. See om pu'a ra'a eest ostan.“

„Ja, ja, see on sehr gut, kui härrad rauchivad ⁴⁾, siis Mückid ei stechi ⁵⁾, kiitis madam Muru.

„See „Mukki,“ see temä om sääsk,“ seletas Beersing.

„Ja mis on „Eleve“, mis madam Muru selle noorhärna mõisas ütles olevat?“ küsisin mina salakesi.

„Ehelöwe?“ ütles Beersing. „Kui see om pane maakeeli ümber, sis om abielu-loukoer. Om ka lövi kah, kus saa küla tudrik ligi. Aga mudu om mõisan valitsejast oppimen. — Linna poissi, pää om sellgä, kus ätt om ra'a.“

Jutt jäi pooleli, sest vana Jaaku-Hennu tulid lootsikuga sõudes. Noot oli sees...

Ü l e s a n n e 9. Kirjeldage Kitzbergi noorpõlve ja tööaastaid Mulgimaal! Missuguseid mõjusid ta seal vastu võttis? Missuguseid kirjanduslikke äratusi pakkus Riia- ja Tartu-ajastu?

Missugune peaidee väljendub „Maimus“? Iseloomustage jutustuse „Libahunt“ tegelasi! Mis on külanovelli „Sauna Antsu „oma“ hobune“ ja „Püve-Petri „riugaste““ peaideeks?

1) ööbikud laksutavad; 2) löbustate; 3) see on rääk; 4) suitsetavad; 5) sääsed ei pista.

Määrake „Veli Henu“ ja „Henu velje“ tegevuskoht ja -aeg! Missuguseid probleeme käsitletakse neis külanovelles? Kes esinevad neis jutustajatena? Iseloomustage nende novellide tegelasi! Missugusesse tegelastesse suhtub autor sümpaatiaga? antipaatiaga? Missugused tegelased on elulised? idealiseeritud? ebausutavad? Kuivõrd iseloomustab kõnekeel tegelasi? Kuidas kirjeldab autor loodust? olustikku? koolipõlve? kalapüüki? Kirjeldage „Veli Henu“ kompositsiooni!

Iseloomustage Kitzbergi külanovellide stiili!

Missugune ülesanne ja tähtsus oli Kitzbergi följetonidel ja memuaarteostel?

Kitzberg näitekirjanikuna.

Kitzberg asus näidendeid kirjutama, kui selleks polnud peagu mingeid väliseid eeldusi. Meenutades oma esimesi katseid näidendite alal jutustab ta järgmist:

„Ma ei olnud näitekirjanikuks küll sugugi kutsutud. „Reclami“ väljaannetes sel ajal ilmunud tükke olin lugenud, enamasti Kotzebue omi, näitemängu ennast olin maal elades küll väga vähe näinud. Aga — vaimustus ja hea tahtmine kisuvad toorest puust tule välja“¹⁾. Ja Kitzberg asuski noormehena näitemänge kirjutama, et selle aja vähenõudlikule maalavale ettekandenumbreid pakkuda. Soodsate eelduste puudumisel tuli tal alata võõrkeelsete näidendite tõlkimisega. Tutvunud juba noorpõlves Kotzebue näitepaladega, ta tõlkis esimesena eesti keelde Kotzebue jandi „V i r r v a r r“ (1878), mille eest ta sai honorariks 25 priieksemplari.

Läinud sajandi lõpul, kui Kitzberg septses oma esimesi näidendeid, oli Eestis karskusseltside asutamise hooaeg. Et ainult karskusseltside asutamiseks andsid valitsusvõimud luba, püüti neid õhinal ellu kutsuda. Karskusseltside kui selle aja tähtsamate organisatsioonide eesmärkide kohaselt pidid kirjani-
kud oma näitemängud koostama. „Mida ei olnud tüki kirjutamise juures kõik vaja silmas pidada,“ kirjutab Kitzberg. „Et karskus kõrgele saaks ja joomine hästi vitsu. Et ühed [tegelased] mustad oleksid kui tondid ja teised valged kui inglid“²⁾. Neid

1) „Postimees“ 1909, nr. 20.

2) Sealsamas.

õpetlikke ülesandeid ei saanud ka Kitzberg esialgu tähele panemata jätta.

Tema pikem algupärane näidend „Punga-Märt ja Uba-Kaarel“, mis kirjutatud 1892. a. paari nädala jooksul, on täiesti karskusaate teenistuses. Selles viiejärgulises näidendis kujutatakse joomarist peategelase Punga-Märdi hukkumist ja selle kõrval maalitakse pilt Uba-Kaarli ning tema perekonna eeskujulikust elust. Kirjanik on pühendanud peatähelepanu eesti külaelu kujutamisele, mistõttu üksikud stseenid rahvaelust, nagu üldtuntud karjasekauplemine, on hästi õnnestunud. „Punga-Märt ja Uba-Kaarel“ jääbki huvitavate ja rahvalike üksiktseenide koguks, sest näidendis pole tarvilist intriigi ega dramaatilist tõusu.

Järgnevad naljamängud „Räts ep õhk“ (1903) ja „Püvetalus“ (1910) dramatiseeris Kitzberg oma sellesisuliste külanovellide järgi. Mõlemad näidendid pakuvad realistlikke pilte rahvaelust ja omapäraseid tegelaskujusid, kes kõnelevad lopsakat rahvakeelt. Dramatiseeringute puudusena aga tuleb nimetada aeglaselt arenevat tegevustikku ja lõtva kompositsiooni, mis ei tekita tarvilist pinevust.

Kitzbergi naljamängud olid määratud esijoones maalavadele, kus nad täitsid edukalt oma ülesande. Ka linnades jälgiti ta näidendeid suure huviga. Eriti suure menu osaliseks sai linna-teatris „Püvetalus“, mis on Kitzbergi parimaid naljamänge.

„Tuulte pöörises“ (1906).

Saamislugu. Käesoleva sajandi algul sammus meie teater jõudsasti edenemisteed. Linnakodanlus oli muutunud nõudlikumaks niihästi ettekantavate lavateoste kui ka teatrihoonete suhtes. Publik ei rahuldunud enam kergesisuliste külajuttudega, vaid nõudis kunstiküpsi lavateoseid. Vanade seltsimajade asemele, mis olid puuduliku lavasisseseadega, ehitati aga ajanõudeile vastavad teatrimajad. Nii kerkisid lühikese aja jooksul Tartus, Tallinnas ja Pärnus moodsed teatrihooned, kuhu palgati ametisse elukutselised näitlejad.

Juhtivat osa eesti teatrielus etendas sellal Tartu „Vanemuise“ selts, mille juhiks sai Karl Menning. Ta oli Saksa maal tutvunud realistlik-naturalistliku teatrirepertuaariga ja püüdis seda teostada ka „Vanemuises“. K. Menning andis väärtuslikke lavalisi näpunäiteid ka A. Kitzbergile.

„Vanemuise“ uue teatrihoone avamise puhul oli välja kuulutatud näidendivõistlus. Sel võistlusel esines Kitzberg varjunime all A. Koldekivi oma viievaatuselise tragöödiaga „Tuulte pöörises“, mille eest talle määrati auhind. Teost etendati esmakordselt „Vanemuise“ uue teatrihoone avamispeol 13. augustil 1906. a. Samal aastal ilmus „Tuulte pöörises“ ka trükis.

Tragöödia loomisele asus Kitzberg enne 1905. a. sündmusi, kavatsedes selles kujutada võitlust naise ja kodukoha pärast. Teos oli varsti suurtes joontes valmis, aga lõpplahendus puudus. Siis saabusid 1905. aasta ärevad ajad ja ühiskondlikud rahutused, mida autor põimis oma näidendisse.

„Tuulte pöörises“, milles käsitleti selle aja ühiskondlikke päevaküsimusi, äratas ilmumisel laialdast tähelepanu oma uudse ainestikuga. Kuigi teoses olid sotsiaalsed probleemid kõrvalise tähtsusega, nihutati need näidendi arvustamisel esikohale. Selle aktuaalse lavateosega polnud rahul ei pahemega parempoolsed ringkonnad, kes väitsid, et draamas pole tõtruult ega usutavalt kujutatud maailmavaatelist võitlust.

Näidendi ebaõiglane ja mahategev arvustus kibestas Kitzbergi meelt. Ta katkestas mitmeks aastaks oma kirjandusliku loomingu.

Kirjaniku masendunud meeleolu paranes, kui „Tuulte pöörises“ tuli soomekeelses tõlkes ettekandmisele Soome Rahvusteatri 1908. a. sügissemestril. *Lätis!*

Ainestik ja probleemid. Tragöödias „Tuulte pöörises“ kujutatakse eesti külaelu XX sajandi algul. Maal oli siis elavnunud ühistegelise liikumise: kutsuti ellu piimaühinguid ja laenukassasid. Samal ajal levisid 1905. a. revolutsiooni tõukel maakehvistu seas sotsialistlikud ideed. Need ühiskondlikud päevaküsimused kajastuvad ka näidendis.

„Tuulte pöörises“ ainestik on ainult osaliselt ajalooline, sest siin ei koondata peatähelepanu sotsiaalsetele probleemidele.

midetele, vaid taluelule ja taluinimeste vastastikusele võitlusele. Selle tagapõhjuna kirjeldatakse rabadetaguse Mäe-Soosaare talu minevikku ja olevikku, alates ta asutamisloost ja lõpetades 1905. a. järelsündmustega.

Tragöödia peategevustik kestab umbes kolmveerand aastat. Sündmustik algab 1905. a. suvel, heinaajal, jätkub järgneval laupäevaõhtul ja pühapäeval, katkeb kord mõneks kuuks, siis pooleks aastaks ja lõpeb 1906. a. varakevadel. Tegevuskohana esineb kõigis vaatustes Mäe-Soosaare talu.

„Tuulte pöörises“ tulipunktis seisab tõuprobleem. Siin on vastu seatud kaks tõugu. Ühel pool esineb nn. Töötside tõug, kuhu kuulusid kuumaverelised, temperamentsed, ägedaloomulised ja iseteadlikud inimesed. Nende esivanemad ulatuvad tagasi muistsete eesti vanemateni ja kuningateni, kelle soontes ei voolanud orjaverd. Teisel pool aga on rahulikud, flegmaatsed, vaiksloomulised ja alandlikud oriinimesed. On üsna loomulik, et need kaks tõugu ei sobinud sugugi teineteisega, vaid sattusid vastuollu.

Tegelased. Tragöödia „Tuulte pöörises“ peategelaseks on Mäe-Soosaare sulane Jaan. Ta on sündmustiku kandjaks ja edasivijaks näidendi algusest kuni lõpuni. Jaani vastasena esineb Ala-Soosaare peremees Kaarel. Mõlemad meestegeelased võitlevad Mäe-Soosaare peretütre Leena pärast. Teistest kõrval- ja episoodilistest tegelastest on tähtsamad Jaak, Mäe-Soosaare peremees, ja Jaani ema Anu.

Draamas „Tuulte pöörises“ armastavad kaks meest sama naist, mistõttu kujuneb kolm vahekorda: Kaarel — Leena, Jaan — Leena ja Kaarel — Jaan. Kaarli ja Leena vahekord on loid, sest Kaarel on enam huvitatud ühistegelitest ettevõttest kui Leenast. Seevastu Leena ja Jaani suhted on teose kestes alati pinevil, mis on tingitud mõlemate tegelaste temperamentsusest. Täiesti vaenlik on Kaarli ja Jaani vahekord.

Peaosa etendab selles dramaatilises võitluses Jaan. Ta on „1905. a. „tormi- ja tungiaja“ tagaseinast kerkiv kuju, kelle tunnete ülekaal on silmanähtav ja kelle tasakaalutut hinge valdavad kõik tunded vägevalt, teda täielikult kaasa kiskudes“¹⁾. Jaan on

¹⁾ B. Linde, „Looming“ 1926, lk. 550.

nagu tema ihaldatud Leenagi Töötside tõugu — keevavereline ja tundlik. Tema iseloom on täis vastuolusid. Õrnuse ja armastusega läheneb ta Leenale, aga oma kirklikkuses läheb ta jõhk-raks. Sattunud teotsemise tuhinasse, kaotab ta kaine mõtlemise ja muutub tuisupeaks.

K a a r e l on iseloomult suur vastand Jaanile. Ta on aate-
liste püüetega, ühiskonna kasuks töötav noor taluperemees, kellel
iseenda ja oma mõrsja jaoks pole millalgi aega. Kaarli soontes
voolab vagune veri, suurimad tundeavaldused jäävad talle hoopis
võõraks. Tema ideaaliks on aineliselt kindlustatud rahulik
perekonnaelu.

Mäe-Soosaare peretütrele **L e e n a l e** on antud määrav osa
kõnesoleva draama hingelise konflikti lahendamisel. Ta kõigub
kahe vastandliku mehe vahel: ühel pool on leegitsev Jaan, teisel
pool leige Kaarel. Kuna Leena on Jaaniga samast temperamen-
dikast soost, kaldub ta loomusunniliselt viimase poole, sest ta
ihkab endale tulihingelist ja mehlist elukaaslast. Tal jätkub aga
iseteadlikkust ja uhkust loobuda Jaanist, kes tema aust ei hooli-
nud. Leena on sügavahingelise ja iseteadliku peretütre tüüp.

„Tuulte pöörises“ sümpaatsemaid kujusid on **J a a k**. Oma
osavõtliku südamega tunneb ta kaasa kõigile kaasinimesile. Eriti
südamlik ja hell on ta oma tütre Leena vastu. Oma suuremeel-
suses suudab ta aru saada tütre õnnetusest ja temale troosti pak-
kuda. Jaani ema **A n u** esindab rahvalikku talunaise tüüpi.

Kõige paremini on kirjanikul õnnestunud Jaani ja Jaagu
kujud. Nad on kujukalt joonistatud ja nende hingeelu on tõe-
päraselt edasi antud.

Kompositsioon. Ülesehituselt kuulub „Tuulte pöörises“
Kitzbergi kunstilisemate lavateoste hulka. Teose üksikmotiivid
on siin kunstikavatsuslikult üksteisega ühendatud.

„Tuulte pöörises“ sündmustik areneb üldjoontes ajaliselt
e d a s i s a m m u v a l t. Tegevustik algab Jaani tagasitulekuga
Mäe-Soosaarele ja lõpeb Leena ning Kaarli surmaga, kusjuures
Jaan hingeliselt hääbub. Tagasihaaravalt liituvad tra-
göödia motiivistikuga **J a a n i** jutustused Ala- ja Mäe-Soo-
saare talu asutamisest ning tema lapsepõlvesõprusest Leenaga.
Eriti on „Tuulte pöörises“ ülesehitamisel silmas peetud tegevuse

tõkendavaid tegureid, et näidendi põnevust tõsta. Kaarli ja Leena naitumiskavatsusele on vastu seatud Jaani igatsus oma kodutalu ning Leena järele. Samuti on Kaarlit raskusi ühistegeliste ettevõtete asutamisel, sest Jaan töötab sellele vastu. Seetõttu on konfliktid kahe vastaspoole vahel möödapääsematud. Vastuolu Jaani ja Kaarli vahel suurendavad veelgi nende vastandlikud iseloomud.

Sellest nähtub, et „Tuulte pöörises“ dramaatiline võitlus on hästi põhjendatud, sest tegelaste vastuolud on teravad. Nende vahel tekivad paratamatult kokkupõrked, mis loovad pineva olukorra.

„Tuulte pöörises“ kompositsioon on neljas esimeses vaatuses otse eeskujulik. Kuid lõpplahendus, eriti Leena saatustlik surm, ei tundu loomulikuna ja usutavana. Autor annab liiga suure osatähtsuse saatusele elu keerdsõlme lahendamisel, kui ta laseb Jaaku ütelda: „Kas ei mängi saatus meiega nagu torm oksakesega.“

„Tuulte pöörises“ oli erakordne lavateos eesti näitekirjanduses. Selle tragöödiaga algas meie kunstiküpse draama ajalugu.

Tälgitud soome, lat ja vene keelde
Stiilinäide tragöödiast „Tuulte pöörises“.

(Teine vaatus, III pilt.)

J a a n (tuleb särgiväel toast ja istub läve ette pingile).

L e e n a (tuleb värava poolt, astub sammu ja kuulatab. Suveöö häälightsusi on kuulda: kaugelt karjapoisi pasunat, nõrka laulu ja harmoonika tõmbamist. Läve ees kohkub ta, Jaani nähes): *Mis sina veel valvad, kui magama ei lähe?*

J a a n: *Niisugune öö! Kõik ilm hõisatab ja mina peaksin magama?...*

L e e n a: *Ma küsisin juba kord ja ei saanud vastust. Mis pärast sina tagasi tulid ja talu teenima hakkasid? (Räägib ikka nagu vastust oodates, peatustega.) Niisugune, kes maailmas palju kuulnud ja näinud, kellel lahtine pää otsas ja kõigist asjust selge arusaamine? Kas sul tõesti muud hakata ei olnud? Seda ma kuidagi ei usu.*

J a a n (vaikib).

L e e n a: *Sa tuletasid lapsepõlve tutvust meelde, räägi ka ometi.*

J a a n (nagu iseenesega võideldes, pikkamisi): *Kui mina suu lahti teen, tuleb süda keele pääle, Leena, ja siis saad sa asju kuulda, mida sa mitte kuulda ei taha.*

Leena (istub): Räägi siiski. Mina ei karda ja ei jookse kuhugi eest ära. Minul on sinust kahju, Jaan: rõõmus ei ole sina kunagi...

Jaan (erutatult): Sündigu sinu tahtmine. (Ennast rahulikuks sundides, vahel istudes, vahel üles tõustes, jutustab nagu unes.)

Kolm inimpõlve tagasi elas mees, see leidis soo seest saare. Soo pääl susisesid nastikud ja rästikud ja käisid mäe pääl päikese paistel ennast soojendamas. Mäe pääl kasvas mets ja leplik, karu-pesa oli sääl; inimesed hoidsid ennast mäest eemale. Aga see mees mõtles: uss kardab piibuõli, ja karu võib igamees surnuks lüüa, kes julge on ja temale nina pääle trehvata oskab. Aga kus lepp kasvab, sääl on hää põllumaa. — Tema ei saanud mäge enam ära unustada, vaid mõtles selle pääle ööd kui päeva.

Kord sai ta peru hobuse suu äärest kinni võtta, kes preili all lõhkuma oli läinud. Kui ta orjapoiss ei oleks olnud, teda oleks ehk preili elupäästjaks hakatud pidama. Nõnda aga mõtles preili isa mõne mõisamehe koha või viie toobi viina pääle, kui ta mehe mõisa kutsuda laskis ja ütles: palu endale üks arm. — Aga mees ei palunud mõisamehe kohta ega viina, vaid seletas: sääl ja sääl on soo, ja soo sees saar. Lubage mulle saare pääle osmik¹⁾ ehitada; kui ma põllu adra alla olen pannud, hakkam ma mõisale teo-päevi tegema.

Mõisnik naeris. Hull inimene — ütles ta, — mäe pääl elab karu. — Mees vastas: Ma toon naha teile. — Mine siis ja ehita, — ütles mõisnik. — Mees läks. See oli minu vanaisa.

Leena (kaastundlikult): Räägi edasi.

Jaan: Kui tema isa- ja emakarude nahad ja elusalt kinni-püütud pojad mõisa viis, ja härra hääs tujus juhtus olema, palus ta: Mul on vend. Lubage ka teda mäe pääle asuda. — Mingu ka tema, — ütles mõisnik.

Leena (naerdes): Aga rästikud, nastikud?

Jaan: Hoo! Sääl oli teises kihelkonnas Ääksi-Aadu, nad tõid selle. See tegi suveõhtul soo äärde tule maha ja hakkas oma linnuluust vilispilliga kutsuma. Siis tulid soolapsed ja seisid matasest kõrguselt risti-rästi üksteise üle tule ümber. Kui neid enam ei tulnud, astus Aadu pilliga ees, ussid looklesid tagant-järele. — Ta viis nad kümme versta eemale teise soo pääle, ja nõnda sai meie soo neist puhtaks...

Leena (naerdes): Missugune pilt!

Jaan: Mehed aga laastasid metsa, põletasid saatu, kündsid kütist... Nõnda said mäe pääle aegamööda Ala- ja Mäe-Soosaare talud.

¹⁾ osmik = väike hütt, hurtsik.

Leena (erutatult): *Mis?* (Tõsiselt.) *Räägi edasi.*

Jaan: *Vanaisa suri ära! Tema oli talu eest mõisat orjannud, poeg hakkas raharenti maksma. Mägi oli ilus, põllud nõlvakud — temagi teigi tööd ööd kui päeva ...*

Leena (iseeneses): *Ööd kui päeva ...*

Jaan: *... Midagi oli temagi jõudnud korda saata, — raha koguda mitte ... Kõik mattis ta talu sisse ...*

Leena (ärevuses): *Räägi edasi.*

Jaan: *Egiptusesse oli uus vaarao valitsema saanud, see ei teadnud Joosepi häätetegudest midagi. Mõis ja vald olid uue herra kätte läinud ja — kui Viljandimaalt mees tuli, kes tuhat rubla laua pääle võis panna, mida minu isa ei võinud, müüs herra talu sellele ära.*

Leena: *See oli — minu ... isa?*

Jaan (pääga nokutades): *Jah! ... See oli sinu isa!*

Leena (erutatult): *Edasi, edasi ...*

Jaan: *Tema tõi ka mehe, kes teise Soosaare talu ostis. — Õige igapäevane lugu, eks ole?*

Leena (sügavasti hinge tagasi tõmmates): *Räägi kõik ära.*

Jaan: *Ei ole enam palju, mida sa ei tea. Minu isale oli siin iga kivi ja põllupeenar armas, ta oli Soosaare pinna külge kinni kasvanud, see oli tema higi joonud. Ta ei raatsinud siit lahkuda, pakkus ennast sinu isale sulaseks ja jäi. Siis tegi ta ainult päeval veel tööd ja nuttis naise ja lastega õõsele, kuni ta silmad kinni pani ...*

Leena (liigutatult, vaikselt): *Ja Soosaare asutaja poja-poeg pidi maailma hulkuma minema ...*

Jaan: *Jaa, ja ei. Ta oléks ju ka jääda võinud. (Kalgilt:) Ta läks ... varandust koguma, et talu tagasi nõuda — hääga või kurjaga ...*

Leena (kaastundlikult): *Siis sellepärast oled sa tagasi tulnud ...*

Jaan: *Sellepärast? — Sellepärast üksi? ... Ei tea.*

Leena (silmi üles lüües): *Mispärast siis sa tagasi tulid? ...*

Jaan (metsikult): *Mispärast! Pean ma ka seda siis veel üttelema?!*

Leena (erutatult): *Jaa, ka seda. Mina nõuan seda.*

Jaan (nagu tagasihoitud ähvardusega): *Ära nõua mitte!*

Leena: *Mina nõuan, Jaan.*

Jaan (nukralt): *Siis pean ma veel ühe loo jutustama. Aga — olgu see sinu vastutada, kui sellest hääd välja ei tule ... Ma jutustan siis veel ... Olid kord kaks last, elasid ühe õue pääl, mängisid ühes ja käisid ühes koolis. (Erutatult.) Üks oli pere-mehe tütar, teine sulase poeg. Ja kui nad kasvasid, kasvasid nagu kunagi kaks noort inimest teineteise kõrval, kes elu ... tõsidusest*

veel midagi ei tea ja ... (Kirglikult, ei suuda ennast enam valitseda.) *Leena! kas mäletad, kui kord rehepeksu ajal meie tapme päält kõlkaid kandsime ja tapelda saime, kui kauaks ära jäime? Kas mäletad, kuidas meie palavate kõlgaste sees olime, üleni nende alla maetud! Kõlkad kuumasid ja meie kuumasime....*

Leena (väriseb, kõige suuremas ärevuses): *Küllalt nüüd, mitte enam...*

Ja an: *Mispärast? Meie oleme süütud. Sellest päevast ja tunnist, Leena... ma ei saanud sind võõrsil mitte ära unustada. Igatsus sinu, igatsus iga Soosaare kivi ja kännu järele viskas kõik minu plaanid ümber, ja nüüd... olen ma siin! Nüüd sa tead kõik, — tee nüüd, mis sa tahad....*

„Libahunt“ (1912).

Saamislugu. Kitzberg asus tragöödiat „Libahunt“ koostama a. 1910, ammutades ainekku oma samanimelisest jutustusest. Lisamaterjali hankis ta oma noorpõlveteosest „Kodukurukesest“, J. Jung'i raamatust „Eesti rahva vanast usust, kommetest ja juttudest“ ja F. J. Wiedemanni teosest „Aus dem inneren und äusseren Leben der Ehsten“.

Tragöödia loomine edenes pikkamööda. Mitu korda pani Kitzberg töö kõrvale ja töötas hiljem ümber. „Libahunt“ valmis lõplikul kujul 1912. a., millal ta ka trükkis ilmus ja Pärnu „Endla“ teatrihoone avamisel esietendusele tuli.

„Libahunt“ sai üksmeelse tunnustuse osaliseks. Teost arvustati kõigi poolt kiitvalt. Eesti Kirjanduse Seltsi auhindamiskomisjon määras „Libahundi“ autorile kõrgeima auhinna ja 150 rbl. tasu, põhjendades oma otsust järgnevalt: „Libahundis on komisjon iseäranis tahtnud tähendada väga õnnelikult ja tõsise luuletaja instinktiga leitud aine peale, mille käsitlemine harilikust reaalelu järeleaimamisest kõrgemal seisab, ja mis kirjanikule võimalikuks on teinud ühte külge rahva psüühist, nimelt selle painajalikkude, salapärase võimudest piiratud ja luuleliku ebausuga põimitud osa selgitada, olgugi et teos mitte küllalt jõurikkalt ei ole läbi viidud, vaid hõredapoolne tundub.“

„Libahunti“ on mängitud korduvalt kodumaa näitelavadel, aga ka Soomes ja Lätis.

Kui „Tuulte pöörises“ oli olevikudraama, siis „Libahunt“ on minevikudraama. Selle aine pärineb XIX sajandi algu-

sest, millal eestlaste kui orirahva seas oli laialdaselt levinud ebausk. Draama tegevustik toimub Tammaru talus, kus teineteisega võitleb kaks vastandlikku inimtõugu nagu „Tuulte pööriseski“.

Tegelased. „Libahundis“ toimub võitlus kahe naise vahel ühe mehe pärast, vastupidi draamale „Tuulte pöörises“, kus ihaldasid kaks meest sama naist. Need kaks naistegelast on vastandid nii välimuselt kui iseloomult.

Peategelaseks on Tiina, kelle kui erandinimese traagikat draama kujutab. Ta on tõmmuvereline, ilus ja elav looduselaps. Oma tunnetes on ta kirglik ja äge, kuid võib olla ka õrn ja paindlik. Ta on uhke oma vabade esivanemate üle, kui ta lausub: „Meil arvati põlvi kuningate ja vanemateni tagasi...“ Tiina soontes on palav veri ja ta kuulab ainult oma kuuma südame käskusid. Tema saatuseks on vastuollu sattuda ümbrusega, kus ei mõisteta teda ja ollakse eelarvamuste vangis.

Tiina suurim vaenlane on temaga võistlev Mari, kes on tüüpiline Tammaru suguvõsa liige: heledate juuste ja siniste silmadega. Iseloomult on ta aeglane, flegmaatne. Juba lapsepõlves põlgas ta vallatud Tiinat, täiskasvanuna see puhkeb vihaks, sest armukadedus piinab teda. Tema armastus Marguse vastu pole vähem Tiina omast, vastupidi, see on otse liigitav. Ta on valmis laotama oma hinge Marguse teerajale, kui aga sel oleks pehmem käia. Mari on samuti kannataja, kuid ta ei ärata kaastundmust, sest ta ei tundu kangelaslikuna. Ta on orjameelne ja niisama väiklane ning ebausklik kui ta ümbruski, mis toetab teda võitluses. Flegmaatne Mari esindab harilikku orjaaegse eesti tüdruku tüüpi, Tiina on aga erakordne, ta pole eestipärane tüüp, vaid on lõunamaiselt temperamentne, tuletades meelde Jaani „Tuulte pöörises“.

Margus kuulub Mariga samasse suguvõssa. Ta on liiga saamatu ja tahtejõuetu, et Tiinat kaitsta. Tal puudub julgus Tammaru suguvõsa traditsioonidest loobumiseks. Marguses on palju orjalikku sõnakuulelikkust. Ta rahulik loomus nõuab, et iga järgnev päev oleks eelmisega sarnane, kõige erakordse ja eba-hariliku vastu on tal hirm.

Tammaru peremees ja perenaine on napilt, kuid kujukalt iseloomustatud. Nende kõnes ja esinemises on palju rahvalikku

ja tõsist talupojalikku. Nad on kaastundlikud ja heasüdamlikud, kuid muutuvad pärast Tiina vastu halastamatuks. Nende tige-
dus tundub olevat liiga vastuolus varasema headusega, mis ei ole
psühholoogiliselt küllalt põhjendatud.

Tiina kõrval on v a n a e m a „Libahundi“ kauneim ja huvi-
tavaim kuju. Ta ei tunne enam isiklikku rõõmu ega valu, vaid
muretseb ainult teiste pärast, etendades elutarga lepitaja osa. Ta
mõlgutleb ja arutleb palju, kuid see sünnib rahvalikus keeles,
mis hoiab muutumast ta kuju abstraktseks. Ta soovib Margusele
ainult head, kuid tegelikult osutub see piinaks kõigile asjaosa-
listele. Ta kaitseb sugukonna traditsiooni üksiku isiklike tun-
nete vastu. Traditsioon pääsebki võidule armastuse üle.

Karakterite kujutamine on „Libahundis“ hästi õnnestunud.
Nii Tammaru peremees ja perenaine kui vanaema mõjuvad loo-
mulikult. Tiina puhul võib märgata kirjaniku püüet luua „luule-
line“ ja imeteldav kuju. Margus ja Mari on tavalised ja see-
sugustena pisut ähmased.

Kompositsioon. Kompositsiooni jälgimisel tuleb lähtuda
tragöödia üksikutest vaadustest. Nagu harilikult viievaatuselises
näidendis, nii ka „Libahundis“ langevad vaadused ühte komposit-
siooniliste üksustega (sissejuhatus, tõus, haripunkt, pööre ja
katastroof).

„Libahundis“ pole aja- ega kohahütsusest kinni peetud.
Tegevus haarab endasse 15 aastat: I ja II vaatuse vahel on
kümme, IV ja V vahel viis aastat. Kohahütsust on silmas peetud
ainult I ja V vaatuses, mõlemad etenduvad talveõhtul Tammaru
rehetares.

Draama sissejuhatusena on I vaatus hästi õnnestunud. Tut-
vustatakse miljöö, pererahva ja Tiina minevikuga. Ei seota veel
dramaatilist sõlme, kuid tuuakse esile kontrast: rahulike ini-
meste kodusse tungib katkenud ja nälgunud hulkuv vaeslaps.
Vastuolu avaldub kogu situatsioonis ja leiab väljenduse pere-
naise sõnus: „Kuidas me võtame nõia lapse oma laste hulka!“

II vaatus sünnib kevadisest päikesepaistelises metsas, sel-
lega omades rõõmsamat tagapõhja kui I vaatus. Vaatuse alguses
jätkub sissejuhatus. Tiina mäng metsloomadega iseloomustab
Tiinat, kuid pidurdab tegevust. Varsti tuuakse aga sisse düna-
miline motiiv — armastajate eesmärgile püüdmine, sest siin Tiina

ja Margus otsustavad teineteisest mitte lahkuda. Sel otsusel põhineb dramaatilise võitluse algus, mis avaldubki järgmises stseenis Mariga. Armukade Mari süüdistab Tiinat varsamurdmise loos. Mari vihaavaldus ja Tiina meeltheitev nutt kujundavad stseeni pivevaks.

III vaatuses jõuab dramaatiline konflikt haripunkti. Jaanitule-stseen on lavaliselt efektne. Kui Mari Tiinale süüdistuse libahundiks käimises näkku paiskab, on Tiina asetatud oma vastastega silm silma vastu, nagu nõuab seda draama hariaste. Hariastme kujundamine on õnnestunud: selles on põnevust ja tundepärasust. Hariastme järel algab tegevuse langus katastroofile.

IV vaatusel algul on dramaatilises tegevuses paus. Uuesti äratab huvi vanaema oma filosoofiliste seletustega Tammaru suguvõsa traditsioonidest ja elunähtustest. Kokkupõrked vastaspoolte vahel kasvavad selles vaatuses astmelises tõususes.

V vaatuses areneb katastroof. Võitlust pole enam, sest vanemad on surnud ja Mari on abielus Margusega. Koht on sama, mis I vaatuses, — Tammaru rehetare. Jälle kostab väljast torm ja huntide ulgumine. Hundid tungivad õue. Margus laseb ta tabab Tiinat, kes sureb.

Ülesehituselt moodustab „Libahunt“ sümmeetrilise terviku. Viimane vaatus tabab sama müstilist põhitooni, mis esimenegi. Õieti kordub siin täpselt sama situatsioon. Kõik on endine, ainult sugupõlvad on muutunud. Tiina ilmub ka nüüd nälginult ja narmetanult, ainult täiskasvanuna.

Sümmeetriat osutab ka esimese ja teise ning neljanda ja viienda vaatusel vahel olev pikem aeg. Seetõttu eralduvad esimene ja viimane vaatus vahemistest, mis endi vahel tihedasti liituvad.

„Libahunt“ on nii ainekult kui kompositsioonilt Kitzebergi õnnestunuim dramaatiline teos. Ta väärrib tähelepanu juba Tiina kuju tõttu, kelle tragöödia kerkib masendavalt esile ebausuga looritud tagapõhjal¹⁾. *Täpsemad lühid. ungar. poeem*

„Tuulte pöörises“ ja „Libahunt“ on karakterisaatustragöödiad. Mõlemas näidendis kutsuvad võitluse esile karakterite erinevus. Selle kõrval etendab määravat osa saatuse paratamatus.

¹⁾ K. Hindrey, „Postimees“ 1912.

Stiilinäide „Libahundist“.

(Neljas vaatus.)

Vanaema: ... Meie sugu ja võsa on kollaste juuste ja siniste silmadega; see võttis naise ainult endi keskelt — ei ole tilkagi võõrast verd meie soontes, see on — puhas!

Margus: Võõras veri? Kust siin see võõras? Ta on ju ometi teie eneste silma all üles kasvanud ja inimeseks saanud!

Vanaema (ei lase ennast eksitada, on nagu oma mälestustesse vajunud, jutustab edasi): Meie tütreid ja noorikuid ei olnud ilusad, neid ei nõutud mõisa... Neli põlve tagasi, kui ühte nõuti (on sügavasti liigutatud ja lööb silmad maha) — see uputas enese jõkke. Surnuaia müüri taga, kui mina veel nägin ja mäletan, seisis ikka veel tema ristikene — karjalapsed ka hoidsid ristikest ja ei tallanud maha...

Margus (ka liigutatud, teeb sellekohase liigutuse, aga ei vasta midagi).

Vanaema (nagu kaugele tagasi vaadates ja siis jälle alates): Me olime pikaldased ja aeglased; meil oli alati kõigest kaks last, kui palju, siis kolm — kui Jumal sigidusele varakult taba ette pani — üksainus! Meie teenisime Jumalat ja orjasime mõisat kartuse ja värisemisega; elulust ja -rõõm oli meie eest lukkupandud asi. Kui meie laulsime, olid meie laulud rasked ja kurvad! Helgeid aegu meil ei olnud, kirge meie ei tundnud — uute orjahingekeste eest oli meil hirm...

Margus (rahutult): Mis sellest nüüd minule, vanaema... (Kaeblikult:) Mis sa kõneled kõigest sellest! See ei tee ju midagi paremaks!

Vanaema (ennast püsti ajades): Jah, mis sellest nüüd sinule!... Ainult, et... kuidas meie sugu ja võsa enne on elanud, elu ja kannatuste pääle vaadanud. Põlvest põlve, nii halvad kui me olime — me oleme oma päritud pruukisid pühaks pidanud, oleme vaiksed ja vagusad olnud ja — püüdnud iseennast ära võita. Kui sa seda tead, eks sa siis — kui sul mõnikord süda raske on ja murduda tahab, eks sa siis mõtle ka vanaema pääle, oma isa ja oma ema pääle, kes ju kõik ka kord noored olid, nagu sina nüüd, ja — võib-olla vahest ka kõike kätte ei saanud, millest süda igatses!...

Margus (läheb enam ja enam rahutuks): Ah, vanaema, vanaema! Sinu sõnad söövad ju südame sees ära!

Vanaema: Kõik oleme loodud kannatama, üks nõnda, teine nõnda. Aga — aeg paneb iga haava pääle rohtu! Noor veri on kerge armastama ja kerge — unustama! (Paitab.) Ei midagi, vanaema püüab kord jälle targem olla kui teie noored. Temal aega käes mõtelda! Ja siis tulevad kõik need — (vahib,

nagu näeks ta nägemist), kes meie suguvõsast enne meid elasid ja eluraskust kannatasid, ja need, kes pärast meid tulevad ja jällegi kannatavad ja... seisavad nii selgesti, et katsu neid käega, pikas reas sää! — (sirutab käe välja) kus — ah! ja muud midagi ei ole, kui vanaema mured! Mitu põlve edasi, mitu ja mitu! ja mitu põlve tagasi (väljasirutatud käsi väriseb) — ma ei näe sää! võorast verd, kõik on kollaste päade ja siniste silmadega! Kollaste päade ja siniste silmadega! (Laseb käe langeda ja püüab — Marguse päale vaadates — nagu pisarat silmast ära pigistada.) — Aga ära seda südamesse võta, Margus, ära seda südamesse võta, Margus, see on ainult — viirastus, mis vanaema vahel näeb! (Paitab korra Margust ja ootab, et see midagi vastaks.) Kui päike looja läheb, kui vanad ja hallid oleme, siis... on kõik kannatused ununud nagu unenägu!...

(Läve päält langeb vari tupp. Sää! seisab Tiina — nälginud ja kahvatanud, riided veidi korratud. Ta on häbelik ega julge silmi üles tõsta.)

J a a n u s (näeb teda kõige enne): *Meie kadunud inimene!*

M a r g u s (üles karates, et Tiinale vastu joosta, õnnelikult): *Tiina! Oled sa ometi ükskord tulnud...*

P e r e m e e s (Margust karmilt istmele surudes): *Siia jää! Sellega õiendan mina!*

(Margus ei julge ennast liigutada, kuna peremees aeglaselt lusika käest paneb ja tulijale vastu astub.)

P e r e m e e s: *Kust sa tuled?*

Tiina (vaatab paluvate silmadega ringi, aga ei saa sõna suust.)

P e r e m e e s (raudselt): *Kust sa tuled? Kus sa olid selle aja?*

Tiina (aralt): *Metsas olin! Ma ei julgenud ju enam inimeste hulka tulla! (Hakkab nutma.)*

P e r e m e e s: *Metsas? Metsas hulgub hunt! Mis sa tegid metsas?*

V a n a e m a (on söögilauast üles tõusnud ja sihhib oma voodi ääre poole. Tiina lähedale seisma jäädes): *Latseke, millest sa elad metsas, kui sa metsa jooksed?*

P e r e n a i n e (söögilauast): *Seda sina veel küsid? Mets on ju nüüd liha täis.*

Tiina (nuttes nagu enne): *Millest ma elan? Ei millestki, vanaema. Metsas on marju, metsas on oblikaid ja juuri. (Ülevoolavas härduses ennast vanaema ette maha visates ja tema põlvede ümbert kinni hakates:) Sina, vanaema, sina ei keela mulle oma armu! Ma olen ju küllalt põlvede pääl maas Jumala poole ärganud, aga tema ei halasta! Ikka jälle tuleb see taltsutamatu viha, ja mina ei saa selle vastu! Lapsena olin ma hää, usu*

mind, vanaema, ma olin hää! Aga kui nad ütlesid, minu ema olla nõid, kui nad tema surnuks peksid, kui nad mind sajatamise sõnadega läve eest läve ette saatsid, siis! Siis kasvas see viha iga ülekohtu vastu minu pisukeses südames nagu kõva tükk ja on minuga ühes suureks saanud ja mina ei saa selle vastu. Mina ei saa selle vastu, usu, vanaema, mina ei saa!

Vanaema: Aga metsa jooksed sa, latseke, ja oled sääl päevad ja ööd!

Tiina (ülevoolavas härduses): Ah, vanaema! Metsas on nii hää... nagu sambla sisse suruda ja nutta... kuni viha — tilk tilga järele sulab ja süda jälle kergeks saab. Sääl ei tahakski nagu enam inimene olla, tahaks olla metsas, prii ja vaba, vaba ja prii...

Margus (lahtiste kätega Tiina poole tormates): *Tiina!*

Peremees (Marguse käsivarrest kinni haarates ja teda tagasi tõugates, Tiina poole pöörates, üleskeeva vihaga): *Libahunt!*

Tiina (nagu ussist nõelatud, üles karates, vaarudes; vanaema astub emale): *Seda ütled ka sina!* (Nagu paludes ülestõstetud kätega — siis käsi silmade ette kattes:) *Halastaja Jumal!*

Perenaine (laua äärest): *Sa oled ometi ise jaanitule ääres kõigi inimeste kuuldes tunnistanud, et sa libahunt oled! Mis sa's nüüd veel seda salata tahad?*

Tiina (perenaise poole sirutatud kätega): *Oh, ema, mis sa seda ette heitma hakkad, mis valus ja vihas meeltheitja inimese suust mõtlematult üle huulte tuli!*

Peremees (valusa kibedusega): *Mõtlematult? Ütle parem, kuidas sa mu poja oled ära nõidunud ja enesele järele pannud!*

Tiina (tõusva uhkusega): *Ei ole mina Margust ära nõidunud ega enesele järele pannud, seda teab Margus, seda teab Jumal, seda teate teie. Ja kui Margus minu poole hoiab ja mind tahab (tema silmad löövad lõkendama), siis on see tema oma vaba tahtmine! Ja mina — võin ainult uhke olla, et hää inimese südame enesele olen võitnud ja — hingepõhjani alandlik ja tänulik, et ma Jumala suures maailmas hoopis mahajäetud ja ükski ei ole...*

Peremees (ei suuda ennast enam taltsutada, peagu karjudes): *Nõid oled, ja nõia palga saad korra, nagu su ema nõid oli ja oma palga sai. Välja minu katuse alt, ussiseeme!*

Tiina (leekivas vihas): *Mis?! Nõid — olen mina ja nõid oli minu ema...? Minu ema ihu mullas ja hingekest õndsate hulgast tuled sa — teotama? Minu ema, kelle lapse sa*

ometi puhtast halastusest enda juurde võtsid, teda toitsid ja katsid!

P e r e m e e s (ennast ära pöördes): *Olgu ka neetud see tund, kus ma seda tegin!*

T i i n a (ennast taltsutades, kaeblikult esiti, siis vihaselt): *Oh et te parem mind kiskjate loomade kätte oleksite jätnud! Siis oleks varakult kõigel valul ja piinal ots olnud. Hing oleks ema juurde ja Jumala sülle tagasi saanud. Leiba olete ihule annud, hinge olete nälgida lasknud. Toitnud ja katnud olete, armastanud ei ole te mind. Ihule andsite varjupaiga, hing jäi üksi. Ja otsis hinge! Otsis teie hinge kümme pikka aastat ja ei leidnud mitte. Mürki olete mu hingesse valanud! Ja nüüd, kus ma abi ja armu otsima tulen, teie juurde, kes mulle isa ja ema pidid olema, nüüd! nüüd ütlete ka teie: libahunt! Tulgu see teie hinge pääle! Ah!! Ei ole siis ka minu südames enam sädet lapse-armastust, ega tänu — me oleme tasa!*

M a r g u s (hädaldades): *Tiina... Missugune sa isa ja ema vastu oled!*

T i i n a (nagu enne): *Ei ole need mulle isa ja ema! Ja ei ole ka sinule isa ja ema, kui neil sinu vastu armu ega halastust ei ole! (Rahulisemalt:) Margus! Suures raamatus seisab: mees jätab isa ja ema maha ja hoiab naise poole — (pöörab ennast minema) — tule!*

M a r g u s (õnnetult): *Ja — kuhu? Mõtle ise järele — kuhu!*

P e r e n a i n e (nagu pilgates): *Kuhu ta peab tulema, kust teid tagasi ei tooda?*

M a r g u s: *Ja kes meid paari, kes meid kirikukirja paneb, kui mõisa kirja ei ole!*

T i i n a: *Mina tean koha, kust meid keegi tagasi ei too. Laanes, soode ja rabade taga, kust kurg ka ainult lennates üle pääseb, on mägi, mäe sees allikas ja koobas. Ja paari? Paari paneb meid Jumal. Tule, kui sa minu oma oled!...*

Teised näidendid.

„Kauka jumal“ (1915). Draama „Kauka jumal“ valmis juba 1912. a. ja autor saatis selle K. Menningule ja „Estonia“ teatri dramaturgile Karl Jungholz'ile arvustada. Mõlemad teatritegelased osutasid näidendi tähelepandavaid puudusi, mille põhjal Kitzberg „Kauka jumala“ ümber töötas ja alles 1915. a. trükis avaldas.

Kauka jumalas kujutatakse peategelase Mogri-Märdi isikus rahaahnet taluperemeest. Selle rahajumaldaja tüübi on Kitzberg loonud kellegi Abja valla Märdi-nimelise talupere-mehe elava eeskuju järgi.

Rahaahnuse kehistaja Mogri-Märt ei tunnustanud mingit väge ega võimu raha kõrval. Juba poisikespõlves oli ta vandunud, et raha peab tal olema. Rikkuse ahnitsemisel ei hoolinud ta oma lastest ega külainimestest. Raha oli saanud talle jumaluseks, mida ta kõigi vahenditega taotles.

Mogri-Märt ei ahnitsenud raha tühipalja kire pärast, vaid tal oli selleks eriline põhjus. Tema rahaahnus baseerus ideelisel alusel — tõusta kõrgemale mõisnikust, kes kord ta inimväarsust oli solvanud piitsaga näkku lüües.

Kauka jumal väärib hindamist peamiselt Mogri-Märdi monumentaalse kuju tõttu, mida on kõrvutatud Molière'i ihnuri-tüübi Harpagoniga. Selle draama kompositsioon on viimistle-matu, keel jämedatoimne ja naturalistlik.

„Laurits“ (1919). Draamas „Laurits“, mis ilmus trükis 1919. a., kujutatakse uudsusena linnas ja selle avalikke tegelasi. Endine mõisapuusepp Mattias Luik, kes on linnas rikastunud majade hangeldamisega, tüürib linnanõuniku kohale, kui avalikult teatavaks saab, et ta majade põletamisega on endale varanduse kokku ajanud. Seda saatuselööki ei suuda Luik taluda, ta läheb vabasurma. „Laurits“ on ebaõnnestunud draama, mil pole ei usutavaid tüüpe ega kunstilist kompositsiooni.

„Enne kukke ja koitu“ (1919). Tragöödia „Enne kukke ja koitu“ ainestik põhineb saksa naiskirjaniku M. v. Ebner-Eschenbach'i jutukesel „Lässt die Hand küssen“. Kitzberg on selle aine kohastanud Eesti oludega, nii et teosest jääb algupärasuse mulje.

Näidendis „Enne kukke ja koitu“, mille sündmustik areneb XIII sajandil, kirjeldatakse kangelaslikku eesti orjapoissi Antsu, kes pekstakse mõisnike poolt surnuks, kui ta tahab päästa oma mõrsjat. Selle kurbmängu üksiktseenid on efektselt esitatud, teema üldine arendus aga jääb pealiskaudseks ja kesken-damatuks.

„Neetud talu“ (1923). Kitzbergi viimases algupärases näi-dendis „Neetud talu“ (1923) kujutatakse ulaharitlaste

traagikat, kes linnas koolis käies on võõrdunud talutööst. Nad peavad häbiasjaks isatalus füüsilist tööd teha, aga nad ei suuda ka vaimsel alal oma pooliku haridusega mainimisväärselt saavutada. Saadud haridus on röövinud neilt töötahte ja -rõõmu, ta on kujunenud neile needuseks. Selle traagika põhjusi taipab talu noorim poeg Julius, kes sõnab: „Möödas on aeg, kus haridusega karjääri tehti ja kus koolitatud inimest kohe padjad tõllas ootasid. Haridus annab eluvõitluse jaoks ainult paremad sõjariistad kätte. Mitte, et kerget elu kätte saada, vaid et viljaka tööga raskesti kergemini võita, selleks on haridus hää.“

Seda õnnelikult leitud aktuaalset ainet pole Kitzberg suutnud tarvilise psühholoogilise usutavusega käsitleda. Samuti on autori suhtumus tegelastesse silmahakkavalt erinev. Noorimat poega Juliuist püüab ta idealiseerida, tema õdesid ja venda aga esitada veiderkoomilises valguses. Realistlikku joont on Kitzberg tabanud eeskätt Jaagu ja karja-Anne iseloomu kujundamisel.

Kitzbergi loomingu väärtuslikuma osa moodustab drama. Ta teened eesti näitekirjanduse arenemisloos on väga suured. Tema draamadega algas uus ajajärk eesti näitekirjanduse ajaloos. Kõrvalisema tähtsusega on Kitzbergi eepilised tooted.

Ülesanne 10. Kirjeldage Kitzbergi esimesi katseid näitekirjanduse alal! Missugused Kitzbergi külajandid on saanud suure menuosaliseks? mispärast?

Kirjeldage tragöödia „Tuulte pöörises“ saamislugu! Mispärast suhtuti sellesse teosesse mahategevvalt? Määrake „Tuulte pöörises“ tegevuskoht ja -aeg! Missugust teemat käsitletakse selles tragöödias? Missugune probleem etendab siin olulist osa? Leidke tragöödia peaidee! Liigitage tegelased pea-, kõrval- ja episoodilisteks tegelasteks! Iseloomustage ja hinnake kõiki tegelasi, eriti Jaani, Kaarlit, Leenat ja Jaaku! Kuidas autor suhtub neisse tegelastesse? Missugune tegelane tundub teile kõige sümpaatsemana? Kirjeldage tragöödia kompositsiooni, ära näidates dramaatilise võitluse tõusu- ja mõõnakohad! Hinnake lõpplahendust (kas loomulik või kunstlik)! Kas teose sõnastus on romantiline või realistlik? Leidke kõne- ja lausekujundeid! Hinnake selle tragöödia tähtsust!

Missuguseid allikaid kasutas Kitzberg „Libahundi“ loomisel? Missugused motiivid laenas ta oma samanimelisest jutustusest? Kuidas hingesugulased on draama ja jutu tegelased? Määrake „Libahundi“ tegevuskoht ja -aeg! Missuguseid probleeme käsitletakse „Libahundis“?

Iseloomustage Tiinat, Margust, Marit ja vanaema! Missugusele tegelasele kaldub autori sümpaatia? Kirjeldage „Libahundi“ kompositsiooni vaaduste alusel! Missugune on „Libahundi“ stiil, kas rahvapärane? kirjanduslik? realistlik? romantiline? Missuguse vastuvõtu osaliseks sai „Libahunt“? Mil motiividel määrati draama eest auhind?

Hinnake A. Kitzbergi tähtsust eesti näitekirjanduse ajaloos!

Eduard Vilde (1865—1933).

Elutee.

Noorusaastad. Eesti realistliku kirjanduse tähtsaim esindaja, kirjanik **Eduard Vilde** sündis 20. veebruaril (4. märtsil) 1865. a. Virumaal Simuna kihelkonnas **Pudivere** mõisa muldpõrandaga moonamajas. Tema isa, eluaegne mõisa kubjas, aidamees ja valitseja, oli pehme loomuga ja tegelike kalduvustega töömees. Tulevane kirjanik oli rohkem emasse, kes oli luuleandeline, temperamentne ja vaheldust igatseja. Ema pärandas Vildele luulejanu, rännukire ja elurõõmsuse. Varsti pärast poja sündimist kolisid vanemad Muuga mõisa, kus isa sai aidameheks. **Muugas** veetis Vilde oma lapseõlve.

Lapseõlvekodust on jäänud kirjanikule kaunis mälestuspilt: „Kahe toaga lihtne korter „alt-toas“, vastas vana lagunud viinaköök loomalautadega, selle taga mudane tiik täis kaane, kõrval puiestik vanade pärnade ja vahtratega, kaugemal lilledega ülekülvatud roheline aas heinaküüniga ja sepapajaga — ja kõige selle ümber kaugemas ringis metsad, otsatud metsad, kus meie marjul käisime... Vististi istutas see mühav laaneümbrus mulle mu seni alalejäänud metsaarmastuse põue... Iseäralist himukat huvitust aga ma tundsin juba lapsena **inimeste** vastu, kellest suur mõis ja tema laialine krunt alati kihisesid: mõisaümardajad, teomehed ja päevilised, Peipsi kiisamüüjad venelased, Avinurme mehed puunõudega, Mustvee ja Räpina kausikaupmehed, kaubajuudid ja harjakad, kõiksugu käsitöölised, vene müüritöölised jne. See oli midagi **minule** — see oli teater! Ma ei väsinud nende talitamist, liikumist, kõnelemist, näomuuteid, söömist, joomist jne. vahtimast ning nende üle emalt ikka jälle seletust pärimast...“

Hoopis uus, muinaslooline maailm avanes väikesele Eedile mõisalossis. Lõvikujud olid marmortrepil, antiiksed kipskujud ja kunstkaunistised ilustasid suursugust saali. Ta oli sellest toredusest esiotsa niivõrd haaratud, et tema jalad olid põrandaparketil külge nagu kinni naelutatud.

Ema õpetas Vilde õige varakult lugema. Suure hürdusega jälgis ta lapsena, kuidas ema Hirlanda- ja Jenoveva-lugusid mõisatoas väikesele kuulajate ringile ette luges. Juba 7-aastasena oli Vilde nii kaugel, et ta võis iseseisvalt lugeda raamatuid.

Algõpetuse saanud Muuga mõisas metsaülema proualt, läks Vilde Tallinna kooli. Ta õppis Kentmanni ja Wittingi elementaarkoolis ning hiljem kreiskoolis. Õppeaineist meeldisid talle keeled ja kirjanduslugu, eriti aga kirjandite kirjutamine. Ta polnud küll hoolas õpilane, aga pääses andekuse tõttu klassist klassi.

Kreiskoolis tutvus Vilde peamiselt saksa klassikute toodetega. Teda pahandas saksa „Nibelungide“ ülearune kultus. Et õpetajaid ärritada, tõi ta kooli kaasa eesti „Kalevipoja“. Kodus luges Vilde innukalt saksa noorsoo- ja rahvakirjanike Franz Hoffmann'i, Nieritz'i jt. töid. Veel enam oli ta huvitatud lavateoseist. Ta sai oma endiselt koolivennalt priipääsmeid ja käis igal nädalal teatrietendusi jälgimas. Samuti luges ta kodus õhinal teatripalavikus dramaatilisi teoseid, eriti Schiller'i, Lessing'i, Hebbel'i ja Kleist'i töid.

Eesti kirjanikest köitis Vilde tähelepanu peale Jannseni ja Koidula esmajoones Kreutzwald, kelle „Kilplasi“ ja „Reinuvader rebast“ ta oli juba algkooliõpilasena lugenud. Kreutzwaldi „Kalevipoeg“ kuulus tema lemmikraamatute hulka kreiskoolis. Hiljem huvitasid teda J. Pärn'a „Oma tuba, oma luba“ ja „Must kuub“, Ed. Bornhöhe „Röövel ja mõisnik“ ja „Tasuja“, L. Su-burg'i „Liina“ jt.

Kreiskooli ei saanud Vilde lõpetada, sest ta pidi koolist lahkuma 1882. a. juunis, pool aastat enne lõppeksameid. Vilde kavatses ühes kaasõpilastega meremeheks hakata. Kuid ühe kaaslase väljalobisemise tõttu sai sellest teada kreiskooli direktor. Vildele tehti ettepanek koolist lahkuda, sest ta rikkuvat teised õpilased ära. Vilde ei pidanudki kreiskooli lõpudiplomit tähtsaks ja lahkus koolist.

Ajakirjanikuna. Nüüd tahtis Vilde seiklema hakata. Ta sõitis Peterburi sõprade juurde. Et seal ei leidunud kohast teenistust, tuli ta varsti tagasi ja läks Keila Karjaküla mõisa, kus ta isa oli valitseja. Karjakülas luges Vilde väga palju kirjandust. Tema isa, kes oli huvitatud poliitilistest küsimustest, oli tellinud endale „Virulase“ ja „Oleviku“. Need ajalehed köitsid ka Vilde tähelepanu. Ajalehist õppis ta eesti õigekirjutuse selgeks. Ühel päeval ta märganud, et ta oskab kaunis hästi eesti keeles kirjutada. Ajakirjanduse kõrval luges Vilde eesti kirjan-dusteoseid, ehkki neist suurem osa oli juba varem läbi loetud. Näljase isuga neelas Vilde, nagu ta ise kirjutab, Marlitt'i romaane, Heine laule ja Shakespeare'i draamasid.

1883. a. algas Vilde ajakirjanduslik tegevus. Kõigepealt sai ta koha „Virulase“ toimetuses, kus tema ülesandeks oli kirjutada kohalikke sõnumeid ja teatriarvustusi, tõlkida välismaisi uudiseid ja jutte, välja saata lehte jne. Kui Vilde vähegi mahti sai, siis kirjutas ta ka algupäraseid jutte, mis ilmusid lehe joone all.

E. Vilde

Lühikest aega töötas Vilde „Virulase“ toimetuses koos Juhan Liiviga. Nad olid teineteisele täiesti vastandid: Vilde oli kehaliselt terve, elurõõmus ja optimistlik, Liiv oli seevastu raskemeelne ja haiglane. Nende iseloomud olid niivõrd erinevad, et neil raske oli teineteist mõista ja hästi läbi saada.

Tüdinud üksluisest ajakirjanduslikust tööst, lahkus Vilde 1886. a. „Virulase“ toimetusest ja siirdus jälle Keila Karjakülla. Seal ta luges vene kirjanike, nagu Gogol'i, Dostojevski ja Turgenevi töid ja kirjutas algupäraseid jutte ning artikleid ajalehtedele. Pärast mõnekuulist peatust Karjakülas asus Vilde 1887. a. Tartu „Postimehe“ toimetusse. Rööbiti ajakirjandusliku tegevusega muutus tema ilukirjanduslik looming aiva viljakamaks. Ta kirjutas koguni saksakeelseid algupäraseid teoseid. Ootamatult tärkas Vildel mõte — hakata näitlejaks. Ta võeti Tallinna saksa teatrisse palgata õpilaseks. Aga mõne nädala pärast ta lahkus pettunult teatrist, sest tal puudus näitlemiseks anne. Vilde jätkas oma ajakirjanduslikku tööd, tõlkides saksa lehtedele sõnumeid eesti ajakirjandusest ja kirjutades jutte.

1890. a. sügisel teostus Vilde ammune kavatsus — ta sõitis Berliini. Berliinis algas tal aineliselt kibe, kuid vaimliselt huvitav ja vilgas elu. Ta sattus kirjandusliku ning poliitilise elu keskusse. Teda huvitasid parteide koosolekud, riigipäev, Vene-maal keelatud raamatud ja ajalehed, kunstikogud ja teaduslikud kõned. Eriti tihedas kokkupuutes oli Vilde Lääne-Euroopa moodse kirjandusega. Berliini eskujulikes teatris ta tutvus Hauptmann'i, Sudermann'i, Ibseni ja Björnson'i realistlike näidenditega. Romaanikirjanikest köitsid tema tähelepanu prantsuse kirjanikud, eriti Zola, Flaubert ja Balzac. Vilde kirjandusliku tegevuse suhtes oli Berliini-ajastu pöördelise tähtsusega. Seal õppis ta lähemalt tundma realistliku ja naturalistliku kirjanduse meetodeid, seal kujunes ka tema poliitiline maailma-vaade.

1892. a. lahkus Vilde Berliinist ja sõitis kodumaale. Lühikese puhkuse järel Karjakülas siirdus Vilde teiskordselt Tartu „Postimehe“ toimetusse, kus ta sai toimetusliikme koha 1893. a. Peale otsese toimetustöö pidi ta kirjutama aasta jooksul neli pikemat algupärast jutustavat teost ajalehe jaoks. 1896. a. müüs Hermann „Postimehe“ Jaan Tõnisson'ile. Kuna Vilde ei jaganud uue toimetaja poliitilisi vaateid, lahkus ta „Postimehe“ juurest. Tartust siirdus ta Moskvasse ja sealt aasta pärast Narva „Virmalise“ toimetusse.

Sajandite vahetusel viibis Vilde Tallinnas. 1901. a. lõpul kutsus K. Päts tema „Teataja“ toimetusse. Seal oli Vildel palju ülesandeid: ta kirjutas poliitika-ringvaadet, juhtkirju, poleemikat ja arvustusi. Samal ajal ta kogus aineklikku ja koostas ajaloolisi romaane. Suureks vahelduseks selles üksluises töös oli välismaareis Lõuna-Euroopasse. 1904. a. toimetab Vilde Tartus „Uudiste“ veste- ja jutulisa. „Uudiste“ toimetuses tutvus ta oma tulevase elukaaslase Linda Jürmann'iga. Sellega lõpeb tema ajakirjanikupõlv, mille huvitavama ja mul-

jeterikkama osa moodustavad välismaareisid, nagu kirjanik ise mainib. „Minu lõbusamate ja luulelisemate mälestuste liiki langetavad need, mis mind Euroopa maade suuremast ja ilusamast osast neljal, viiel puhul on läbi viinud“¹⁾).

Maapaos. Peale 1905. a. revolutsiooni sündmusi põgenes Vilde kodumaalt Šveitsi ja sealt 1906. a. suvel Helsingisse, kus ta välja andis revolutsioonilist pilkelehte „Kaak“. Juba sama aasta sügisel lahkus Vilde Helsingist ja asus ühes oma abikaasaga Kopenhaagenisse. Sinna ta jäi pikemaks ajaks peatuma, kuna talle Kopenhaageni lähedad elutingimused meeldisid. Kopenhaagenis vabanes Vilde lõplikult ajakirjanduslikust tööst ja ta võis täie jõuga pühenduda kirjanduseloomingule. Vahepeal ta matkas ka paljudesse teistesse Lääne-Euroopa linnadesse, ta käis kõguni Ameerikas, aga Kopenhaagen jäi talle püsivamaks asupaigaks. Taani pealinn osutus Vildele mõnusaks töötamiskohaks, kust ta ei tahtnudki lahkuda. Seal ta kirjutas oma kunstipärasemad tooted. Erilist igatsust ta kodumaa järele ei tundnud. „Lääne-Euroopa on mulle nii armsaks saanud,“ kirjutas Vilde 1912. a., „et ma kodumaale, mille olud hirmu peale ajavad, enam kunagi tagasi ei tuleks, kui mind mu emake enne surma näha ei igatseks.“ Vilde ema suri 1913. a. Nii ei saanudki kirjanik oma luulearmastajat ema enam näha.

Vanaduseaastad. Pärast suurt Vene revolutsiooni saabus Vilde abikaasaga 1917. a. märtsis Tallinna. Sel puhul korraldati tema auks pidulik vastuvõtuõhtu. Kodumaal jätkas Vilde kirjanduslikku tööd ja võttis osa poliitilisest liikumisest. Lühikest aega ta oli „Estonia“ teatri dramaturgiks ja eesti saadikuks Saksamaal.

1925. a. märtsi algul pühitses kogu Eesti oma suurkirjaniku Eduard Vilde 60. sünnipäeva. Juubilarile saabus tervitusi kõigest kodumaa nurgist, peale selle veel Soomest, Ungarist ja Lätist. Vabariigi Valitsus määras talle autasuks suvila ühes tarvilise maa-alaga eluaegseks tarvitamiseks ja 200 000 marka raha. Lubatud korteri sai Vilde Kadriorus Koidula tän. 34, kus ta veetis oma viimased eluaastad. Tartu ülikool valis Vilde tunnustuseks ta väljapaistvate kirjanduslike teenete eest **audoktoriks**.

Viimseil eluaastail redigeeris Vilde oma seniseid kirjandustooteid ja toimetas nad trükki „Kogutud teoste“ nime all. Selle pingutatust nõudva töö suutis Vilde enne surma lõpule viia.

Palju kannatusi valmistasid Vildele vanaduseaastail silma- ja südamehaigus, mis tõid talle ka surma. Meie kirjanduse vanameister Vilde suri südame veresoonte ummistuse tagajärjel

1) Ed. Vilde „Kirjatööde kogu“ (1907) eessõna.

26. detsembril 1933. a. Ta sängitati ilmiiku kombe järgi Tallinna Kloostrimetsa Metsakalmistule.

Eduard Vilde oli meie esimene vabakutseline kirjanik. Talle ei olnud kirjanduslik looming pühapäevaseks kõrvaltööks, nagu ta seda oli Kitzbergile ja teistele selle aja kirjanikele, vaid ainsaks kutsetegevuseks, mis pakkus talle hingelist rahuldust, aga mille varal ta end ka elatas. Seepärast pidi Vilde oma kirjandusliku tegevuse algul tihtilugu ridu tegema selleks, et raha teenida. Hiljem, kui ta aineoline olukord paranes, loobus ta sellest põhimõttest, pidades enam silmas kirjanduskunstilisi põhinõudeid, nagu ta ise sellest kirjutab: „Ma ei tee enam ridu! Ma tahan midagi kivvi raiuda. Ma tahan endale kaljutahvlid välja tahuda ja nende peale kirja urgitseda, mida tuul ja vihm ei kustuta.“

Ed. Vilde looming.

Esimene loominguperiood (1882 — 92).

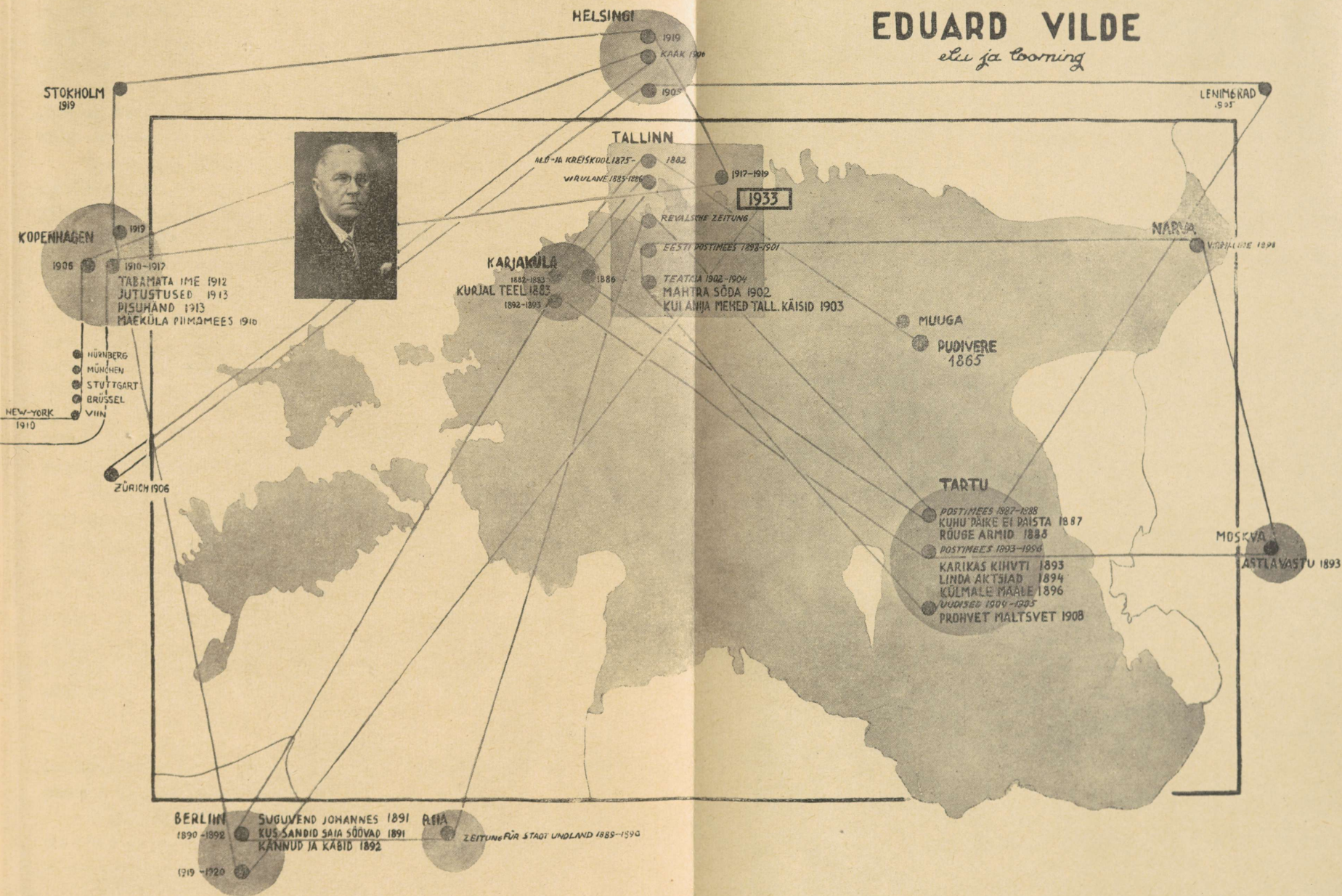
13-aastasena hakkas Vilde katsetama kirjanduslikul alal. Ta esimene dialoogis kirjutatud saksakeelne jutupala sattus tema tädipoja Ed. Bornhöhe kätte, kelle vanemate juures ta oli Tallinnas korteris. Bornhöhe naeratas ja tähendas tõsiselt: „Sa luuleta ju, poiss, ja nii väga halb see ei olegi.“ Järgneva katse pühendas Vilde oma vanemaile. See oli värsivormis kirjutatud ja kujutas tema rõõmusõitu semestri lõpul vanemate juurde Muuka.

Juba teadlikumalt hakkas Vilde teoseid looma 17-aastase noormehena, kui ta saabus Peterburist vanemate juurde Karjakülla. Ta kirjutas a. 1882, pea täis romantilist süngust ja paatost, oma esikteose „Kurjal teel“. Algaja autor kujutas selles kriminaaljutus Peterburi kaupmeeste elu tumedas toonis. Teose käsikirja saatis Vilde Tallinna Brandt'ile kirjastamiseks. Brandt andis nõusoleku ja lubas autorile 10—15 rbl. honorari maksta. Kuid „Kurjal teel“ ei ilmunud, mis valmistas Vildele tuska. Järelepärimistele seletas Brandt, et käsikiri olevat tules hävinud. Kuid ootamatult ilmus „Kurjal teel“ 1898. a. Tartus Schnakenburgi kirjastusel.

Olles vaimustatud oma esimese „suleharjutuse“ õnnestumisest, kirjutas Vilde 1883. a. pikema jutustuse „M u s t a m a n t l i g a m e e s“, mis ilmus 1886. a. eri raamatuna. See rahvus-

EDUARD VILDE

elu ja looming

romantiline jutustus meenutab J. Pärna romaani „Must kuub“, millega ta omab ühtesattuvaid motiive. Ometi on need teosed teineteisest niivõrd erinevad olustikult ja stiililt, et neid ainult kaudselt võib kõrvutada. Vilde ise teatab, et kõnesolev jutustus on kirjutatud dramaatiliste teoste mõjul. „*Musta mantliga mehe* peategelane on tumedusse ja paatosesse mähitud,“ mainib autor. „See on nii-öelda teatripaatos, mis mul teatris nähtud klassikuist külge hakkas, iseäranis Shakespeare’ist ja Schiller’ist“¹⁾.

Esimestena pääsesid Vilde teostest trükki põnevasisulised ajaviitejutud „Teravad nooled“ ja „Norra rannas“ (1885). Jutustuse *Norra rannas* käsikirjaga tutvus „Virulase“ toimetaja J. Järv. Mär gates autori jutustamisoskust kutsus ta Vilde „Virulase“ toimetuse liikmeks.

Vilde esimesed jutukatsed on puhtromantilised nihästi oma ebahariliku tegevustikuga kui ka tunderõhutatud väljendusviisiga. Kuid õige varakult hakkab ta kasutama ka realistlikku käsituslaadi. Nii kohtame realismi eeljooni ta tõsielu kujutavais juttudes „Lina-Mai“ (1886), „Laadalelled“ (1888), „Rõugearmid“ (1889) jm. Õigupoolest püüab Vilde siin ühendada romantilist käsituslaadi realistlikuga, et igapäevaseid elunähtusi tõepärasemalt kujutada.

Realistlikku laadi noorpõlve-teoseist on Vildel paremini õnnestunud jutustus „Kaks sõrme“ (1887), mille ta kirjutas ajakirjandusliku tegevuse vaheajal Karjakülas. „Võrreldes teiste minu toleaegete töödega on selles juba kindlamat kompositsioonilist ühtsust märgata,“ kirjutab autor, „realistlikust põhitoonist on sihilikult kinni hoitud, psühholoogiat süvendatud, otsustav konflikt „seestpoolt“ tuletatud ning stiili ja keelega hoolikamalt ümber käidud.“ Jutustuses „Kaks sõrme“ käsitellakse tõepärases valguses külaolustikku. Tegelasest on eluliselt kujutatud järsuloomuline randlane Nõia-Nigul, kes pulmasõidul vigastas oma kaks sõrme. Tema kui peategelase iseloomujooni on kujukalt kirjeldatud. Huvitavalt on tähele pandud ka naistegelaste hingeelu.

Väga viljakas on Vilde oma esimesel loomingu perioodil naljakirjanikuna. Ta kirjutas rahvale naermiseks kerge-

¹⁾ Ed. Vilde, „Katked minu eluloost“. EKIA.

sisulisi naljajutukeksi: „Ärapõletatud peigmehed“, „Isand Ilvese kosjasõit“, „Poissmehe jõuluõhtu“, „Vigased pruudid“ jt. Neis kujutas ta koomilisi situatsioone, mis oma pöörasusega tekitasid naeru. Rahvale meeldisid Vilde naljajutud. Tema humoreskide valimikud „Kõttistamise kõrred“ (1888), „Naer on terviseks“ (1891) jt. käisid käest kätte ja perest perre nii kaua, kui raamatud kulusid.

Elu väärnähtusi käsitles Vilde tönkavalt satiirilistes pilkejuttudes. Kirjanduslooliselt väärrib tähelepanu ta satiiriline novell „Suguvend Johannes“ (1891), milles kujutatakse pilkelises toonis tundeHELLA laulikut, kes loob romantilis-sentimentalistlikke laule. See pilkejutt puudutas valusasti Juhan Liivi, sest ta leidis, et Vilde on naeruvääristanud teda. Vilde aga eitab Liivi karikerimist, kirjutades järgnevalt: „Juhan Liiv arvas selle pilke isiklikult enda pihta sihitud olevat, sest et peategelase nimi tema oma meelde tuletas, eksis aga: ma mõtlesin paljusid mesi-luuletajaid nende võipehmes sentimentaalsuseõndsuses“¹⁾.

Vilde kirjutas oma esimesel loominguperioodil (1882—92) kriminaal-, seiklus- ja naljajutte ning satiirilisi ja külaainelisi novelle ja jutustusi. Teoseid oli tal sellal kerge kirjutada. Vildele ei tekitanud mingeid raskusi ei aine leidmine ega sündmustiku arendamine. Kuidas Vilde oma noorpõlve-jutud kirjutas, sellest jutustab H. Prants:

„Kui palju Vilde varemini juba oma toodete kohta mõtteid kogunud ja ennast valmistanud, jäi mulle muidugi teadmatuks. Aga kui ta kirjutuslauda asus, paberi ette ja sule pihku võttis, siis läks kirjutamine otse lennates. Mõnigi kord seisis trükipoiss tooli taga käsikirja valmimist oodates. Kui siis paar lehekülge valmis, ulatas kirjanik nad — alles tindist märjad — ootajale. See pühkis jalamaid minema, tuli aga varsti tagasi ja sai uue saagi, sest vaheajal oli Vilde usin sulg paberil aina libisenud ning seda kirjaga täitnud. Nii oli lühikese ajaga päevane jutujagu käes, sest valmis käsikirja Vilde ees ei olnud, vaid ta kirjutas ikka otse värskelt, nagu püstijalu olles. Ja sai sellega valmis.

1) Ed. Vilde, „Katked minu eluloost“. EKIA.

Vahel sekka juhtus küll ka, et kirjanik kirjutama asudes mõteldes peatus ja omaette lausus: „Noh, kuidas ma siis oma jutuheit edasi lasen käia — keda ma hakkam tapma, keda paari panema!“ — või muud sarnast. Aga kui siis kirjutama pistis, siis käsikirja hunnik aina kasvas.“

Töötamisviisilt kuulub Vilde kirjanike hulka, kes loovad kiiresti nagu „käisest puistates“. Lühikese aja jooksul on sündinud suurem osa tema toodangust.

Esimesel loominguperioodil produtseeris Vilde kergesisulist põnevate ajaviitekirjandust, mis lugejaskonnas leidis sooja vastuvõttu. Vilde sai nende juttude kaudu eesti populaarsemaks kirjanikuks. Kirjanduslikku väärtust on neil teoseil vähe.

Teine loominguperiood (1892 — 1909).

Kui esimesel loominguperioodil viljeles Vilde romantilisrealistlikku käsitluslaadi, siis teisel loominguajastul siirdus ta täiesti realismi ja naturalismi.

Tähelepanev murrang ta loomingu toimus Berliini-ajastul. Tutvunud Saksamaal realistlike kirjandustoodetega ja omandanud seal materialistliku maailmavaate, hakkas Vilde oma toodangus tõelisele elule enam tähelepanu pöörama. Ta polnud rahul prantsuse, vene ja norra realistidega, kes küll kirjeldasid sotsiaalseid pahesid, kuid ei andnud juhtnööre nende väärnäh-tuste kõrvaldamiseks. Vilde asus seisukohale, et realistlik kirjanik peab ühiskondlikke olusid arvustama, aga seejuures ka väljavaateid andma, kuidas sellest olukorrast võib välja pääseda.

Vilde realistlik-naturalistlik jututoodang algab novelliga „K a r i k a s k i h v t i“ (1893), milles käsitletakse julmade rahameeste vähehoolivust vaeste eluõnnest. Sotsiaalne olustik on siin tõetruult kujutatud, tegelaste psühholoogia aga jääb lähemalt selgitamata.

Novelli „L i n d a a k t s i a d“ (1894) sündmustik areneb maal, kus kooliõpetajast peategelane levitab ärkamisaja suurima majandusliku ettevõtte, laevaseltsi „L i n d a“ aktsiaid. Seltsi likvideerumisel (1893) saab ta aga suurte kannatuste osaliseks.

Kirjanik maalib „Linda aktsiais“ tõetruu pildi külaelust ja peategelase psüühikast.

„Külmale maale“ (1896). Oma esimese tähtsama realistliku romaani „Külmale maale“ kirjutas Vilde Tartus „Postimehe“ toimetuse liikmena. Teos ilmus 1896. a. „Postimehe“ joone all ja varsti pärast seda iseseisva raamatuna.

Romaanis „Külmale maale“ kujutatakse vaeste saunikute elu. Teose ainestiku on autor osaliselt hankinud reaalsest ümb-
rusest. Vilde tõendab ise, et ta neid saunahurtsikuid, mida ta romaanis kirjeldab, on lapsepõlves näinud V i r u m a a l M u u g a m õ i s a läheduses. Samuti on mõned tegelased kujutatud kaudselt elavate eeskujude alusel. Tõelistele sündmustele vastavad ka hobusevargused ja aidalõhkumised, mida romaanis mitmel puhul kirjeldatakse.

Rohkesti leidub vaadeldavas romaanis realistlikke pilte selleaegsest külaelust, näit. kõrtsistseene, varastatud asjade hoiuleandmisi, läbiotsimisi, palvetunde jne. Realse mulje jätvavad ka mitmed „Külmale maale“ tüübid, nagu Väljaotsa Jaan, Kõverkaela-Juku, Kohi-Kaarel, Mädasoo-Mihkel jt. Kuid kirjanik ei piirdu selles romaanis realismiga, ta kaldub tublisti naturalismi. Nii ta maalib naturalistliku pildi Väljaotsa saunast, seda detailselt kirjeldades ja alla kriipsutades selle karjuvat viletsust. Nagu see iseloomulik naturalistlikule teosele, annab Vilde peatähtsuse miljöö, ümbruse mõjule. Väljaotsa Jaan ei hukku ainult isiklikel põhjusil, vaid halbade kaasinimeste mõjul, millele ta nõrk iseloom ei suuda vastu panna, ja majandusliku kitsikuse tagajärjel. Miljöö kõrval rõhutab Vilde päri-
likkuse määravat mõju tegelaste elukäigu kujunemisel. Nagu romaanis kirjeldatakse, pärinesid elukutselised vargad Kohi-Kaarel ja Kõverkaela-Juku degenereerunud perekonnist, kus terves suguvõsas lokkasid pahelised kalduvused.

„Külmale maale“ pole kirjutatud ainult naturalistlikus ja realistlikus stiilis, vaid ka romantilises. Iseäranis mee-
olupilte püüab autor romantiliselt esitada. Ometi on romanti-
lised jooned niivõrd nõrgasti vihjatud, et romaanis võidule pääseb realism naturalistlikul tagapõhjal.

Ühiskondlike pahede algpõhjuseks peab Vilde iganenud ülekohtust ühiskonnakorda. Jõukam kiht on see,

kes ekspluateerib maakehvistut ja tasandab teed selle moraalseks languseks. Kuidas välja pääseda sellest ühiskondlikust ummikust, seda autor ei selgita. Romaani sümboolse lõpuga annab ta mõista, et säärane ülekohtune ühiskonnakord peab kaduma, nagu pikne hävitab uhke kivimaja ja kiriku.

„Külmale maale“ tegelased on tabatud realistlike joontega. Nad on elulised, usutavad ja ehtsed. Silmapaistva sümpaatiaga suhtub kirjanik peategelasse Väljaotsa Jaani, kelle õilsat hinge ei suuda isegi korduvad roimad moraalselt tumestada. Veel suurema poolehoiuga käsitleb ta Virgu Anni suuremeelset ja sangarlikku isedust. Pilkelise tooniga kirjeldab aga Vilde vastaspoole tegelasi — Virgu Andrest, pastorit, kooliõpetaja Tootsi jt. See erinev suhtumine tegelastesse loob soodsa pinna romaani ideestiku mõjulepääsemiseks.

„Külmale maale“ on Vilde kunstiline romaan maakehvistu elust. Selle teosega pääseb eesti kirjanduses realismi domineerivale kohale ja naturalistlik käsitluslaad tungib meie jututoodangusse.

Vilde hakkas järjest rohkem rakendama Zola kirjanduslikke meetodeid. Nagu Zola korraldas uurimisretki mitmesugustesse asutistesse ja kohtadesse, et süveneda tundmata ainesse ja koguda materjali teoste loomiseks, samuti hankis Vilde ainestikku oma järgneva romaani „Raudsed käed“ (1898) jaoks Narva Kreenholmi vabrikust. „Nõnda võisin oludele isiklikult silma vaadata nii tööruumes ja korterites,“ sõnab Vilde sel puhul rõõmuga. Ja kõige paremini ongi kirjanikul õnnestunud selles romaanis need kohad, kus ta kasutab isiklike tähelepanekuid ja muljeid. Nii võttis Vilde esimesena eesti kirjanduses tarvitusele Zola eksperimentaalse meetodi.

Romaanis „Raudsed käed“ kirjeldatakse raskeis tingimustes töötavaid vabrikutöölisi, keda hoiavad pihtide vahel masinad, nn. raudsed käed. Tööliste elu on kujutatud siin niivõrd rängana ja lootusetuna, et teosest jääb traagiline mulje. Nagu romaanis „Külmale maale“, nii rõhutatakse ka „Raudsetes kätes“, et miljöö on määravamaks teguriks inimelus.

Stiilinäide romaanist „Külmale maale“.

(Võsu saun.)

Sauna õue täitis viie poolpalja, röpase lapse kisa ja vingumine. Nad püherdasid, kükitasid või kaklesid pori ja rooja sees nagu põrsakesed. Pool-lagunud saun oma inetuse ja viletsusega tuletas Väljaotsa hurtsikut elavalt meele. Lävel istus, kepp põlve najal, nadise seeliku ja nõgise, paigatud särgiga vanamoor...

Ka sel viletsuse-urkal ja putukatel, kes ta sees elutsesid, oli oma kurb ja tume ajalugu. Ka siin oli vaesus inimesed loomadeks toorestanud ja neile elutee ette rajanud, mis suubub vangikotta, pordu- või hullumajja. Igasse säärasesse hoiukohta oli see sauna-hütt siin juba elanikke saatnud.

Võsu-Krõõt sai mehele, kui tal juba kaks sohilast oli, kelle isasidki ta ei teadnud. Mees, kes ta ära korjanud, pärastine Võsu-Rein, oli joodik ja varguse pärast karistatud hulgas. Poeg Juhan oli üks Krõõda sohilastest, kellele Rein sai võõrasisaks; teine oli tütar. Reinuga oli Krõõdal veel kaks tütart. Ainult üks laps neist oli vähegi õigele teele jäänud — tütar Anu, praeguse Võsu popsi naine, Juhani võõrasõde. Kõik teised läksid hukka. Juhan hakkas vargile. Ta mõlemad õed, üks lihane, teine võõrasõde, lahkusid juba õrnas eas kõige halvema nimega vallast ja asusid linna, mille pori sisse nad varsti vajusid. Nad müüsid seal raha eest oma ihu ja tervist; teine istus taoti pikkade näppude pärast ka trellide taga. Joodik isa ise hakkas viirastusi nägema ja haavas hullusetujus naist raskesti; ta viidi seotult linna vaimuhaigete-majasse, kuhu vald teda toitis, kuni ta paari aasta eest suri, ilma enam meelemärkusele ärkamata.

Jaan lähenes sauna uksele, millel eit istus, ja teretas. Ta ei saanud mingit vastust.

Vanamoor, konutades liikumata paigal, vahtis talle lollilt vastu, silmi pilutades nagu sisalik päikesepaistel. Kes iganes inimsarnast ahvi või selle kuju näinud, nägi teda siin ses isikus uuesti. Seesama tugev, võimas, ettehoitud lõug, mis moodustab näo suurema osa, nürile ja nõbile ninakesele vaevalt sõõrmeteks ruumi jättes; seesama lai, kitsas, huulteta, kokkulitsunud suu; seesama tahapoole surutud kitsas otsaesi, mille peal lüheldased tõmmuhallid, karmid karvad turri varisevad. Ainult et ahvi elavus puudub sel näol ja neil totratel konnasilmadel. Neil silmadel on see tühi, ümbrusest täiesti osavõtmatu ja arusaamatu vaade, mis astendab mõne inimese igast muust imetavast loomast madalamale vaimujärjele.

Ülesanne 11. Missugused iseloomujooned päris Vilde oma emalt? Milliseid muljeid pakkus talle Muuga mõis? Kirjeldage tema kooliaastaid! Missugused kirjanikud huvitasid teda noorpõlves? Kuidas

tuvus Vilde teatrietendustega ja draamatoodetega? Missuguste ajalehtede toimetustes ta töötas? Mispärast ei meeldinud talle ajakirjanduslik tegevus? Kus ja kuidas veetis Vilde maapaoaastad? Kirjeldage ta vanaduseaastaid!

Missuguseid kriminaalsisulisi, rahvusromantilisi, tõsielulisi, humooristlikke ja satiirilisi jutte kirjutas Vilde oma esimesel loomingu perioodil? Missugune ülesanne oli neil juttudel? Kirjeldage, kuidas Vilde ajaviitejutte kirjutas ajalehtedele!

Milline murrang toimus Vilde loomingu Berliini-ajastul? Mida ta kujutas novellides „Karikas kihvti“ ja „Linda aktsiad“? Kust ammutas ta romaani „K ü l m a l e m a a l e“ aine? Mida on selles teoses kujutatud: realistlikult? naturalistlikult? romantiliselt? Leidke naturalistliku käsitluslaadi tunnuseid esitatud katkendist! Millest sõltus naturalistliku vaatekoha järgi inimsaatus? Kuidas hankis Vilde romaani „Raudsed käed“ ainekogu? Mida rõhutatakse selles romaanis?

Ajaloolised romaanid.

„Mahtra sõda“ (1902).

Saamislugu. Juba kauemat aega oli Vilde kavatsenud hakata käsitlema ilukirjanduslikes tõis ajaloolisi sündmusi. Säärase ettepanekuga pöördusid tema poole lugejad, saates talle selleks materjali. Selle kavatsuse tegelikule teostamisele asus ta 1901. a. lõpul „Teataja“ juures. Kõigepealt otsustas Vilde koostada romaani Mahtra sündmustest. Ta kavatsust toetas omalt poolt „Teataja“ väljaandja ja peatoimetaja K. P ä t s, kes nõutas tsensoorilt loa romaani avaldamiseks lehe joone all.

Loa saanud romaani „Mahtra sõda“ väljaandmiseks, hakkas Vilde plaanikindlalt materjali koguma. Ta tutvus Tallinnas kubermanguarhiivis ametliku materjaliga talurahva rahutustest 1858. a. Siis sõitis Vilde Juuru ja Mahtrasse, et koha peal romaani jaoks andmestikku hankida. Ta vaatles sealset maastikku, jälgis tähtsamaid tegevuspaiku, päris taadikestelt ja eidekestelt teateid sõjasündmustest, tegelastest, tolelaegsest talurahva majanduslikust olukorrast jne. Vilde sai enda kätte kasutamiseks ka Mahtra sõja tegelaste — Ants Tertsiuse ja Ants Velti — kirjalikud ülestähendused. Täiendavaid andmeid ta hankis veel trükitud tooteist, nagu „Eestimaa Talurahva

Seadusest“, „Maavalla Kuulutajast“, „Perno Postimehest“ ja mit-
mest ajalooramatust. Nii näeme, et Vilde kasutas „Mahtra
sõja“ kirjutamisel mitmeid allikaid.

Nii materjali kogumist kui romaani kirjutamist alustas
Vilde 1902. a. algul. Teos hakkas ka kohe „Teataja“ joone all
ilmuma. Vilde kirjutas iga päev umbes seitse lehekülge käsi-
kirja, mis järgmisel hommikul viidi trükikotta. Nõnda koostati
ja trükiti „Mahtra sõda“ ühel ajal. Roman ilmus „Teatajas“
nelja kuu kestes (12. jaan. — 7. maini 1902), mille jooksul
Vilde selle teose ka kirjutas. „Mahtra sõja“ loomise kohta lau-
sub autor: „Teos valmis muide ebalahedates tingimustes — õhtu-
ja öötööna pärast päevatööd toimetuses, kestes nõnda päevast
päeva“¹⁾).

Ainestiku jaotus. „Mahtra sõja“ sündmustik on algupäralt
kahte laadi: ühel pool on tõe lised sündmused ajaloost
ja teisel pool kirjaniku vaba luule. Need kaks ainevald-
konda on romaanis niivõrd ühte sulanud, et raske on neid teine-
teisest eraldada. Võime vaid kindlaks määrata, kas teatud pea-
tükis on enam käsitlust leidnud ajaloolised tõsiasjad või fantaa-
sia abil kujuteldud sündmused. Sellelt seisukohalt jagunevad
„Mahtra sõja“ peatükid järgnevalt:

Tõe lised sündmused:

9. Odav tööjõud.
10. Uus seadus tulekul.
13. Uus seadus väljas.
14. Sõit Mahtrasse.
15. Juuru kirikhärra juures.
16. Ants Velt käib mõisaga
kohut.
20. Uut seadust uuritakse.
21. Kurbmäng algab.
23. Äikesepilved.
24. „Mahtra sõda“.
25. Opman Rosenberg.
26. Võidupidu.
28. Pärast sõda.
31. Kurbmängu lõppvaatus.
32. Täiendavad määrused.

Kirjaniku kujuteldud
tegevustik:

1. Kilter, kubjas, aidamees...
2. Vahimees, kus vitsad?
3. Huntaugu Miina.
4. Tulevane härra.
5. Juliette Marchand.
6. Kupja-Pritsu ähvardus.
7. Kombelised vaated.
8. Miina saatus.
11. Taim võõras mullas.
12. Viimne abinõu.
17. Herberti paleus.
18. Kel vägi, sel võimus.
19. Kel võimus, sel õigus.
22. Võimsad mõjud.
27. Kui ori murrab ahelad.
29. Juliette'i viimne palve.
30. Lahkumine.
33. Kuus kirja.

¹⁾ E. Vilde „Kogutud teosed“ XX, lk. 8.

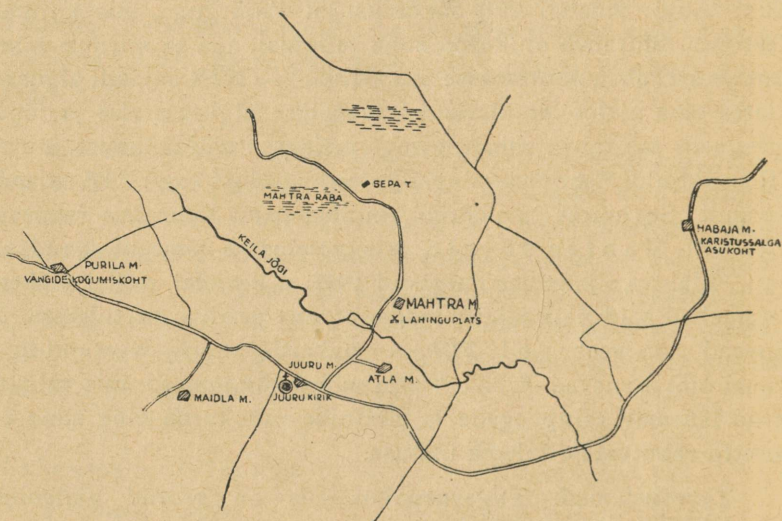
Nagu peatükkide loetelust nähtub, on mõlemad ainealad peaaegu võrdselt esitatud. Kirjaniku poolt loodud situatsioonid moodustavad peamiselt romaani esimese osa, kuna kesk- ja lõpposas on ülekaalus ajaloolised sündmused.

Ajalooline raamistik. Vilde on püstitanud kõnesolevale romaanile ulatusliku ülesande. Peale Mahtra sündmuste, mis aset leidsid Juuru kihelkonnas 1858. a., ta tahab „enese nõrka jõudu mööda üleüldist pilti joonistada teoorjuse-aja lõpust Tallinna-maal“¹⁾. Selleks ta annab romaanile ajaliselt õige avara raamistiku. Autor alustab küll sündmustiku ajajärguga, mis kujutab Eestimaa talurahva olukorda enne rahutusi, aga ta siirdub vahepeal „eesti rahva nooremasse minevikku“ — XIX sajandi algusse. Alates oma ajaloolist ülevaadet teoorjuse algusaastaist ja lõpetades seda talurahva vabanemisega mõisnike mõjuvõimust, annab Vilde üldpildi Eestimaa talupoegade elust-olust kogu XIX sajandi jooksul. Seejuures ta pöörab peatähelepanu talurahva rahutustele, eriti **M a h t r a s õ j a l e**, mis moodustab romaani **k e s k s e o s a**. Mahtra sündmused algavad 1857. a. kevadel, millal Mahtra peremehed said valitsejailt teada, et uus seadus on tulemas, ja lõpevad 10. veebruaril 1859. a. südantlõhestava vaatepildiga. Samal ajal arenevad **X** ehk **Vaitla** mõisa sündmused, mis valgustavad lähemalt talupoegade ja mõisnike vahekorda ning annavad Mahtra rahutustele laiemat ulatust.

Tegevuskohad. Tegevuspaiku, mis on seotud ajaloolise ainetikuga, nimetab kirjanik romaanis õigete nimedega ja kirjeldab neid tõepäraselt. Näiteks **M a h t r a** küla ja **m õ i s a** kirjeldused. Mahtra küla „asetseb madalal aruseljakul, noore kaasikuga kaetud aasade keskel, ühest küljest piiras teda vähe suurema ja tihedama aasametsa nõgus palistus. Mõis ise, mis heinamaa kaskede vahelt paistis, polnud hoonete poolest ka suurem asi: ühekordne madal puust härrasmaja tavaliku rohuaiaga, kivist viinaköök, vanuspihastunud laudad ja aidad“. Niisama napisõnalise realistliku pildi esitab Vilde **J u u r u k i r i k u m õ i s a s t**. „Kirikumõis, ühekordne kivimaja laia madala peatrepi ja rõduga, asetses üsna kiriku lähedal, noorusõrnalt puhkevate aiapõõsaste ja puude vahel.“ Juuru ja Kose kihelkonnast

¹⁾ E. Vilde, „Teataja“ 1902, nr. 35.

pärinevad ka muud tegevuskohad, nagu vangide kogumise paik Purila mõis, karistussalga asukoht Habaja, Atla ja Maidla mõis ning Mahtra ja Atla vaheline Keila jõgi jt. (vt. kaardilt). Neile tõelistele tegevuskohtadele on kirjanik juurde loonud romaani peategevuspaiga X ehk Vaitla mõisa, mille geograafiline asend jääb teoses täpsemalt määramata. Teame ainult, et see mõis asetseb Mahtra mõisa ja Juuru kiriku lähikonnas. Vaitla mõis ja küla on „Mahtra sõja“ sündmustiku lähtekohaks. Siin algab romaani tegevustik ja siin

„Mahtra sõja“ tegevuskohti.

selguvad Mahtra sõja eellood ning põhjused. Ka tegevuskohti kirjeldatakse teoses Vaitla elanike vaatenurgalt. Näiteks öeldakse Mahtra küla elamute kohta järgnevalt: „Taluhooned olid sama armetumad kui Vaitlaski, osalt veelgi korratumadki.“

Tegelased. „Minu jutustuse tegelased“, lausub Vilde, „jagunevad kolme liiki: 1) need, keda ma nende õige nimega selles tegevuseosas ette toon, mida nad Mahtra kurbmängus tõesti on mänginud, 2) need, kelle nimesid ma muudan või keda ma sündmustikuga vabalt ühendusesse viin, ja 3) need, keda mul vaja oli kujutatava pildi elustamiseks ja täiendamiseks luulelt

laenata“¹⁾). Sellest nähtub, et romaanis esinevad niihästi tõsielulised tüübid kui ka mõttekujutuslikud tegelased.

Mahtra sõja tegelaskond on täpselt kopeeritud elavate eeskujude järgi. Siin kohtame Mahtra valla talitajat, sõja peakangelast Ants Tertsist, keda süüdistati talupoegade ässitamises vastuhakkamisele. Tema vaade väljendab, nagu kirjanik tähendab, teovõimet ja mõtteärksust; tema teod kõnelevad meelegendusest ning tublidusest. Ta on ainuke Mahtra sõja taluperemehest tegelane, kelle nimi pääses eesti kultuuriloosse. Ants Tertsise kõrval paistab silma kirikuõpetaja Berg, kellele on antud lepitaja osa. Ta püüab ärevaid meeli rahustada ja talupoegi sõnakuulmisele manitseda. Kuid rõhutatud talurahvas ei hooli „mõnusa Lutheruse-näoga“ pastori hoiatustest, pidades teda õigusega mõisnike poolehoidjaks. Sõjameestest on vahvamaks tegelaseks Peeter Olander Kaiust. Kõiki Mahtra sündmuste tõelisi tegelasi on kirjanik võimalikult tõepäraselt kirjeldanud. Täpsemate andmete puudumisel ta on võinud romaanis sõjakangelasi ainult üldjoontes kujutada.

Peale arvurikka ajalooliste isikute pere kujutatakse romaanis Vaitla ehk X mõisa tegelasi. Need tüübid on elavate eeskujude järgi vabalt kombineeritud.

„Mahtra sõja“ alguses tutvustatakse „mõisasundijaid“ — rehepappi, kiltrit ja kubjast. Rehe-Mart on sõimurikka suuga, aga pehmeloomuline mees. Seevastu kõhetu Kiltri-Kaarel pragab vähe, aga sageli tarvitab keppi. Äärmiselt julm on talurahva vastu Kupja-Prits. Ta lööb uinujal tüdrukul peast vere välja. Vihahoos tõusevad ta linavalged juuksed turri ja kollakad silmad pilluvad sädemeid. Salakavalate võtetega püüab Kupja-Prits läheneda Huntaugu Miinale.

Antipaatsim kuju „mõisasundijaist“ on opman Vinter. Juba tema välimus on vastik. „Vinter oli umbes neljakümneaastane keskpärase kasvuga mütakas mees, pea poolpaljas, habet vähe, punetav nagu kuuümmarik, kõht opmanlik.“ Teda kujutatakse romaanis taluneide jõhkra võrgutajana. Möödamattes kirjeldab autor vahimeest, kelle ülesandeks oli talurahvast

1) E. Vilde, „Teataja“ 1902, nr. 35.

peksta, ja aida meest. Esimese nägu oli peksmisega kahestunud; „viimane oli lühike, punetava näoga mees, kes ühtepuhku tasakesi kõhatas“.

Teomeestest on „Mahtra sõjas“ esile tõstetud Völlamäe Päärn. Ta on hiiglajõuga flegmaatne noormees. „Pikaline nagu ta suur keha liikuma, oli ka ta aju mõtlema.“ Tema kehalise tublidusega seltsib kindel tahtejõud. Päärn on oma isasse, kellelt ta on pärinud harukordse julguse, kindluse ja mehisuse. Ta terav ja mõjuv vaade paneb isegi paruni värisema. Päärnasse on istutatud sügav kaastundmus oma rahva vastu. Ta astub Kulbi Kaie kaitseks südilt välja ja võitleb vapralt Mahtra sõjas. Tema nõrkuseks on liigne alistumine oma mõrsja soovidele. Huntaugu Miina mõjul kaob Päärna vihavaen mõisnike vastu ja tema ülimaks püüdeks kujuneb isiklik õnn.

Idealiseeritud tüüpi on kirjanik joonistanud Huntaugu Miinast, kes on kõigiti sümpaatne, hoolas ja eeskujulik peretütar. Eriti rõhutatakse romaanis tema arukust ja ettevõtlikkust.

Aadliseisuse tähtsamaid esindajaid on „Mahtra sõjas“ vanaparun Rüdiger Heidegg, koolipreili Juliette Marchand ja noorparun Herbert Heidegg. Parun Heidegg kuulub vanameelsete mõisnike hulka. Ta põhjendab talupoegade viletsat majanduslikku seisundit nende tuimuse, laiskuse ja hooletusega. Talurahvasse suhtub ta äärmise põlguse ja julmusega. Ta tunneb heameelt, kui teoorje halastamatult pekstakse. Kergesti kaotab ta tasakaalu: hakkab karkima ja karjuma.

Kirjaniku vaadete kehastaja on Juliette Marchand, kes pärineb Prantsuse Šveitsist. Välimuselt on koolipreili veetlevalt ilus. Tutvunud Eestimaa talurahva viletsa põlvega, astub ta mõisnike seltskonnas talupoegade kaitseks välja, nõudes neile inimväärseid elamisvõimalusi. Ta hoolealusteks kujunevad eeskätt Huntaugu Miina ja Völlamäe Päärn. Koolipreili Juliette Marchand esindab avara silmaringiga humaanse ja vabameelse lääne-eurooplase tüüpi.

Herbert Heidegg, Vaitla mõisa noorparun, on vastandiks oma isale. Ta kavatseb talupoegadele „kergendusi anda, et nad varaliselt kosudes raharendile ja viimaks kohtade omandamisele jõuaksid“. Kuid ta kardab teisi mõisnikke ja ei julge oma ideid teostada. Rahvas lootis temast küll head ja heldet mõisa-

häärat, aga ta oli niivõrd iseseisvusetu ja välismõjudele alistuv, et hoolimata oma kõrgetest eesmärkidest ei suutnud ta abitegugi vähendada oma mõisas.

„Mahtra sõjas“ esinevad elulised ja usutavad tüübid. Mõnda tegelast, näit. Võllamäe Päärna, Huntaugu Miinat ja Juliette Marchand'i, on autor küll osalt idealiseerinud, et nende iseloomujooned reljeefsemalt silma paistaksid, aga siiski nad tunduvad reaalsena, vähemalt kaks esimest. Tegelasi iseloomustab Vilde peamiselt nende välimuse ja tegude kaudu. Võrdlemisi vähe ta käsitleb „Mahtra sõja“ kangelaste hingeelu.

Üksiktegelaste kõrval tegutsevad vaadeldavas romaanis inimhulgad, kogutegelased (talupojad, mõisnikud, sõdurid), kelle huvid vastastikku kokku põrkavad ja konflikte tekitavad. Romaani fookuses seisavad talupojad. Automaatidena töötavad nad öösel mõisarehalas. Nende meeled on nüri-
nenud, nende tundmused ja tahe on kustunud. Odava tööjõuna, maksuta masinana teeb talurahvas mõisatöö. Toiduks on tal aganane leib ja kehakatteks närused riided. Alandlikult palub orjastatud talupoeg mõisnikult orjapõlve kergendust ja uue seaduse maksmapanekut, aga tema õigustatud palvet ei panda tähele. Viimse lootuse kaotanud, astub talurahvas võitlusse karistussalgaga ja satub märatsemishoosse, et oma vihavaenu väljendada orjastajate vastu. Sellele järgneb vangistus ja lõpuks metsik karistus. Nii iseloomustab autor sügava kaastundmusega romaanis Tallinnamaa talupoegi esiteks tööloomadena, siis sõjameestena ja viimaks nuhtlusealustena. Vilde oskab elavalt jutustada inimhulkade ühiseist ettevõttest, nõupidamistest ja liikumistest.

Peaidee. „Mahtra sõja“ peaprobleemiks on küsimus, kuidas talurahvas võib kurnavast teorjusest vabaneda. Vilde näitab, et selleks suudavad vähe üksikud vabameelsed mõisnikud kaasa aidata, sest mõisnikuseisus on sellele üldiselt vastu. Silmas pidades seda, püüab kirjanik lugejale mõista anda, et talurahvas peab ise võitluse läbi ennast välja aitama. See peaidee väljendub Mahtra veriste sündmuste tagapõhjal.

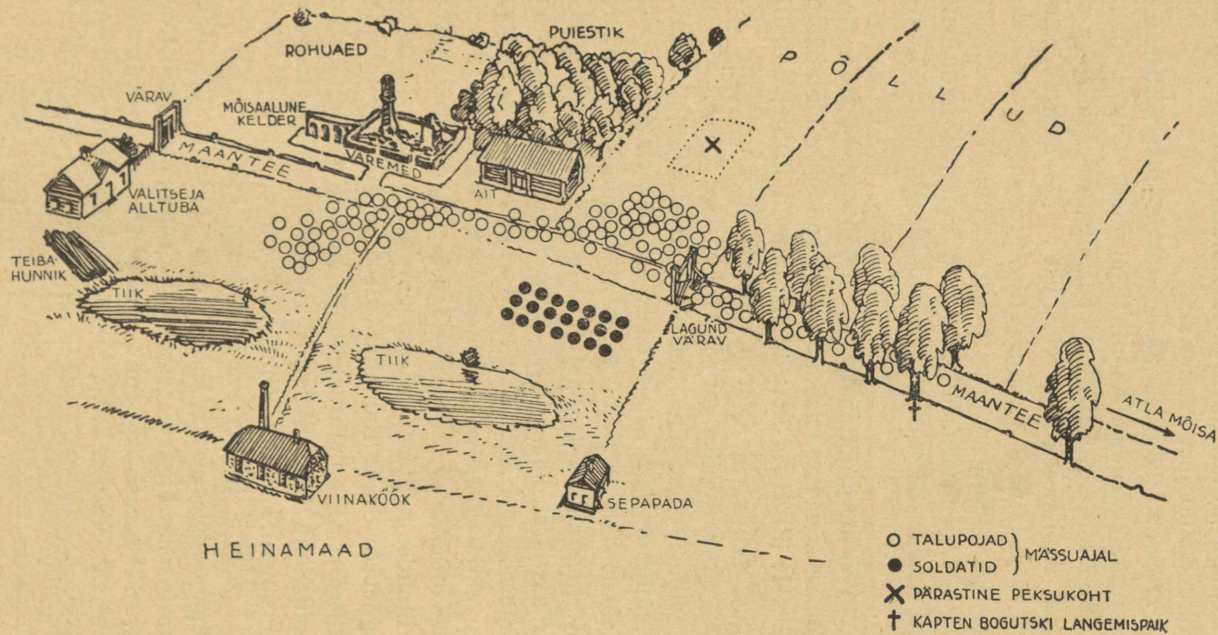
Käsitusviis. Romaani tegevustiku arendamisel on Vilde püüdnud võimalikult püsida ajaloolistes raamidest, seejuures jälgides täpselt ajaloolisi allikaid. Mahtra sõjasse puutuvad faktilised teatmed on autor viimсени ajaloolise tõepärasusega edasi jutustanud.

Ajaloolisest vaatenurgast ei loobu Vilde ka vabalt kujuteldud tegevustiku kirjeldamisel. Siingi on kasutatud kogutud andmestikku Eestimaa talurahva elu-olu kohta teoorjuse-ajal. Kuid selles osas ta on enam silmas pidanud kunstilisi nõudeid, et anda romaanile tervikulist ilmet.

Olles juhitud ajaloolise tõepärasuse põhimõttest, püsib Vilde kogu „Mahtra sõja“ tegevustiku jooksul reaalsuse piirides. Ta käsitleb nii romaani olustikku kui ka sündmusi realistlikult, seejuures vältides äärmuslikke stiilivõtteid — romantismi ja naturalismi. Seevastu romaani üldises väljendusviisis pole autor ühtsust saavutanud. „Mahtra sõjas“ leidub kauneid, plastilisi looduse- ja tegevusekirjeldusi. Tuletagem näitena meelde rehepeksustseeni, mässueelse öö kirjeldust ja Mahtra kurbmängu lõppvaatust! Kuid selle kõrval esineb ka rohkesti kuivi refereerivaid lehekülgi. Kasutatud ajaloolist andmestikku pole Vilde tarvilisel määral kohastanud ega ühte sulatanud romaani üldstiiliga. Seetõttu on „Mahtra sõja“ stiiliühtsus tublisti kannatanud.

Kompositsioon. „Mahtra sõda“ jätab üldjoontes tervikulise mulje. Romaanis esitatakse meeoluline kirjeldus Eestimaa talurahva ja mõisnike vahekorradest, mis kord-korralt muutub pinevamaks ja laheneb talupoegade verise peksasaamisega. Sellega rööbiti arendatakse armastusintriige: 1) Völlamäe Päärna ja Huntaugu Miina, 2) Uue-toa Jüri ja Maie ning 3) Herbert Heideggi, Juliette Marchand'i ja Gottlieb Lustigi vahel. Need armastussuhted on elavalt kujutatud. Põnevuse saavutamiseks lastakse kaht meest üht ja sama naist armastada. Nii on Huntaugu Miinal ja Juliette Marchandil kummalgi kaks austajat. „Mahtra sõja“ armastusvahekorrad lahenevad nagu Vilde varasemais teoseis naitumisega. Järelikult on kõnesoleval ajaloo- ja armastusromaanil kaks kontrastset lõpplahendust: traagiline ja õnnelik.

MAHTRA MÕIS PÄRAST SÕDA.

Üldse on raamatus armastusvahekordade kujutamisele rohkem ruumi antud kui Mahtra sündmustele. Peateema kohaselt oleks oodanud just vastupidist.

Lähemalt jälgides „Mahtra sõja“ ülesehitust, märkame selles mitmeid kompositsioonilisi puudusi. Oleme juba tähelepanu juhtinud romaani stiililisele ebaküpsusele. Seesama tasakaalutus ilmneb üksikpeatükkide võrdlusel. „Mahtra sõjas“ on üks peatükk 73 ja teine 5 lk. suur. Siin ei määra peatükkide jaotust ei aine ega sündmuste koht ning aeg¹⁾. Mõned peatükid, nagu „Täiendavad määrused“ ja „Ants Velt käib mõisaga kohut“, on liiga lõdvalt seotud üldsündmustikuga, nad tunduvad üleարստտena.

Väärtus ja järeelmõju. Hoolimata teatud puudusist on „Mahtra sõda“ tähelepanuväärne romaan eesti kirjanduses. Juba ulatuselt ületas ta kõik seni ilmunud ilukirjanduslikud tooted. Ükski eesti kirjanikest polnud kirjutanud enne seda „Mahtra sõja“ taolist kapitaalset romaani, mil on 664 lehekülge. Keegi polnud enne Vildet ajaloolisi aineid realistlikult käsitelnud. Samuti ei leidunud 1902. a. sisuliselt nii haaravat teost, kui seda oli „Mahtra sõda“. Selle romaani ilmumine oli suursündmuseks eesti kirjandusloos. „Mahtra sõja“ trükipäasemisel kahanes märksa järelromantiliste ajalooliste jutustuste mõjupiirkond, nende asemele astusid realistlikud ajalooromaanid.

„Mahtra sõja“ rahvuspedagoogiline mõju on lähedane „Kalevipoja“ omale. See romaan äratas „Teataja“ joone all ilmudes laialdast tähelepanu. Lugejad ei jõudnud ära oodata järgnevate osade ilmumist. Iseäranis olid romaanist huvitatud Mahtra ja selle ümbruskonna elanikud. Sellest teosest ammutati rahvuslikku iseteadvust ja karastati vastuhakkamise tahet võõrale võimule 1905. a. sündmuste puhul.

1933. a. juunis avati Mahtras monument nende talupoegade mälestuseks, kes 75 aastat tagasi a. 1858 langesid ja kannatasid oma õiguste eest võideldes Mahtra mõisa õues ja väljadel. Mälestusmärgi pühenduskõnes lausus vanameister Vilde, et ta toob tervisi manalast: „Mahtra sõjamehed Ants Tertsiussega eesotsas ütlevad, et nad samuti mälestavad täna allmaa-

1) Fr. Tuglas, „Noor-Eesti“ alb. III, lk. 181.

ilmas Mahtra veriseid sündmusi, ja nad soovivad, et see veri ei oleks valatud asjatult.“

Stiilinäiteid romaanist „Mahtra sõda“.

„Uusi ahteid maha, teie vedelvorstid! Mis palvetundi te peate? Paluge, kui palju tahate, põrgu lähete siiski kõige oma laiskusega!“

Ta polegi nii kuri, see laia lõuaga, tugeva, jändriku kehaga must vanamees seal tahmase ukse kõrval tolmupilve sees; ta pragab ja kirub ainult viisi pärast, ja ka sellepärast, et ta muud abinõu ei tunne, et neid venivaid lossilangenud tondikujusid seal põhkude sees vähegi elustada, ning lõppeks sellepärast, et temalt valju vastutamist nõutakse, kui ta mitte ei praga ega kiru, kui ta oma „vedelvorstisid“ mitte elustada ei suuda, kui töö mitte õigeaks ajaks tehtud ei saa. Ja kuna ta kärgib ja paugub ja ikka tüsedamaid söimusõnu otsib, tuksub ta laia suu ümber vahel sala naeratamine, mis pikkamisi ta lagedat lõuga mööda alla tiheda habeme sisse ronib, habeme sisse, mis nagu vildist võru ta kurgualust ja poolt kaela ümbritseb. Ei, Vidiste Mart, X mõisa rehepapp, polegi nii kuri, kui ta suuga püüab olla, ja et kõik vedelvorstid seda teavad, siis laseksid nad endid kõige suurema südamerahuga põrgu põhja needa, kui mitte kilter kepiga ka rehes ei seisaks, ja kui see pikk, kondine, jutukehv pilvetõukaja mitte alati nii pahas tujus ei oleks, et ta suu asemel ikka keppi tarvitab, millel palju selgem keel on kui Rehe-Mardi söimurikkal suul.

„Uusi ahteid maha! Ärge varastage mõisahärra ööd, nagu te tema päevi varastate! Kes teid toidab, kui te mitte mõisniku ei toida!“

„Me toidame teda ja iseendid koa,“ uriseb üks noor teomees süsimusta, porist higi põselt pühkides.

„Jaa-jah, sina oled mees teisi ja ennast toitma!“ algab nüüd ka kilter laisa, läbi nina tuleva nohiseva häälega. „Just sina, see laiskvorstide peamees! Mis sa oma pindast nii kaua tunnistad? Tahaksid talle vist elu sisse puhuda, et ise lööma hakkaks? ... Ja sina, Triinu, juba jälle kükitad maha, nagu munas kana! Juba su kintsud jälle kipitavad! Oota, ma lasen su tõsstädi varre otsa siduda ja su laisa kehaga ahtele pihta anda!“

Juba lähenebki oma kardetud pajukepiga. Aga küll nüüd tüdrukutel-poistel jalgu on! Kiltri-Kaarli kepi eest kaob kõik, millel veel vähegi elu sees on. See, kes paigale jääb, on väsimuse pärast nii kange ja tuim, et ta lööki enam kartagi ei märka.

Varsti on uued ahtelademed maas, pindad võetakse varnast, paarid heidavad kokku ja edasi läheb öösine töötants üle

sahiseva vilja, läbi paksu, halli tolmu, ning pillimänguks on jälle pintade igavene ja kõigile nii tuttav kilk-kõlk! kilk-kõlk! kilk-kõlk!...

Nad lähenesid külale.

Missugune kurb asukoht mõtlevatele ja tundvatele eluliste! Nagu mutimullahunnikud paistsid madalad, vildakud, süsimustad hurtsikud silma. Korratult segamini seisis nad oma õue-aedadega, lohakile langenud lautadega ja länguvajunud aita-dega pool-lagunenud roigas-aedade vahel. Küla keskel oli vainu paarikümne sülla pikkuse mudalombiga, milles kevadel krooksu-vad konnad, suvel pöörlevad sead elust lõbu maitseteid.

Mühav rohekas sammal taluhoonete katustel andis märku, et neil juba pikk iga selja taga on. Siin ja seal olid katused õoneks vajunud ja unka-aukude kohalt paistsid roovilatid ja sari-kate otsad välja. Katustevaresed olid jaolt ära mädanenud; need kohad, kust taeva vesi sisse püüdis tungida, nähti linaluude, õlgede ja sasiga ära parandatud olevat, millele roikaid, puuhagusid ja vanu äkkeid vajutiseks peale oli pandud, et tuul parandusetööd ära ei lõhuks. Majade seinad olid koerakaela-nurkadega üles raiutud; rehealustel seisis osalt õlest, osalt tahutud lauda-dest tehtud värvavad ees.

Raskeks oli päikese elustavale valgusele tehtud nendesse viletsuse-urgastesse sisse pääseda. Kambri-seintes näikse paar auku olevat; ühele on tükk klaasi, teisele puust varvad ette pandud, et kassid kambrisse ei pääseks. Talvel, kui külm sisse ähvardab tungida ja kaljaastja aani kinni külmetada, pannakse akna- auk vanade nadide ja koludega kinni. Aiad, mis viletsaid hoo-neid piiravad, on veel parandamata. Naised on neid talvel tub-listi lõhkunud, et paja alla puid saada...

Nõõ! ja nõõ! kostsid külapõldudelt maad kordavate künd-jate hüüded, millele laksuvad piitsaplaksud kaasa käisid. Aga mis mõjus kõik nõõtamine ja piitsaplaksutamine nende kurvast kõrvu lingutavate ja norus peaga mahavahtivate tööloomade kohta! Nad olid ju paljas luu ja nahk, ja seda nahka kattis vana karv nagu tulitanud, topiline vaip. Armetute puusahkade taga tuigerdasid täiskasvanud meeste seas ka vaevast õrnemast lapse- east väljasaanud poisikesed, kes oma väeti jõuga ummistunud sahka vaevast tõsta ja pöörata suutsid.

Paaris kohas pandi juba kartuleid. Pruunikalt mustavatel põldudel liikusid naised ja tüdrukud takustes määrdinud seelikutes, mille alt poriga kaetud sääred ja jalad välja paistsid, pead takuste rätikute sisse seotud, pikkamisi edasi ja pillasid pooleks lõigatud musti kartuleid värskettesse vagudesse, mida poisid väsinud hobustega ajasid.

Meeste silm ulatus ka mõisaväljadeni, mis seal lõuna pool, kiriku teest saadik, külapõldudega kokku jooksid. Ka seal töötavad nende inimesed ja nende loomad. Nagu hall ahel liigub mõisapõllul kartulipanijate lai rind mustavat välja mööda edasi, kuna siin ja seal kündjad oma söömavahe-tükkide kallal higistavad. Keppidega mehed seisavad nende juures, ja enam kui üks kord päevas vuhisevad need kepid läbi õhu ja langevad ühe või teise tööorja selja peale maha. Veider vabadus, mida need inimesed juba peale neljakümne aasta maitsevad! . . .

Soldatid said uuesti laskmiskäsu. Seekord sihtisid aga püssid otsekohe rahvamurru sekka.

„Tuld!“ mürises majori käsuhüüe, ja jälle kõmmusid kaks-kümmend viis tuleriista korraga.

Kui suitsupilv seekord lahku löi, nähti igal pool sooja, voolavat verd. Ja iga verelombi juurde oli inimene maha sirutatud, kes veel praegu oli jalal seisnud, teivast tõstnud ja täiest kõrist hurraa! hüüdnud. Ühed olid otseti maha kukkunud, malka kramplikult käes hoides, teised selili, kolmandad küljeli; mõned põlvitasid, kätt rinna või külje vastu surudes, kuna neil punane veri sõrmede vahelt nõrgus, teised seisid veel püsti, aga tuikusid ja vajusid nõtkuvate põlvedega pikkamisi tolmu sisse. Ühte haavatut nähti naeratavat — segaselt, umbusklikult; ta tundis, et temaga midagi oli sündinud, ei uskunud aga, et tal kuul ihus on. Alles siis, kui ta oma riiete seest verd nägi tilkuvat, tõmbas ta nagu tõsiseks ja ta langes tummalt kummuli maha.

Esimese tardunud vaikuse järele kajas rahvahulga seast iseäraline tume sumin. See oli haavatute oigamine ja surijate viimane ägamine. Siis tuli nagu metsakohin kuuldavale. See oli vihalaine, mis rahvast üle käis. Kõik see kostis aga ainult silmapilguks kõrva. Lahingu-müra, mis kohe seepeale algas, mattis iga nõrgema hääle enda alla . . .

See esimene tõsine tuleandmine ja voolav veri mõjusid kahel viisil rahvasse: ühed pöörasid metsikul rüsinal põgenema, teised tungisid vihase vaprusega, teibaid keerutades, karjudes ja vandudes soldatite kallale. Lähemal silmapilgul algas kibe käsitsivõitlus; nagu mässav meri löi väikese väehulga üle kokku ja mattis ta enda alla. Nähti ainult tõusvaid ja raksatavaid teibaid, vehklevaid ja torkavaid püssitikke, rübelevaid inimesekeresid, kukkujate otsa hunnikusse langevaid võitlejaid. Ainust pauku ei käinud enam. Püssid olid soldatitel tühjad ja laadimiseks ei antud neile mahti. Meeleheitliku jõuga, surm silma ees, püüdsid nad püssitikkude ja püssipäradega määratule ülevõimule vastu panna, aga nad olid varsti nagu elava müüri sisse

kiilutud, nii et nad sedagi võitlusviisi mõjuvalt ei saanud tarvitada. Mitmed neist olid juba teibahoopide all langenud, mõnedel kisti püssid käest ära ning siin ja seal oli neid hirmsal rabelemisel maha kistud, nii et nad võitlejate jalgade alla jäid....

„Kui Anija mehed käisid Tallinnas“ (1903).

„Mahtra sõja“ suur menu õhutas Vildet ajalooliste romaanide sarja jätkama. Lugejaskonnalt saabus aiva uut materjali, mida ta võis edukalt kasutada.

Uurides „Mahtra sõja“ ainestikku oli kirjanik leidnud andmestikku Anija meeste peksmise kohta Tallinnas. Seda materjali kasutas ta oma teise ajaloolise romaani „Kui Anija mehed käisid Tallinnas“ loomisel.

Nagu „Mahtra sõda“, nii ilmus seegi romaan „Teataja“ joone all, aga aasta hiljem, a. 1903. Vilde püüdis taotella ses teoses järgmisi eesmärke, nagu ta ise romaani eessõnas kirjutab: „...tahtsin... vastata küsimusile: kuidas oli tol ajal vahekord mõisniku ja linnakodaniku vahel? Kuidas suhtus viimane — käsitöeline ja kaupmees — aadlkonna võimuvalitsusse täis omavoli ja üli-meelikust? Millist osa etendas tol ajal talupoegsusest põlvneveesti ollus linna kodanluses, vähemasti käsitöölisenä sakslasist koostuvates sumptides? Kuidas elati üldse tol ajal linnas, eriti Tallinnas?“

Sündmustiku tagapõhjiana kirjeldab Vilde romaanis „Kui Anija mehed käisid Tallinnas“ Tallinna olustikku XIX sajandil. Anija meeste kui teose ajaloolise tegevustiku kandjate ühiskondlikku võitlust kujutab ta vaid kõrvalepisoodina. Seepärast ei saa seda romaani pidada puht-ajalooliseks, milles oleks pealkirjas väljendatud teema leidnud detailset käsitelu.

Romaan „Kui Anija mehed käisid Tallinnas“ pole nii elavalt, kaasakiskuvalt ja kunstiliselt jutustatud kui „Mahtra sõda“. Ses teoses ei leidu väljapaistvaid tegelaskujusid ega haaravaid sündmustekirjeldusi, samuti jääb romaani kompositsioon kesken-
damatuks.

„Prohvet Maltsvet“ (1908).

Kui trükis oli ilmunud „Kui Anija mehed käisid Tallinnas“, jätkati Vildele ainstiku saatmist. Kirjanik ise mäletab, et talle on saadetud sületäied materjali. Seepärast tekkis tal kavatsus koostada veelgi ulatuslikum romaan.

Vilde valis oma kolmanda ajaloolise romaani peaaineks XIX sajandi 60-ndate aastate usulise liikumise ja sellega seoses oleva väljarändamise, mis sai ka alguse selle aja talupoegade rahutustest. Lisamaterjali hankimiseks korraldas autor uurimisretke prohvet Maltsveti kodukohta Järvamaale, tutvus ametlike dokumentidega kubermanguarhiivis ja sõitis väljarändajate „õnnemaale“ Krimmi ning Kaukaasiasse. Nii kogus Vilde määratu ainstikukogu Maltsveti algatatud usulise liikumise kohta.

Ajaloolise triloogia kolmas romaan hakkas 1905. a. „Uudiste“ veergudel ilmuma. Suurema osa sellest teosest kirjutas aga Vilde rahutuil rännuaastail, millal ta pidi korduvalt elukohta vahetama. Kirjanik pidi suure kiiruga kirjutama, et endale ja abikaasale ülalpidamiseks raha teenida. „Et see romaan mul ilukirjanduslikult peagu luhta on läinud,“ kirjutab Vilde, „seda tean ma väga hästi, kuid mul oli halva töö või näljasurma vahel valida.“ Romaan ilmus raamatuna 1908. a.

„Prohvet Maltsvet“ on Vilde kõige suurem, kuid ka kõige ebaühtlasem ajalooline romaan. Rohkesti sisaldab see teos toormaterjali, ümbertöötamata ajaloolist ainstikku. Sellest hoolimata pakub „Prohvet Maltsvet“ üsna huvitavaid pilte rahvaelust ja maalib loomutruid tegelasi, kes lugeja tähelepanu võidavad. Otse monumentaalsena kerkib esile usuliikumise juhi Juhan Leinbergi kuju. Usuhullust käsitleb Vilde pilkelise alatooniga, aga väljarändajate kannatusi ja raskusi kirjeldab ta soojasüdamelise kaastundega.

Vilde ajalooline triloogia, poolteisetuhandleheküljeline suurromaan, esitab haarava ja mõjusa kujutise Tallinna- ja talupoegade kollektiivseist vabadusvõitlusist ja usulisest otsinguist läinud sajandi 60-ndailt aastailt. Hoolimata välistest puudustest avaldas see kapitaalne kolmikteos kütkestavat mõju lugejasse, eriti noorsoosse. Ajaloolises triloogias väljendatud

ühised tunde- ning tahteavaldused elustasid uuesti vabaduspüüdeid rahva seas.

Ülesanne 12. Kirjeldage „Mahtra sõja“ saamisluгу! Missuguseid allikaid kasutas Vilde selle romaani koostamisel? Kuivõrd pidas ta kinni kogutud ajaloolisest materjalist? Missugused peatükid on ta mõttekujutuslikult loonud? Millised peatükid põhinevad ajaloolistel teatmel? Millal algab ja lõpeb romaani sündmustik? Millal toimus Mahtra sõda? Missugust ajajärku kirjeldatakse romaanis peale Mahtra sündmuste? Leidke kaardilt sõja tegevuspaigad! Kus võis asetseda Vaitla mõis?

Missugused tõsielulised ja mõttekujutuslikud tegelased esinevad „Mahtra sõjas“? Iseloomustage Mahtra sõja tegelasi, eriti Ants Tertsiust! Iseloomustage „mõisasundijaid“, noor- ja vanaparunit, neid teineteisega võrreldes, Jul. Marchand'i! Kuidas suhtub autor neisse tegelastesse? Iseloomustage Võllamäe Päärna ja Huntaugu Miinat! Missuguseid eestlasele omaseid iseloomujooni kehastab Võllamäe Päärn? Kirjeldage „Mahtra sõja“ kogutegelasi! Millele pühendab Vilde suurimat tähelepanu tegelaste iseloomustamisel: välimusele? tegudele? hingeelule? Missugune peaidee väljendub romaanis?

Jälgige „Mahtra sõja“ kompositsiooni! Missugust kaht teemat arendatakse rööbiti selles romaanis? kumb neist on ülekaalus? Kas tegevustik areneb: keskendatult? laialivalguvalt? hüppeliselt? ühtlase tempoga? Kuivõrd peatükid on vastastikku tasakaalus? Kas teoses leidub üleliigseid episoodide ja tegelasi? Missugused peatükid, olustiku- ja loodusekirjeldused on „Mahtra sõjas“ õnnestunud? ebaõnnestunud?

Leidke kõla-, kõne- ja lausekujundeid esitatud katkendeist! Missugune stiil esineb „Mahtra sõjas“: realistlik? romantiline? naturalistlik? Mispoolest erineb „Mahtra sõda“ ajaloolistest jutustustest? Hinnake selle teose väärtust, tähtsust ja järelmõju!

Mida kujutatakse romaanis „Kui Anija mehed käisid Tallinnas“? Missugused puudused ja väärtused on sel teosel?

Kuidas valmis „Prohvet Maltsvet“? Millest on tingitud selle romaani stiililised ja kompositsioonilised puudused? Mida käsitletakse selles romaanis? Missugune rahvuspedagoogiline tähtsus on Vilde ajaloolisel triloogial?

Kolmas loominguperiood (1908—1933).

Kolmas loominguperiood Vilde toodangus algas 1908. a., millal teostus kirjaniku ammune kavatsus — ta teosed hakkasid koguväljaandena ilmuma Pihlaka kirjastusel, kes maksis talle 2000 rbl. honorari. Saadud rahasumma võimaldas Vildele paar

aastat muretut elu Lõuna-Saksamaal Stuttgardis, kus ta täiendas oma teadmisi kirjanduses, ajaloos ja sotsioloogias.

Elades lähedais majanduslikes tingimustes ei tarvitsenud Vilde enam ridu teha, et võimalikult palju teenida, vaid ta kirjutas vähe, seda aga viimistelles. Senise paljukirjutamise asemel sai ta põhimõtteks luua kunstiküpsi teoseid, mis vastaksid esteetilistele nõudeile.

Uut, esteetilis-realistlikku suunda taotles Vilde esmakordselt novellis „K u i v a l“, mis ilmus 1909. a. „Noor-Eesti“ III albumis. Novell äratas tähelepanu oma kunstilise stiiliga ja rõveda sisuga. Sellest teosest peale esineb Vilde toodangus peenendatud hingeelu vaatlus ja taidurlik stiil. Ühiskondlikud olud jäävad ta teoseis tagaplaanile.

Senist naturalistlikku käsitluslaadi kasutas Vilde veel romaanis „L u n a s t u s“ (1909), selles käsitelles vaese taani töölise eluvõitlusi ebamoraalses õhkkonnas. See teos on kirjutatud silmahakkava sotsialistliku tendentsiga, kusjuures on kõrvale jäetud esteetilised põhinõuded.

„Jutustused“ (1913), Novellikogus „Jutustused“, mis ilmus 1913. a., leiuvad Vilde parimad lühijutud, nagu „Tooma tohter“, „Kupja-Kaarli adjustaadid“, „Sõber“ jt.

Novellis „T o o m a t o h t e r“ kirjeldatakse psühholoogilise usutavusega, kuidas revolutsioonikeerises mahalaskmisele määratud noormees, kel haav rinnus, viiakse saksa haiglasse, kus ta paraneb. Seal aga avaldab ta meeleliigutuses arstile oma saladuse, mis saab talle saatuslikuks.

„K u p j a - K a a r l i a d j u s t a a d i d e s“ joonistatakse ununematu pilt põlisest mõisateenijast, kellel on taskus head tunnistused, aga kes siiski ei saa kohta, sest vajatakse nooremat. Selle ehtse mõisateenija tüübi on kirjanik loonud elava eeskujuga järgi.

Novellett „S õ b e r“ kajastab Vilde omaenda elutraagikat. Ta kaunimaks unistuseks oli luua aegumatuid teoseid, aga sõber, raha, ei andnud selleks mahti, vaid sundis ridu tegema, sest read toovad raha ja leiba.

Kõigi eelnimetatud novellide väljendusviis on lihtne, selge ja kunstipärane. Autor oskab kujukalt ja kaasakiskuvalt kirjeldada tegelaste hingelisi elamusi.

E. Vilde näidendid.

Teatavasti oli Vilde juba oma noorpõlves suuresti huvitatud teatrist ja näitekirjandusest. Kuid näidendite loomisele asus ta alles Kopenhaagenis. Ta autoriteediks draama alal oli norra maailmakuulus kirjanik Henrik Ibsen.

Oma esikdraamas „*Tabamata ime*“ (1912) naeruvääristab Vilde neid euroopaliku kuulsusega eesti kunstnikke, kes kodumaal püüdsid hiilata sellega, et nad kord välismaal on esinenud. Hoolimata aine aktuaalsusest püsis kõnesolev näidend lühikest aega näitelaval, sest selle kompositsiooniline külg ei vastanud lavalistele nõuetele. Sama saatuse osaliseks sai Vilde viimane draama „*Side*“ (1922), milles käsitellakse ärielus esinevaid paheid. Mõlemas näidendis on vähe dramaatilist võitlust ja tegevustiku keskendust. Seepärast pakuvad nad rohkem huvi lugemisdraamadena kui lavateostena.

„Pisuhänd“ (1913).

Saamislugu. Näitekirjaniku-kuulsuse tõi Vildele kolmevaatuseline komöödia „*Pisuhänd*“, mis ilmus 1913. a. Ta kirjutas selle näidendi Kopenhaagenis umbes viie kuu jooksul. „*Pisuhänd*“ sai niihästi Eestis kui ka välismaal haruldaselt suure menu osaliseks. Seni on ta tõlgitud soome, saksa, rootsi, läti ja tšehhi keelde.

„*Pisuhänna*“ teema valik on seotud Vilde ja Eesti Kirjanduse Seltsi avaliku tüliga. Nimetatud seltsi auhindamiskomisjon määras 1912. a. ilmunud teostest esimese auhinna Kitzbergi „*Libahundile*“, alla kriipsutades selle draama õnnelikult leitud ainestikku, „*Tabamata ime*“ aga jäeti auhinnata ja Vildele määrati vaid toetusraha. Sellest solvus Vilde. Ta ei võtnud toetusraha vastu ja kirjutas protestiks avaliku kirja Eesti Kirjanduse Seltsile. Selle tüli mõjul lõi Vilde „*Pisuhänna*“, seejuures riivates sarkastiliselt tema meelet ebaõiglast auhindamist.

Kuid Vilde ei piirdunud „*Pisuhännas*“ ainult auhindamise küsimusega, vaid ta riivas ka A. Jürgensteini, kes „*Tabamata imet*“ arvustades väitis, et eesti linnaintelligents olevat madalal

tasemel, ta hingeelu olevat mõjutatud väliseeskujudest. Meie tõeline ja algupärane kultuur võrsuvat aga külast. Seda vaatekohta puudutavad pilkeliselt Sanderi sõnad: „Keda huvitab linnainimese madal hingeelu! — — Kirjanik peab külasse jääma, kulla mees! Ainult parsil elab luule, ainult vommil sigib suur idee, kõik meie omapärasus on laudas ja aganikus!“

Tüübid. „Pisuhänna“ koomika avaldub peamiselt tegelaste karaktereis. Peaosa etendavad selles näidendis kolm meestegelast: insener Sander, Tiit Piibeleht ja ärimees Vestman. Sanderit on kujutatud negatiivse tüübina. Ta on saamatu inseneriametis, aga veel andetum kirjanduslikul alal. Iseloomult on Sander täiesti tühine isik. Tema tegevus on juhitud karjäärihimust ja egoismist. Iseseisvaks tegutsemiseks ei jätku tal taipu ega tahet. Temale vastandtüüpideks on Piibeleht ja Vestman. Piibeleht on omapärane boheemlasekuju. Välimuselt jätab ta karikatuurse mulje. Tal on esikohal vaimsed huvid, mispärast ta hoolimatus riietuses küünib veidruseni. Mõistuseinimesena tunneb ta end alati rahulikuna, toimib ettenägelikult ja teostab oma kavatsused. Ta iseloomuavaldused on vastuolulised: kord esineb ta kavalana, kõikemõistvana, sealsamas aga võib näida lihtsemeelsena kohtluseni. Seetõttu jääb ta mõistatuslikuks inimeseks, kelle kõne ja tegu võivad meid ootamatult üllatada. Vestman on tugeva tahtejõuga teoinimene. Tüüpilise linnatõusikust ärimehena on ta huvitatud vaid ärilistest operatsioonidest. Naistegelasi on kaks — Matilde ja Laura. Matilde võimutseb Vestmani majas. Nii mees kui ka õde peavad olema tema sõnakuulelikud teenrid. Ta on upsakas, ülbe ja tõusiklik. Tema ei vaja kirjandust, vaid kirjanikukuulsust, et hii-lata seltskonnas. Laura on pehmeloomuline, peenehingeline ning heasüdamlik. Ta omab head kirjanduslikku instinkti.

„Pisuhänna“ on üksteisele vastu seatud kontrastsed tüübid, mistõttu nende iseloomujooned reljeefselt silma paistavad. Näidendi huvitavaimaks tegelaseks on boheemlane Tiit Piibeleht. See on ainulaadne kuju meie kirjanduses. Piibelehte tüüp on osaliselt kujutatud elava eeskuju järgi.

Vilde suhtub erinevalt kõnesoleva näidendi tegelastesse. Tema lemmiktüüpideks on Laura ja Piibeleht. Irooniliselt kuju-

tab ta Sanderit, Matildet ja Vestmanit. Nende kaudu naeruvääristab autor selle aja tõusiklikku seltskonda.

Kompositsioon ja keel. „Pisuhännas“ on silmas peetud kohaühtsust. Kõik vaatused etenduvad samas paigas — insener Sanderi töötoas. Ajaliselt langeb näidendi sündmustik umbes veerandaastasesse ajavahemikku.

Ülesehituselt on Vilde „Pisuhänd“ meistriteos. Selle üksik-situatsioonid on üksteisega põhjuslikult seotud. Järgmised situatsioonid arenevad orgaaniliselt eelmistest ja jätkavad pidevalt tegevustikku, liites kogu draama ühtlaseks tervikuks.

„Pisuhännas“ on vaid mõningaid vähemaid kompositsioonilisi puudusi. Nii areneb komöödia sündmustik ebahühtlaselt. Esimese vaatuse tegevustik toimub liiga aeglaselt. Teise vaatuse sündmustikus on juba rohkem keskendust ja hoogu. Kolmas vaatus on üllatusrikas ja täis sädelevat nalja.

Peale karakterikoomika viljeldakse käesolevas näidendis ka situatsioonikoomikat. Üllatavaid koomilisi situatioone leidub eriti teises ja kolmandas vaatuses. Komöödia tegevustik laheneb õnnelikult, nn. ärkamishetkega, kus kõigile tegelastele selgub senine sündmustekäik. Nad lepivad endi vahel ja lubavad edaspidigi üksteist aidata.

„Pisuhänna“ keel on haruldaselt sõnavararikas, omapärane ja uudne. Siin leidub mahlakat ja varjundirikast murdekeelt, mida kõneleb Piibelet, selle kõrval aga meie linnaintelligentsi keelt, milles on sugemeid niihästi rahvakeelest kui ka teistest kultuurkeelest.

Väärtus ja tähtsus. „Pisuhänd“ on eesti parim komöödia. Selle tüübid on elulised, probleemid on huvitavalt lahendatud, dialoogid arenevad dramaatiliselt, kompositsioon on orgaaniliselt tervikuline ja keel värske ning nüansirikas.

Pamfletilist ainet on siin käsitletud mõõdukalt, pearõhk on aga pandud eesti tõusikluse naeruvääristamisele. Vilde piitsutab eeskätt seltskonna kirjanduslike huvide madalust ja karjäärihimu.

Kui Kitzberg on eesti tähelepandavaim draamakirjanik, siis Vilde on meie kunstiväärtusliku komöödia looja.

Stiilinäide „Pisuhännast“.

Piibeleht: Mm — jaa —

Sander: Sa armastad priiust, Tiit — vaba kirjaniku põlve — — ma pakun sulle pikemaks ajaks seda põlve — — istu lauda ja kirjuta, Tiit!

Piibeleht: Mm — ja —

Sander: See lendas mul peast läbi, kui ma sind eile uulitsal silmasin. — Sina või ei keegi! — Ainult sinu vastu on mul usaldust. — Tiit, see oleks jälle tegu, mis sinu vääriline!

Piibeleht: Mm — jaa —

Sander: Ma maksan sulle kahe- — ütleme kolme- — minupärast neljakordse honorari! — Ja kui sul muid soovisid on, mille täitmine minu võimise piirides — minu käsi: ma täidan neid!

*Harilikult tulla nõbraga ümber kaigutab lerraste-
maja unine efi-utus ja lofsel laufa wälja, foffil sul
ajal, järast hommitust eimet, algus Ulrich von
Stremmer efinest ringkõrpa oma kruntpowuq, kui
ka juuriki, järpäewoff mitalipäewani, fion afub
— nälfinda naga tunagi.*

*Kõltselt ei pakku Mäetenla mõisnik wägi jaste
aasthale kampa filmakustawast waheldoff. Saafona
waruff wõimud tuonafimina chewiote-kunb wale-*

Eduard Vilde käekirja näide.

Piibeleht: Mm — aga kas minu töö siss küllalt hää oleks Sandri nime all ilmuma?

Sander: Ainult see mure on sul? — Vend — siis oled ju nõus!

Piibeleht: Piä'nd — piä! Sa tahaksid oma raamatuga jo vist ka meeldida — aga kui tu no maha tettas?

Sander: Maha? Kes tohib teda maha teha?

Piibeleht: No, mui senitseid töid — noid es kiideta. Ja kui keegi laituse sean veidi kiitse, tü kiitse nii vargsi, nii moka-otsast tasa-hiljukesi, et mitte sisse kukkuda, kui peräkörd vällä tuleb, et laituseks asja es ole.

Sander: Jaa, vennike, sinuga on hoopis teine asi! Sul ei ole seltskondlikku positsiooni, sul ei ole sidemeid, sul ei ole tutvusi arvustajate ja „auhindajate“ hulgas, — sul ei ole ka äia,

kellel ajalehtede aktsiaid oleks, ega ole sul neid endal! — Kas tead, Tiit, kui sinu tööd minu sulest oleksid — sa võiksid nende kriitikaga rahul olla!

Piibeleht: Ma olen mutt — tu om õige.

Sander: Ei, sõber, sest küljest pole mul miskit ohtu karta! Pisut arvesse võtta tuleb ainult arvustajaid, kes ise ilukirjanikud on. Nende kiitust peab kadedus kammitsas. Kuid sellegi vastu leidub rohtu: ähvardad nende asju vastu-kriitikaga ja näitadki tarbe korral, et sellesama matiga oskad mõõta. Mis arvustamisesse puutub — sellega saab juba igäüks valmis.

Piibeleht (vaheaja pärast): Mm — jaa, Sandri —: kui lugu säände om — mul oleks õkva midägi valmis —

Sander (põnevusel): Valmis — —? Sul on midagi valmis, Tiit — —?

Piibeleht: Piä'nd piä! — Aga tu ei ole suuremb asi, tu om mul ikaldenu —

Sander (istmelt hüpates, rõõmutuhinal): Temal on midagi valmis! — — Siin istub inimene, kel midagi valmis on! — — Mees, kas ütlesid: sul on midagi valmis?!

Piibeleht: Piä'nd — piä! — — Pidin tõsega prõlla kirjastaja manu menemä — raha hädästi tarvis, — kuid tagasi pöörasin, südä nakse pakitsema: kas tohib serätsega lugija ette astu — mõtlin tõist paiguti ümber töötada — —

Sander: Suu pea! — Suu pea oma patuse loriga! — Temal romaan valmis — temal surematu teos taskus, aga nõhiseb siin ja ei viiksata sõnagi! — — Kurat — ingel — ninasarvik — — ma kuldand su ära — ma annan sulle musu — ma — —

Piibeleht: Piä'nd — piä! (Võtab põuetaskust suurema kokkukäänatud käsikirja.) Loe paremb läbi ja otsusta siis.

Sander: Läbi lugema — Läbilugemisega aega viitma? Ega ma põrun'd ole! Siia anna — (nähvab tal manuskripti käest) — ma hakkand teda jalamaid oma käekirja ümber vihtuma, ja siis trükikotta temaga!

Piibeleht: Piä'nd — piä —

Sander: Vait oma pea'nd-peaga! Mõttele ometi — see on ju pääsemine, see on võit — raamat ilmub hooajaks — Matilde võib oma ultimaatumis sisse soolata! — — (Surub tuksatades korraga häält.) Aga, Tiit — — kas ehk keegi teab — nägi — luges — kuulis —?

Piibeleht: Ei, tollepärast võid muretu olla — minä endä leemepatta kedägi ei lase kaeda.

Sander: Punktum! — Mis on tema kahe- — vabanda! — kolmekordne hind? — Ma lisan kohe juurde: meie võime ju veel edaspidigi ilusti koos töötada —

Piibeleht: Isamaa ja rahva hääks —

Sander (naerdes): Väga õige, — sest kui ma kord a ütlen, pean hiljem ka b ütleva.

Aga mis ta nimi siis on — kuidas minu esimese pojukese nimi on? (Loeb.)

„Pisuhänd“! (Silmi tõstes) — „Pisuhänd“! — Oi, vennas, see on hea — see on tore — see on sul tõsise luuletaja instinktiga leitud! (Õnnehooga.)

Pisuhänd — tulihänd — kratt — — kuule, Tiit, sellega toome Kirjanduseseltsi esimese auhinna — selle nimega üksipäini!

Piibeleht: Aitass Jumal!

Sander: Pisuhänd! — See on ju jälle midagi, mis rahva psüühi selgitab, nimelt selle painajalikku, salapärastest võimudest piiratud ja luuleliku ebausuga põimitud külge!

Piibeleht: Jaa — mm, — toda sõna tuleb aga nii mõistu mõista, tu tähendab mul midagi muud —

Sander: Sinu pisuhänd ei funktsioneerii? — Kahju! — Hm, kas sa ei võiks tööd selle poolest täiendada?

Piibeleht: Aga jutt on reaalsest elust —

Sander: Mis sest, et reaalsest elust! Seda kõrgemal reaalelu harilikust järeleaimamisest, kui reaalne pisuhänd sees on, seda selgitavam rahvapsüühi kohta! — Torka pisuhänd sisse, Tiit, las' teeb mõne tükikesegi ära!

Piibeleht (seemet närides): Mmjaa — kui just käsed, võiks jo sisse panna — laiv purjetab ju nüüd sinu lipu all.

Sander (käsikirja lehitsedes): Sinu tegelased, Tiit — need on ometi positiivsed iseloomud?

Piibeleht: Nad on inimesed.

Sander: Peategelane ka?

Piibeleht: Too kah.

Sander: Sellega tahad muidugi öelda, et tal ka negatiivseid omadusi on?

Piibeleht: No jaa.

Sander: Need kraabi maha, vennas! Kraabi neid nii palju maha, kui vähegi saad! — Mõistad isegi: ma tahaksin „akadeemiale“ meeldida. — — Ja kui siin ehk irisemist sees on — ühiskondlike olude ja tegelaste kallal — sinu töödes leidub selle sarnast, ja see on kahtlemata üks põhjus, miks neid heaks ei võetud — — irisemine, Tiit, see kitku kah välja!

Piibeleht: Aga kui käsikiri viimäte liig õhukeses jääb?

Sander: Võid ju positiivset kraami asemele panna, muu seas peategelast kangelasemaks kohendada — meil on veel aega. Aga ma unustasin hoopis: jutu tegevuspaik — kus see sul on? Ometi külas ikka?

Piibeleht: Külan ja liinan.

Sander: Linnas kah? Mistarvis linnas?

Piibeleht: Tskae — jälle viga!

Sander: See on tõesti viga. Kas sa siis meie kõige uuemat kirjandusvoolu ei tunne? Mis on kirjanikul linnaga tegemist! Mis kunstiväärilist ainet ta linnast saab! Keda huvitab linnainimese madal hingeelu! — Kirjanik peab küllasse jääma, kulla mees! Ainult parsil elab luule, ainult vommil sigib suur idee, kõik meie omapärasus on laudas ja aganikus!

Piibeleht: Hm — see om siss küll halvasti. Miu päätegelasel saab külast villand — läheb linnast kultuuri otsima.

Sander: Linnast kultuuri? — Siis ta mehike on eksiteel! Otse vastupidi oleks õige! — Kuule, sõber, ehk saaksid sedagi pisut parandada! Sest hea oleks ju, kui me kõvasti läbi lööksime — kõvasti, Tiit!

Piibeleht: Mmjaa — tu parandamine kipub aga liiga keeruliseks minema — viimati tuleb suutuks uus jutt kirjutada, ja see ei saaks provva terminiks peräkõrd valmis.

Sander: Hm — sul on õigus. Ajame siis vähemaga läbi. Tulevase töö teeme enam aja nõute järgi. Aga kas tead! Lisa paar lehekülge lõppu juurde: lase meie kangelast linna-kultuuri peale sülitada ja küllasse tagasi minna!

Piibeleht: Oma maalapikese peaksin talle vist kah muretsema?

Sander: Iseenesest mõista, kui tal isatalu ei ole.

Piibeleht: Kuule, Sandri, tolle lõpu võiksid õge esi kirjutada: minä teen niikavva pisuhända....

Ülesanne 13. Missugust uut suunda taotles Vilde kolmandal loomingu perioodil? Mida käsitleb ta novellides „Kuival“, „Tooma tohter“ ja „Kupja-Kaarli adjustaadid“? Missuguseid naturalistlikke jooni leidub ta selle aja teoseis?

Tuletage meelde Vilde noorpõlve teatriharrastusi! Missuguseid teemasid käsitleb ta draamades „Tabamata ime“ ja „Side“? Milles avalduvad nende näidendite puudused ja väärtused?

Kirjeldage „Pisuhänna“ saamislugu! Tuletage meelde Eesti Kirjanduse Seltsi auhindamise komisjoni otsus „Libahundi“ kohta! Missuguseid motiive sellest hinnangust puudutatakse „Pisuhännas“? Kuidas suhtute A. Jürgensteini vaatesse meie linnaintelligentsi ja külakultuuri kohta? Kuivõrd on Vilde riivanud seda pamfletilist ainet „Pisuhännas“? Missugust peaprobleemi käsitletakse ses komöödias?

Iseloomustage Sanderit, Piibelehte, Vestmanit, Matildet ja Laurat! Keda peate peategelaseks? Kuidas suhtub autor komöödia tegelastesse? Kõrvutades tegelasi üksteisega hinnake nende tegusid eetilisel!

Määrake „Pisuhänna“ kompositsioonilised osad: sõlmitus, kokkupõrge ja lõpplahendus! Kuidas areneb komöödia sündmustik? Mis-

sugused tagasihaaravad motiivid esinevad „Pisuhännas“? Kuivõrd selle tegevustik areneb astmelises tõusus? Hinnake „Pisuhänna“ kui tervikulise teose kompositsiooni!

Missugune on „Pisuhänna“ keel ja stiil? Leidke komöödiast rahva-keelseid väljendeid ja võõrsõnu! Leidke näiteid lause- ja kõnekujundite kohta!

Missugust väärtust ja tähtsust omab „Pisuhänd“?

„Mäeküla piimamees“ (1916).

Saamisluгу. A. 1916 ilmus Vilde sulest psühholoogiline romaan „Mäeküla piimamees“, mille ta oli Kopenhaagenis kirjutanud umbes ühe aasta jooksul. Romaani tegevuskohad on kirjanik valinud Keila lähedasest Karjaküla mõisast ja selle ümbrusest. Karjaküla on Vilde ümber nimetanud Mäekülaks, et lugeja ees varjata romaani tegevustiku tõelist asukohta. Mäeküla olekski sobivamaks nimetuseks Karjaküla mõisale, sest ta asetseb poolsaarekujulisel mäeseljandikul. Mõisaelamust ida pool lookleb soomadalikus Keila jõgi ja lõuna poolt paistab Karjaküllale üle võsastiku Keila kiriku torn. Ka teised tegevuskohad on võetud sealsest ümbruskonnast. Nii vastab Särgvere mõisale Klooga mõis, Suurpalu mõisale Lehola mõis ja Kuru talule Aru talu. Tapu küla aga tuletab meelde Kütke küla, mille kaudu sõitis Karjaküla piimamees talvel üle jõe linna. Tallinna nimetatakse teoses õige nimega.

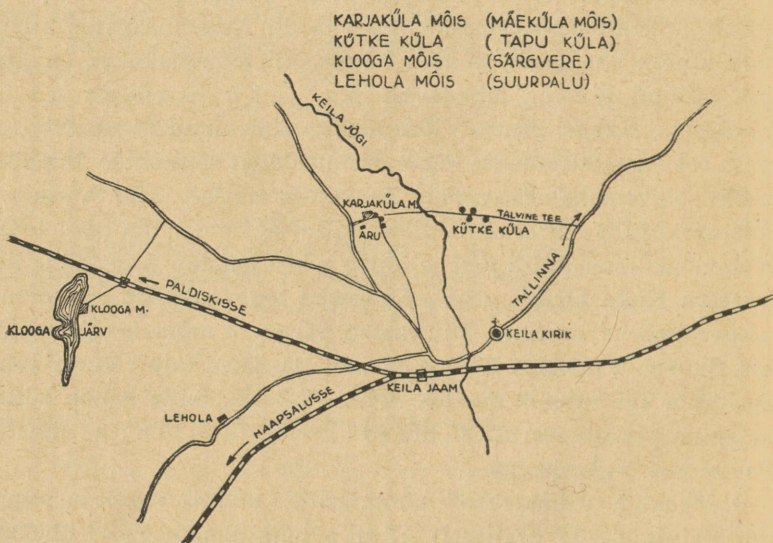
„Mäeküla piimamehe“ sündmustik toimub 1890. a. algul, nagu mainitakse II peatükis: „Seal sündis ühel kevadel üheksakümnendate aastate alguses midagi.“ Vilde ise viibis Karjakülasse läinud sajandi 80-ndail ja 90-ndail aastail. Sellest nähtub, et ta on romaanis kujutanud Karjakülasse seda aega, millega ta oli isiklike tähelepanekute varal tuttav.

Tegelased. „Mäeküla piimamehes“ kui psühholoogilises romaanis koondatakse peatähelepanu tegelaste hingele. Peaosa etendavad selles romaanis kolm tegelast: Mäeküla mõisnik Ulrich von Kremer, vaene kantnik Tõnu Prillup ja tema noor naine Mari.

Ulrich von Kremer on kujutatud suure usutavusega Mäeküla mõisniku Otto von Klugeni elava eeskuju järgi. Ta on tüü-

piline vaestunud mõisnik, kes elab üksildast vanapoisielu oma häärberis. Bismarklikud kihvad, taldrikmüts, kulunud saterkuub ja kuiva saia närimine kujundavad Kremerist veidralt mõjuva tüübi, kes säärasena on meeldejäävamaid kujusid meie kirjan-
duses.

Teine meestegelane Tõnu Prillup, Kruusimäe vaene kantnik, on lihtse hingeeluga maainimene. Tal pole muid huvi-
sid, kui-pisut kergemini ja paremini ära elada. Välimuselt on ta üleni karvane ja pikkade koibadega. Tiheda karvakatte tõttu

„Mäeküla piimamehe“ tegevuskohti.

võrreldakse teda puudliga, mis mõjub alaväärstavalt. Tal näi-
vadki puuduvat kõrgemad inimlikud tundmused. Tõnu Prillup
on kirjeldatud kolme elava prototüübi eeskujul.

Sümpaatsem ja eluküllasem kui meestegelased on Prillupi
naine Mari. Talle on iseloomulik toimida mõtlematult oma
sisemiste seaduste järgi, mida teised ei taipu. Mari elamusi ei
kirjeldata, tema tundeelu jääb hämarusse. Marit nimetatakse
suureks lapseks. Ta vallatleb koos lastega ja tahab kord naljaks
Prillupi karvkatet põlema pista. Mari taipab ainult seda, mis

teda huvitab. Linnas ilusaid asju nähes on tema vaim haruldast erk. Ja tegutsemises on ta sirgjooneline: kui on tehtud leping, siis täidab ta seda.

Kui Kremer ja Prillup on iseloomustatud realistlikult, siis Mari puhul kirjanik kaldub romantikasse. Kuid hoolimata idealiseerimisest mõjub Mari Vilde naistüüpidest kõige värskemalt ja algupärasemalt. Mari on suurel määral loodud Karjaküla kutsari naise Miina Rondiku eeskujul, kusjuures on kasutatud ka teisi prototüüpe.

Kompositsioon. „Mäeküla piimamehe“ kompositsioon on keskpärane. Suurema puudusena tuleb siin nimetada ebaühtsust. Romaani esimene peatükk on liiga detailne ja tegevustik areneb kuni kümnenda peatükini aeglaselt, venitatult, lõpposas (10.—16. ptk.) aga muutub sündmustik hoogsamaks, ühes sellega ka katkendlikumaks. Kirjanik toob lõpp-peatükes teosesse uusi tegelasi ja kõrvalepisoode, mis on küll mõnusalt jutustatud, kuid viivad kõrvale põhisündmustikust. Ebaoproportsionaalsust võib märgata ka tegelaste karakteristikas. Kremerit iseloomustatakse väga üksikasjaliselt, Prillupit ja Marit aga võrdlemisi napilt. Nähtavasti seletub iseloomustamise ebaühtsus sellega, et nimetatud peategelaste algkujud polnud kirjanikule võrdselt tuntud. Kremeri prototüüpi Klugenit oli Vilde lähemalt tundma õppinud, seepärast jätkus tal ainet Mäeküla mõisniku detailseks iseloomustamiseks. Prillupi ja Mari algkujudega oli ta aga vähe kokku puutunud, mistõttu ta ei saanud neid nii täpselt kujutada kui Kremerit. Pealegi kujundas ta Prillupi ja Mari tüübid mitmest algkujust.

Loodusekirjeldused. Pikki loodusekirjeldusi ei leidu „Mäeküla piimamehes“. Kõige ulatuslikum on „hunnitu õhtu“ kirjeldus viimases peatükis, millal Tõnu Prillup langeb öisel kojusõidul külma ja viina ohvriks. Siin etendab loodus saatuslikku osa, kaasa aidates peategelase surmas. Ühtlasi kujuneb see öö, millal „tähti sirab murdu“ ja „ilm siretab sügavas sinises“, luuleliseks tagaseinaks, mille põhjal Prillupi viimsed kannatused ja surm omandavad sügava ja liigutava ilme.

Üldiselt kirjeldatakse „Mäeküla piimamehes“ loodust asjalikult ja napisõnaliselt. Romaani esimeses peatükis maalitakse plastiline pilt Mäeküla maastikust. Järgmistes peatükkides riivatakse loodust ainult ilmastiku mainimisega: kord valab vihma ja Kremer ei saa jalgagi välja; siis järgnevad kuivad päevad ja vanasaks käib korrapäraselt lüpsi juures, et näha seal Marit. „Siis tulevad palavad päevad helgete õhtutega... Neil õhtuil rinnutas Ulrich avatud aknal, vaatles, kuulatas, haistis ja oli nukker. Tema paljas pealagi paistis kuukesele kahvatult vastu...“ Säärased õhtud süvendavad Kremeri tundeid Mari vastu. Selleks aitab kaasa ka kägu kapsaia taga, kelle „virged monoloogid tegid talle ergutavat säru“. Siinjuures võib märkida, et loodusekirjeldused, mis ühenduses Kremeriga, on pilkelise kõrvaltooniga. Mari puhul on vastupidi, loodus lisab noorikule ilu: „Õhtutaevast riputati roosad õue peale. Nooriku pea ja raamat hõõgasid õrnalt.“

Loodusekirjelduste keel on kaunisõnaline ja stiliseeritud.

Stiil. Mis „Mäeküla piimameest“ õigustab Vilde meistriteoseks pidama, see on kirjaniku haruldane süvenemine ainesse, peen psühholoogiline eritlus ja kujundirikas stiil. Selles romaanis kohtame niihästi realistlikku kui ka romantilist sõnastust. Suurem osa teosest on kirjutatud realistlikus stiilis, mis on vestelist laadi ja rikas rahvapärasteist väljendeist. Romantilist väljendusviisi tarvitatakse peamiselt Mari ja looduse kirjeldamisel.

„Mäeküla piimamehe“ stiili ilmekust tõstab selle haruldaselt rikkalik sõnavara. Siin on Vilde tarvitanud hulka sõnu, mis leiduvad küll sõnastikes, aga on üldiselt vähe tuntud, näiteks *kibeldama*, *hålbima*, *agrane*, *hunnitu*, *tarima*, *pringid*, *krannid*, *tubrama* jt. Leidub ka sõnu, mis pärinevad kas murdest või on kirjaniku poolt loodud, näiteks *kõnnakas*, *vohmakas* jt. Silmatorkavalt palju on onomatopoeetilisi sõnu, mida enamasti on niivõrd kujukalt tarvitatud, et neid ka siis võib tabata, kui neid pole varem kuulnud.

Selles romaanis vastab stiil täiel määral teose sisulisele küljele. Kõne- ja lausekujundeid kasutatakse selleks, et tundeliigutusi ja mõtteid pildirikkalt väljendada.

Romaan „Mäeküla piimamees“ tähistab suurt edu Vilde loomingu-
sus. Ta käsitluslaad on välja kujunenud ja muutunud
kunstiliseks.

Stiilinäide „Mäeküla piimamehest“.

Alles kõrgel lagelaial seljandikul näeb Tõnu, mäherdune
hunnitu õhtu on täna. Kuu külib valu hõbedat, tähti sirab
murdu, linnutee tolmas aiva, ning lumi ja kõik ilm ujub pühaka
sina sees. Ja vaikne on, nii vaikne, et lumi jalaste all otse
kisendab.

Imestades vaatab ja kuulab teeline.

Aga korraga väristab.

Kasvab külm siis veelgi? Seni näpistas ainult nina ja
kõrva — kas juba sooja hinge kallal?

Ja uus viirg vapustab meest.

Ning varvaste ja näppude otsas on ka kinni — ja nina-
alune habe rebib mokka — ja uinuva tuuliku juurest hakkab
Aleti paistma — —

Vahest ehk silmapilguks?

Eks näe.

Kuid korraga puhkeb naerma. Et ta seda võis unustada!
Külmetab, ja endal külmarohi rees!

Tõnu kobab heinte seest otsida ja tõmbab toobise pudeli
välja. On küll piiritus, kodu kangemaks viinaks tempida kui
harilik atsissina, aga läheb ka selgelt sihukese pakasega. Ja
korkensooniga nuga on Tõnul taskus.

Nät seal, kus ikke klõnksak! Nälpama paneb ja pisut lä-
kastama, aga kuidas ta põue kuuma täis paiskab, kuidas ta sooni
mööda tuld veeretab! Hakka nüüd veel sõna murdma, ja kodus
oodatakse! Tiba teise jala jaoks ka, siis mööda sest ning kõigist!

Aleti tuleb, ja Mäeküla sõidab mööda.

Nabraste tuleb, ja Mäeküla sõidab mööda.

Ja kuna ta ennast aeg-ajalt külma vastu rohitseb, hakkab
talle varsti päris võimatuna tunduma sõidu mõnusühtlast lihku
peatada ning süvenenud ja soojenenud istmelt tõusta. Luu ja
liha roiduvad ikka enam maias-raske rahu sisse, katmata nahk
panetab pakasega, tünn puhkus soigutab südant ja pead. Vir-
geks jääb ainult kõrv ja silm, aga mida üks kuuleb ja teine
näeb, see valgub magusasti ühte undava loidusega hinges ja ihus.

Lumi jalaste all ei kisénda enam, ta heliseb kui kannel;
viimaks laulab kui kogudus kauges, kauges kirikus, ja orel män-
gib, ja kellad löövad.

Ilm aga siretab sinises, ikka sügavamas sinises, sinist hõõgub
valge väli, sinist aurab puu ja põõsas, juba nõrgub sinist hobu

looka, lakka ja laudjat mööda ja sinisena, taevasinisena kuumab marduse särk litrite kilgendava tule all.

Ta tõttab tummalt üle lagendiku lume, kõrvuti teega, teekäija eel, ala tema eel.

Ja käed ei vehi, ei kannad puutu maad, suur sina kannab teda lailamisi üle hange ja haua.

Ja sääred kumendavad, ja käsivarred kumendavad, ja ereldalt kumendab kukal ja ümarik õlg.

Juus aga, see turbatuha karva kahujuus, see ruskab kui koidiku punas.

„Mäeküla piimamehe“ tiitelleht.

Ent äkki ei näe teekäija enam.

Aina kogudus ilmakauges kirikus laulab, ning orel mängib, ja kellad löövad, ja kellad löövad.

Kuid siis ei kuule teekäija enam. —

Verst libiseb verstile järgi, ruuna jalg rühib jalale järgi, ning mokad puristavad ja pea mõtleb: kas täna siis jaama ei peetagi?

Vastu tuleb regesid, takka tuleb saane, arukas Jaska annab kõigile teed. Aga puristab jälle ja raputab pead: ei tõmba ohi, ei liigu piits, ei kõhatata rees ega nuusata kah!

Et peremees tukub või uinub, see pole ju kõrvile uudis. Aga kui regi väga viitas, nagu esiti, või kui möödasõitja ta tiiva vastu põrkas, nagu praegu, siis ärkas ometi ja katsus verele löödud kõrva. Vahel virgus ka aisakella parinast ja kuljuste kulinast.

Kuid nüüd tuleb kõrts, kus ta mind koduteel alati hingatas. Siit mööda ei sõitnud mees hiliselgi puhul. Ja Jaska kääneb omapead teelt. Paik kõrtsi ees kolme ree kõrval on prii. Küll ta mulle kõssab, kui regi enam ei liigu.

Ent kõrvike eksib — isand ei tõuse.

Heinakess jääb reele ja reele jääb vaip.

Ootab ja norutab. Viimati külmetab.

Külamees kõrvalt, kes oma looma käis vaatamas ja jällegi tuleb, ei imetele vähe, et Jaska mees ikka veel vagusi peal.

„Kas ollender sooja ei lähegi?“

Aga vastust ei anta.

„No, sel on vast uni!“ lööb naerdes käega ja jätkab teed.

Ruun riputab mokka ja liigutab kõrvu — see olukord on talle võõrastav, uus. Siis keerab aeglaselt tagasi teele.

Kuid järsku käib vabin tal sapsudest sabani — teelahkmelt nelja pühib paar versta maad. — —

Seda aegu vaatas Kuru noorik kella ja otsustas.

Mitte enam. Kas või päevapealt. Nüüd on lõpp.

Ta istus üksinda kambris, näpud mängisid punase paelaotsaga, kulmude vahel seisatas vari ja silmad lugesid rüpest kahte lapikut rumalust.

Esimene — Ruisult Prillupile tulla. Teine — Prillupilt Kurule kolida.

Asjata mõõta, kumb suurem. Suured olid mõlemad. Ja ühest poegis teine.

Ent see teine pidi esimest kord kahandama, võib-olla kustutama. Selle uue koorma ees pidi tasu tulema mõlema ette. Millal ja mil kujul õieti, jah seda ei teadnud ta isegi. Muudkui tulema pidi, juhtuma pidi — parema elujärje mullast kui imelil võrsuma!

See lootus lõi ammugi kahvatama. Ei muutunud midagi, ei kasvanud pinda. Ja kui ta siiski veel tegi, nagu ootaks, siis sellepärast aina, et matta on kibe.

Aga sellestki saab üle. Ja Mari oli matnud. —

Kas magama minna?

Ta tõstis käed kukla taha ja kuulatas ööd.

Kell tiksus tiitselt, kui kubjastaks teda keegi.

Näljane rott näris kusagil lauda.

Kilk viilis nurgas, ees niuksatas teine laps unes, laest vaabus kui ummistust kõige peale maha.

Nüüd haukus koer õues. Ja lõpetas ulgudes. Vastas vist teisele mõisas ja Kruusimäel, nagu mitu korda ennegi. Ja jälle jäi vaiki.

Mari silmitses lillekirja pisukestel ruutudel. See tihenes ikka veel, juba lõi lumiseks raamide äärest.

Äkitselt laiendas vaatleja pilku. Liikus nagu vari jääste klaaside taga, lähenes ja kaugenes — üks koht läks tuhmiks, kui puhutaks ruutu. Ja siis kostis hirnumine, vali ja kirglik — otse vastu akent ning ootajale sülle.

Noorik heitis suurräti ümber, süüatas laterna põlema ja rutatas teelisele vastu.

Ta jäi kauaks ära. Siis tuli teda kandes.

Ta astus hoide, et lapsi mitte äratada.

Sületäis oli raske, kuid Maril küündis jõudu.

Ja kui ta tema sängi asetanud, kasuka tal seljast ja saapad jalast võtnud, siis tõi lambi ja valgustas ta nägu.

See nägu sinas, kui oleks sinine öö sinna värvi jätnud. Silmad olid pilul. Laugude vahelt läikis.

Nüüd alles taipas naine, mis õieti sündinud.

Ta kõrvaldas tal kulmu pealt salgukese juukseid ja käsi silis pikkamisi otsaesisest üle.

„Seda põld tarvis! Ei, seda põld tarvis!“

Kuid järsku peatab see käsi ja sirgub üles.

„Või ehk siiski — —?“

Üürike hiljem kustus lamp. Mari magas mehe kõrval rahulist ööd.

Ü l e s a n n e 14. Leidke „Mäeküla piimamehe“ tegevuskohad kaardilt! Määrake romaani tegevusaeg! Missugust teemat käsitletakse selles teoses?

Iseloomustage Kremerit, Prillupit ja Marit! Kes on nende elavad eeskujud? Kuidas suhtub autor Kremerisse, Prillupisse ja Marisse? Missugust sõnastusviisi kasutab ta nende kirjeldamisel? Missugune osatähtsus on intriigi arendamisel Kremeril? Prillupil? Maril?

Jälgige „Mäeküla piimamehe“ kompositsiooni! Kus esineb romaanis ebaproportsionaalsust? Millest on see ebaühtsus tingitud? Missugused peatükid sisaldavad kõrvalepisooode, mis võiksid teosest välja jääda? Missugune peatükk on romaanis kompositsiooniliselt õnnestunud? ebaõnnestunud?

Missugused on loodusekirjeldused oma ulatuselt? stiililt? Missugune ülesanne on neil täita?

Missugust stiili kasutatakse „Mäeküla piimamehe“: loodusekirjeldustes? olustikukujutustes? tegelaste iseloomustamisel? Leidke teosest

võrdlusi, metafoore, sünekdohhe, sõnakordusi ja kliimakseid! Jälgige „Mäeküla piimamehe“ sõnavara! Kirjutage romaanist murdesõnu, neologisme ja barbarisme! Missugused on teose laused: kas püsiva sõnade järjestusega? Missugused lauseliikmed on domineerival kohal? missugune on lauserütm?

Hinnake „Mäeküla piimamehe“ väärtust ja tähtsust!

Ülevaade Vilde loomingust.

Vanaduseaastail kirjutas Vilde vähe uut. Ta sulest ilmusid „Loomingu“ veergudel novelletid „Asunik Woltershausen“ (1925) ja „Casanova jätab jumalaga“ (1932) ning posthuumselt katkendeid lõpetamata romaanist „Rahvasulased“ (1934). Neis teoseis kohtame autori isikupärast stiili ja valitud sõnastust.

Suurt energiat ja ajakulu nõudis Vildelt ta viimseil eluaastail endiste tööde redigeerimine, mis ilmusid koguväljaandena pealkirja all E. D. Vilde „Kogutud teosed“. See töö oli seda suurem, et ta pidi oma varasemaid, kiiresti koostatud teoseid tublisti parandama ja ümber töötama.

„Kogutud teosed“ hakkasid ilmuma 1923. a. ja nende redigeerimise lõpetas kirjanik oma surma-aastal 1933. Vilde teoste koguväljaanne sisaldab 33 annet — kokku 7459 lehekülge. Siia on koondatud redigeeritud kujul tema toodangu paremik: novellid, romaanid, jutustused, näidendid, följetonid, reisikirjeldused jne.

„Ma olen realist vaimulaadi ja maailmavaate poolest,“ kirjutab Vilde. „Mind huvitab elu, seepärast püüan teda kujutada. Tahan ma kui kirjanik inimest kujutada, siis pean ma teadma, et inimene oma juurtega ühiskonna mullas kinni seisab. Sellest mullast saab ta — kõige individuaalse iseärasuse juures — oma vaimlise mahla, oma „tõulise“, miljöölise laadi. Ainult kunst, mis elu allikast aineid hoovab, võib ju elu arvustuslikult tabada“¹⁾.

Nende sõnadega on Vilde ise andnud võtme oma toodangu mõistmiseks. Ta kujutab realistina oma teoseis eeskätt tõelises elus nähtud inimest ühes tema kannatuste ja rõõmudega.

¹⁾ E. Vilde, „Realismusest ja romantismusest“ (lk. 28 jj.). EKIA.

Seejuures peab ta alati silmas sotsiaalsed olukorda, millega üksikisik on tihedasti seotud. Nõnda joonistab ta lugejale tõepäraseid pildid inimestest ühiskondlikul tagapõhjal. Kuid Vilde ei piirdu elunähtuste kirjeldamisega, vaid ta ka arvustab neid, et luua eeldusi ühiskondliku olukorra paranemiseks ja uuendamiseks.

Eduard Vilde.

Sellest nähtub, millised kõrged sotsiaalsed eesmärgid on Vilde püstitanud oma kirjanduslikule loominguks. Neid ühiskondlikke ülesandeid on ta laiapiirilise toodangu mitmeti täitnud. Tema toodang on tõelisest elust tekkinud ja sellesse tagasi mõjunud, virgutades inimesi sotsiaalselt mõtlema ja ühiskonna kasuks töötama.

Vilde toodang moodustab ulatusliku osa eesti kirjandusest. See on ainekult, laadilt ja väärtuselt väga mitmekesine. Esi-algu kirjutas Vilde põnevaid ja humoristlikke ajaviitejutte. Siis ta asus arvustavalt valgustama ühiskondlikke ja ajaloolisi prob-

leeme. Ja lõpuks ta koondas tähelepanu inimese hingeelule. Esi-
mesis teoseis oli Vilde paatoslik romantik, järgnevais krii-
tiline realist ja „Mäeküla piimamehes“ kunstiküps uus-
realist.

Tegevuskohtadest on Vilde toodang rikas. Seal
esineb maakohti ja linnu nii kodu- kui välismaalt. Vilde rändas
väga palju, seepärast ta võis oma teoste sündmustiku asetada
mitmesugustesse paikadesse. Hoolimata oma rohkeist tähele-
panekuist nii lähedaist kui ka kaugeist maist kirjeldab ta võrdle-
misi vähe maastikku oma toodangus. Vildele kui impulsiivsele
kirjanikule ei paku huvi maastiku ja miljöö staatiline kujutamine,
ta rõhutab oma teoseis põnevate, kiiresti arenevate tegevus-
tiku.

Peatähelepanu pöörab Vilde oma romaanides tegelastele.
Ta kirjeldab lühisõnaliselt nende välimust ja iseloomus-
tab neid kujukalt tegude ja kõneluse kaudu. Enamik tema kuju-
tatud kangelastest on elulised ja usutavad tüübid, sest autor on
nad joonistanud elavate eeskujude järgi. „Ma ehitan ja ehin oma
tegelastekujud nõnda,“ kirjutab Vilde, „et nad mulle loomuli-
kud tunduvad, ilma et ma tõelisuse orjaks hakkaksin. Loodust ei
süüa kunst kunagi viimse täpini jäljendada, see pole ka mitte
tema ülesanne. Jätkub täiesti sellest, kui kunstnik oma kujudele
niipalju iseloomulikke jooni, niipalju sooja verd suudab anda,
et nad lugejale elavate isikutena kindla mulje jäta-
vad“¹⁾).

Vilde on pidanud suurema osa oma jututoodangust kirju-
tama väga ebasoodsais tingimuses. Nii ta on kirjutanud oma rea-
listlikud ja ajaloolised romaanid, nagu „Külmale maale“, „Maatra
sõda“ jt., õhtuti ja öösiti pärast pingutatust nõudvat toimetustööd.
Et käsikiri kohe läks trükikotta, polnud tal võimalust oma töid
kompositsiooniliselt tasakaalustada ja viimistella. Seetõttu on
jäänud tema teoste ülesehitus ebahütlaseks ja puudulikuks.

Vilde teoste keel on ladus, nõtke ja rahva-
pärane. Tema toodangus ei leidu pingutatud ega tehtud stiili,
vaid siin kohtame loomulikku ja voolavat väljendus-
viisi. Vilde stiil on jäänud kogu tema loomingu arenemise jook-

1) E. Vilde, „Katked minu eluloost“ (lühendatult). EK1A.

sul põhilaadilt endiseks, aga kunstiliselt on see muutunud järjest ilmekamaks, kujundirikkamaks ja ilukõlalilisemaks.

Vilde kirjanduslik looming kestis pidevalt üle viiekümne aasta (1882—1933). Selle pika aja jooksul oli kirjanik lähedas kontaktis eesti ühiskondliku eluga. Ta sammus ühes ajaga, kajastades oma toodangus kodumaa muutuvaid olusid ja kohastades seda lugejaskonna kirjandusliku maitsega. Mida enam arenes publiku seas arusaamine teosest kui kunstitootest, seda kunstipärasemaid töid ta kirjutas. Teoste loomisel pidas Vilde silmas mitte teatud kitsa ringkonna, vaid kogu rahva kirjanduslikke huve. Seepärast saavutas ta suure populaarsuse ja kujunes kõige loetavamaks kirjanikuks.

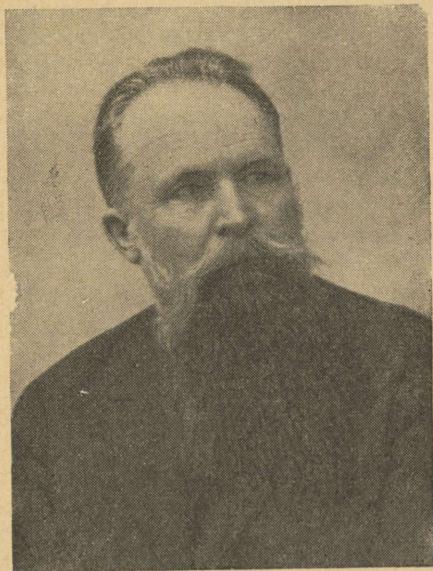
Vilde kirjanduslikud mõjud meie lugejaskonda on tähelepandavalt suured. Aastakümnedite jooksul virgutas ta publikut kirjandust lugema. Oma kergesisuliste jutukestega võitis Vilde uusi lugejaid lihtrahva hulgas ja kunstiväärtuslike toodetega pakkus ta haritlaskonnale maitsekat lektüüri. Temalt võtsid mõjusid vastu kaasaegsed ja tulevased kirjanikud, nagu E. Särgava, M. Metsanurk, J. Mändmets, O. Luts ja paljud teised. Vilde teosed levisid hästi ka võõrsil. Tema töid on tõlgitud soome, saksa, vene, läti, ungari, prantsuse, rootsi ja tšehhi keelde.

Eesti jutukirjandus oli Vilde kirjandusliku tegevuse algul oma arenemise algastmel, kuid tõusis tema toodanguga väliskirjanduse tasemeni. Vilde rajas meie romaani ja arendas märgatavalt näitekirjandust. Tema toodanguga pääses võidule kriitiline realism eesti kirjanduses ning sai alguse naturalism.

Ernst Särgava.

Eesti vanemaist realistidest noorim kirjanik Karl Ernst Särgava-Peterson sündis 17. (29.) aprillil 1868. a. Pärnumaal Vana-Vändras Sillaotsa ehk Kadaka külakoolmeistri esimese pojana. Ta isa Jüri oli hea pedagoog, innukas rahvaluulekoguja, väljapaistev muusikaharrastaja ja andekas jutuvestja. Ema Lisette oli aga elavaloomuline, impulsiivne ja energiline perenaine, kes oli rahvuselt lätlane. Tulevane kirjanik päris iseloomujooni niihästi isalt kui ka emalt.

Mõlemad vanemad juhatasid väikest Ärnit varasemast lapsepõlvest peale veetlevasse jutumaailma. Isa jutustas mitmesuguseid tondi- ja rahaaugujutte, ema aga imelugusid omaenda seiklusrikkast minevikust. Kui poiss oli 7-aastane, võttis isa ta teiste laste sekka koolituppa. Oma isalt õppis tulevane kirjanik lugemist, kirjutamist, piiblilugusid, katekismust, vaimulikke ja ilmlikke laule, rehkendust, maateadust ja ajalugu.

E. Särghava

Vallakooli lõpetanud, astus Särghava 1878. a. sügisel Vändra kihelkonnakooli, kus oli juhatajaks J. Lüdimois. Vändra kihelkonnakoolis paistis ta silma oma heade kirjanditega ja harukordse huviga kirjanduse vastu. Ta luges tähelepandava vaimustusega Grimmi ja Anderseni muinasjutte, mis talle näisid Kreutzwaldi omist märksa kütkestavamatenä. Särghava, kes oli ealdasa teistest noorem, sattus kaasõpilaste mõju alla, kes tulid toime lubamatute vallatuste ja üleannetustega. Selle tagajärjel oli ta sunnitud 1882. a. lahkuma Vändra kihelkonnakoolist. Isa soovil jätkas Särghava oma õpinguid Tori kihelkonnakoolis, mis oli õpetusliku ja kasvatusliku taseme poolest kõrgemal kui Vändra kihelkonnakool.

Kui Särgava seni oli lugenud vaid näppusattuvaid raamatuid, siis kujunes Toris temast teadlik kirjanduseharrastaja. Oma koolikaaslase Jüri Tilga vahetalitusele sai ta Tori kirikukooli õpetajalt Tambergilt lugemiseks maailmavaatelisi probleeme selgitavaid teoseid, millest olgu nimetatud L. Büchneri „Kraft und Stoff“, E. Haeckeli „Natürliche Schöpfungs geschichte“ ja D. F. Straussi „Der alte und der neue Glaube“ „Neid lugemin salaja ja siis tärkas minusse uus ilmavaade,“ lausub Särgava. „Tekkinud oli protestivaim, mis vaatab või õpetab asjade peale vaatama teisest seisukohast... Seda aega loen ma enesele esimeseks arenemise aluseks: uue ilmavaate tekkimine, tume, ilma selgete piirjoonteta.“

1883. a. jõuluks lõpetas Särgava Tori kihelkonnakooli ja asus otsekohe kooliõpetaja-ametisse Kadaka koolimajja isa asemikuna. Isa oli vahepeal haigestunud. Koolitöö oli 16-aastasele noormehele küllaltki pingutust nõudev, aga see ei heidutanud teotahtelist Särgavat. Et luua eeldusi seminari pääsemiseks, õppis Särgava 1885/86. kooliaastal Vändra kihelkonnakooli juhataja Anton Jürgensteini juures pedagoogikat, matemaatikat ja ajalugu. Pärast tunde selgitas Jürgenstein Särgavale poliitilisi küsimusi ja kirjanduslikke probleeme. Need vestlused pakusid viimasele palju äratavat ja juhatavat.

1886. a. pääses Peterson-Särgava Vändra õpetaja Sokolovski nõuandel Tartu venekeelsesesse õpetajateseminari. Seminaris moodustasid tema lektüüri peamiselt vene autorid, nagu Tolstoi, Gogol ja Dostojevski. Eesti kirjandust ja ajalehti võis ta ainult salaja lugeda. Seminari viimases klassis kerkis Särgava ja tema kaaslaste omavaheliste vaidluste peateemaks vene keele küsimus eesti koolides. Nõjatudes Comeniuse vaateile jõudsid seminaristid ühisele otsusele, et algkool peab olema emakeelne. Neid seisukohti selgitas kirjalikult arutleva referaadi kujul Särgava, kelle käitumine hinnati karistusena lõputunnistusel rahuldavaks.

Esiialgu töötas Särgava A. Jürgensteini juhatavas Vändra kihelkonnakoolis (1889—91), kus ta täiendas oma teadmisi kirjanduslikul ja poliitilisel alal. Jürgensteini raamatukogu kaudu tutvus Särgava Schopenhaueri filosoofiliste teostega ja J. Scherri raamatuga „Menschliche Tragikomödie“, mis suuresti mõjutasid tema maailmavaate kujunemist. Liikudes Vändra aleviku ja selle ümbruse mitmepalgelises seltskonnas, õppis Särgava lähemalt tundma inimkaraktereid ja nende tegumoodi. Neid tähelepanekuid kasutas ta hiljem teoste loomisel.

1891. a. algul lahkus Särgava jäävalt oma kodukihelkonnast Vändrast ja asus õpetajakohale Sindi ministee-

riiumikooli. Uues teenistuskohas tegutses ta otsese koolitöö kõrval energilise karskustegelaseks. Sindist siirdus Särgava 1893. aastal Põltsamaa Aleksandrikooli, kus ta eesti keele õpetajana püüdis õpilaste rahvuslikku meelsust tugevdada ja elevel hoida.

Särgava ammuseks igatsuseks oli pääseda Tallinna, aga kooliülemus ei tulnud sellele soovile vastu. Seepärast pidi ta vastu võtma koha maal, nimelt Kose Uuemõisas, kuhu ta saabus 1902. a. sügisel. Kosel juhatas Särgava tagajärjekalt ministriumikooli ja võttis agarasti osa sealsest seltskondlikust tegevusest.

Revolutsiooniaastal 1905 töötas Särgava Rakvere algkoolis. Et teda kui uustulnukit koha peal vähe tunti, ei sattunud ta õnneks senise poliitilise tegevuse pärast tagaotsitavate kilda.

Ernst Särgava oli lähenemas oma 40. eluaastale, kui ta 1906. a. suvel sai õpetajakoha Tallinna IV poeglaste algkoolis. Pealinnas avanesid talle kui rahvamehele avarad võimalused seltskondlikuks tegevuseks ja poliitiliseks võitluseks. Tallinna kultuurne õhkkond pakkus Särgavale palju värskendavat ja silmapiiri laiendavat, aga nõudis temalt veelgi rohkem, et eesti hariduselu võiks sammuda tõusuteed.

A. 1912—16 oli Särgava tegev Tallinna linnavolikogus, kus ta kaitses eestikeelse kooli mõtet, millele ägedalt seisid vastu saksa ringkonnad. Maailmasõja aastail oli ta lühikest aega linnanõunik ja haridusosakonna juhataja.

Väsimatult töötas Särgava Tallinna seltskondlikes organisatsioonides — „Estonia“ teatri valitsuses, Tallinnamaa Kooliõpetajate Vastastikku Abiandmise Seltsis, Kirjandussõprade Seltsis, Karskusseltsis ja mujal, seejuures igal pool esirinnas. Ta oli pealinna seltside sütitav kõnemees ja tooniandev juht.

1910. a. suvel viibis Särgava tervise parandamise otstarbel Saksamaal Nauheimi ravilas. Tervenenuid raskekujulisest kõhutüüfusest, jätkas ta koolitööd algkoolis. Selle kõrval õpetas ta eesti keelt E. Lenderi Tütarlastegümnaasiumis ja Poeglaste Kaubanduskoolis.

1918. a. lõpul kutsuti Särgava Tallinna Poeglaste Reaalgümnaasiumi õppejõuks. Selles koolis töötas ta eesti keele õpetajana ja inspektorina 1938. a. kevadeni, millal ta läks paiukile. Praegu on Särgava Riigivolikogu liige.

Särgava kui väljapaistev pedagoog on jaganud koolitarkust kümneile tuhandele eesti noorile, kasvatades neist teotahetlisi ja karakterikindlaid isamaalasi. Ühiskondlikus võitluses on ta esinenud reaalpoliitikuna, kes on vähe lausunud suuri sõnu kõrgeist aateist, rohkem aga on tegutsenud, et saavutada tõhusamaid tulemusi.

E. Särgava looming.

Esimene loominguperiood.

E. Särgava-Petersoni esimesed kirjanduslikud katsetused lähevad tagasi läinud sajandi 70-ndaisse aastaisse. Väike Ärni oli siis alles Vana-Vändra Kadaka külakoolis, kui ta kuulnud rahvajutu alusel oma esikvisandi „Karujarisulind“ kirjanipani. Selle jutukese käsikiri hävis 1878. a. Kadaka koolimaja tulikahju leekides, loo faabula aga jäi kirjanikule meelde, nii et ta võis sedasama ainet hiljem kasutada jutu „Lindude ja loomade sõda“ kirjutamisel, mis ilmus tema enda koostatud aabitsas.

See oli eesti ajalooliste jutustuste sünniaastail, kui Särgava hakkas pidevalt töötama kirjanduspöllul. Seminari kasvandikud eesotsas Tõnu Sanderiga sundisid teda kirjutama kodumaa ajaloolisi sündmusi tõepärasemas valguses, kui seda tegid Bornhöhe ja Saal. „Ja siis asusin“, sõnab kirjanik, „oma esimese töö „Kaupo“ kallale, milles tahtsin näidata, kuidas isamaa müüakse iseloomu nõrkuse ja auahnuse pärast ära. Kirjutasin umbes sada lehekülge teose algusest, aga siis jätsin töö pooleli, sest mul tuli puudus ajaloolistest teadmistest.“

Ernst Särgava ei suutnud vaikides pealt vaadata, kuidas Tartu üliõpilas- ja seminarinoorus kergemeelselt lõbutses, jättes õpingud unarusse. Kõigest nähtust-kuuldust vapustatud, kirjutas noor Särgava kui idealistlik moraalijutlustaja a. 1888 eetilise tendentsiga romantilise ajaviitejutustuse „Viulunähtus“, mis pääses trükki alles a. 1895 pealkirja all „Ei iialgi“. Teose hiline ilmumine oli algajale kirjanikule suureks pettumuseks.

Jutuvisand „Ei iialgi“ sisaldab märgatavalt autori isiklikke tähelepanekuid selle aja tõusva haritlaskonna elust. Peategelase Kaarel Rombergi isikus on ta kujutanud Vändrasse siserännanud noort andekat viulistikuntnikku Rumbergi, kes joomise tagajärjel sattus päitistumise ohtu. Kõnesolev teos annab tunnistust alles katsetaja kirjaniku käsitluslaadi kujunematuses — jutustuse tegevustikus pole tarvilist kontsentratsiooni ega tihendust, tegelaste tegumood jääb tihti peale psühholoogiliselt põhjendamatuks ja väljendusviis on liigselt tunderõhutatud.

Oma pedagoogilise tegevuse esimesel perioodil oli Särgava niivõrd koormatud seltskondliku tööga, et tal ei jätkunud sugugi aega kirjanduslikuks loominguks. Need vähenõudlikud jutuvissandid, mis ta jõudehetkil kirjutas, ei pääsenud üldse trükki. Alles Põltsamaa-ajastul, nimelt läinud sajandi 90-ndate aastate lõpul, intensiivistus Särgava loominguline tegevus.

Teine loominguperiood.

Uus ajastu Särgava kirjanduslikus loomingus algas Põltsamaal 1898. a., kui valmisid käsikirjas tema naturalistlikud novellid „Marjad silmas“ ja „Ühe härja elulugu“. Sellal oli Särgava jõudnud kolmekümneaastasesse täisikka — tema maailmavaade oli selgunud ja kirjanikuanne välja kujunenud. Elu nähtustele lähenes ta ühiskondlikult vaatepunktilt, suhtudes kõigeste kritiseeriva pilguga.

Põltsamaa, mis oli sotsiaalselt mahajäetud nurk, pakkus palju kritiseerimiseks. Sealne talupoeg ägas endiselt raske mõisaorjuse all, popsikohapidajad aga viresid talumatus vaesuses. Õigusetu talurahvas oli ilma jätetud isegi kirikuõpetaja valimise õigusest. Samal ajal aga valitses mõisas ja kiriklas võimuküllus ning pillamislust.

„Nii edasi meie ei saa!“ sõnas Särgava, hinnates Põltsamaa ühiskondlikke olusid. „Inimeste silmad peavad lahti minema!“ Aga kuidas rahvale selgitada olukorda? Polnud teist tõhusamat vahendit kui ilukirjanduslik teos. „Ja ühel ilusal päeval, kui veeres Põltsamaa sakste tõld Külmojale kalapüügile,“ jutustab Särgava, „siis istusin 1898. a. juunis laua taha ja hakkasin „Paisid“ kirjutama.“

Särgava jutuseeria „Paisid“, alapealkirjaga „Juhtumised ja jutustused Eesti elust“, ilmus kolmes andes 1899.—1901. a., tiitel-lehel motona Koidula sõnad: „Sinu pisaraid ma näen, sinu muret kuulen ma, Eestimaa, su ööst, su valust — neist sull' tahan rääkida!“

„Paisete“ sarja esileküündivama novelli „Ühe härja elulugu“, mis ilmus 1899. a., ainekik pärineb Vana-Vändrast Kadaka koolimaja läheduses asetsevast Allikõnnu rendi-

talust. Nagu Kirjukannu renditalus, nii elasid ka Allikõnnul pererahvana Jaan ja Eeva, rahvasuus nimetatud Ibaks, kellel oli poeg Juku ehk Jaan.

Nende talumaja on teoses peenusteni kopeeritud — poolpime talutuba, mille nurgas oli suur raudkividest lahtise kerisega ahi, elutoa ühel pool otsas asetses savipõrandaga kamber, teisel pool rehala, taga ladu ja ees esik ühes sahvriga; kambri- ja toaknad olid tibatillukesed nagu hundisilmad. Ka Kirjukannu talu minevik ühes kraavikaevamise looga on kirjeldatud Allikõnnu rendikoha järgi. Samuti on mõlema talu rendikohustused mõisale ühtelangevad: kumbki talu pidi maksma aastas 160 rbl. renti. Kõnesoleva novelli tegelaste kõnekeelgi on tublisti Vändramurdeline, näiteks sõnakujud: *tänudi* (= tänavu), *latsis* (= platsis), *laba* (= lava), *põletse-eli* (= põletusõli) jpm.

„Ühe härja eluloo“ ideeline külg on ilmekalt kujutatud. Siin võrreldakse rendiperemehe viletsat elusaatust härja elulooga. Nagu härg peab oma naha peremehe eest turule viima, samuti töötagu renditalupoeg mõisniku kasuks. Rentniku ja härja eluloo ühtesattuvust on jutus tabavalt kujutatud Jaani unenäo kaudu, mis tuletab elavalt meelde Punu müügi stseeni.

Kui küsida, milles seisneb „Ühe härja eluloo“ pööret loov tähtsus, siis olgu ennekõike juhitud tähelepanu selle novelli elulähedusele, mis varasemais Sargava teoseis peagu täiesti puudus. Nõjatudes ühiskondlikule tagapõhjale loob autor vaadeldavas lühijutus tõepäraseid pilte taluelust ja rentniku eluvõitlusest. Kuigi „Ühe härja eluloo“ ülesehitus pole küllaldaselt koondatud ega lõpplahendus puänteeritud, nagu see on nõutav novellilt, paelub ja üllatab ta lugejat oma naturalistliku väljendusviisi loomulikkuse ja lopsakusega.

Lihtsetoimses novellis „Marjad silmas“ kohtame karikeeritud saksa soost pastorit Otto Weitlingi, kelle prototüübiks on arvatavasti Põltsamaa saksameelne kirikhärra Carl Maurach, kes Weitlingi taoliselt püüdis jumalakartmatust ja majanduslikku viletsust põhjendada laiskuse, rumaluse ja kangekaelsusega. Samuti pärineb kalastamise motiiv Põltsamaalt.

„Marjad silmas“ pole kirjutatud säärase veenvusega kui

„Ühe härja elulugu“, sest autor on tarvitanud kirikuõpetaja kuju joonistamisel liigselt pilkelist nooti, mis ei võimalda reaalse mulje tekkimist nimetatud tüübist. Kuid sel karikatuursel kirikisandal ei puudu siiski teoses oma ülesanne. Ta on õigupoolest vastu seatud talurahva sümpaatseile esindajaile — vanapoisist Kalda Jürile ja väikelapsega vabadikupaarile, kelle iseloomujooned ja tegumood on elulähedaselt esitatud.

Et paljastada väärarvamusi ja väärväatekohti, on Särgava novellis „Marjad silmas“ vähe ruumi andnud kirjeldavale osale ja asetanud pearõhu tegelaste mõttevahetusele — dialoogile. Siin avaldubki autori tugev külg: kirikhärja ja maainimeste elava kõnekeele tabamine.

Rohkesti vastuväiteid ja paksu verd tekitas vaimulikes ringkonnis Särgava naturalistlik novell „Issanda kiituseks“, mis ilmus a. 1900 „Paisete“ teises andes. Leiti, et kirjanik on põhjendamatult pori loopinud niihästi kiriklikele ametikandjaile kui ka laulukooride tegevusele. Tegelikult ei tabanud need vastuväited märki, sest Särgava kui innukas lauluharrastaja seisib kaugel sellest, et rahvuslike laulukooride tegevust kuidagi taunida. Tal olid südamel seda teost kirjutades esijoones eetilised põhimõtted, mida ta tahtis rahvale jutlustada, näidates, kuidas noorte tahtenõrkus ja moraalselt ebaterve õhkkond võivad laulukoori liikmeid ahvatella kõlblelisele langusele.

„Issanda kiituseks“ on „Paisete“ seerias kõige ulatuslikum, aga ka psühholoogiliselt kõige motiveeritum ja usutatavam teos, milles valgustatakse kaunis detailselt Risu-Jaani ja Saviaugu Miina armastusvahekorda seoses asjaosaliste hingelise hävinguga.

„Paisete“ sarja lõpetas Särgava hüüdlauselise novelliga „Tulge appi!“, mis moodustab selle jutuseeria kolmanda ning viimse ande (1901). Selles kujutatakse talu ja sauna kontrastset majanduslikku seisundit: talus elatakse jõukalt, aga sauna tööjõu kulul; samal ajal viireldakse saunas vaesuses, kusjuures talu jääb kurdiks ekspluateeritava sauna appihüüdeile. Kuid kirik üldse ei hoolitse koguduse vaeste eest, sest ta läkitab raha indiaanlaste hingehoiuks.

Nagu eelnevast nähtub, lahkas Särgava ühiskondlikke paiseid kõigi seltskonnakihtide elualadelt. Täis pro-

testivaimu paljastas ta halastamatult elu väärnähtusi ja manitses elureformile, et ühiskondlikus kooselamises valitseks vähem ülekohut, sotsiaalseid hädasid ja kõbelist lodevust.

„Paisetes“ tuleb esile tõsta plastilisi üksikpilte tõsielust, tõepäraseid tegelaskujusid, rahvakeelseid dialooge ja tähelepanu paeluvat jutustamisladusust. Naturalistile omaselt kaldub Särgava siin-seal äärmustesse, karikeerides tegelasi ja esitades liiga teravaid vastuolusid, et tekitada rabavamalt muljet.

Vähese kirjandusliku kaaluga on jutukesed „Hõiskama Jaagup“, „Oheliku onu jõulunägemine“ ja „Jõulupu“ mis ilmusid ajakirjanduse veergudel. Nad jäävad varju niihästi „Paisete“ kui ka Särgava suurima teose „Rahvaalgustaja“ kõrval.

Stiilinäide „Ühe härja eluloost“.

Õhtul oli Kirjukannu perekond kõik jälle koos. Ja paljuku neid siis oli? Palju võib enesele peremees peret pidada, kellel pisukene koht ja suur rent peal on! Seal nad istusid kõik söögilaua ääres: — Peremees Jaan, tema naine Iba, ristinimega Eeva, ja vanapoolne peremehe pooltädi Kadri, vana Mihkli poolõde. Päeval oli Kadri veskil jahvatusel käinud, — võeti ju uus kasulaps „Punu“ koju, kellele võimalikult ruttu perenaise rehnungi järgi jahurokka pidi antama, — pidi ju siis kergem talitada olema, kui vasikas rokka juba saab! — siis pole muud, kui terve pere korruga toidetud: saavad inimesed ja saab loom ka!...

Praegu elbitigi uudsejahudest rokka — piimatilk oli kasin — sai ju Punu viimase endale, nõnda läks rokk ilma valgustuseta alla, mille kõrva leiba, silku südametahenduseks hammustati, muidu on ju paljas rokk väga vesine võtta!

„Ja siis andsid sa ikka vasika eest kuus rubla ära?“ oli ka Kadri imestav küsimine, kui ta kuulis, et Eeva tõesti kuus rubla vasika eest ära andnud. „Kas tal siis hõbedast jalad all on, võeh?“

Kui Eeva nägi, et Kadri niisama oli küsinud nagu Jaan, läks ta nagu kurvaks ja ohates ütles ta uut silku pikast puuvaagnast välja võttes ja leivatüki peale pannes:

„Pole tal küll hõbedat ega kulda, aga mis sa teed ära — mitte poolt kopikat ei antud alla!“

„Kas sa siis pidid niisugust võtma? Ega's see mõne kroonu käsk pole?“ pahandas Kadri.

„Mis ta nüüd kroonu käsk on,“ õiendas perenaine, „aga kuidas sa siis edasi saad? Meie jääme viimaks pankrotti, kiidavad ikka teised neid uut seltsi vasikaid ja saavad suurt raha, eks katsu ka ometi. Näeh, minu isa kasvatas hobuseid, sai ikka midagi, aga meie mitte kedagi. Näed ise, kuidas põld on: ei kraavi sees, ei kedagi, vesi võtab orased ära, rukis lusteid ja kasteheinu täis — ei saa enam omaga välja!“...

„Aga kas sa tead ka, kui palju niisugune sakslane sul veel piima nahka paneb?“ vastas Kadri kibeda näoga. „Näeh, juba täna rokk must nagu sea sööm — kõik vasika nahas.“

Mina küsisin täna Oja Tooma käest — tema oli ka veskil —, tema ju kasvatab neid, ütles: „nemad ju sihukesed põrgulised: jääb korra sööm või joom halvemaks, täid seljas, kõht lahti ja vaata, et surema ei hakka! Või pole tema neid matnud?! Need reod ju maiad! Või sina omast paremad saad; vaat' vii ikka varsti ree peal rappa!“...

Seda juttu ei kannatanud Eeva.

„Kohe olete teie vana Jaaniga minu ninas kinni,“ seletas Eeva ka juba pahameelega; „teen mina midagi, siis ikka kohe sant. Aga kes teie kohta on üleval pidanud, kui mina! Kus minu 180 rubla? Ma olin rikas tüdruk, kui Jaan mu võttis! Ma oleksin kesteab missuguse mehe saanud, nüüd näe nälga — ja lõhu nagu üks ori, just kui neeger!“

„Sina neeger!“ vingus Kadri, „no mis siis mina olen? Sina ka kedagi! Sina vedeled kodu, aga mina, ole aga alati platsis! Kes mulle kopikat on andnud? Saa sõimata ka veel peale, ja veel kelle käest? va Rebase Iba käest...“

„Mis Rebase Iba? kes on Rebase Iba?“ päris Eeva sätendavil silmil, sest „Rebase“ oli tema isa sõimunimi tema punase pea ja habeme pärast, ka Eeval enesel olid natuke punakad juuksed. „Sina vana konts, niisugune narakas!“...

„Noh-noh!“ hurjutas peremees, kes südame ja loomu poolest üks va pikaldane inimene oli, „täna, ikka täna, — mis sõimamine see on? Kas ei mõista ilusti olla?“ — See pidi tema keeles tähendama: „Pidage suu!“

Sõimamine ajas Kadri harja päris punaseks.

„Sa oled päris vana Rebase ise, päris mustlase tulikahju...“ sähvas Kadri.

Nüüd oli ka Eeval süda täis. Ta katsus Kadrit lüüa, aga et Jaan käe vahele pani ja kaks riidlejat naist ära lahutas, pistis ta nutma:

„Nõnda käiakse minuga ümber,“ nuttis ta, „oma mees laseb mind sõimata!“

Küll noomis Jaan: „Naeh, naeh, mis need nüüd olgu!“ Aga naised olid vihased ja jäid täna selleks.

Eeva läks toast tagakambrisse ja ulgus seal; Kadri jäi tuppja ja põrnitses seal.

Peremees Jaan istus aga lõuka otsale, pani piibu suhu ja vaevalt nähtavalt mahorkavingu suust välja ajades andis ta oma mõtetele voli.

„Niisuguse vana tühja vasika pärast pean mina riidu kuulama, katsu mul asja! Homme päev...“ Ta ei teadnud ise, mida ta selle sõnaga pidi tähendama. Ta meel sai õige pahaseks. „Tühi toob tüli majasse,“ arvas ta; „oleksin ma rikas, kas oleks ka siis vasika pärast riidu mindud?“ — — —

Toa tühjus ja must vaikus ajasid Jaanile niisamasugused mõtted peale.

„Kaua ma orjan?“ arvas ta. „Mis on minu rõõm, mis on minu lõbu? — Kõik pime ja must, nagu see tuba. Ja kellele ma orjan? Enesele? — paljalt, et kõht täis oleks, ja mida täis? — jahurokka ja silku!“

„Ptüi!“ sülitas ta üle lava ääre maha.

„Ela just kui härg! Tee tööd, et su kõht vaevalt täis oleks, aastast aastasse — just kui künnihärg... ja sa oled vana!...“

„Rahvavalgustaja“ (1904).

Saamislugu. Särgava kirjutas Kose Uuemõisas oma pikema novelli „Rahvavalgustaja“, mis 1903. a. hakkas „Uudiste“ joone all ilmuma ja 1904. a. pääses trükkki eri raamatuna. Novelli ülesande kohta kirjutab autor: „Tahtsin anda pildi ja läbilõike selleaegsest elust tema tibatillukeste ideedega ja selle vaimuvae-suse ja närususega, mis sel ajal valitses.“

„Rahvavalgustaja“ sisaldab tõsielulisi sugemeid Vändrast, Sindist ja Põltsamaalt — ühe sõnaga kõigist neist paigust, kus Särgava oli noore pedagoogina tegutsenud. Teose peategevuspaik Mudila alev, mis asetses mäerinnaku all kuusemetsa serval, meenutab oma toreduseta välimusega Vändra alevikku. Novelli juhtmotiivid lähtuvad aga peamiselt Sindist, kus kirjanik ise asutas karskusseltsi ja oli selle juhatuses agaralt tegev. Sindist pärinevad ka „Rahvavalgustaja“ naistegelaste elavad eeskujud.

Luiise Friederike Kaasikese, Mudila prouade riiete-looja prototüübiks on Sindi vabriku lukuseppmeistri tütar Lonny Paulsen. Talle oli sinisilmalise neiu Kaasikese taoliselt luusse ja lihasse kasvanud hädaldav hüüe: „O, wie grässlich!“ Emand

Maasika omapärane kuju on joonistatud Sindi pagariemanda Lüdigi järgi. Nagu emand Maasik viibis üksinda seltskondlikel olenguil, nii toimis ka intelligentne ja vabavaateline proua Lüdig, jättes oma vaiksloomulise mehe koju, kes tundis täit rahuldust juba sellest, et tal on säärane kuraasikas emand, keda kõik jumaldavad ja kes oskab kitarri mängida ning näitemängus esineda.

„Rahvavalgustaja“ peategelane Heinrich Madaras on osalt mõttekujutuslik tüüp, osalt aga loodud Põltsamaa preestrikandidaadi järgi. Käremeelse rahvakooliõpetaja Jürissoni isikus näikse kajastuvat Mihkel Martna radikaalne maailmavaade ja tema poliitiline võitlus Tartu edurakondlastega.

Kirikhärä Rümpleri elavaks eeskujuks on Põltsamaa pastor Carl Maurach. Vabameelne parun Stockmann omab ühtesattuvaid iseloomujooni Uue-Vändra mõisahärra v. Dittmariga, kes kõigiti talupoegadele vastu tuli ja nende olukorda püüdis parandada. Köster Arnika kuju on kombineeritud mitme tookordse saksastunud köstri järgi.

Annemanni prototüübiks on Vändra teise gildi kaupmees Georg Tannebaum, keda rahvas nimetas Tannepunniks. Ta oli tõeliselt sihuke nalja- ja vembumees kui tema kirjanduslik järelokugi. Rahva vastu oli Tannebaum äärmiselt lahke ja ladna mees, sõprade seltsis aga suur vigurivänt ja anekdootide jutustaja.

Mudila suurnike õhtusi koosviibimisi on „Rahvavalgustajas“ kirjeldatud Vändra harituma ringkonna seltskondlike olengute alusel, muidugi muudetud kujul. Harilikult aruteldi säärastel koosviibimistel aktuaalseid poliitilisi ja hariduslikke päevaküsimusi, istuti teelauas ja mängiti kaarte.

Oli ka neid Vändra talusid, kus etendati varrudel rehalas tsirkusenumbreid, nagu neid tõetruult kirjeldatakse „Rahvavalgustajas“.

Teatavasti oli Jürisson sunnitud Mudilast lahkuma rahvavalgustajliku tegevuse pärast. Sama saatus tabas Sindis ka „Rahvavalgustaja“ autorit, sealse karskusseltsi juhtivat tegelast. Sattunud vastuollu Sindi vabriku direktori J. Wulffiga

alkoholivastase võitluse taktika küsimustes, lahkus Särgava Sindist, et vastu võtta uut kohta Põltsamaa Aleksandrikoolis.

Üldse sisaldab „Rahvalgustaja“ rohkesti autori omaenda elukogemusi — niihästi tulemusrikkaid saavutusi kui ka kibedaid pettumusi.

Põhiidee. „Rahvalgustaja“ peaprobleemiks on karskusseltside tegevuse selgitamine. Kirjanik näitab, et rahvalgustamine on siis viljakas, kui selts ei kasutata kooskämiskohana, vaid seal kasvatatakse inimesi kõlbelisteks isikuiks. „Mõte mul oli see:“ ütleb kirjanik, „kui süda jääb sees harimata, siis pole kasu rahvalgustusest.“

Tegelased. Rahvalgustajate osa etendavad kõnesolevas novellis Madaras ja Jürisson. Noor külakooliõpetaja Madaras tuleb suurte kavatsustega Mudilasse. Ühelt poolt on Madaras suur idealist, teiselt poolt elumugavuste pooldaja. Ta unistab rahva kasuks töötamisest, aga seejuures ei lase ta silmast isiklike huve. Madaras on osalt eluvõõras, ta ei tunne ühiskondlike olusid ega rahva hingeelu. Oma vaateis ja põhimõtteis on ta kindlusetu ja kõikuv. Temale vastandiks oli Jürisson, keda ei vaimusta Madara suured ideed, sest ta tunneb materialistina ühiskondlikku olukorda hästi. Jürisson on hinnatav teo-inimesena. Ta on tubli lastekasvataja ja agar rahvalgustaja. Kõikumatult astub ta kõikjal oma vaadete eest välja, olles järsk, otsene ja järeleandmatu. Jürisson esindab radikaalset haridustegelast, Madaras aga edumeelset rahvuslast.

Jürissoni vaateile seisab kõige lähemal emand Maasik, eesti isestunud naise tüüp. Emand Maasik ignoreerib Mudila seltskonna iganenud kombeid. Ta käitub seltskonnas oma parima arusaamise järgi, suhtub arvustavalt kaasinimestesse ja toimib iseseisvalt. Väljapaistvate vaimliste omaduste tõttu ta on Mudilas lugupeetav. Tema kõrval jääb varju tühise ja kergemeelse neiu Kaasikese kuju, kes lõpmatuseni kordab: „Oh, mis hirmus!“

Köster Arnikas ja kirikuõpetaja Rümpler esindavad taguruse kehastajaid. Arnikas on elunautleja tüüp, kelle eluideaal on võrratu madal. Ta ei salli ühiskondlikke uuendusi ega rahvalgustamist. Talurahvasse suhtub ta halvakspanevalt. Rümpler

ler on tüüpiline selle aja pastor, kes töötab iga vabama püüde vastu.

„Rahvavalgustaja“ tüübid on jumevalt esitatud. Kontrastide tõttu paistavad nende iseloomujooned reljeefselt silma. Särgava on kujutanud jutukangelasi eeskätt eri maailmavaadete kandjaina. Nende sisemaailma on ta nõrgasti valgustanud.

Kompositsioon ja tähtsus. „Rahvavalgustaja“ sündmustik on koondatud ja areneb järjekindlalt. Novellis esineb põnevuse astmelist tõusu, dialoogides võib märgata isegi dramaatilisust. Kirjanik taotleb „Rahvavalgustajas“ sümmeetriat. Novelli lõpul kordab ta esimeste peatükkide sündmusi, et võimaldada võrdlust teose alguse ja lõpu vahel. Näiteks kirjeldatakse eelviimases peatükis Madara lahkumisõhtut, mis tuletab meelde Mudila suurnike olengut I ja II peatükist. Sellest näeme, et Mudila seltskond on jäänud oma traditsioonidele truuks, ehk nagu kirjanik kinnitab: „Mudilas on kõik vanaviisi!“

„Rahvavalgustajas“ on eesti alevielu esmakordselt nähtud avaras perspektiivis ja loomulikus peegelduses. Tegelased, üksik-situatsioonid, intriigi areng — kõik on ses novellis elavalt, loomu-truult, varjundirikkalt ja koondatult kujutatud.

Stiilinäide „Rahvavalgustajast“.

Vähe aja pärast ilmus köster uue abilisega. Seltskonda tulija oli pikka kasvu, kahekümneaastane noormees, ilusa, õitsva näo, pisukese suu ja terava ninaga ning sõstrakarva silmadega meesterahvas, niisugune, kes oma välimuse järgi teistele kohe meeldib. Tema pisut häbelik muie pisukese suu ümber andis talle esiotsa neitsiohtu näo ja kui väikesed habemekarvad nina all ülespöördud lipsuotstega nagu rotisabakesed tema mehe-eesse astumist mitte ei oleks tunnistanud, siis oleks võinud seda pead ennem mõne neiu kui mehe omaks lugeda.

Algas esitlemine.

„Härra Madaras ja proua see ja see, ning härra see ja see,“ oli üksluiselt kuulda, mille peale Madara „Rõõmustab väga!“ poolkuuldavalt kõlas.

Vaevalt oli köster „härra Madaras“ saanud ütelda, kui Anne-manni suust üle saali kõlas esitlemine: „Minu nimi on Johann Eduard Peeter Paul Pukski Ehregut Leberecht Kohvikott Kaalupomm Soolatonn vanapoiss Kaarel Annemann, teise gildi kaup-mehe-härra Mudilas!“

Annemanni ütlus veeres suust nagu vesi, nii ruttu ja kiirelt, et noormees Madaras arugi ei saanud, mis see pidi tähendama, ja suurtel, osalt häbelikel silmil jäi ta esitleva ette vaatama.

„Mis hirmus!“ kaebas neiu Kaasike. Isegi emand Maasik, kes ikka vait armastas olla, ei jõudnud end tagasi hoida, vaid noomis: „Annemann on ikka vana Annemann!“

Ka köster tegi pahase näo ja vabandades ütles ta: „Härra Annemann on suur naljahammas!“

Nüüd alles sai Madaras vastata: „Rõõmustab väga!“

Annemann arvas aga veel midagi välja.

Ta pani käe oma kõrva äärde, nagu ei kuuleks ta hästi, ja küsis: „Mis noorhärрад ütlesid?“

„Rõõmustab väga!“ vastas noormees tõsiselt.

„Mis teid siis rõõmustab?“ päris Annemann otsekoheselt.

Madaras jäi niisugusesse olekusse, kus inimene enam mitte midagi vastata ei mõista. Ta kehitas õlgu ja punetas näost.

„Aga Annemann!“ käis korraga emand Maasika suust noomiv hüüd.

Madaras lõi oma häbelikud silmad üles selle noomiva hääle poole. Ta ees seisis ilus naisterahva kuju, kelle silmad nii kurvalt, aga siiski kaastundlikult tema otsa vaatasid.

„Mis hirmus!“ vaevles Kaasike.

Opman ja kirjutaja pidid naerma purskama, aga Madara häbelik olek hoidis neid tagasi.

Köster oli pahane.

„Olge head, võtke istet!“ pakkus köster.

Madaras pööris Annemannile selja ja võttis sohva ees aset, mille ümber ka teised kohad võtsid, kuna nad Madara otsa vaatama jäid, nagu oleks tema käes kord juttu alustada. Noormehel oli piinlik, ta nagu heitles iseenesega. Paistis, nagu oleks tema enesetunne haavata saanud, tema isik pilkamiseks pruugitud.

Annemanni temp oli ka naisterahvad pahandanud.

„Niisugune on meie Mudila!“ kaebas emand Maasik tõsiselt. „Niisugune ta on! — Härra Madaras, ega teie enne säärast nurka ei ole näinud!?”

Madaras vaatas nagu tänava pilguga noore emanda otsa, kes seda piinlikku vaikust lõpetada oli mõistnud. Emand Maasika sõnad päästsid jälle keelepaelad.

„Ega härra Annemann nii hull ei olegi,“ seletas neiu Kaasike, „ja ega see Mudila ka nii sõge ei ole, nagu teie teda kujutate. Eks igal pool ole oma head ja vead!“

„See on õige jutt!“ kinnitas opman. „Paradiisi pole veel keegi tark maa pealt leidnud! Pole sellel Mudilal häda midagi; lõikab küll!“ Ja Madara poole pöördes küsis ta: „Kas piiblit loete?“

Madaras ei saanudki vastata, kui Maasik vahele astus ja ütles: „Juba jälle oma piibliga! Ise kiskusite alles ja juba jälle kaartide kallal. Laske ometi võõras inimene pisutki puhata!“

Nüüd nägi Madaras, et emand Maasik just meelega tema vastuse vahele oli tikkunud, sest tema arvas piibli nime all päris tõsist asja. Ja nagu instinktiliselt tundis ta, kuidas ta selle kena naise poole hakkas hoidma.

„No jah,“ hurjutas opman, „naised tahavad ikka kooreriisujad olla! Lähme, laseme ühe pisukese partii!“

„Täna väga!“ vabandas Madaras, „olgu teinekord!“ Madaras jäi sohva äärde naiste laua juurde, kuna mehed jällegi kaartide kallale asusid. Naised võtsid sohva ääres aset.

„Noh ütlege, neuu Kaasike,“ küsis emand Maasik, „mis head teie Mudilast leiате? Siin ei ole ju midagi niisugust, mida nime-tada sünniks!“

Neiu Luiise tundis, et teda noormehe ees kimpu tahetakse ajada. Ta lõi oma selged, suured sinisilmad noormehe peale, nagu tahaks ta ainult neid vaatamisvääriliseks Mudilas pidada, ja vastas siis ägedalt: „Aga, kus on siis parem? Igal pool on oma vead, ja ega meie nurk nii maha jäänud polegi. Meil on oma hea seltskond ja kes selle tutvusega ei taha leppida, see leiab ka ümbrusest head seltsi!“

Madaras vaatas uurivalt neuu otsa. Kuidas need silmad sätendasid, nagu salatuli oleks nendes hõõgunud.

„Ja-jah,“ vastas Madaras, kes tundmatut Mudilat laita ei tahtnud, „ega see asi nii hull ei ole, kui ta vahel ka paistab. Nüüdsel ajal on igal pool juba kaunis laialine seltskondlik elu! Kas Mudilas seltsi ka on?“ küsis ta nagu seletuseks.

„Mitte mingisugust!“ vastas emand Maasik.

„Ka mitte karskuseseltsi?“

„Mitte midagi!“ vastas pagariemand.

„Meil on oma seltskond!“ vabandas köstri kaasa.

„Ja mis muud seltsi meil veel tarvis läheb?“ küsis valitseja-emand.

„Ma arvan, et seltsid lähevad ikka tarvis,“ seletas Madaras oma pisikesi kihvu keerutades ja otsi ülespoole lükates. „Seltsi-elu toob rahvale koguni teise lehekülje! Ja mitte üksi rahvale, vaid igale üksikule inimesele. Ütleme — kõned, ütleme — udu-pildid, ütleme — tantsuõhtud.“

„Kas teie tantsite ka?“ küsisid korraka naised.

„O — jaa!“

Naistel oli hea meel.

„Väga kahju!“ arvas Madaras, „et siin üht üldist seltsi ei ole. On meil seltsid, siis võime perekonnaõhtuid toime panna — ühe sõnaga, elu on koguni teine!“

„Mulle teeb see väga head meelt,“ seletas pagariemand, „et on tulnud noormees, kes säärase vaadetega ei ole, nagu siit *Mudila* mehed! Igavesti mängivad nad kaarte, igavesti istume meie üksinda! Elust on mul juba, näe!“ — ta näitas oma kaela, kusjuures ta löua kõrgemale tõstis, misläbi rind kõrgemale kerkis, nõnda et kaelamusklid ja rinna esimene võlv enam silma paistsid. „näe, siit saadik on juba see elu läinud. *Ela* nagu kloostris!“..

Kolmas loomingupeerioid.

Pärast „Rahvavalgustaja“ loomist sepiuses Särgava jälle lühinovelle ja miniatuure. Oma revolutsioonilised protestihüüded avaldas ta mõistamisi pateetilis-sümbolistlikus meeoleulaastus „*M a a ä g a b*“ (1905). Kuid tema peahuvialaks oli sellal naiste hingeelu mõistatamine.

Psühholoogilist laadi novellis „*E l s a*“ (1907) kujutab Särgava eesti isestunud naise põlgust ja kiindumust meestesse. Siin antakse naisele eesõigus armastussuhtlemise üritamisel ja arendamisel. Kahjuks kujuneb *Elsa* algatatud armastusvahekord liiga juhuslikuks, mistõttu jääb teosest kunstlikkuse mulje.

Lühijutus „*K o l o n i s t*“ (1906) elustatakse eesti talukohdade asutamise kurbloodisemat seika, kuidas mõisnik sundis talupoegi ülesharitud maalapikesest ja sinna rajatud eluasemest lahkuma ning uut kohta asutama kuskil künklikul karjamaal. Novellis keskendub peatahelepanu renditalunik *Madis Kaju-maale*, kelle mõisnik juba neli korda on oma talust välja ajanud. Kui teda ka enda asutatud uudistalust tahetakse minema kihutada, siis vallandub temas kättemaksuhimu, mille ajal ta on valmis mõisnikku malgaga surmama. Novelli tegevus laheneb üllatuslikult — mõisahärra jätab asunikule talu eluaegsele rendile ja *Madis* kingib talle vastutasuks tuppnoa. Nimetatud uudisjutt, mille peategelane kerkib reaalsena lugeja silme ette ja mille teosmotiivid on novellinõuete kohaselt liidetud tervikuks, kuulub Särgava õnnestunud tööde hulka.

Näitekirjanduse alal on Särgavalt ilmunud kaks lavateost „*Sõnajala õis*“ ja „*Uus minister*“.

Kolmevaatuselises sümbolistlikus näidendis „*Sõnajala õis*“ (1920) asetatakse vastamisi kivilinenud dogmad ja elunõudeil põhinev moraal. Võitlus nende vastakate vaatekohtade ni-

mel tekitab dramaatilist pinevust ja köidab vaatlejat. Teosmo-
tiivide üldrakendust tuleb selles pidada õnnestunuks, soovida jä-
tab aga draama psühholoogiline külg.

A. 1921 ilmunud komöödia „Uus minister“ pakub
groteskseid kujusid ja lõbusaid situatsioone Eesti iseseisvuse
algaastailt.

Särgava hilisemad novellid ja näidendid on vähese kirjan-
dusliku väärtusega, nad ei küüni „Paisete“ ega „Rahvavalgustaja“
tasemeni.

*

Särgava teoste peaülesandeks on tervendada ühiskonda ja
tugevdada kõlbelisi põhimõtteid. Kõikjal oskab autor tähele
panna vigu, puudusi ja iganenud eluvaadet, mis tema arvates tu-
leks kõrvaldada, et elu võiks liikuda lahedamais ja õilsamais
vormides.

Omades loomulikku ja sundimatut jutustamisannet, suudab
Särgava paeluvalt olukordi kirjeldada ja sündmusi jutustada.
Tihtipeale harrastab ta vestelist tooni, milline väljendusviis näib
vastavat ta impulsiivsele temperamendile.

Särgava varasemad ja osalt ka hilisemad teosed sisaldasid
tubli annuse romantilist ilutsemist, eriti loodusekirjeldustes, ja
liigset pateetilist tooni meeleolude kujutamisel. „Paisetes“ ja
„Rahvavalgustajas“ viljeleb ta aga rahvapärast, asjalikku, osalt
lamedat väljendusviisi.

Ernst Särgava-Petersoni kirjanikusuurus seisneb tema sot-
siaalselt vaatekohalt kujutatud naturalistlikes novel-
les, millega ta mõjutab käesoleva sajandi hakul suunavalt meie
kirjandust.

Ülesanne 15. Missuguseid ülesandeid taotles Särgava „Pai-
sete“ seeriaga? Määrake novelli „Ühe härja elulugu“ tegevus-
koht ja -aeg! Missugused novelli motiivid pärinevad tõsielust? Määrake
„Ühe härja eluloo“ teema ja põhiidee! Iseloomustage Kirjukannu pere
elanikke! Missugune pilt luuakse novellis mõisnikest? Missugusesse
voolu kuulub „Ühe härja elulugu“? Missugune on teose keel? Hinnake
„Ühe härja eluloo“ väärtust ja tähtsust! Missuguseid ühiskondlikke pai-
seid lahkab Särgava teistes „Paisete“ novellides? Missugust novelli hin-
date „Paisete“ seerias enim?

Kirjeldage „Rahvavalgustaja“ saamislugu! Missugust
ülesannet taotles kirjanik selle novelli loomisel? Määrake novelli tege-

vuskoht ja -aeg. Missugused motiivid ja tegelaskujud pärinevad tõsielust? Missugune põhiidee väljendub selles novellis?

Iseloomustage Madarat ja Jürissoni! Võrrelge neid teineteisega! Mispoolest erinevad nende vaated? Kumma seisukohti teie enam hindate? Iseloomustage emand Maasikat, neiu Kaasikest, parun Stockmanni, Rümplerit, Arnikat ja Annemanni! Hinnake nimetatud tegelaste tegumoodi eetilisel ja rahvuslikult vaatekohalt! Kuidas suhtub autor eri tegelastesse?

Jälgige „Rahvalgustaja“ kompositsiooni! Kuivõrd on teoses taoteldud ühtsuse, kontrasti ja gradatsiooni põhimõtet? Kas teos vastab tervikuna kompositsioonilistele põhinõudeile? Missugune on selle novelli keel? Leidke kõne- ja lausekujundeid! Missugusessé voolu kuulub „Rahvalgustaja“? Hinnake selle teose tähtsust!

Tagasivaade realistlikule kirjandusele.

Eesti vanemate realistide kirjanduslik looming on mitmekülgne. Nad töötasid küll samal ajal ja ühistes ühiskondlikes oludes, kuid üksteisest individuaalselt erinedes kujunesid nende tööalad erinevaiks. Juh. Liiv luuletas peamiselt lüürilisi laule, A. Kitzberg lõi draamasid, E. Vilde koostas romaane ja E. Särgava kirjutas novelle. Sellele vastavalt tuleb Liivi hinnata eeskätt lüürikuna, Kitzbergi draamatikuna, Vildet romaanikirjanikuna ja Särgavat novellistina.

Kui romantikud kujutasid oma teoseis peamiselt eestlaste muistset minevikku, siis käsitlesid realistid kas olevikku või sündmusi lähemast minevikust.

Meie realistlikus kirjanduses kujutatud tegevusaeg ulatub läinud sajandi algusest käesoleva sajandi teise aastakümnenendisse. Tegevusaja seisukohalt järjestuvad vanemate realistide teosed järgnevalt:

- 1) Kitzbergi „Libahunt“ — tegevusajaks 19. saj. algus.
- 2) Liivi „Vari“ — tegevusajaks 1830—1875.
- 3) Vilde „Mahtra sõda“ — tegevusajaks 1857—1859.
- 4) Särgava „Rahvalgustaja“ — tegevusajaks 1889—1891.
- 5) Vilde „Mäeküla piimamees“ — tegevusajaks 1890. ja järgnevad aastad.
- 6) Vilde „Külmale maale“ — tegevusajaks 1890. ja järgnevad aastad.

7) Kitzbergi „Tuulte pöörises“ — tegevusaeg 1905. a. paiku.

8) Vilde „Pisuhänd“ — tegevusajaks 1913. a.

Sellest nähtub, et peatähelepanu on pöördud realistlikus kirjanduses XIX sajandi viimaste kümnendite sündmustele. Nende teoste peaainalaks on külaelu ja kõrvalaineks linna- ning alevielu.

Teoste tegevuspaikadena kirjeldavad vanema põlve realistid peamiselt oma kodukohta ja selle ümbrust. Nii pärineb Liivi jututoodangu ainek Alatskivi ümbrusest. Kitzbergi külajuttude ja draamade sündmustiku maa-alaks on Mulgimaa. Vilde romaanide tegevustik areneb Põhja-Eestis ja tema komöödia „Pisuhänd“ etendub Tallinnas. Sargava jututoodangu peategevuskohaks on Vändra ja Põltsamaa kihelkond.

Peale kodumaise ainekliku käsitleb Vilde kui kosmopoliitne kirjanik ka välismaisi sündmusi ja tegevuskohti. Tema teoste ainepiirkond on määratu suur. Siin kujutatakse tegevuspaikadena mitmeid Euroopa riike ja linnu, nagu Ungarit, Šveitsi, Vene-, Saksa- ja Prantsusmaad; Kopenhaagenit, Peterburi, Berliini jt. Vilde teoste tegelased pärinevad paljudest rahvustest ja seltskonnakihtidest.

Realismiajastul oli kirjandus juhitud sotsiaalseist põhimõttest. Kirjanike peamiseks ülesandeks oli kujutada ja arvustada ühiskondlikke olusid, et rahva majanduslikku olukorda valgustada, elupahesid paljastada ja sotsiaalseid uuendusi nõutada. Seepärast panid kirjanikud pearõhu miljööle, kuna tegelaste hingeelu kujutamise jätsid nad tagaplaanile. Sellega kujunes realistlik kirjandus tähtsaks teguriks eesti ühiskondlike olude tervenemise protsessis.

Sotsiaalsete küsimuste kõrval käsitleti realistlikus toodangus eetilisi probleeme. Lähtudes naturalistlikust vaatekohast püüdsid realistid selgitada, et üksikisiku kõlbeline elukreodo on suurel määral sõltuv teda ümbritsevast miljööst.

Kui romantilistes teostes taoteldi ilu, siis realistlik-naturalistlik kirjandus oli igapäevase elu teenistuses. Siin aruteldi mitmesuguseid eluprobleeme, et lugejad õpiksid elu lähemalt tundma ja oleksid elutargemad.

Peatähelepanu pühendasid realistid teoste ideelisele, s. o. sisulisele küljele. Kirjandusliku vormi arendamine ja viimistlemine oli neile teisejärguliseks ülesandeks. Oma teosed kirjutasid nad võimalikult rahvalikus, selges ja kujundirikkas keeles. Kompositsioonilisi põhinoodeid arvestasid nad ainult niivõrd, kui see oli vajalik teose sisuväärtuste esiletõstmiseks.

Eesti kirjanduse arenemises on realistlik kirjandusvool pöördelise tähtsusega. Selle voolu kirjanduslik looming kannab juba eestilisemat pitsert ja omab kunstilisi väärtusi rohkem kui ärkamisaegne romantiline kirjandus. Realistlikul ajajärgul võis edenemist märgata kogu kirjanduses. Lüürika täienes ja muutus algupärasemaks; alguse sai meie realistlik romaan ja jätkus novellitoodang; draama tõusis oma arengu kõrgemate tippudeni.

Realistide noorem põlv.

Eesti vanemate realistide toodangut jätkas noorem kirjainikupõlv, kelle hulka kuulusid J. Mändmets (1871—1930), A. H. Tammsaare (sünd. 1878), M. Metsanurk (1879) jt. Nad sündisid ligikaudu kümme aastat hiljem oma eelkäijaist ja seetõttu kasvasid sootu teistes tingimustes ja oludes. Vooluliselt ei erinenud nende teosed eelkäijate omadest, aga käsitluslaadilt pakkusid nad uut.

Saaremaa päritoluga kirjanik Jakob Mändmets esines realistina jutustuses „Juhisaare kiriku kellamees“, mis ilmus 1900. a. Selles haaravalt jutustatud Juhisaare kellamehe loos on märgatud Juhan Liivi otsest mõju.

Mändmetsa parimad realistlikku laadi külanovellid leiduvad novellikogudes „Isa talus“ (1913), „Meri“ (1914) ja „Küla“ (1916). Neis novellides on kirjeldatud küla olustikku ja inimesi realistliku asjalikkusega, millesse sugeneb vahetevahel romantilist meeolotsemist. Eriti tabavalt ja sugestiivselt on Mändmets kujutanud randlaste hingeelu, nende põliseid traditsioone ja kustumatut igatsust mere järele.

Anton Hansen-Tammsaare alustab oma kirjandusliku loomingu samuti realismi ja naturalismi tähe all. Jutu-

visandis „Kuressaare vanad“ (1901), mis hiljem on ümber nimetatud „Mäetaguse vanadeks“, käsitleb ta südamliku huumoriga tülitseva eide ja taadi kooselu. Jutukest kannab noore kirjaniku idealistlik elutunne.

Järgnevais külanovelles vaatleb A. H. Tammsaare peamiselt maakehvikute puht-bioloogilisi eluavaldusi, nagu rohkem sigivust, vastastikust tülitsemist, veeteerimist jm. Naturalistlikus novellis „Kaks paari ja üksainus“ (1902) nähakse inimeste veeteerimises suurt sarnasust loomade elusäilitamise tunniga. Nagu koerakutsikad ja kanapojad ei lähe ukse alt enne ära, kui nad süüa on saanud, niisamuti anub kõgisesed leivanatukest üle seitsmekümnene inimpeletis Taidi-Laidi. Kõhu rahuldamine on vanakese ainus elutarve, vaimne mina on temas täiesti kustunud. Sugugi parem pole olukord Taidi-Laidi hooldajate — Laia ja Kaasi perekonnas. Siingi liigub elu vaid eluvaistude rahuldamise raamides. Laia perekonda on Jumal õnnistanud haruldase sigivusega: „on lapsi palju, kuhu peaksid siis lutikad ja kirbud jääma, kes põrandalaudade vahel ja seinapragudes nii ime-armsasti oskavad sigineda.“ Kaasi Tiina aga esindab inimlikku tigidust ja tülitsemis-iha. Novellis „Vanad ja noored“ (1903) käsitletakse elunähtusi märksa avaramas perspektiivis. Eelneva jutustuse perekondlikke näakklemisi asendavad ses teoses põlvkondade-vahelised vastuolulised heitlused. Kummagi generatsiooni — niihästi vanade kui ka noorte — ürgloomuline soov on olla talus „ise peremees ja otsaline“. Et vanad ei taha loobuda oma peremehe-õigustest, tekib neil paratamatu visa võitlus noortega.

Nagu eelnevast nähtub, arendas Tammsaare uut, nn. biosotsioloogilist suunda naturalistlikus kirjanduses.

Mait Metsanurk kirjutas ka oma esimesed jutukatsed, mis ilmusid „Linda“ ja „Postimehe“ veergudel, realistlikus stiilis, saades selleks äratust Juh. Liivilt ja E. Vildelt. Tema tähtsaim realistlik-naturalistlik romaan on „Vahesaare Villelem“, mis ilmus 1909. a. eri raamatuna. Selles koondab kirjanik peatähelepanu tegelaste hingeelule, eriti Vahesaare Villemi elutraagikale. Suure usutavusega kujutab autor, kuidas armastatud kodutalu võib saada peremehele needuseks. Kõnesolevas romaa-

nis kohtame niihästi realistlikku kui ka naturalistlikku käsitluslaadi.

Vanemate küla-realistide eeskuju jälgis ka Friedebert Tuglas (1886) oma noorpõlve toodangus. Ta realistlikest novellidest on tuntuimad „Hunt“ ja „Hingemaa“. Novellis „Hunt“, mis on kirjutatud 1902. a., jutustatakse tõestisündinud loo põhjal kentsakaid juhtumeid metsatagusest ebausklikust külast. Naturalistlik külanovell „Hingemaa“ (1906) kajastab 1905. a. revolutsioonilisi meeleolusid. Autori vaateid kehastab noor kooliõpetaja Remmelgas, kes ideelise maailmaparandajana levitab vabadust ja valgust rahva sekka. Peale ühiskondliku tagapõhja kujutatakse novellis üsna detailselt tegelaste sisemaailma.

Oskar Luts (1887) viljeles realistlikku käsitluslaadi eeskätt oma noorsooraamatuis „Kevade“ I—II (1912—13), milles ta jutustas soojasüdamelise huumoriga maakooliõpilaste seiklusrikkast elust ja kujutas plastilistes joontes omapäraseid õpilastüüpe. Realistlikust põhitoonist olid kantud ka ta järgnevad jutustused „Suvi“ I ja II, „Tootsi pulm“ ja „Argipäev“, mis on üldiselt tuntud Tootsi-lugude nime all. Samuti Lutsu esiknäidendis „Kapsapea“ (1912) võib tähele panna realistlike sugemeid.

Kui vanemad realistid kujutasid oma teoseis peamiselt ahistavaid ühiskondlikke olusid ja sotsiaalset viletsust, siis realistide noorem kirjanikupõlv pani pearõhku tegelaste hingele ja nende elunõuete vaatlusele. Vastavalt sellele suutsid nad enam valgustada üksikisiku psüühikat ja eluülesandeid.

Kirjandusteooria.

Koostanud K. Taev.

Temaatika.

Teema ja pealkiri.

Asudes kirjandusliku teose loomisele vajab kirjanik mingit üldmõtet, millest teoses kõnelda ja mis nagu keskendaks, koondaks ja juhiks sündmustikku. Niisugust üldmõtet ehk põhiideed nimetatakse teemaks. Teemat ei tule segada teose pealkirjaga. Enamasti on teose pealkiri palju kitsapiirilisem ja märgib vaid mõnda tähtsamat või iseloomustavamamat momenti teose sündmustikus, millel on vahest kaudne side teemaga. Näiteks on Juhan Liivi novelli „Vari“ teemaks karjapoiss Villu kurb saatus. Gustav Suitsu luuletuse „Kerkokell“ teemaks mälestus surnud emast. Pealkiri võib aga ka ühtuda teemaga, näiteks Faehlmanni müütide pealkirjad: „Emajõe sünd“, „Keelte keetmine“ jt. Varasemas L.-Euroopa kirjanduses, eriti XVIII sajandil püüti sageli reklaamilistel kaalutlustel pealkirjale lisada ka teema, koguni sündmustiku lühike kokkuvõte, nagu see esineb Richardsoni ja teiste perekonnaromaanidel. Ka eesti varasemas kirjanduses kohtame enamasti vastavaid mõjusid nn. ehk-pealkirjades. Nii asetab Kr. J. Peterson oma päevaraamatule: „Kristian Jaak Peterson, ehk see, mis ta mõtles ja tegi, ja kuidas ta elas ja mis ta teada sai oma elu sees iseeneselt üles pandud 17-ndal eluaasta seest, eluotsani.“

Sageli on teose pealkiri kujunenud välissurve autorile. Nii muutus Fr. R. Kreutzwaldi luuletuskogu „Hommiku ja õhtu ohvrid“ tsensuuri tõttu „Rahunurme lilledeks“,

Jannseni „Sõnumetooja“ jutukese „Papi-Priidu“ pealkiri „Silgu Priiduks“.

Teema valikul kirjanik arvestab huvitavust. Harilikult huvitavad lugejaskonda esijooned aktuaalsed teemad. Nii oli ärkamisajal aktuaalseks küsimuseks talude päriksostmine, mõisa ja küla suhted, mida käsitleb J. Pärn oma teostes „Oma tuba, oma luba“ ja „Must kuub“, C. R. Jakobson näidendis „Arthur ja Anna“ jne. Iseseisvuse päevil said aktuaalseks maa-reformiga tekkinud küla uued ühiskondlikud olud, mida kujutab A. Kivikas oma triloogias „Jüripäev“, „Jaanipäev“ ja „Mihklipäev“, R. Roht „Kurgsoos“, aga ka eluga alati sidet pidav Ed. Vilde „Asunik Woltershausenis“. Kui teema on aga liialt päevakajaline ja kui autor ei suuda sealjuures seda siduda ulatuslikumate probleemidega, mis huvitaksid lugejat ka väljaspool kasutatud sündmustikku ja miljööd, siis säärane teema kaotab kiiresti oma huvitavuse.

Teemasid võib samas teoses esineda mitu. Jannseni jutustuse „Uus variser ehk ilma kõrtsita ja kõrtsiga küla“ peateemaks on alkoholi laostav mõju. Autor loetleb aga jutustuse lõpus veel 12 õpetuspunkti lugejale, millega ta ongi märkinud hulga jutus esinevaid kõrvalteemasid, nagu silmakirjatsemine, isiku halb mõju ümbrusse, jumalakartlikkuse suur väärtus jt.

Motiiv, faabula ja süžee.

Kui teose peateemat jaotame kõrvalteemadeks, siis jõuame piirini, kus teema osutub jagamatuks. Sääraseid vähimaid jagamatuid teema osi nimetatakse **m o t i i v i d e k s**. Motiiv võib esineda ühes lauseski, näiteks Ed. Vildelt: „All lepikus löi ööbik oma luksuvat lugu, kaasikust kajas rukkiräägi särisev saagimine, kastest niiske heina sees andsid sirtsud hilist kontserti“ (loodusemotiiv), või „Võõrad vallad on sõna pidanud: nad tõttavad Mahtra meestele appi“ (sõnapidamise ja abistamise motiiv). Motiivide arvu loetakse siiski piiratuks, aga nende varieerimise ja kombineerimise võimalused on piiramatud.

Kui mõningad motiivid, näiteks loodusemotiivid, esinevad eri autoreil, siis ei pööra me sellele suurt tähelepanu. Kuid on

motive, mis endast kujutavad teatavat tüüpilist temaatilist ühikut, mille uuesti esinemine paelub otsekohe meie tähelepanu. Neid ühest teosest teise kanduvaid temaatilisi ühikuid nimetatakse rändmotiivideks. Näiteks kohtame lubaduste andmist hädaohu silmapilgul ja hädaohu möödumisel töötusest loobumise motiivi Georg Mülleri jutlustes 1605. a., hiljem Koidula „Loigu perenaises“ ja Juhan Liivi lühijutus „Peipsi pääl“. Eriti sageli esineb rändmotiive rahvaluules, näit. vendade kolmik, kellest noorem rumalaks on peetud ja lõpuks osutub võitjaks; kuningapoegade või -tütarde mõistatuste lahendamised; inimesi abistavad loomad jt., mis esinevad erinevais teisendeis. Motiivide võrdlusele on ehitatud koguni rahvaluule uurimise meetod, mis seesuguste rändmotiivide teisendite võrdluse abil püüab määrata juttude algkuju, tekkimise aega ja kohta.

Motiiv on seega teose liikuv algelement (ladina k. *moveo* = liikuma), mille ühendustest autor koostab oma teose. Motiivide ühendust kirjanduslikus teoses võime vaadelda kahelt seisukohalt.

1. Motiivid on esitatud selles järjestuses, nagu see on loomulik ja loogiline: üks olukord tingib järgnevat, varemad olukorrad põhjustavad hilisemaid. Niisugust motiivide ühendust nimetatakse sündmustikuks ehk faabulaks.

2. Harilikult kirjanik ei esita oma teoses motiive selles loomulikus järjestuses, nagu tegevus tegelikult toimub, vaid lubab endale siin suuri vabadusi. Näiteks mõni sündmus on toimunud ajaliselt palju varemini, kuid lugeja saab seda teada mõne tegelase jutustuse või toimingu kaudu alles teose lõpul. Kirjanik järjestab motiive nii, et teos oleks kunstiliselt võimalikult mõjuvam. Seesugust kunstikavatsuslikku motiivide järjestust nimetatakse süžeeks.

Kui mõne teose ümber jutustame, siis märkame, et mõningaid motiive võime välja jätta, ilma et teose sündmustiku jälgimine ja mõistmine selle läbi kannataks. On aga motiive, mille väljajätmisega teose sündmustik muutuks arusaamatuks. Esimest laadi motiive nimetatakse irdmotiivideks, teisi seotud motiivideks. Seotud motiivid on dünaamilised ja tähtsad faabula arendamisel, sest nende kaudu aste-aste

melt kujuneb sündmustik. Irdmotiivid aga on staatilised ja olulised süžees, sest nad annavad lisa teose kunstipärasusele. Mõni loodusekirjeldus ei arenda küll faabulat, kuid ta sisendab meisse sündmustikule vastavat meeleolu. A. Kitzbergi „Libahundis“ pikad seletused libahuntidest (III vaatuses) tõkestavad küll sündmuse arenemist, kuid nad on tarvilikud meie elamuse süvendamiseks.

Tegelased.

Teose sündmustik areneb tegelaste kaudu. Nad liidavad üksikud motiivid tervikuks. Lugeja huvi keskendub peaaeglikult tegelaste saatuse jälgimisele. Tegelase tutvustamist võimaldab iseloomustamine. Iseloomustus on kas otsene või kaudne. Otseses iseloomustuses kas kirjanik ise või mõne muu tegelase kaudu kirjeldab iseloomustatavat kuju. Sageli teeb seda ka tegelane ise, pihtides oma tõekspidamisi. See on lihtsem iseloomustuse võtte ja kasutatav lühimate žanride juures, kus ei jätku ruumi tegelase isiku põhjalikumaks väljakujundamiseks kaudsete võtetega. Algelisem võtte otseses iseloomustuses on juba nime valikuga tegelase ilmestamine, näit.: Juh. Liivi „Nõia tütres“ Pläralära-Leenu, „Varjus“ Räpsi-Rein ja Veni-Villem, M. Metsanurga „Vahesaare Villemis“ Sahker jt.

Keerulisemate karakterite loomisel ei piisa otsesest iseloomustusest, vaid siin kasutatakse ka kaudset iseloomustamist, mis avaldub tegelase tegudes, kõnelaadis ja -aines, suhetes teiste tegelastega, käitumises jne. Mõnele kujule pühendab autor erilist tähelepanu, kes saab nagu kogu teose selgrooks, ideede kandjaks ja probleemide lahendajaks. Säärast kesket kuju nimetatakse teose peategelaseks ehk kangelaseks. Kõrvaltegelase ülesandeks on enamasti esile tõsta kangelase iseloomu. Mõningais teoseis teeb kangelase eraldamine raskusi. Heaks näiteks siin on A. H. Tammsaare „Kõrboja peremees“. Vahel asendab üksikkangelast kollektiivne kangelane — mass, nagu G. Hauptmanni draamas „Kangrud“.

Karakterite hulgas eraldatakse kaks põhijuhtumit: karakter, mis ei muutu faabula arenemisega, ja karakter, mis

muutub ning mille kujunemist lugeja jälgib kui omaette huvitavat tegelase siseelu arenemist. Püsiv iseloom on tüüpeloov. Tüübis kujutatakse teatavat püsivate, oluliste ja korduvate hingeomadustega isikut, sageli ka mõnele inimrühmale oluliseks tunnuseks saanud jooni. Nii esinevad tüübina kaupmees, rätsep, taluperemees, kunstnik jne. Enamasti aga kehastavad tüübid mõnd kirge. Näiteks on väga tuntuks saanud ihnuri tüüp (Molière'i Harpagon; Kitzbergi Mogri-Märt). Tüüpilisi karaktereid kujutatakse eelistavalt komöödias.

Kui karakter on ainulaadne ning omapärane, siis kutsutakse teda individuaalseks. Püsivaks ja kuulsaks on saanud need kujud, kelle karakter on individuaalne ja kes mõnede oluliste hingeomaduste kehastajatena on muutunud püsivaiks algkujudeks, kes lõpmatuis teiseis elavad edasi ka väljaspool oma esialgset faabulat. Need on üldinimlikud ehk igavesed kujud. Näiteks leiame Cervantese Don Quijote teiskuid maailmakirjanduses igal ajastul. Ka meie kirjanduses tunneme sama tuttavat kuju, näit. Taavet Soovere (M. Metsanurga romaanis „Taavet Soovere elu ja surm“), Koogu-Andres (E. Vilde romaanis „Kaks sõrme“), Johannes Käbi (E. Vilde novellis „Suguvend Johannes“), Kandlela (Juh. Liivi jutus „Ühe kirjaniku pävaraamatust“) jt.

Kompositsioon.

Kirjanik püüab sündmustikku moodustavaid motiive reastada ja siduda nii, et teos kujuneks mõjuvaks kunstiliseks tervikuks. Seda saavutab autor, kui ta arvestab üksikute motiivide või motiivirühmade tähtsust, teatavate osiste tugevat või nõrgemat rõhutamist, sündmustiku pinge tõusu ja langust, uute motiivide ja tegelaste õigeaegset esitamist jne. Seega kompositsioon tähendab põhimõtteid, kuidas faabula korraldada süžeeks, kuidas ehitada (ladina k. *componere* = kokku seadma) kunstipärane ja tervikuline teos.

Harilikus kompositsioonis võime tähistada alljärgnevad momendid:

1. **Ekspositsioon.** Harilikult teos algab rahulikult, kus autor tutvustab lugejat tegelastega, tegevuse ajaga, paigaga või mõne muu olukorraga, mis tarvilik edaspidiste sündmuste paremaks mõistmiseks. Sageli niisugune otsene ekspositsioon puudub, ja tegevus algab järsult sündmustiku arendamisega, näiteks Ed. Vilde „Musta mantliga mees“. Niisugusel juhtumil on ekspositsiooni elemendid jaotatud tegevuse keskele ja lugeja tutvub nendega järk-järgult. Ekspositsioon võib esineda ka hoopis teose lõpus. Sophoklese „Kuningas Oidipuses“ kuuleme osa sündmusi põhjendavaist asjaoludest alles tragöödia lõpposas.

Mõnikord esitatakse teose algul sündmusi, mis on toimunud enne käsitletava faabula algust, kuid mis siiski on vajalikud teose õigeks mõistmiseks. Seesugust selgitavat eessõna nimetatakse *proloogiks*; säärast irdosa teose lõpus kutsutakse *epiloogiks*. Epiloogi tarvitati sageli rooma ja renessansiaja draamadest autori või lavastaja eesmärkide selgitamiseks. Eepilises teoses aga jutustati lühidalt lugejale tegelaste edaspidisest saatuses peale faabula tegelikku lõppu. Tänapäeval proloog ja epiloog kuuluvad iganenud kompositsiooniliste osade hulka ja neid tarvitatakse harva. Proloog harilikult liidetakse ekspositsiooniga.

2. **Sõlmitus.** Ekspositsioon kannab harilikult rahulikku ja kirjeldavat ilmet, mis korraga katkestatakse mingi uue olukorra esitamisega. Seda momenti nimetatakse *sõlmituseks*, kus luuakse esimesed vastuolude alged, mis põhjustavad ja paisutavad edaspidiseid sündmusi.

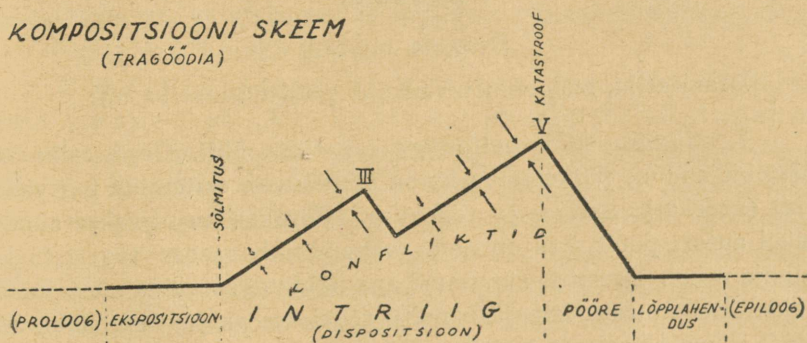
3 **Intriig.** Sõlmitusest alates järgneb sündmustiku arendamine — *dispositsioon*. Üksikute isikute või isikurühmade vastukäivate huvide ja ideede tõttu tekib nende vahel võitlus, mis sündmustiku arenemisega, uute tegelaste juurdetulekuga ja uute olukordade tekkimisega muutub üha keerulisemaks. Niisugust *võitluskäiku* tegelaste vahel kutsutakse *intriiigiks*. Samas teoses võib esineda mitu ristlevat või paralleelintriigi. Oma iseloomult intriiigiks võib olla armastus, maailmavaade, poliitika, seiklus jne. Võitluspoolte vastastikust suhtumist igal antud momendil nimetatakse *situatsiooniks*,

üksikuid kokkupõrkepunkte konfliktideks. Intriig on eriti dünaamiline ja ilmekas dramaatilises teoses.

4. **Kulminatsioon e. haripunkt.** Jälgides intriigi arenemist kasvab lugeja huvi seni, kui jõutakse kõrgpunkti, kus kõik keerulised olukorrad peavad mingisugusel teel lahenema. Seda intriigi kõrgeimat astet nimetatakse kulminatsiooniks e. haripunktiks. Kulminatsioon on dramaatilises teoses eriti rõhutatud ja pingeline. Tragöödias toimub haripunktil kas kangelase hingeline kokkuvarisemine või hukkumine, mida kutsutakse katastroofiks.

5. **Pööre.** Kulminatsioonile järgneb pööre, kaldumine konfliktide tasandamisele — lõpplahendusele, kus lepitatakse dispoitsioonis arenenud vastuolud, millega saavutatakse jällegi endine rahu.

KOMPOSITSIOONI SKEEM (TRAGÖÖDIA)

Kompositsiooni skeem.

Kompositsioonilise süžee kujundamisel tarvitatakse enamasti gradatsioonilise ehk astmelise tõusu printsiipi. Intriigi arendatakse nii, et selles avaldub pingsuse järkjärguline kasvamine, mis aitab tõsta lugeja huvi kangelase saatus jälgimisel. Gradatsiooniline tõus toimub astmeliselt. Pinge ei tõuse pidevalt, vaid kord lõdvenedes, kord suurenedes. Ajustised langused on jälgijale vajalikud puhkuseks, järelemõtlemiseks. Eriti ilmekas on gradatsioon dramaatilises teoses, kus võitlusekäik esineb kontsentreeritumalt kui teistes žanrides. Hari-

likult viievaatuselises draamas leiame kaks tõusu: esimene kolmandas vaatuses, teine viienda vaatuse lõpul.

Lõpuks mainitagu, et eelpool esitatud skemaatiline ülevaade kompositsioonist lubab mitmesuguseid kõrvalekaldumisi. Teoses võib hoopis puududa niihästi üks kui teine element. Nende järjestus ja osade ilmekuse astmed eri žanride juures on erinevad. Näiteks lüürikas esineb gradatsioon meeleolu süvendamisel, romaanis on intriigi areng aeglane, novellis dünaamilisem. Kõige ilmekamalt jääb antud skeem siiski kehtima dramaatikas.

Kokku võttes jälgime kompositsioonilisi elemente graafiliselt. Näiteks valime tragöödia, kus, nagu öeldud, need elemendid esinevad kõige reeglipärasemalt ja ilmekamalt (vt. skeem lk. 215).

Draama.

Draama olemus.

Draamatika iseloomustavamaiks põhitunnuseiks on:

1. Sündmustiku esitamine tegevuse abil. Draamatika e. näitekirjanduse põhiolomuseks on sündmuste esitamine tegevuse abil (kreeka k. *draama* = tegevus). Eepikas kujutatakse sündmusi autori poolt, kes on nagu vahendajaks teose tegelaste ja lugeja vahel. Draamas sündmusi aga näidatakse, mida me tajume vahenditult, autori isik jääb peitu tegelaste varju, kes hakkavad laval elama nagu oma iseseisvat elu. Seepärast draamakirjanduse väärtused ilmnevad alles lavalises ettekandes. Ühtlasi kasutab draama ka teiste kunstide abi, nagu kujutavat kunsti, muusikat, tantsu jne., millega ta mõjutab vaataja nägemis- ja kuulmismeelt, saavutades sellega palju sügavamaid elamusi, kui seda suudab ainuüksi kirjeldus.

Kuigi draamateos oma lõpliku eesmärgi saavutab lavalises tõlgitsuses, siiski ei tohi ta muutuda ainult lavaettekande objektiks, vaid ta peab säilitama oma iseseisvuse ka kirjandusliigina, mis lugedes oleks samuti nauditav kui teisedki žanrid. Sageli aga on selle viimase nõude puhul jäetud arvestamata lavaline moment. Lavaliste nõuete liiga järsk ignoreerimine on loonud erilise draamaliigi, nn. draama lugemiseks, mida hilisemad ajastud on

eriti viljelnud (Goethe „Faust“, Byron'i ja B. Shaw' draamad). Niisugused draamad on aga kaotanud hulga dramaatilise žanri spetsiifilisi tunnuseid.

2. Olevikuline esitus. Draamas esitatakse tegevus saab laval toimuda ainult olevikus. Tegevus hargneb laval vaatleja silmade ees, kus iga üksik moment on tajutav olevikuna („just praegu“). Mineviku sündmuste kiilumine draamasse katkestaks tegevuse ja rikuks seda sündmuste loomulikku illusiooni, mida vaatleja läbi elab. Suuremaid raskusi on seetõttu draamas esitada minevikulisi sündmusi. Sageli püütakse sellest üle saada eelnevate sündmuste kirjelduste või vastavate märkuste lisamisega tegelaste kõneste (eriti klassikalises draamas). Olevikulise esituse nõudest tingitult näeme dramaatilise teose kompositsioonis kahte iseloomustavat põhivõtet:

1) **Sünteesiline kompositsioon.** Tegevus algab „algusest“, kus vaatleja ees järk-järgult tekivad konfliktid, areneb intriig, mis ligineb lahendusele.

2) **Analüütiline kompositsioon.** Tegevus algab nagu „lõpust“ või „keskelt“, kus sel momendil, kui vaatleja draama jälgimist alustab, on juba suur osa sündmusi minevikus ühes dramaatiliste konfliktide põhjustega. See on nagu kohtuprotsess, kus kuulaja ees lahti harutatakse minevikus toimunud sündmused. Analüütiline kompositsioon nõuab seetõttu sagedaid vihjeid ja selgitavaid kõnelusi minevikus toimunud sündmuste lahtirullimiseks, mis teataval määral mõjub tõkestavalt draama tegevusse. Analüütiliselt olid üles ehitatud antiikdraamad, näiteks Sophoklese „Kuningas Oidipus“.

3. Võitluse printsiip. Draama peab kujutama võitlust. Dramaatiline pingeline — dramatism, mis harilikult vaatlejat kaasa kisub, tekib siis, kui draamategelased on sihipüüdlid; kui nad kõigist takistustest hoolimata püüavad saavutada ülesseatud eesmäärke. Võitlus toimub alati vastakate huvidega poolte vahel. Vastaspoolteks võivad olla üksikud isikud, isikurühmad, isik ja ühiskond, isik ja loodusjõud, isik ja ta kired jne.

Kui eepikas vastavate olukordade loomisega autor kujundab karaktereid, siis draamateoses kanglaste iseloomud avastatakse võitluses. Seega kompositsioonilistest osistest on draamas intriig pingeline ja dünaamiline.

4. Keskustus ja tihendus. Ka kõige realistlikum lavaline tegevus ei ühtu kunagi tegelikkusega. Ei ole mõeldav, et laval sünniks kõik samas tempos, kui see toimub tegelikus elus. Näiteks mõni tegevus, mis kujuneb viie aasta jooksul, on draamas surutud viide vaatusesse ja vaateleja elab selle üle kolme tunniga. Draamakirjanik teeb seetõttu valiku: kõik mitteoluline jääb välja; ta valib vaid need sündmused, millel on oluline tähtsus faabula dünaamikas.

Draama keskustus omakorda nõuab draamateose tihendust. Et draamas võitlustekäik on koondatud lühemale ajale ja valitud olulised momendid sündmustiku käigust, siis koondub nendesse ka rohkem tegevust ja tegelasi, kelle mõtted ja väljendused on olulised ning meeoleolud ja elamused intensiivsed.

5. Dialoogiline esitusvorm. Draama vormiliseks iseärasuseks on dialoogiline sõnastus. Dialoog e. kahekõne oli algselt kõne kahe isiku vahel (kreeka k. *dialogos* = kahekõne), nüüd aga kahe või mitme isiku ristlev kõnelus. Iga üksiku tegelase kõneosa dialoogis nimetatakse repliigiks.

Dialoogiline sõnastus esineb vahel ka eepikas (eriti tarvitati seda reformatsiooni-aegses kirjanduses Saksamaal, meil ilmliku kirjanduse algul: Luce, Willmann jt.), haruldasemalt lüürikas (Kr. J. Peterson, Faehlmann), kuid dramaatilises teoses see osutub paratamatuks. Draamategelased ei taotle dialoogiga ainult mõtte ilmekamat esitamist, milleks teda peamiselt eepikud kasutavad, vaid siin avalduvad dialoogis tegelased kui sõbrad või vaenlased. Draamas tegelaste repliikide kaudu vaateleja elab kaasa dramaatilist pinget ja elamust. Eepilises dialoogis on mõeldavad ka anonüümsed kõnelejad: A, B, C, draamas vaid kindlate karakteritega isikud.

Sageli esineb draamas ka monoloog (kreeka k. *mono* = üks), ühe tegelase ulatuslikum kõne, mis enamasti peab asendama tegelase mõtlemist, et seda teatavaks teha vaatelejale. Eri liigi monolooge moodustavad nn. kõrvalkõned (*à part*), mida ei tohi kuulda kaastegelased, kel seda ei tarvitsenud kuulda. Monoloogi õitseaeg oli XVII sajandi prantsuse klassitsistlikus draamas, kus see sageli moodustas väärtusena omaette teatraalse deklamatsiooni. Uuema aja draama püüab monoloogi vältida, sest see rikub draama loomulikkuse illusiooni.

Draamateoses eraldatakse kaks tekstiliiki: kangelaste kõnelused ja kõrvalmärkused — remargid, milles antakse juhatusi lavastajale, aga mis on vajalikud ka lugejale teose paremaks mõistmiseks. Harvemini kohtame, eriti lugemisdraamas, pikki, kunstilises stiilis kirjutatud remarke.

Lavatehnilised põhjused, nagu dekoratsiooni, kostüümide või rekvisiidi (lavasisustuse) muutmine, põhjustavad ja mõjutavad esijoones näidendi draama jaotamist vaatusteks, mis moodustavad ka omaette temaatilised ühikud. Vaatused jagunevad omakorda etteasteteks e. stseenideks, osadeks, kus tgelaste koosseis ei muutu.

Draamakirjanduse põhiliigid.

Juba antiikajast alates jaotatakse dramaatika kaheks peazanriks: tragöödiaks e. kurbmänguks ja komöödiaks e. naljamänguks. XVIII sajandil tekib nende žanride segunemisest kolmas, vahepealne liik, mis sisaldab niihästi tragöödia kui ka komöödia elemente. Tänapäeval on sõnal „drama“ seega kaks tähendust: laiemas mõttes märgitakse sellega kogu dramaatilist kirjandust, kitsamas mõttes aga tragöödia ja komöödia vahel asuvat tõsise sisuga näidendit, mis väldib katastroofi ja lõpeb leplikult.

Tragöödia.

Tragöödia kangelased on harilikult suure tahtejõuga, sügavate tunnetega, kindlate karakterite ja kirgedega inimesed, kes ei tagane oma tõekspidamistest ja eesmärkidest. Need omadused juba eeldavad dramaatikale omast tugevat ja pingset võitlust oma eesmärkide taotlemisel. Tragöödia kangelased kehas-tavad üldinimlikke jooni ja nende karakterkujud elavad ka väljas-pool autori poolt antud faabulat. Tegelaste võitlus toimub üli-võimsate vastastega kuni lõpliku hingelise kokkuvarisemiseni või hukkumiseni (katastroofini). Mida ligemale katastroofile intriig areneb, seda masendavamaks muutuvad kangelase kannatused. Vaatleja jälgib seda imestlusega ja kaastundega. Kuigi sageli kangelane on süüdlane, kuid suure ja harilikust inimesest

üleulatuva isiksuse hukkumine üle jõu käivas võitluses lepitab ja leevendab ta süü. Aristoteles nimetas seda hingelist lepitavat kaasaelamist „katarsiseks“, hingeliseks puhastuseks, mis tõstab inimese kõlblelist tunnet, avardab ta südant ja vabastab ta väiklastest ja tühistest isiklikest huvidest.

Komöödia.

Komöödias loovad koomilisi elamusi tegelaste välimus (vormikoomika), nende kõne (sõnakoomika) ja olukord (situatsioonikoomika), mis ei ole kokkukõlas ajastu tavaliste traditsioonidega.

Komöödia tegelased on enamasti vaimult ja tundelaadilt igapäevased inimesed, kes võitlevad oma väiklaste huvide eest. Võitluses nad paljastavad oma inimlikke nõrkusi ja veidrusi. Kui tragöödias intriigi arenemisega järk-järgult avaldub kangelase hinge suurus ja tugevus, siis komöödia tegevuse arenemisega üha enam paljastuvad kangelase väiklased kired. Komöödia konfliktid ei too kaasa tõsiseid ja hukutavaid tagajärgi, vaid need lahenduvad lõbusalt.

Esteetilise kategooriana sisaldab koomiline hulga eri liike, mistõttu komöödias eraldatakse mõningaid alaliike.

Koomilistes tunnetes eraldatakse peen- ja jämekoomika. Peenkoomika sisaldab esteetilisi ja eetilisi väärtusi, jämekoomikas aga neid ei esine, või kui, siis minimaalselt. Jämekoomilistele tunnetele on ehitatud komöödia väiksemad žanrid jant e. farss, operett jt.

Ülevaade draama arenemisest.

1. Antiikdraama. Muinas-Kreeka draama arenes rituaalseist pidustusist, mida korraldati viinajumal Dionysose auks. Neil usulisil pidustusil esines koor, kes laulis müüte ja hümne (*ditürambe*) Dionysose kannatusist ja seiklusist. Lauljad kandisid sikusarvede ja habemetega maske, kujutades nii Dionysose saatjaid — *satiire*. Sellest pärineb ka sõna „tragöödia“ (*tragos* = sikk, *ode* = laul). Aja jooksul hakkas koorijuht —

korüfee — täitma suuremat osa. Ta hooleks jäi müütide jutustamine, kuna koor teda sealjuures saatis, et luua vastavat meeleolu. Hiljemini hakati ka Dionysose müütide kõrval käsitlema muid aineid vanust kangelaslugudest. Nii areneski korüfee ja koori vahelisest kõnelusest kreeka tragöödia.

Komöödia sai oma alguse samade pidustuste ajal korraldavaist karnevali rongkäikudest (*komos* = lärmitsev salk). Maskeeritult liikudes pilgati võimukandjaid ja tähtsamaid isikuid (demokraatlikus Atikas) või olustikutseene demonstreerides inimlikke nõrkusi (oligarhilises Spartas). Neist mõlemast harust, poliitilisest satiirist ja koomilisest jandist kujuneski Ateenas komöödia.

Kreeka teater koosnes kolmest osast. Vaatlejate kohaks oli trepistikuline poolkaar (*theatron* = vaatlejate asukoht), mis piiras ümmargust prügitatud tantsuvälja (*orchestra*), kus asus koor ja esineti tantsu ja lauluga. Orkestra taga mõned astmed kõrgemal asetsetes lava (*skene* = telk). Viimane oli algul lihtne telk, millest hiljem kujunes suurem lossitaoline ehitis. Mäng toimuski sellel lossiesisel platsil, mis hiljemini avardus tõeliseks lavaks.

Dekoratsiooni tänapäeva mõttes veel ei tuntud. Lavataustas (lossiseinas) oli kolm ust, milledest keskmine kujutas käiku kuningakotta, teised kaks aga kõrvalelamuisse. Tundmatu oli ka eesriie. Näitlejaina esinesid vaid mehed, kes kandsid karaktermaske ja kõrgetallalisi jalatseid (*koturne*). Üldse püüti näitlejaid kunstlike võtetega, nagu maski peakohale asetamisega ja kehaosade polsterdamisega, suurendada. See oli tarvilik arvestades teatri suuri dimensioone ja teiseks vastasid need kujud paremini kangelashiidudele, kes harilikult olid näidendi teelasiks.

Tragöödia pärisalgatajaks loetakse Theispis't VI s. e. Kr., kes tõi lavale esimese näitleja, kellega korüfee pidas kahekõnet. Igal aastal võistlesid pidustustel oma tragöödiatega kolm poeti, kelledest igaüks esines tetraloogiaga, mis koosnes kolmest tragöödiast ja ühest satiirdraamast (komöödiast). Lavatehnika nõudeist tingitult olid kehtivad: 1) kohaühtsus — tegevus sündis ühes ja samas paigas; 2) ajaühtsus — näidendi tegevus pidi sündima 24 tunni jooksul, 3) tege-

vuse ühtsus — näidend võis sisaldada vaid ühe sündmustiku-
niidi, mis koondus peategelase võitluse ümber.

Muinas-Kreeka tragöödia õitseage langeb V sajandisse e. Kr. Sel ajal võistlesid oma tragöödiatega kolm suurmeistrit Aischylos, Sophokles ja Euripides, kelle loominguale rajanesid hiljem Euroopa tragöödia kuulsusrikkamad ajastud.

Aischylos (525—456). Aischylos tõi Thespise esimesele näitlejale lisaks teise, millega dialoogiline osa kasvas koori arvel. Ta 80 näidendist on säilinud 7, millest suurema järeelmõjuga on triloogia „Oresteia“, eriti aga „Aheldatud Prometheus“¹⁾, milles ta kirjeldab titaan Prometheuse kangelaslikke kannatusi. Prometheus on vastu Zeusi soove õpetanud inimkonnale tule tarvitamist. Ta needitakse karistuseks kalju külge, kus aeg-ajalt kotkas ta rinda purustab. See igavest valgust otsiva kangelase kuju on ahvatelnud sama ainet kasutama järelpõlve autoreid (Goethe, Byron, Shelley).

Sophokles (496—405 või 406). Sophokles on kreeka suurim traagik. Aischylose poolt esitatud kahele näitlejale lisab ta veel kolmanda, ühtlasi vabastab ta tragöödia autori näitleja kohustusest, mis senini kehtis. Sophokles loobus triloogia süsteemist, nii et iga ta näidend on omaette tervik. Ta 120 tragöödiast on säilinud 7, nimelt „Aias“, „Antigone“²⁾, „Kuningas Oidipus“³⁾, „Trahiinlannad“, „Elektra“, „Philoktetes“ ja „Oidipus Kolooneses“. Sophoklese komöödias väheneb müstiline joon ja tragöödia omandab ilmlikuma sisu, kus tegelastena pooljumalate asemele astuvad juba harilikud inimesed.

Euripides (480—407 või 408). Euripidese uuendusist mainime kaht: koor surutakse veel enam tagaplaanile ja ta esineb nüüd vaid saatjana vahelduse loomiseks. Konflikti lõplik lahendus toimub jumala vahelesegamisega, kes selleks erilise seadise abil ilmub tegelaste peade kohale ja teatab neile oma otsuse (*deus ex machina* = „jumal masinast“). Euripides on teiste hulgas suurim realist. Ta käsitleb müüte täiesti realistlikult ja ta tegelasedki ilmuvad lavale, kui see on tarvilik, ka närudesse riieta-

1) Eesti k. 1908. a.

2) Eesti k. 1903. a.

3) Eesti k. 1924. a. H. v. Hofmannsthal poolt lühendatud ja ümber töötatud.

tult. Euripidesele kindlasti kuuluvaks loetakse 75 näidendit. Neist on säilinud 18, milledest tähtsamad „Alkestis“, „Medeia“, „Iphigenia Aulises“ ja „Bakchid“.

Muinas-Kreeka komöödia tähtsamaid autoreid on Aristophanes (umbes 450—385). Ta oli aristokraatse maailmavaatega, demokraatliku riigikorra ja kõigi uuenduste vihkaja, sealjuures aga siiras rahuaate propageerija. Oma parimaist komöödiaist kirjutas ta „Pilved“ sofistide piitsutamiseks, poliitilise komöödia „Ratsanikud“ demokraatia naeruvääristamiseks ja „Ahhamlased“ rahuidee propageerimiseks. Ta komöödiate hiilgavamaks näiteks on puhtmuinasjutuline komöödia „Linnud“. Teiseks ja suuremaks komöödia hiilgeajaks saab nn. uus-atika ajastu umbes III sajandil. Vastupidi vana-atika poliitilisele komöödiale on see olustikuline. Uus-attika komöödia esindajaist nimetame Menandrost (342—290), kelle loomingu oli kaugeleulatuv mõju L.-Euroopa komöödia arenemisse.

Antiiktragöödia kanooniliseks vormiks loetakse Sophoklese tragöödiad, seepärast vaatleme lähemalt Sophoklese meistriteost „Kuningas Oidipust“.

„Kuningas Oidipus“. „Kuningas Oidipuse“ faabula pärineb järelhomeroose aja eeposte Teebai tsüklist, mida Sophokles on üldjoontes jälginud. Kõikehaaravaks ja juhtivaks ideeks „Kuningas Oidipuses“ on antiiktragöödiale iseloomustav helleenide maailmavaatest võrsuv saatusidee „moira“: inimese tahe on piiratud, ta ei saa kõrvale põigelda talle määratud saatusest. Kes sellele seadusele ei alistu, seda tabab jumalate viha. Tragöödia ideekandjaks on Oidipus, kelle saatus määratakse sündides. Kaks korda toimub katse sellest määratud teest kõrvale põigelda. Esiti kavatseb seda Oidipuse isa Laïos, püüdes oma poega hukutada, hiljemini Oidipus ise, kui ta oraakli poolt ennustatud roimade eest põgeneb oma kasuisa Polybose juurest. Ent see kõik vaid kiirendab asjade käiku ja juhikvi Oidipust täitma oma saatusest määratud ülesannet. Ennustused täituvad: Oidipus tapab oma isa ja naib ema. Kuigi Oidipus teostas oma roimad ebateadlikult, siiski antiikaja maailmavaate seisukohalt oli ta süüdi ja pidi seega lunastama nii isa kui oma süüd, sest katse kõrvale kalduda oleks looduse harmooniliste ja determineeritud eluseaduste vääramine. Kuid Oidipus andus 15 aastat ka oma muretule õnnele.

Saanud võimsaks valitsejaks, unustas ta, et õnn on muutlik, mida ei suuda kindlustada ka kuninga võimsus. Kõik see suurendab ta süükoormat. Oidipus otsib mõrvarit, et oma alamaid päästa, ja kui ta avastab selle enda isikus, siis selgub talle saatuse suur paratamatus, mille vastasena ta tajub oma abitust ja võitluse mõtetust. Jääb vaid ainus tee lunastada oma süüd, lepitada jumalad, õgvendada uuesti vägivaldselt kõverdatud elutee, mis on toonud kaasa vaid õnnetusi. See Oidipuse tugeva iseloomu murdumine, ta otsus end karistada kõige rängemalt, loob sügavtraagilise elamuse kannatuse lunastavast mõjust, loob nukra, kuid lepitava ja puhastava katarsise.

Kompositsioonilt kuulub „Kuningas Oidipus“ tüüpilisemate antiikaja saatustragöödiate hulka. Siin esineb antiikaja teatritehnikast johtuv koha-, aja- ja tegevuseühitus. Faabula — Oidipuse saatuse — algab kangelase sünnist ja haarab seega kogu ta elukäiku. Sellest tingitult ongi kasutatud tagasihaaravat, analüütilist kompositsiooni. Ühtlasi andis seesugune ülesehitus võimaluse süžeesse tuua saladuste süsteemi, mille avastamise käik loob pinevust ja võimaldab arendada gradatsiooni.

Tegelikult on tragöödia algul juba kogu sündmustik minevikus: Oidipuse sünd, lapse andmine karjusele, sattumine Polybose kasulapseks, sealt põgenemine, Laïose tapmine, Jokastega abiellumine. Seetõttu tuleb kõigi nende sündmustega vaatlejat tutvustada tagasihaaravate motiivide põimimisega tragöödia faabula lõppu, mis tegeleb vaid mõrvari avastamise probleemiga. Nii ei näita tragöödia eelnenud sündmustikku, vaid kangelase elukäigu lõpposa, mis on kokku surutud lühikesse ajavahemikku. Selle tihedusega Sophokles saavutab tugeva dramatismi ja sugestiivse elamuse.

2. Rooma draama. Rooma draamakirjandus ei moodusta uut edasiarendavat ajastut draama ajaloos. III sajandil e. Kr. ühes kreeka kultuuri sissetungiga algab ka kreeka eeskujude matkimine draama alal. Esimeseks kreeka draama tutvustajaks Roomas on sõjavang Livius Andronicus (a. 240 e. Kr.). Tema eeskujul hakkavad juba roomlased ise kasutama kreeka eeskujusid (Naevius, Ennius). Peamiselt jäljendati Menandrost. Osavamad autorid sel alal olid Terentius (201—159) ja Plau-

tus, kellest andekam ja iseseisvam oli viimane. Nero ajastul (54—68) lõi Seneca (?—65 p. Kr.) Sophoklese ja Euripidese eeskujul oma kombe-filosoofilised tragöödiad.

Rooma draamal on eriti suur tähtsus vahendajana, sest nende autorite kaudu avaldas kreeka draama viljakat mõju renessansiaja ja klassitsistlikule draamale.

3. Keskaja draama. Keskaeg loob oma usulisele maailma-vaatele ja ühiskonna struktuurile vastavad draama vormid ja žanrid. Jumalateenistuse elustamiseks tarvitavatele dialoogidele liitus järk-järgult ka tegevust. Tekkisid väikeseulatuse- lised liturgilised draamad, mida kanti ette suurematel pühadel. XII sajandil kandusid seesugused etendused väljapoole kirikumüüre ja neid hakati nimetama *miraakliteks* (prantsuse k. *miracle* = ime). Usulisele temaatikale lisandus nüüd liht-rahva maitse kohast labast ja jämedat nalja, nii et paavst keelas nende etendamise kirikus juba 1210. a. Hiljemini ühendas neid kirikuga vaid legendidel põhinev temaatika.

XV sajandil saab alguse suur religioosne draama — *müsteerium* (ladina k. *ministerium* = jumalateenistus). See usu- line lavamäng oli esijoones mõeldud pühakirja selgitamiseks rahvale. Lavastuste organiseerijaks olid enamasti linna organi- satsioonid tsunftid ja gildid, sest tegelastena esinesid linnakodanikud; ainult tähtsamaid osi (Jeesus, Maria jne.) täit- sid vaimulikud. Tegelaste arv küündis sageli sadadesse ja lavas- tuses taoteldi suurt toredust. On teada ka üksikuid ilmliku sisuga müsteeriume, nagu „Trooja linna hävitamise müsteerium“ (1450. a.). Hiljem arenes müsteeriumide kõr- valharuna moraliseeriv allegooria, mida nimetati *moraliteeks* ja milles tegelastena esinesid abstraktsed mõisted: *Voorus*, *Pahe*, *Laiskus*, *Usk*, *Õigus* jne. Tänapäeval on müsteeriumide järglasena kunstlikult säilitatud Saksamaal nn. „Ober- ammergau kannatusmängud“.

Müsteeriumi kõrval püsisid ka rahvapärased väiksemad draamaliigid nagu *sotid*, milles piisutati kiriku ahnust, kaup- meeste valelikkust, naiste edevust, sõdurite upsakust jne. *Farsid* seevastu naeruvääristasid igapäevaseid elu pisiasju ja kuju- tasid lõbusaid seiklusi.

4. **Renessansi-aegne draama (XIII—XVII s.).** Humanistliku liikumisega Itaalias loodi uuesti kontakt muinas-kreeka ja rooma kultuurisaavutustega, mis keskajaga oli vajunud unarusse. Ka renessansiaja draamakirjanike pilgud pöördusid uuesti antiikaja rikkaliku draama ja teatri traditsioonide poole. Muinas-kreeka draamaga tutvutakse peamiselt roomlaste vahendusel: tragöödia alal Seneca, komöödia alal Plautuse ja Terentiuse kaudu.

Esimeseks tüüpiliseks renessansi tragöödiaks loetakse 1515. a. ilmunud Trissino „Sofonisbe't“, mis on koostatud antiikaja tragöödia nõuete kohaselt. Suuremaid võite saavutab aga renessansi komöödia. Viimases kasutati vana-rooma komöödia viljelejate vormi ja aineid (*commedia erudita*), osalt täideti vana vorm kaasaegsest novellikirjandusest, eriti Boccacciolt laenatud sisuga. Sageli aga võeti aine ka tegelikust elust. Tähtsamad komöödia viljelejad olid Ariosto (1474—1533) ja Macchiavelli (1469—1527), kelle komöödia „Mandragora“ (1513) on iseloomustavam näide renessansi komöödiast.

XVI sajandil hakkab arenema karjasedraama, mis kiiresti levis üle kogu Euroopa ja mida eriti harrastati peenutseval barokk- ja galantsel rokokoo-ajastul (XVII ja XVIII sajandil). XVI sajandil saab populaarseks nn. maskide komöödia (*commedia dell'arte*). Nendele kirjutati vaid stsenaarium, tekst aga tuli näitlejail suuremalt osalt improviseerida. Tegelas-konna koosseis oli enamasti kindel. Tähtsamate maskidena esinesid ihnus vanamees Pantalone, logeja Arlecchino, tema armsam Colombina, sõjaväelase karikatuur Capitano, teenrid Brighella ja Pulcinella jt. *Commedia dell'arte*'l oli suur mõju pärastisse komöödia arenemisse, eriti Molière'i komöödiaisse.

Barokk ja klassitsism. Pärast renessansi, s. o. XVII sajandil, areneb draama kahes suunas, mis on täiesti vastupidiste tendentsidega:

1) Klassitsistlik draama, peamiselt Prantsusmaal, mis piinlikult püüdis matkida antiikdraama traditsioone.

2) Barokkdraama, peamiselt Inglismaal, Hispaanias, Saksamaal, mis baseerus keskaegse draama traditsioonidel.

Need mõlemad suunad kujunesid draamakirjanduse hiilgeaegadeks, kus sündisid teosed, mis tänapäevani on püsinud ületamatute eeskujudena dramaatilises loominguks.

5. Klassitsistlik draama. XVII sajandil saavutas absolutism Prantsusmaal Louis XIV valitsuse ajal (1643—1715) oma võimutäiuse. Kogu majanduslik ja poliitiline elu tsentraliseeriti. Kuninga residents Versailles loss muutus mitte ainult Prantsusmaa, vaid terve Euroopa tooniandvaks kojaks. Samasugune reglementatsioon, kui see valitses majanduses ja poliitikas, tungis ka vaimuella. Igal pool pidi valitsema seadus ja kindel kord. Korda loob aga tugev ja eritlev mõistus. Nii vallutabki mõistusepärasuse nõue ka kõik vaimualad. Filosoofilis-maailmavaateli-seks alustoeiks saab René Descartes'i¹⁾ (1596—1650) rati-sionalistlik filosoofia (ladina k. *ratio* = mõistus), kus esi-kohal asetseb inimõistus, mõtlemine, loogika, kriitika, järje-kindlus, järeldeste süsteem jne. Kardinal Richelieu²⁾ poolt asu-tatakse 1634. a. Prantsuse akadeemia, mis muutub varsti vaimsete alade seadusandlikuks kojaks, millel oli eriti suur mõju ajastu tähtsama žanri, draamakirjanduse kanoniseerimisel. Klassitsistli-ku (lad. k. *classicus* = klassi kuuluv, s.o. „parem“) draamakir-janduse teooriad avalduvad selgeimalt Nicolas Boileau³⁾ (1636—1711) värsistatud luuleõpetuses „Poetika kunst“ („L'art poetique“) (1674), mille ta koostas rooma luuletaja Hora-tiuse (I s. e. Kr.) „Ars poetica“ eeskujul.

Klassitsism luges tõsisemaks ja väärikamaks draama liigiks vaid tragöödiat, komöödia aga arvas ta alamate kirjandusliikide hulka. Seepärast said eriti tähtsaks tragöödia reeglid, millest tähtsamad olid järgmised:

1. Traagika tuli piinlikult eraldada koomikast; nende mõ-
lema esinemine koos oli lubamatu.
2. Tegelastena võisid esineda vaid ülimused, eelista-
tavalt kreeka või rooma mütoloogiast.

1) röönee dekart; 2) rišeljöö; 3) nikolaä bualoo.

3. Ained, mõningad erandid välja arvatud, olid Kreeka või Rooma muinasajast; keskaega ignoreeriti.
4. Ajalooline tõepärasus polnud tähtis; oluline oli vaid psühholoogiline usutavus.
5. Oma elamusi ei puudutatud.
6. Toore tõelisuse eest hoiduti; tapmised, mürgitused jne. toimusid lava taga, millest vaid teatati vaatlejaile.
7. Tegelaste arv oli võrdlemisi piiratud (maksimum 11 tegelast).
8. Tragöödia oli värsivormiline ja viievaatuseline.
9. Eriti olid tähtsad kolm ühtsusnõuet:
 - a) koha ühtsus — tegevus sündis ühes ja samas kohas;
 - b) aja ühtsus — tegevus võis kujutada sündmust, mille vältus 24 tundi;
 - c) tegevuse ühtsus — esineda võis vaid üks faabula, mida ei katkestanud kõrvalepsoodid.

Ühtsusnõuded juurdusid nii tugevasti tragöödiasse, et alles 200 aastat hiljem (1830) kõrvaldati need romantilise draama looja Victor Hugo¹⁾ „Hernani“²⁾ esietendusega.

Klassitsistlik teater oli puhtaimal kujul aristokraatlik õueteater, mis oli määratud vaid ülimuskihile. Õukonna ringides levis peenutsemine (*préciosité*), mis avaldus veidras ja ebaloomulikult viisakas käitumises, vigurdavas ja edvistavas häbelikkuses. Kõnelda oma tundmustest loeti banaalseks. Loodust tunti vaid niipalju, kui seda avaldus mõistusepäraselt geomeetriliseks planeeritud ja pöetud hekkides ning puudes, mis ümbritsesid losse. Keeles valitses samasugune peenutsev ja ebaloomulik väljendus. Akadeemia ülesandeks oli „puhastada keel sellest saastast, mis ta külge rahva suus oli jäänud“. Keel otse kubises lausekujundeist. Nii näiteks tarvitati sõna „nuga“ asemel *raud*; „surnu“ asemel *luu*; „skulptuurteose“ asemel *marmor*; „relv“ asemel *teras* jne. Väga tarvitataavad olid üldistavad personifikatsioonid, nagu *Au, Õigus, Surm, Loodus* jne. See-

1) viktoor ügoo; 2) ernanii.

suguste võtetega loodeti saavutada ülevat keelt ja kõrget stiili, mis oleks kohane tragöödiale.

Teetasandajaks klassitsistlikule tragöödiale peetakse 1552. a. ilmunud *Étienne Jodelli*¹⁾ „Vangistatud Kleopatra“²⁾, milles juba teadlikult oli arvestatud antiiktragöödia nõudeid. Pärisklassitsismi ajastu avab aga *Pierre Corneille*²⁾ (1606—1684) oma tragöödiaga „Le Cid“³⁾ (1636). Ta muist tragöödiaist nimetame teoseid „Cinna“⁴⁾, „Horace“⁵⁾, „Polyeucte“⁶⁾.

Kõrgeima tipu saavutab klassitsistlik tragöödia *Jean Racine*⁷⁾ (1639—99) loomingus. Ta tähtsamad tragöödiad on: „Britannicus“⁸⁾, „Bérénice“⁹⁾, „Andromaque“¹⁰⁾, „Phèdre“¹¹⁾, „Athalie“¹²⁾.

Komöödia alal saavutas maailmakuulsuse *Jean Baptiste Molière*¹³⁾ (1622—73).

Kuna komöödia kohta ei maksnud nii ranged reeglid nagu tragöödias, siis on seda vabadust ka Molière kasutanud. Ka ideoloogiliselt erineb ta tragöödiaviljelejaist, kasutades oma pilkenooli aristokraatse aadli vastu. Ta komöödiad kannatavad seetõttu sageli tsensuuri survet ja lavastuse keeldusid. Molière'i parimaks saavutuseks on „Tartuffe“¹⁴⁾ (1664), milles autor piitsutab vagatsemist ja vaimulike silmakirjalikkust, mis talle tõi suuri sekeldusi tsensuuri ja avalikkusega. Tsensuuri survet kannatab ka „Don Juan“¹⁵⁾ (1665). Ta rikkalikust loomingust nimetame veel „Naeruväärsed kenitlejad“ („Les précieuses ridicules“), „Ebahaige“ („La Malade imaginaire“) (1673), „Misantroop“ („Le Misanthrope“) (1666) ja „Ihnur“ („L'Avare“) (1668).

Järgneval, XVIII sajandil jätkas klassitsistliku draama traditsioone sajandi kuulsam kirjanik *François Voltaire*¹⁶⁾ (1694—1778). Ta õnnestunud tragöödiad olid „Oedipe“¹⁷⁾ ja „Mérope“¹⁸⁾, kuid need ei saavuta enam eelmise sajandi tragöödiate taset.

1) etjen žodell; 2) pjäär kornéi; 3) lö sid; 4) tsinna; 5) oráss; 6) poliökt; 7) žan rassiin; 8) britannikü's; 9) bereniss; 10) adromák; 11) fäädr; 12) atalii; 13) žan baptist moljäär; 14) tartüff; 15) don žuán; 16) franssuá voltäär; 17) ödip; 18) meroop.

Teistes maades esineb klassitsism võrdlemisi kahvatult, seal matkitakse peamiselt prantsuse eeskujusid. Inglismaal on klassitsismi õitseajal Shakespeare'i vastassuunalise teatri traditsioonid küllalt tugevad ja pealegi on puritanistliku liikumisega teater sattunud tagakiusamise alla, mis viis teatrid sulgemisele 1642. a. Nimetame siiski varasemast ajast Ben Jonson'it¹⁾ ja John Dryden'it²⁾, kes matkis Racine'i ja Corneille teoseid. Saksa maal kajastub klassitsism Gottsched'i, Itaalias Goldoni toodangus. Märkimist väärib ka Taanist Ludvig Holberg (1684—1754) oma komöödiaga „Jeppe mäelt“.

Klassitsistlikust draamast on elujõulisemana püsinud komöödia, mille suur meister Molière tänapäevalgi kuulub elavana rahvusvahelisse teatrirepertuaari. Üks populaarsemaid ja tüüpilisemaid klassitsistlikke komöödiaid on ta „Ihnur“.

„Ihnur“. „Ihnur“ („L'Avare“) ilmus 1668. a. Teema otseallikana kasutas Molière rooma komöödiakirjaniku Plautuse (II saj. p. Kr.) komöödiat „Aulularia“, kes omakorda oli eeskuju võtnud Menandros'elt (III sajandil e. Kr.).

Molière'i „Ihnur“ kuulub klassitsistliku tüüpe loova karakterkomöödia, nn. „kõrge komöödia“ (*haute comédie*) liiki. „Ihnuri“ peakuju Harpagon on jäänud maailmakirjandusse püsima kuulsama ihnuritüübina. Kõrvaltegelased, kes aitavad iseloomustada Harpagoni, on ka ise tüüpilised iseloomud. Poeg Cléante on kontrastiks isale, peenutseja, toretseja ning kerge-meelne pillaja. Valère ja Frosine häbematud, teesklejad ja intriigide sepitsejad. Lühikese ajavahemiku, klassitsistliku draama nõuete kohaselt 24 tunni jooksul, avastab Molière kõigi nende tegelaste karakterid. Ta loob osavasti olukorrad, milles kõige ilmekamalt peavad nähtavale tulema ihnuri iseloomujooned (õhtusöögi korraldamine, sörmuse kinkimine, laeka valvamine jne.). „Ihnuri“ põhiideeks on ihnuse naeruvääristamine. Harpagonis paljastabki Molière ihnuse alavääristavat ja laostavat mõju inimese hingesse; ta näitab, kuidas ihnus toob paratamatult kaasa hulga muidki pahesid, nagu usaldamatuse, kahtlustuse, kitsarinnalisuse, oma perekonna laostumise, poja raiskumise; samuti ta osutab, kuidas inimene ise selle all niivõrd

1) džonsn; 2) džon draind.

kannatab, et ta hingeliselt hääbub. Seda on Molière suure meisterlikkusega kujutanud rahavarguse loos, mille ta lõpetab IV vaatuses kuulsaks saanud Harpagoni monoloogilise kliimaksiga:

„... kõik on otsas, minul pole enam midagi teha maa peal. Ilma sinuta ei või ma elada. Lõpp on käes, ma ei jaksa enam, ma suren, ma olen surnud, ma olen hauda maetud.“

Kompositsioonilt täidab „Ihnur“ täiesti klassitsistliku draama nõuded. Ühtsusnõudeid on arvestatud: tegevus on katkestamatu, sünnib 24 tunni jooksul, ühes ja samas paigas — Harpagoni majas. Tegelasonna valik on rangelt sümmeetriline: kaks isa, kaks poega, kaks õde, mis võimaldab intriigi viia kõiki rahuldavale lõpplahendusele.

6. Barokkdraama. Barokkdraama, ühtlasi inglise teatri hiilgeaeg ja Shakespeare'i geniaalne looming, langeb Elisabethi valitsuseaega (1558—1606), mis on põhjustanud ka nimetusi Elisabethi-aegne ehk Shakespeare'i-aegne draama (teater).

Elisabethi-aegne draama oma olemuselt oli otse vastupidine klassitsistlikule draamale. Kui viimase vääramatuks eeskujuks seati antiiksed pärimused ja ta oli määratud vaid aristokraatlikule õukonnale, siis inglise Elisabethi-aegne draama jätkas keskaegse rahvapärase draama traditsiooni ja oli demokraatlik — vaatlemiseks kõigile kihtidele: „Viimanegi tubakasuitsust läbiimbunud tööline evib siin sama õigust kui õukondlane, vorimees sama hääleõigust kui kriitik,“ oli põhimõte mis kehtis Shakespeare'i-aegses teatris.

Enamik barokkdraama võtteid pärineb keskaegseist müsteeriumidest ja moraliteedest, millest iseloomustavad on järgmised:

- 1) Traagiline segunes sageli koomilisega.
- 2) Valitses suur kõrvalepisoodide küllus, mis lõhkus draama terviklust (tegevuseühtsust ei tunnustatud).
- 3) Draama ei jagunenud vaatusteks, vaid piltideks; sündmus arenes eri aegadel ja eri kohtades (aja- ja kohauhtsuse puudumine).

- 4) Piiramatu tegelaste arv (Shakespeare'il kuni 45).
- 5) Efekti taoteldi jämeda naturalismiga. Ka kõige verisemad stseenid sündisid vaatleja nähes.
- 6) Tegelastena võisid esineda kõik seisused.

Ka teatri tehnikas, millest omakorda johtub hulk Shakespeare'i-aegse draama iseärasusi, jätkatakse keskaegseid pärimusi.

Elisabethi-aegne teater kujunes rändkomöödiante etendus-
test avalikel platsidel. Esimene püsiv teater ehitati Londonis 1576. a. Teater kujutas külgedelt rõdudega piiratud katuseeta ehitist, mille keskel toetus madalaile tugelele nelinurkne lava. Lava ühest servast kerkis näitlejate ruum, mil asetses rõdu ja mida kasutati siis, kui näidendi sündmustik toimus kõrgemal. Nii asendas see kindluse müüri (Shakespeare'i „Coriolanus“) või palkonit („Romeo ja Julia“) jm. Näitlejate ruumi katus ulatus kaugele välja, mille servalt rippus alla eesriie. Dekoratsiooni ei tuntud, küll aga kasutati võtteid, mis pidid märkima kohta ja aega. Näiteks tausta katmine sinise riidega tähendas päeva, mustaga — ööd. Sageli tehti tegevuspaik publikule teatavaks tahvlikesega ridva otsas, näit.: „Mets Ateena lähedal“, „Tegevus sünnib merel“ jne. Vaatlejaskond ümbritses lava kolmest küljest; all lava ümber tunglesid alamad kihid, rõdul aga istus eesõigustatum aristokraatne osa publikust.

Stseenide vaheaegadel esinesid rahva lõbustuseks klaunid. Hiljemini kandus hulk klaunide poolt esitatud vahepalu ja repliike ka Shakespeare'i trükitud teksti. Näiteks „Hamletis“ esinev hauakaevajate stseen oli alguses vaid klaunaad. Nii näeme ka siin veel sidet keskaegse müsteeriumiga (*klaun* = kurat). Samuti jätkus keskaegse draama anonüümsuse traditsioon. Shakespeare'i nimi ilmub ta näidendeile hiljem.

Elisabethi-aegne draamakirjanike pere on suur, sest peagu igal teatril oli oma kirjanik-dramaturg. Püsivamad nimed on inglise barokiaegse maneerse salongikeele looja John Lyly¹⁾, Robert Green²⁾, Christopher Marlow³⁾, kelle hulgast aga tõuseb kõrgele üle teiste William Shakespeare (1564—1616).

1) džon lili; 2) griin; 3) kris'töfö maalou.

Shakespeare'i ulatuslik looming jaguneb kolme ossa:

- 1) Ajaloolised kroonikad, millest tähtsamad on: „Richard II“, Henry IV“, „Henry VI“, „Richard III“;
- 2) komöödiaist on tähtsamad: „Mõõt mõõdu vastu“, „Palju kära ei millestki“, „Lõpp hea, kõik hea“, „Torm“, „Suveöö unenägu“ ja „Veneetsia kaupmees“;
- 3) tragöödiad, mis moodustavad väärtuslikuma osa ta loomingust. Neist on tuntumad: „Romeo ja Julia“, „Julius Caesar“, Hamlet“¹⁾, „Othello“, „Kuningas Lear“²⁾, „Macbeth“³⁾.

Shakespeare'i suurimaks oskuseks oli kujundada karaktereid, mis ühel ajal on tüüpilised ja individuaalsed. Nendes kujudes ei ole arvestatud ainult näidendi motiivide ja situatsioonide nõudeid, vaid inimhinge kõiges laiuses ja sügavuses. See on võimaldanud luua üldnimlikke kujusid, mis elavad sajandeid ka väljaspool oma esialgset faabulat. Säärasena ulatub üle teiste Shakespeare'i ja kogu maailma näitekirjanduse sügavam, inimlikum, kuid ka mõistatuslikum kuju Hamlet.

„Hamlet“ (1604). „Hamletit“ etendati esimest korda a. 1602 ja see ilmus trükis 1604. a. „Hamleti“ peamotiivi kuninga tapmist ja trooni anastamist kavalusega on käsiteldud juba antiikajal. Shakespeare aga laenas selle Saxo Grammaticuse „Taanimaa ajaloo“ (XII s. lõpul).

Hamlet on sügavaim kuju maailmakirjanduses. Temas ristlevad leppimatud vastuolud, kahtlused, pessimism, rahulolematuus, süngus ja kurbus. Ta on olnud mõistatuseks kuni tänapäevani. Tema hinge on tõlgitsetud igal ajastul erisuguselt, mitmekesiste filosoofiliste ja kirjandusvoolude seisukohalt; teda on nimetatud araks, tahtejõuetuks, endassetõmbunud melanhoolikuks, egoistiks ja haiglaseks inimeseks. Hamlet saab vahest siis mõistetavamaks, kui me teda jälgides ei unusta aega, ajastu iseloomu ega erinevusi, milles Shakespeare oma kangelased lõi.

1) hämlet; 2) liir; 3) mäkbeth.

Hamlet on haritud isik. Ta on õppinud Wittenbergi ülikoolis, reformatsiooni koldes ja keskuses, kus töötas ka renessansiaja mõtleja Giordano Bruno¹⁾. Ka Hamletis me leiame laialdaste teadmistega vaimsete ja filosoofiliste huvidega inimese, kes on juurelnud teaduste kallal ja omandanud uue renessansi maailmakäsituse. Talle langeb aga korraga erakordne ülesanne: tappa oma isa mõrvar ja troonianastaja Klaudius. Kogu Hamleti edaspidise traagika aluseks saabki selle ülesande täitmise probleem. Renessansiaja inimesena on ta valmis uskuma inimese lõplikku hävimist peale surma. Kuid siis tuleb teda häirima keskaegne suurim tõde, et see ei ole lõpp, vaid „kõige algus“. Hamlet püüabki unustada uued tõed.

*Kõik tühipaljad märkmed kustutan,
kõik raamatute tarkuse, kõik kujud,
kõik mineviku jäljed, kõik, mis sinna
mul vajutanud kärmalt jälgiv noorus.*
(I—5)

Nendes vastuoludes eksleb Hamleti mõte, mis ei anna talle enam rahu. Renessansiaja kriitiline suhtumine ühelt poolt ja tugevad sidemed keskaja usuliste dogmade vääramatusega teiselt poolt viivad Hamleti üha sügavamasse vastuolude labürinti, mille tulemuseks on melanhoolia ja pessimism, mis kasvab niivõrd suureks, et ta kavatses juba endamõrva. Kuid ka selleks on tee suletud kahtlustega:

*Olla, või mitte olla — see on küsimus,
Kui kartus mingi ees veel pärast surma —
seal uurimatul maal, kust rändurid
ei tule tagasi — ei segaks tahtmist.*
(III—1)

Renessansiaja elujaatav vaim ütleb, et inimene on ülev mõistuselt, piiritu võimeis, arenenud kujus ja liigutusus, kuid sealsamas keskaegse inimesena tunneb ta, et see on vaid „põrmu kvintessents“ (II—2). Kogu maailm muutub mõttetuseks. Kõneluses Horatioga hauakaevajate stseenis saavutab Hamleti pessi-

¹⁾ džordaano bruuno.

mism oma kõrgtipu. Inimene on jõuetu, kuningas — võimumees on tühine oma hiilguses; ta on niisama põrm, kaduv ja abituu kui narr Yorik, kelle kolpa vaadeldes ta avaldab barokk-aja inimese lõhestatud mõtteid.

Hamletis kajastub täiel määral oma ajastu hingelaad. Ta on uue renessansi selgemõistuseline kuju, mida lõhestavad kesk-aegsed pärimused; siit pärinevad ka ta kahtlused ja pessimism. Hamlet sündis tüüpilise oma aja ühiskonna psühholoogiat kandva kujuna, kuid temast on saanud filosoofiline kategooria „hamletism“, mis kerkib nähtavale alati siis, kui tuleb ümber orienteeruda uusile mõtteile ja vaateile, mis loovad aga inimeses võitlusi ja kahtlusi. See muudab ka Hamleti üldinimlikuks — igavesti juurdleva ja otsiva inimese sümboliks.

Draamavõtete seisukohalt on „Hamlet“ barokktraggöödia tüüpiline näide. Siin arendatakse korruga mitut faabulat, nagu Hamleti isa mõrva, Hamleti kättemaksmist, Poloniuse mõrva ja selle tasumist Laertes'i poolt, Ophelia kurba saatust, Fortinbrase lugu jne. Tegevus katkestatakse sageli kõrvalepisoodidega, nagu hauakaevajate stseeniga, mil ei ole faabulaga üldse sidet. Tegevuse koht muutub terveni 20 korda. Tegevuse aeg kestab kuusid. Laval sünnib kohutavaid ja pörutavaid sündmusi, mis lõpuks kujunevad otse masendavaks tapmise ja mürgitamise stseeniks.

Neis võtteis prantsuse klassitsism nägi Shakespeare'i „suuri puudusi“ ja need muutsid neile Hamleti vastuvõtmatuks, otse talumatuks.

Hamleti kompositsioonis on tavaliselt märgitud mõningaid puudusi ja vastuolusid. Need on esiteks tekkinud sellest, et Hamlet sel kujul, kui ta praegu esineb, on mitme eri väljaande kombinatsioon. Teiseks barokkaja draama ei pühendanud kompositsioonile kunagi nii suurt tähelepanu kui klassitsistlik draama. Ka sel alal valitses suur vabadus, kus lavalise efekti saavutamine oli palju tähtsam kui mõistusepärane kindel ülesehitus.

7. Kodanlik draama (XVIII s.). Prantsusmaa juhtiv osa Euroopa kultuurilises arengus kestab ka XVIII sajandil. Vastavalt ühiskondlikule struktuurile ja kultuuriideaalidele esineb draamakirjanduses kaks suunda. Esimene suund on prant-

suse XVII sajandi kuulsusrikka klassitsistliku draama jätk, mis nüüd aadlikultuuri üha süveneva mandumisega oli muutunud tundelagedaks mänglevaks ja muretuks elunautlevaks rokokookirjanduseks. Seda laadi komöödia viljelejaks oli Pierre de Marivaux¹⁾ (1688—1763). Tragöödia alal jätkab klassitsistlikku suunda François Voltaire väikeste tulemustega, kirjutades tragöödiad „Zaïre“²⁾ (1732), „Oedipe“³⁾ ja „Mérope“⁴⁾. Teine suund kajastab uue, võimule rühkiva jõurikka kodanluse tervet, loomulikku ning tundeküllast elukäsitust. Tekib sentimentalistlik „pisarkomöödia“ (*comédie larmoyante*), mille algatajaks ja tähtsamaks viljelejaks on La Chaussée⁵⁾ (1692—1745). Pisarkomöödia alusel arendab Denis Diderot⁶⁾ (1713—84) uue kodanliku draama teooria teoses „Väitlus dramaatilise poeemi kohta“ (1757).

Ta uuendusettepanekuist olid tähtsamad:

- 1) Draamakirjandust ei ole ainult kaht liiki — tragöödiad ja komöödiad, vaid nende vahel on palju muid liike, nagu tõsine komöödia (*comédie sérieuse*) ja kodanlik ehk perekonnatragöödia (*tragédie bourgeoise*).
- 2) Ei tule kujutada ainult tüüpilisi karaktereid, vaid ka individuaalseid. Tegelasena esinegu ka perekonnaisa, kaupmees, käsitööline, haritlane jt.
- 3) Draama olgu sidumata kõnes, sest see on loomulikum.

Neid põhimõtteid püüdis ta rakendada draamades „Loomulik poeg“ (1757) ja „Perekonnaisa“ (1758). Sajandi teisel poolel muutus kodanlik draama ühiskondlikuks satiiriks juba hoopis jõuetuks jäänud aristokraatia kohta (kes ju varsti lõplikult oma poliitilisegi võimu loovutas kodanlusele 1789. a. revolutsiooniga). Neid ründavaid meeolusid käsitleb kõige osavamalt Pierre Beaumarchais⁷⁾ (1732—99). Ta on XVIII sajandi

1) pjäär döö marivoo; 2) zair; 3) ödip; 4) meroop; 5) la šosse; 6) dönii didroo; 7) pjäär bomaršee.

suurim komöödiakirjanik ning ta „Sevilla habemeajaja“ (1775) ja „Figaro pulm“ (1778) on püsiva väärtusega teosed maailma komöödiakirjanduses.

Inglismaal viljeleb kodanlikku draamat juba varemini Lillo (1693—1739), kelle draamal „Londoni kaupmees“ (1731) ehk „George Bornewille“ oli suur menu nii Inglise kui Euroopa lavadel.

Saksamaal algatas kodanlikku draamat Lessing (1729—1781), kes sai ka uue suuna teoreetikuks. Esimesi kodanlikke draamasid Saksamaal oli Lessingi „Miss Sara Sampson“ (1755) ja „Minna von Barnhelm“ (1763). Ka Goethe ja Schilleri „tungi ja tormi“ ajastu draamad kuuluvad oma ideoloogialt kodanliku draama liiki.

8. Romantiline draama. Prantsuse klassitsistliku tragöödia traditsioonid olid niivõrd tugevad, et nad elavad üle kodanliku ajastu draama uuenduskatsed ja kestavad isegi XIX sajandi esimesel veerandil. A. 1827 ilmus Victor Hugo¹⁾ (1802—85) draama „Cromwell“, mille eessõna sai uue romantilise draama manifestiks. Manifesti ilmumine kujunes pöördealise tähtsusega sündmuseks, sest sellega asuti purustama juba 200 aastat Prantsuse laval kestnud klassitsistliku tragöödia reegleid.

Hugo nõuab sõjakamalt sedasama, mida rõhutas juba Diderot, nagu traagilise ja koomilise segunemist, sest inetus esineb kõrvuti iluga, tõmpus kõrvuti graatsiaga, kurjus ühenduses headusega, valgus varjuga. Suureks eeskujuks saab Shakespeare, kes oli osanud geniaalselt ühendada ülevat groteskiga. Manifest on kirjutatud igasuguste kitsendavate reeglite, süsteemide ja teooriate vastu. Niisugune julge väljaastumine sajandeid kestnud traditsioonide vääramiseks kutsus välja vihase opositsiooni klassitsismi pooldajailt. Võitlus nende kahe suuna vahel jõuab haripunkti Hugo draama „Hernani“²⁾ esietendusega 1830. a. Skandaalidega etendused lõpevad romantikute võiduga ja kaks sajandit kestnud traditsioonid tragöödia alal on sellega purustatud.

1) viktoor ügoo; 2) ernanii.

V. Hugo hilisemaist draamadest olgu nimetatud „Marion Delorme“, „Kuningas lõbutseb“ ja „Ruy Blas¹⁾“ 1838. Muudest prantsuse romantilistest draamakirjanikest on silmapaistvam Alexandre Dumas — isa²⁾ (1803—70) oma ajalooliste draamadega „Christine“ ja „Charles VII“ (1831).

Saksamaal tekib romantiline draama lugemisdraamana, mida viljelevad Tieck ja Arnim; ka Goethe „Faust I“ (1808) kuulub nende liiki. Lavadraamade loojaist on silmapaistvamad Hermann Kleist (1777—1811) draamaga „Purunenud kruus“ („Der zerbrochene Krug“) (1812), ja Fr. Grillparzer (1791—1872).

Inglismaal esindab romantilist suunda Byron³⁾ (1788—1824) oma arvukate lugemisdraamadega, milledest tähtsam on „Cain“ (1821).

Vene kirjandusest nimetame romantilise draama näitena A. Puškin'i (1799—1837) tragöödiat „Boris Godunov“ (1831).

9. Realistlik ja naturalistlik draama. XIX sajandi teisel poolel kindlustub kirjanduses realistlik suund, mis lõpposas arenes naturalismiks (vt. lk. 60). Romantilise draama titaanlike kangelaste asemele astub nüüd keskmine harilik inimene. Teemad muutuvad aktuaalsemaks. Näitekirjanduse pealiigiks saab draama selle sõna kitsamas mõttes (tõsimäng, mille konflikt ei lahene traagiliselt), ja mis on XVIII sajandi kodanliku draama orgaaniline jätk. Üldiselt ei päranda realistlik ajastu draama alal püsiva väärtusega teoseid. Nimetatagu Prantsusmaalt Émile Augier'd⁴⁾ (1820—89) ja Alexandre Dumas — poega⁵⁾ (1824—95) veel osalt sentimentaalse ja romantilise, kuid populaarse draamaga „Kameelia daam“ („Dame aux camélias“) (1852). Suuremat tähelepanu väärib saksa realistidest Noor-Saksa liikumise esindaja Karl Gutzkow (1811—78) draamaga „Uriel Acosta“ (1847). Kõrgema kunstilise taseme saavutab Friedrich Hebbel (1813—63) oma minevikuaineliste draamadega „Judith“ (1841), „Herodes ja Marianne“ (1850) ja „Niebelun-

¹⁾ rüi blaa; ²⁾ aleksaadr dümaa; ³⁾ bairon; ⁴⁾ emiil ožjee; ⁵⁾ aleksaadr dümaa.

genid“ (1862). Ta realistlikem draama on „Maria Magdalena“ (1844), milles ta käsitleb vana käsitööliste seisuse lagunemise traagikat.

Vene realistlikust draamast väärivad tähelepanu N. Gogol'i (1809—52) satiirilise komöödia „Revident“ (1836) ja A. Ostrovski draama „Äike“ (1860). Suuremad saavutused draama alal kuuluvad sajandi viimsel veerandil naturalistidele.

Niisamuti kui romaani alal, esineb Zola ka draamateoreetikuna. Teoses „Naturalism teatris“ (1881) ta nõuab ka näitekirjanikult täpset miljöo uurimist, hoidumist retoorikast, tugevat karakterite analüüsi, üksiku tegelase asendamist massiga jne. Üle teiste, naturalistliku draama alal vähe tähtsate nimede ulatuvad norra tähtsaim kirjanik Henrik Ibsen (1828—1906) ja saksa naturalistide keskne kuju Gerhart Hauptmann. Ibseni väärtuslikuma osa loominguist moodustavad ühiskondlikud draamad, milledes ta mõtte- ja probleemirikkalt käsitleb tahtejõulise isiku võitlust ümbritseva ühiskonnaga. Ta sellesuunalistest draamadest on tuntumad: „Seltskonna toed“ (1877), „Nukukodu“ („Nora“) (1879), „Kummitused“ (1881) ja „Rahvavaenlane“ (1882).

Gerhart Hauptmanni nimega on ühenduses naturalistliku draama sissetung saksa teatrilavale. Ta tähelepandavamad saavutused on draamad „Enne päikese tõusu“ (1889) ja „Kangrud“ („Die Weber“) (1892).

10. Sümbolistlik draama. Läänud sajandi lõpul ja käesoleva algul tekkis hulk lähedalt suguluses olevaid voole, mida võiks ühise nimega kutsuda esteetilis-impressionistlikuks suunaks (ka modernismiks ja uusromantismiks nimetatud).

Draama alal on neist uutest vooludest olnud viljakam sümbolism. Sümbolismi iseloomustab äärmine individualism ja subjektivism, püüd tegelikkusest irratsionaalsesse maailma, kaldumine müstitsismi, suur estetismi kultus ja boheemlus, mis püüab kirjanikku tõsta kõrgemale massist. Seega jäävad ka sümbolistlikule draamale võõraks elu suured küsimused ja nende loomingu muutub juurdlemiseks oma sisetunnete vallas. Draamasse kandub lüüriline element, kujud muutuvad hämaraks ja salapäraseks. Sageli ka reaalseinagi näivate tegelaste mõtteist tuleb avas-

tada autori müstiline idee. Müstikat püütakse sümbolistlikes draamadest saavutada salapärasust sisendavate pikkade pausidega, sosinkõnelustega, korduvate ja lühikeste repliikidega, musikaalse saatega jne. Ilmekaimalt esinevad need jooned belglase Maurice Maeterlinck'i¹⁾ loomingus, eriti ta lühidraamadest „Pimedad“ (1890), „Seespool“ (1894) ja „Õde Beatrice“ (1900). Sümbolistlikku draamat rikastas naturalistina alanud G. Hauptmann, kelle hilisemad draamad, nagu „Hannele taevaminek“ (1892) ja „Põhjavajunud kell“ (1896) kannavad sümbolistlikku ilmet. Ka Ibseni loomingu lõpposa kaldub peale 90-ndaid aastaid samasse suunda. Ta draamad „Metspart“ (1884), „Ehitaja Solness“ (1892) ja „Kui me surnud ärkame“ (1900) on sümbolistlikud.

Tähtsamaist sümbolistlikest draamakirjanikest nimetame veel saksa-austria kirjandusest H. Hofmannsthal (1874—1929), Itaaliast G. D'Annunzio't ja Venest Leonid Andrejevit (1871—1919) draamaga „Inimese elu“ (1906).

Novell.

Novelli olemus. Novelli hakati iseseisva žanrina eritlema võrdlemisi hilja. Esimesed katsed määrata novelli olemust kuuluvad Goethele, kelle arvates novell peab sisaldama sündmustiku, mis üllataks lugejat oma uudusega. Kokku võttes mitmed kirjandusteadlaste katseid novelli piiritella, leiame novellis järgmisi iseloomustavaid tunnuseid:

- 1) Novellil on vaid üks keskne teema ja tal puuduvad faabulat katkestavad episoodid.
- 2) Nagu draama, nii on ka novelli tegevus dünaamiline, keskustatud ja tihendatud (kondenseeritud).
- 3) Novellis tegutsevad tegelased valmis karakteritega, sest teose lühike ulatus ja dünaamiline sündmuste arendamine ei võimalda karakterite kujundamist.
- 4) Eriti tähtis on novelli lõpplahendus, mis peab olema puänteeritud (prantsuse k. *pointe* = punkt), s. o. mõjuma üllatavalt ja uudsel.

¹⁾ mooriss maeterlink.

5) Esitatud nõudeist on tingitud ka novelli lühike ulatus (lugemiseks „ühe hingetõmbega“).

Novelli ajalooline arenemine. Novelli alged pärinevad keskaja, eriti linnakodanike satiirilise-anekdoodilistest jutukestest, milles pilgati ja naeruvääristati rüütleid, munki, preestreid, talupoegi või jutustati muid kodanike anekdoodilisi seiklusi. Prantsusmaal nimetati neid rahvapäraseid lugusid *fabliaux*'deks¹⁾, Saksamaal *Schwank*'ideks, Itaalias *novellino*'deks. Esines ka lühijuttude kogusid, nagu XIII sajandist pärinev *Cento novelle antiche*. Neid rahvapäraseid lookesi süvendas ja täiendas itaalia renessansi tähtsam kirjanik Giovanni Boccaccio²⁾ (1313—1375) ja lõi oma kuulsa novellikogu „Decamerone“³⁾ (1350—55). Proloogis tutvustab Boccaccio lugejat kümne noore inimesega, kes on Firenze möllava katku eest põgenenud linnalähedasse vilasse, et seal lõbusasti aega veeta. Igaüks neist kümnest pidi jutustama ühe seiklusloo. Kuna jutustajaid oli kümme ja nad viibisid villas kümme päeva (siit ka nimeetus „Decamerone“), siis jutustati sada novelli. Boccaccio „Decamerone“ novellid on tänaseni püsinud selle žanri klassilise eeskujuna. „Decamerone“ leidis varsti jäljendajaid. Edukalt arendas seda žanri edasi ta kaasmaalane Sacchetti⁴⁾. Inglismaal on novelli algataja innukas itaalia renessansi austaja Geoffrey Chaucer⁵⁾ (1340—1400), kelle satiirilist novellikogu „Canterbury lood“ („Canterbury tales“) (1373—93) on nimetatud „põhjamaa Decameroneks“. Hispaanias tõuseb novellikirjandus haripunkti Cervantese koguga „Eeskujulikud novellid“ („Novelas ejemplares“) (1613). Saksamaal ligineb samale žanrile J. Pauli švankide kogu „Schimpf und Ernst“ (1522) (siit pärineb ka Mülleri jutluste laevuri töötuse ja Juh. Liivi lühijutu „Peipsi pääl“ peamotiiv).

Klassitsistlikul, XVII sajandil valitseb novellikirjanduses mõõnaaeg. XVIII sajandi novellikirjanduse silmapaistvamad saavutused kuuluvad Voltaire'ile, kes seda žanri kasutas ühiskondlik-filosoofiliste küsimuste käsitlemiseks, nagu „Micro-

1) fabliao; 2) džovanni bokátšo; 3) dekameroone; 4) sakketi; 5) džefri tšoossö.

mégas“ ja „Candide“¹⁾, millest viimast mõnikord ka ühendatakse romaani mõistega.

XVIII sajandist alates algab uuesti novelli tõusuaeg. Ta kohaneb vastavalt kirjandusvooludega ja omandab nende iseloomulikud tunnused ja laadi. Romantilise novelli alal osutavad erilist viljakust saksa kirjanikud, kelledest mainime Tieck'i, Arnim'it, Goethe't, eriti aga Ernst Theodor Amadeus Hoffmann'i (1776—1822), romantiliste ja irratsionaalsete hirmu- ja õudusejuttude algatajat ja peaesindajat. Seda žanri jätkas hiljem suurema kunstilise oskusega ja realistlikuma käsiteluga ameerika novellist Edgar Allan Poe²⁾ (1809—49). Rikkaliku novellitoodangu pärandavad realistid ja naturalistid, kellest on tähtsamad prantsuse kirjandusest Gustave Flaubert³⁾, eriti aga viljakas ja paljuloetav Guy de Maupassant⁴⁾, kelle novellitoodang ulatub 300-ni. Saksa realistidest on novelli alal viljakamad Th. Storm ja Gottfried Keller (1819—90), Venemaal N. Gogol⁵⁾ (1809—52), Ivan Turgenev (1818—83) ja Anton Tšehhov (1860—1904). Ameerikas on eriti populaarne humoristliku novelli looja Mark Twain⁶⁾ (1835—1910).

Romaan.

Romaani olemus. Sõna „romaan“ pärineb keskajast, kus sellega tähistati romaani rahvaste rahvakeeles (*lingua romana's*) kirjutatud ilmliku sisuga kirjandust (*conte roman* = romaani jutt).

Romaan on suurte eeposte järglane (Heggel nimetas romaani kodanlikuks eeposeks). Eeposed olid olemuselt harmoonilised, mille kangelased tegutsesid kindlaks kujunenud karaktertüüpidenä ja jälgisid jumalate poolt määratud saatust — „moirat“. Romaani tegelased on seevastu teatava kindla ajastu sotsiaalselt diferentseerunud ühiskonna esindajad. Nad on individuaalse karakteriga, kes ei jälgi jumalate poolt määratud saatust, vaid oma lõhestatud hinge, kahtlustega,

1) kandiid; 2) poo; 3) güstáv flobäär; 4) güi dö mopassaan; 5) googol'; 6) maak tuein.

igatsustega ja otsingutega kujundavad oma saatuse ise. Romaanis esineb tegelasi hulgaliselt.

Peategelaste elukujutus on üksikasjaline ja laiahaardeline. Kui novellis tegutsevad peamiselt juba valminud iseloomudega tegelased, siis romaanis näidatakse enamasti tegelase iseloomu kujundamist, mida võimaldab ka romaani ulatuslikum vorm. Romaani tegevus on ajaliselt ulatuslik, mis haarab mõnikord kangelase terve elukäigu sünnist surmani, isegi terveid sugupõlvi, nagu naturalistlik romaan XIX sajandi lõpul (Zola „Rougon-Macquart'i“ seeria). Tegelaste suur arv ja ajaline ulatus ei ole alati romaani oluline tunnus, küll aga iseloomustav. Esineb ka romaane mõne üksiku tegelasega ja lühikese ajavahe- mikuga (Joel Lehtoneni „Putkinotko“, M. Raua „Videvikust varavalgeni“). Romaanis kujutatakse harilikult mitut paralleel- sündmustikku, mis arenevad kord rööbiti üksteist täiendades, kord ühtudes ning põimudes ühiseks tervikuks. Tegevus romaanis ei ole keskustatud ega tihendatud nagu novellis ja draamas, vaid sündmustik areneb aeglaselt laia rindena, mis ulatub haarama arvukaid sündmusi, episoodi ja tegelaste hulki. Kui novellis on eriti tähtis puänteeritud lõpplahendus, siis romaani kompositsioon lõpeb lahtiselt: lõpplahendus jätab võimaluse tegevuse edasiarendamiseks.

Romaani arenemine.

Kuigi antiikajast on pärinenud romaani žanrile lähedasi vorme, nagu Petroniuse (s. 66 p. Kr.) „Satiirid“, Apuleiuse (s. 125 p. Kr.) „Kuldne eesel“ jt., ei ole need tänapäeva romaani orgaanilised alged. Tänapäeva romaani alglähteks on keskaegne avantüür- e. seiklusromaan.

Seiklusromaan.

Keskaja seiklusromaan tekkis suurte eeposte järglasena ja seikluslik põhitoon jääb romaanile iseloomustavaks jooneks kuni XVIII sajandi II pooleni. Iga ajastu lisab sellele aga oma ideoloogia ja loob vastava kunstilise kujunduse. Seiklusromaanil- ilmekamaiks arenemisfaasideks on:

- 1) keskaja rüütliromaan, mis kestis XVII sajandini;
- 2) renessansiaja satiiriline romaan XVI sajandil;
- 3) kodanlik seiklusromaan XVIII sajandil.

1. **Keskaja rüütliromaan.** XII sajandil areneb prantsuse kangelaseeposte kõrval uus kirjandusliik rüütliromaan, mille teemadeks olid peamiselt ristsõdurite seikluslikud kangelasteod (Ümmarlaua-romaanide ja Püha Graali tsükliid). Rüütli- seisuse laostumine ja ta tähtsuse kaotamine renessansiaja elukorralduses üha süvendas idealiseeritud rüütliromaanide harrastust. XVI sajandil saavutab rüütliromaan oma haripunkti. Lõpmatus teisendeis levis üle kogu Euroopa Hispaaniast pärinev seiklusromaan „*Amadis de Gaula*“. Eriti suur oli rüütliromaanide menu Hispaanias, nii et isegi valitsus kaalus nende ärakeelamist. Ent mida oli kavatsenud valitsus seadusega, seda täidab Miguel Cervantes (1547—1616) oma „*Don Quijotega*“ 1605. a. Selle paroodiaga rüütliromaanide üle naeruvääristati rüütel ja ta iganenud elukäsitlus lõplikult. Nii loetakse Cervantese „*Don Quijotet*“ „täiuslikmaks ja viimseks“ rüütliromaaniks. Kuid siiski ei hääbunud rüütliromaan lõplikult. Selle pärimused võidutsevad veel kord Itaalias ja eriti Prantsusmaal XVII sajandil Louis XIV ajastu peenutseva õukondlase maitsele vastavas galantses rüütliromaanis, mida viljelevad Georges de Scudéry¹⁾ (1601—67), d'Urfé²⁾ (1568—1625) jt.

2. **Renessansiaja satiiriline romaan.** Keskajast pärineb aga veel teiselaadiline romaanide haru, mida paljud loevadki meie tänapäeva romaani tõeliseks eelkäijaks. Rüütliromaanide kõrval arenes ka keskaja linnakodanike vaimne looming. Nende eluvaade kajastus ilmekalt nn. rebaseromaanides, mis levisid XIII sajandil. Need koosnesid lühikeste jutukeste reast, mida sidus vaid ühine tegelane — kaval rebane, kelle seiklustega püüti naeruvääristada rüütleid, munki, preestreid, rumalaid talupoegi jne. See oli õieti paroodia ja satiir rüütli- seisuse ja feodaalühiskonna kohta. Neid meeolusid süvendas ja

¹⁾ žorž dö sküderii; ²⁾ ürfee.

kunstipärastas renessansiaja eepika suurmeister François Rabelais¹⁾ (1490 või 95—1553). Ta koomilis-satiiriline romaan „Gargantua ja Pantagruel“²⁾ (1533—52) on terav satiir feodaalühiskonna iganenud skolastika kohta. Romaan käsitleb kahe hiiglase Gargantua ja ta poja Pantagrueli seiklusi oma sõpradega. Seiklusromaan raamides on antud arvustus keskaja vaimule ja kujutatud uue renessansiaja inimese teadusejanu ja tegevusrõõmu.

3. Kodanlik seiklusromaan. XVIII sajandil muutub seiklusromaan tegelaskond. Rüütlit asendab uue ühiskonna esindaja linnakodanik, kelle seiklusedki on suunatud vastavalt tema huvidele. Inglismaa XVIII sajandi ulatuslik ja intensiivne koloniseerimispoliitika kajastub ka kirjanduses. Daniel Defoe³⁾ (1661—1731) „Robinson Crusoe“⁴⁾ („Life and Strange Surprising Adventures of Robinson Crusoe“) (1719) sümboliseerib ilmekalt tungi uute maade asustamisele ning tsiviliseerimisele. Robinsoni mõju oli nii ulatuslik, et niihästi Inglismaal kui ka mandril tekkis loendamatu arvul robinsonaade. Sama žanri edukamad viljelejad Inglismaal on veel Henry Fielding (1707—54) ja T. Smollett⁵⁾ (1721—77).

Püsiva koha maailmakirjanduses omandas aga satiirik Jonathan Swift⁶⁾ (1667—1745), kelle seiklusromaan „Gulliveri reisid“ („Gullivers Travels“) (1727) on satiir selleaegsete Inglise olude kohta, mis peamiselt säilitabki selle seiklusromaan kuulsuse.

Prantsusmaal esindavad kodanlikku seiklusromaan Le Sage⁷⁾ (1668—1747) oma ulatusliku romaaniga „Gil Blas de Santillane'i elu“⁸⁾ („Histoire de Gil Blas de Santillane“) (1715—35) ja P. Marivaux teosega „Tõusik-talupoeg“ (1736). Ka Voltaire'i kuulus ühiskonna-filosoofiline romaan „Candide“ (1759) kuulub temaatiliselt samasse seiklusromaanide liiki.

1) fransuá rablee; 2) gargantüá ja pantagruel; 3) dänjöl difou; 4) kruusso; 5) smolit; 6) 'džonõthõn suift; 7) lõsaaž; 8) žil blaa dö santijan.

Psühholoogiline romaan.

XVIII sajandil algab romaani psühhologiseerumine. Seikluslik moment jääb tagaplaanile, sest üha rohkem hakatakse jälgima tegelase hingelisi elamusi. Samuti kui seiklusromaan muutus vastavalt ajastu iseloomule, nii ka psühholoogiline romaan omandab igal ajastul eriilme. Silmapaistvamad faasid psühholoogilise romaani arenemises on:

- 1) sentimentalistlik perekonnaromaan, peamiselt XVIII sajandil;
- 2) pihtimus- ja eritlusromaan XIX sajandi algul;
- 3) ajalooline romaan, alates XIX sajandist.

1. Sentimentalistlik perekonnaromaan. Sentimentalistliku perekonnaromaani süünd ja hiilgeaeg toimub inglise kirjanduses. Algatajaks ja peaesindajaks on Samuel Richardson¹⁾ (1689—1761) oma arvukate perekonnaromaanidega, milledest tähtsamad on „Pamela“²⁾ (1740), „Clarissa Harlowe“³⁾ (1748) ja „Sir Charles Grandison“⁴⁾ (1753). Richardson rikastas romaani ainete ala. Seikluslikku elementi asendab nüüd peamiselt tegelaste hingeelu jälgimine; romaani lisandub õpetlikku, moraalset ja filosoofilist ainet.

Prantsusmaal esindab sentimentalistlikku perekonnaromaani P. Marivaux⁵⁾ (1688—1763) oma teosega „Marianne'i elu“ (1731—34), mis rajas teed Rousseau romaanile „Uus Héloïse“ („La Nouvelle Héloïse“) (1761). Sama žanri arendas edasi Bernardin de Saint Pierre⁶⁾ (1737—1814). Ta parim romaan „Paul ja Virginie“ („Paul et Virginie“) (1787) jätkab Rousseau poolt algatatud suunda.

2. Isiklike tundeid eritlev romaan. XIX sajandi algul valitsev romantism loob eriti soodsa pinna romaani psühholoogilise külje süvenemiseks. Romantikute individualism ja põgenemine välismaailmast oma isiklike elamuste juurde muudavad romaani kirjaniku isiklike tunnete ja elamuste pihtimispäigaks. Selle žanri alged esinevad juba Rousseau romaanis, kuid eriti

1) ridšardson; 2) pämila; 3) klarissa hárlou; 4) sör tsarlis grán-disson; 5) marivoo; 6) bernardää dö sän pjäär.

süvendab seda suunda Madame de Staël¹⁾. Romaanis „Delphine“²⁾ (1802) kirjeldab ta idealistlikult ja siiralt oma elamusi. Chateaubriand³⁾ (1768—1840) oma „Atalaga“⁴⁾ (1801) ja „René'ga“⁵⁾ (1802) ilmestab oma elamusi romantilise nukrameelsusega. Sama suunda süvendavad ka Vigny⁶⁾ ja Musset⁷⁾.

Saksamaal saavutab selles žanris kuulsuse Goethe „Noore Wertheri kannatused“ („Leiden des jungen Werthers“) (1774).

3. Ajalooline romaan. Romantism oma mineviku kultusega, eriti keskaegse orientatsiooniga oli soodus pind ajaloolise romaani tekkimiseks. Ajaloolise romaani algataja ning tähtsaim viljeleja oli inglise kirjanik Walter Scott⁸⁾ (1771—1832), kes avaldas suurt mõju ka mandri ajaloolise romaani arenemisse. Prantsusmaal esineb sel alal silmapaistva eduga romantikute juht Victor Hugo (1802—85) oma monumentaalse romaaniga „Jumalaema kirik Pariisis“ („Notre Dame de Paris“) (1831).

Sotsiaal-olustikuline romaan.

Realismi sissetungiga muutub romaan XIX sajandi teisel veerandil sotsiaal-olustikuliseks. Diferentseerunud ühiskonna, pärilikkuse ja miljöö küsimused saavad romaani kujundamise lähtekohtadeks. Sotsiaal-olustikuline romaan moodustab romaani-kirjanduse kõrgpunkti. Selle žanri tähtsamad esindajad olid Dickens, Thackeray, Balzac, Flaubert, Zola, Dostojevski, Tolstoi.

Et sotsiaal-olustikulise romaani hiilgeajastu kohta on üksikasjalisem ülevaade antud käesoleva teose algul (vt. lk. 57), siis piirdume siinkohal vaid selle suuna tähtsamate esindajate mainimisega. Sajandi lõpul sotsiaal-olustikuline romaan omandab uuesti tugeva kallaku psühholoogilise eritlusromaaniga suunas, missuguse žanri edukamad viljelejad on K. Huysmans⁹⁾ ja Paul Bourget¹⁰⁾. Viimase hoolikas hingeelu analüüs on eriti ilmne ta parimas teoses „Õpilane“ (1889).

1) madaam dö staal; 2) delfiin; 3) šatobriaan; 4) atalaa; 5) röönee; 6) vijnii; 7) müssee; 8) uoltö skot; 9) üismanss; 10) pol buržee.

Kasutatud kirjandust.

Eesti kirjandus.

- V. Alto, August Kitzbergi elu ja kirjanduslik tegevus, 1935.
— Ernst Petersoni elu ja looming, 1934.
— Eduard Vilde elu ja looming, 1935.
- A. Jürge nstein, Arvustuslised kirjatööd, 1919.
- M. Kampmaa, Eesti kirjandusloo peajooned, II 1933, III 1923.
- B. Linde, August Kitzberg, 1926.
- K. Mihkla, Eesti kirjanduse ülevaade, I 1935, II 1933.
— A. H. Tammsaare elutee ja looming, 1938.
— Eduard Vilde, 1935.
- D. Palgi, E. Vilde „Mäeküla piimamehe“ stiil, 1929.
Raamatu osa Eesti arengus. Koguteos, 1935.
- V. Ridala, Eesti kirjanduse ajalugu koolidele, II 1925,
III 1929.
— Anna Haava, 1915.
- M. Sillaots, A. Kitzbergi toodang, 1925.
- F. Tuglas, Kriitika, II 1926.
— Juhan Liiv, 1927.
— Lühike eesti kirjanduslugu, 1936.
- H. Visnapuu, Vanad ja vastsed poeedid, 1925.

Ajakirjad ja albumid.

- Album „Noor-Eesti“, I 1905 — V 1915.
„Eesti Kirjandus“, 1906—38.
„Looming“, 1923—38.
„Varamu“, 1937—38.

Väliskirjandus ja kirjandusteooria.

1. Formalistliku kooli esindajaid.
A. Anttila, Johdatus uudenajan kirjallisuuden valta-
virtauksiin. Porvoo 1926.
W. Keller u. B. Fehr, Die englische Literatur von
der Renaissance bis zur Aufklärung. 1928.

V. Klemperer, H. Hatzfeld, Fr. Neubert, Die romanische Literaturen von der Renaissance bis zur französischen Revolution. 1926.

B. Tomaševski, Teorija literaturõi. Moskva, Leningrad 1928.

2. Dialektilis-materialistliku ja sotsioloogilise kooli esindajaid.

Franz Šiller, Istorija zapadno-evropeiskoi literaturõi novavo vremeni. Moskva I — 1935, II 1938², III 1937.

Literaturnaja entsiklopedija. Moskva 1930—

3. Vaimuajaloolise kooli esindajaid.

Merker-Stammler, Reallexikon der deutschen Literaturgeschichte 1925—1931.

Deutsche Vierteljahrsschrift für Literaturwissenschaft und Geistesgeschichte. Halle 1923—1937.

Sisukord.

	Lk.
I. Järelromantiline luulekirjandus	5
Jaan Bergmann	6
Jakob Tamm	12
Jakob Liiv	22
Karl Eduard Sööt	27
Esimene luuleajastu	29
„Aasa õied“ I—II	29
„Rõõm ja mure“	30
„Saatus“	31
„Mälestused ja lootused“	32
Teine luuleajastu	35
„Kodu“	35
„Kuusirbi õsu“	36
Anna Haava	37
Esimene luuleajastu	39
„Luuletused“ I	39
„Luuletused“ II	40
„Luuletused“ III	42
Teine luuleajastu	43
„Lained“	43
„Ristlained“	48
„Põhjamaa lapsed“	48
„Meie päevist“	49
„Siiski on elu ilus“	51
„Laulan oma Eesti laulu“	52
„Väikesed pildid Eestist“	53
II. Realistlik ja naturalistlik kirjandus.	
Realism väliskirjanduses	55
Naturalism väliskirjanduses	59
Realismi sissetung eesti kirjandusse	61

	Lk.
JUHAN LIIV	63
Traagiline elukäik	63
Lapse- ja koolipõlv	63
Väike-Maarjas	65
Ajakirjanikuna	66
Töö- ja haiguseaastad	68
Kümme viimast eluaastat	71
 J u h a n L i i v i l ü ü r i k a	 73
Luuleloomingu algus	73
Isikliku saatuse laulud	75
Isamaalaulud	80
Loodusluuletused	82
Armastuslüürika	84
Mõtteluule	85
Liivi luule kujundiline külg	86
Ülevaade teisest luuleajastust	93
 J u h a n L i i v i j u t u t o o d a n g	 96
„V a r i“	97
Teised novellid ja laastud	104
„Käkimäe kägu“	104
„Nõia tütar“	104
„Elu sügavusest“	105
 AUGUST KITZBERG	 107
K i t z b e r g i j u t u t o o d a n g	110
„Maimu“	110
„Libahunt“	110
„Sauna-Antsu „oma“ hobune“	111
„Rätsep Õhk ja tema õnneloos“	112
„Püve-Peetri „riukad““	112
„Veli Henn“ ja „Hennu veli“	113
„Külajutud“	115
Följetonid	116
Memuaarid	117
 K i t z b e r g n ä i t e k i r j a n i k u n a	 121
„Tuulte pöörises“	122
„Libahunt“	129
Teised näidendid	136
„Kauka jumal“	136
„Laurits“	137
„Enne kukke ja koitu“	137
„Neetud talu“	137

	Lk.
EDUARD VILDE	139
Elutee	139
E d. V i l d e l o o m i n g	144
Esimene loomingu periood	144
Teine loomingu periood	147
„K ü l m a l e m a a l e“	148
Ajaloolised romaanid	151
„M a h t r a s õ d a“	151
„Kui Anija mehed käisid Tallinnas“	164
„Prohvet Maltsvet“	165
Kolmas loomingu periood	166
„Jutustused“	167
Ed. Vilde näidendid	168
„P i s u h ä n d“	168
„Mäeküla piimamees“	175
Ülevaade Vilde loomingu st	183
ERNST SÄRGAVA	187
E. S ä r g a v a l o o m i n g	190
Esimene loomingu periood	190
Teine loomingu periood	191
„Ü h e h ä r j a e l u l u g u“	191
„R a h v a v a l g u s t a j a“	196
Kolmas loomingu periood	202
Tagasivaade realistlikule kirjandusele	204
Realistide noorem põlv	206
Kirjandusteooria	209
TEMAATIKA	209
Teema ja pealkiri	209
Motiiv, faabula ja süžee	210
Tegelased	212
K o m p o s i t s i o o n	213
Ekspositsioon	214
Sõlmitus	214
Intriig	214
Kulminatsioon e. haripunkt	215
Pööre	215
DRAAMA	216
D r a a m a o l e m u s	216
Draamakirjanduse põhiliigid	219
Tragöödia	219
Komöödia	220

	Lk.
ÜLEVAADE DRAAMA ARENEMISEST	220
1. Antiikdraama	220
Aischylos	222
Sophokles	222
Euripides	222
„Kuningas Oidipus“	223
2. Rooma draama	224
3. Keskaja draama	225
4. Renessansi-aegne draama	226
Barokk ja klassitsism	226
5. Klassitsistlik draama	227
„Ihnur“	230
6. Barokkdraama	231
„Hamlet“	233
7. Kodanlik draama	235
8. Romantiline draama	237
9. Realistlik ja naturalistlik draama	238
10. Sümbolistlik draama	239
 NOVELL	 240
Novelli olemus	240
Novelli ajalooline arenemine	241
 ROMAAN	 242
Romaani olemus	242
Romaani arenemine	242
I. Seiklusromaan	243
II. Psühholoogiline romaan	246
III. Sotsiaal-olustikuline romaan	247
Kasutatud kirjandust	249
Sisukord	251

HIND KR. 2.50

A^{2.}
9917
i 24111004

TÜ RAAMATUKOGU

1 0300 01206482 2

Handwritten notes:
100
100
100
100